STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03537

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דִי יוּדִישֶׁע גֶעשִׁיכְטֶע.

נײַ בעאַרבײַט

נאָך פּראָפעסאָר **גרעץ**

און אנדערע קװעלן.

מיט אַ פאָררעדע פון הלל צייטלין.

צווייטע פערבעסערטע אויפלאגע.

פיערטער באנד.

פון יהודה'ס אונטערגאנג ביז די גאונים.

פערלאג: ב. שימין, װארשא.

פערקויף: געזעלש. „צענטראל", װארשא.

װארשא. תרע"ג.

ВАРШАВА 1913
ТИП. Г. ПИМЕНТА И
Я. ШВАБЕ
ШЕРАКОВСКАЯ 4.

אינהאלט:

די איבערגאנגס-צייט.

ערשטעס קאפיטעל: די לאגע פון יהודה און דער נייער צענטער אין יבנה — — — 5

צווייטעס קאפיטעל: די שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום — — 39

דריטעס קאפיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאנד נעגען רוים 60

פיערטעס קאפיטעל: די בלוטיגע מלחמה אין יהודה — 83

פינפטעס קאפיטעל: דער נייער צענטער אין גליל — 111

זעקסטעס קאפיטעל: די לאגע פון די יודען אין בבל און פערסיען — — — 160

זיעבעטעס קאפיטעל: די מלוכה־איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים — — 175

אכטעס קאפיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה און בבל — — 083

נײנטעס קאפיטעל: יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים — — — 192

צעהנטעס קאפיטעל: די ישיבות אין בבל — — 207

עלפטעס קאפיטעל: די ווייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פאטריארכאט — — 216

צוועלפטעס קאפיטעל: דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט 227

דרײצעהנטעס קאפיטעל: דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד) — — 236

פיערצעהנטעס קאפיטעל: די יודען אין פערסיען; די „סבוראים" — 244

פופצעהנטעס קאפיטעל: יודען אין די אייראפעאישע לענדער 247

זעכצעהנטעס קאפיטעל: יודען אין אראביען — — 273

זיבעצעהנטעס קאפיטעל: מוחמד און זיינע מלחמות מיט יודען 281

I.

די איבערגאנגס-צייט.

ערשטעס קאַפּיטעל.

די לאַגע אין יהודה און דער נייער גייסטינער צענטער אין יבנה.

מיט דעם אונטערגאַנג פון ירושלים אַלס צענטער פון יהודה'ס נאַציאָנאַל-פּאָליטישען לעבען, הויבט זיך אָן אַ נייע, מערקווירדיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע.

דער מעכטיגער שונא האָט אַלץ פערניכטעט; פון דער גאַנצער בעפעלקערונג אין יהודה איז נאָר אַ קליינער טהייל איבערגעבליבען, און ער איז כמעט אינגאַנצען פערטריבט און צוטומעלט געוועזען פון דעם שרעקליכען חורבן. „דאָס גאַנצע לאַנד איז פּוסט, חרוב און פערווילדעט; ווער דען אָט דעזי טויט-שוואַכער קערפּער זיך קענען דערהאַלטען? ווער די טאָכטער יהודה קענען נאָך ווען ס'איז צו זיך קומען פון איהר שרעקליכען קלאַפּ? עס זענען, אמת, נאָך פערהאַן גרויסע יודישע קהלות אין סיריען און אין בבל, אין קליין אזיען און מצרים; די דאָזיגע קהלות האָבען אָבער די גאַנצע צייט געצויגען זייער גייסטיגע יניקה פון דער הייליגער יהודה'שער הויפּטשטאָדט, פון ירושלים, און איצט שטעהען זיי אויך פערצווייפעלטע, דערשלאָגענע, ווי אָהן אַ זיכער'ן פעסטען באָדען

אונטער די פיס. וואס וועט אלזא זיין ? צי איז ווירקליך נישט אנגעקומען די לעצטע שעה פאר דעם טויזענד-יעהריגען יודישען שטאאט, און ער געהט אונטער, ווייל דאס איז דער ווילען פון דער אויבערשטער השגחה ?“— אזעלכע טרויריגע געדאנקען האבען בעהערשט דעם מעהר ענטוויקעלטען עלעמענט פון די איבערגעבליבענע יודישע מאסען, און אנדערע פון זיי האבען אפילו בעטראכט את די השערה פאר א זיכערן פאקט *).

און די פאלגען פון דער דאזיגער פערצווייפלונג זענען געוועזען פערשידען. א סך האבען זיך אינגאנצען דערווייטערט פון דער וועלט און פון אלע לעבענס-תענוגים, זענען פערזונקען געווארען אין א אייביגען טרויער, כדי אויף אזא אופן צו שטילען דעם צארן פון גאט געגען זיין פאלק ישראל; אנדערע, ווידער, וועלכע האבען זיך בעזונדער שטארק גענומען צום הארצען די אבידה פון בית המקדש, אלס היילינגער ארט פון תשובה און חרטה פאר גאט, האבען זיך אריינגעווארפען אין די ארעמס פון די יונגע קריסטליכע סעקטעס, אום אויסצופילען דעם חלל אין זייערע הערצער מיט קרבנות פון ריינע געפיהלען און האפנונגען אויף דער נאהנטער „מלכות השמים“. ווי אזוי-זשע, פרעגט זיך, זענען עס נאך אלעם דעם די איבערגעבליבענע צוריסענע גליעדער פון פאלק דאך בייגעקומען די שרעקליכע געפאהר ? ווי אזוי-זשע האבען עס די דאזיגע צושפליטערטע כחות בעוויזען, זיך צו דערהאלטען, ווי איין גאנצער, פעסטער ארגאניזם, אין דעם משך פון הונדערטער דורות ?

די ערקלערונג פון דעם פאקט, — וועלכער בלייבט דאך איינע פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען אין דער מענשליכער געשיכטע—ליעגט, ערשטענס, אין דעם אייגענארטיגען גייסטיגען לעבען, מיט וועלכען דער יודישער שטאאט האט זיך אויסגעצייכענט באלד אין אנהויב פון זיין ענטשטעהן. דורכגעדרונגען מיט א אונגעוועהנליכער אנגעבוירענער רעליגיעזיטעט, מיט א טיעפען אנגעבוירענעם זין פאר דאס איבערערדישע, הייליגע אינ'ם מענשלי-

*) עס איז בעקאנט, למשל, דאס אליעזר, דער העלדישער אנפיהרער פון דער פעסטונג מסדה, האט פאר דעם, איידער ער האט אריינגעשטעצט זיין שווערד צו זיך אין ברוסט, א פערצווייפעלטער אויסגעשריען, אז גאט האט זיך פערביזערט אויף זיין אויסדערוועהלטען פאלק און האט איהם פער'משפט צום אונטערגעהן.

לען לעבען, — איז דאס יודישע פאלק, אין תוך גענומען, לכתחילה גלייך אזוי ווי בעשאפען געוואָרען ניִשט פאר קיין רעגולירטער וועלטליכער מלוכה־מאכט, וואס מוז זיך שטיצען אויף דער פיזישער קראפט. די שענסטע און רייכסטע גייסטער פון דער יודישער אומה זענען פון אייביג־אן געווען געגען די פערטרעטער פון דער מלוכה, און די לעצטע זענען, אייגענטליך, נאר אויף אזוי פיעל געווען ווירקליכע מלוכה־מענשען, אויף וויפיעל זיי זענען פרעמד געווען דעם אריגינעלען יודישען גייסט, אויף וויפיעל זיי זענען וויט געווען פון די אייגענטימליכע יודישע טראדיציעס. אין דער צייט, ווען די פארשטעהער פון דער מלוכה פלעגען זוכען צו ערציהען דעם פאלק אויף די אידעאלען פון מאכט און קראפט, פון וועלטליכער גרויסקייט און ערדישער עשירות, — אין דער צייט האבען די אמת'ע לעהרער פון פאלק אונטערגעגראבען דעם יסוד פון די דאזיגע בעגריפען, פלאנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזיין פון זיין הויכער שליחות, פון זיינע געטליכע אידעאלען, די אידעאלען פון גייסטיגער ריינקייט און הייליגקייט, פון „לעבען ווי גאט האט געבאטען", אדער גאר — אין גאט און מיט גאט; און דאס פאלק האט זיך צוגעהערט צו זיינע לעהרער מעהר ווי צו זיינע פיהרער — די ערשטע זענען שטענדיג געשטאנען אויף זיין זייט, האבען אויסגעדריקט זיינע נויטען און פיינען, און אין זיין נאמען געקעמפפט אנטקעגען די פערשכור'טע, אויסגעלאסענע אריסטאקראטען —: די גאנצע רייהע דורות, וואס איז אריבער פון דער צייט, זינט דער דאזיגער פערביטערטער קאמפף האט זיך אנגעהויבען, איז איין גרויסער טריאומף פון דאס געטליכע איבער דאס ערדישע אינ'ם יודישען פאלקס־לעבען. פון דור צו דור האט זיך די לעבענס־אנשויאונג פון דער נבואה, איהרע בעגריפען פון גאט, מענש און וועלט, איהר פארשטעלונג וועגען דער בעזונדער געטליכער שליחות פון דער יודישער אומה, — אלץ מעהר און מעהר איינגעזויגען אינ'ם בלוט און מארך פון די יודישע מאסען, און אט די נבואה־בעגריפען, וועלכע זענען מיט דער צייט פערוואנדעלט געוואָרען אין שטרענגע קלאר־בעשטימטע דינים, גזירות און חומרות, האבען ארויפגעלעגט א איינגעארטיגען שטעמפעל אויף דער גאנצער פסיכיק פון דער יודישער אומה. דאס פאלק האט טיעף אינערליך נישט אנערקענט קיין שום מאכט, אויסער דער אונבעגרענעצטער אלמעכטיגקייט פון גאט אין הימעל; יעדער יחיד פון דער אומה האט קודם כל געקוקט אויף זיך

נישט, ווי אויף אַ בירגער פון אַ בעשטימטער מלוכה, נאָר ווי אויף אַ מיטגליעד פון אַ בעשטימטען כלל, פון אַ בעשטימטען, אויסדערוועהלטען שטאם, וואָס האָט אויף זיך בעזונדערע פליכטען, און קיין זאַך האָט נישט אַזוי אָנגעגריפען און אויפגעבראַכט אָט די יחידים, ווי די פערלעצונג פון דעם רעליגיעזען געפיהל. נישט קיין בלויזע רעוואָלוציאָנערען און פרייהייטס-קעמפפער האָבען דורכגענעצט די ערד פון יהודה מיט זייער הייסען בלוט, נאָר פיעל מעהר — און אפשר בלויז — מערטירער, מענשען בעגייסטערטע פון אַ געוויסער רעליגיעזער פאָרשטעלונג, וואָס האָבען זיך דערפאַר מוסר נפש געווען.

דאָס יודישע פאָלק האָט, אויף אַזאַ אופן, נישט געקענט אונטערגעהן צוזאַמען מיט דער יודישער מלוכה שוין נאָר דערפאַר אַליין, וואָס אָט די ביידע בעגריפען זענען צווישען זיך די גאַנצע צייט נישט אָרגאַניש פעראייניגט געווען, און וועהרענד די מלוכה האָט כסדר געקרענקט און געגוסס'ט, האָט נאָך דאָס פאָלק געהאַט די גאַנצע סומע וואַקסענדע גייסטיגע כחות פון אַ געזונדטען, לעבענספעהיגען אָרגאַניזם; פאַקטיש זענען דאָ אָבער געווען אויך אַנדערע קרעפטען, וואָס האָבען שטאַרק מיטגעווירקט צו דערהאַלטען די גאַנצקייט פון דער אומה און איהר לייכטער צו מאַכען דעם איבערגאַנג פון איין לאַגע אין דער אַנדערער. אָט די קרעפטען זענען: דער שאָטען פון פּאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט, וואָס האָט נאָך געשוועבט איבער אַ געוויסען טייל פון לאַנד (אין גליל), און בעזונדער דער נייער גייסטיגער צענטר פאַר דעם גאַנצען פאָלק, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרען אויף די חורבות פון בית המקדש, נאָך איידער דער לעצטער איז געהאַט אונטערגעגאַנגען אינגאַנצען. דאָס איז געווען אַ אונגעהויער וויכטיגער שריט פון איינעם פון די גרעסטע יודישע גייסטער, וועלכע דער נאַציאָנאַלער ערהאַלטונגס-אינסטינקט האָט שטענדיג אַזוי ווי צוגעגרייט פאַראויס פאַר יעדען קריטישען מאָמענט אין דער יודישער געשיכטע.

אין די ערשטע צעהנדליגער יאָהרען נאָכ'ן חורבן איז יהודה כמעט אינגאַנצען פוסט געווען. די רוימישע רעגיערונג האָט אפילו געפונען פאַר נויטיג, צו האַלטען אין לאַנד אַ בעזונדער פערטרעטער מיט אַ בעדייטענדער מיליטערישער מאַכט; די לעצטע האָבען אָבער, ווי ס'איז צו גלויבען, קיין גרויסע אַרבייט נישט געהאַט, און אין דער

רישער געשיכטע איז פון זיי קיין זכר נישט איבערגעבליבען. די רעזידענץ פון די דאזיגע פערטרעטער איז פערבליבען, ווי פריהער, קסריה, וואס איז איצט, אויף וועספאסיאנ'ס בעפעהל, פערוואנדעלט געווארען אין א „רוימישער קאלאניע". א שטארקער מיליטערישער גארניזאן האט זיך געפונען שטענדיג אויך אין ירושלים, חאטש די שטאדט איז אינגאנצען צעשטערט געווען, און, ווי יוסף־פלאוויוס זאגט עדות, „האט זיך גארנישט געלאזען גלויבען, אז אויף דעם ארט האבען אמאל מענשען געוואוינט". דער גרעסטער טייל ערד פון די יהודה'שע שטעדט און דערפער איז בעזעצט געווארען פון רוימישע קאלאניסטען, וועלכע פלעגען אפילו אוועקנעהמען די ערד מיט געוואלד פון איהרע יודישע בעלי בתים (סקריקון). בעזונדער האבען זיך אט די קאלאניסטען בעזעצט אין דער פראווינץ שומרון, און דא, נעבען דער הייליגער הויפטשטאדט פון די שומרונים, שכם, האט זיך מיט דער צייט אויסגעבילדעט דער נייער רוימישער ישוב נעאפאליס (נאבלוס), וואו ס'האט זיך געפונען א צעאוס־טעמפעל און א פלאץ פאר די אלימפישע שפיעלען. בעזעצט פון יודען איז געבליבען נאר דער דרום־מערב־טייל פון יהודה, אבער אויך דא האט זיך די ערד איצט גערעכענט פאר א אייגענטום פון דעם רוימישען קייזערליכען הויז און די יודען האבען פאר זייער ערד געמוזט אבצאהלען א געוויסען מס. צו דעם דאזיגען ערד־אבצאהל איז נאך צוגעקומען דער יעהרליכער מס פון א האלבען שקל (א ערך פון 65 ק.), וואס פלעגט שטרענג אויפגעמאהנט ווערן פון אלע יודען אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע פאר דעם קאפיטאלישען יופיטער־טעמפעל. אט דער „פיסקום יודאאיקום" האט פאר די יודען געהאט א בעזונדער בעליידיגענדע זייט, ווייל ער האט געשטאמט פון דעם האלבען שקל, וואס די יודען פון אלע לענדער פלעגען יאהר יעהרליך שיקען אלס נדבה פאר'ן בית המקדש אין ירושלים.

אין א פיעל בעסערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין גליל. דא האט דער געטרייער רוימישער וואסאל אגריפום II נאך אלץ געגאלטען פאר א קעניג, און נאך דעם אויסגאנג פון דער גרויסער מלחמה האט איהם וועספאסיאן נישט אויפגעהערט ארויסצעווייזען פערשיעדענע חסדים און טובות. פערברענגענדיג די מעהרסטע צייט אין רוים, אין וועספאסיאנ'ס הויף, האט דער דאזיגער „פעררעטערישער קעניג" דאך נישט איין מאל זיך אנגענומען פאר זיינע דערשלאגענע אונטערטאנען און אויסגעפועל'ט פאר זיי פערשיעדענע הנחות. נאך א

גרעסערן איינפלוס אין דער ריכטונג האט געהאט אגריפּוס'עס שוועסטער בערעניקא, די בעריהמטע אונפערוועלקליכע שענהייט, וואס האט געלעבט אין טיטוס'עס פאלאץ און געשפּיעלט די ראליע פון א קומענדיגער רוימישער קייזערין. טיטוס'עס איפּערזוכט צו דער יהודה'עאישער פּרינצעסין איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט אמאל געלאזען דערשטיקען זיין געוועזענעם טיש-חבר צעצינא דערפאר, וואס ער האט איהם חושד געוועזען אין געהיימע בעציהונגען מיט איהר. ווי ס'איז צו גלויבען, האט טיטוס די ערשטע צייט ווירקליך געמיינט, חתונה צו האבען מיט בערעניקא'ן און נאר דערמיט ערקלערט זיך דער פאקט, וואס דער ארעאפאג, דער ראט פון די זעקס הונדערט און דאס פאלק פון אטען האבען געלאזען אויפשטעלען בערעניקא'ן א מאנומענט מיט א אויפשריפט, אין וועלכען זי ווערט בעטיטולט: די גרויסע קעניגין, טאכטער פון דעם גרויסען קעניג יוליוס אגריפּא. פון טיטוס'עס פלאן האט זיך אבער גארנישט אויסגעלאזען, וויל זיין פאטער, וועספאסיאן, און מיט איהם די גאנצע רוימישע אריסטאקראטיע זענען געווען געגען דעם שידוך. בערעניקא איז דאן אוועק פון רוים, און איז אהין צוריקגעקומען ערשט נאך וועספאסיאנ'ס טויט; איצט האט זי שוין אבער געהאט נעגען זיך אויך טיטוס'ען אליין, וועלכער איז פאר דער צייט אבגעקיהלט געווארען צו איהר און האט כסדר געזוכט, אונטערצוחנפה'נען דעם רוימישען פאלק. דאס האט געמאכט א שטארקען איינדריק נישט בלויז אויף בערעניקא'ן, נאר אויך אויף אגריפּוס'ען; זיי האבען זיך ביידע צוריקגעצויגען אינגאנצען פון דער רוימישער געזעלשאפט און זיי פערבראכט די לעצטע יאהרען איינזאם און פערלאזען אין זייערע פאלעסטינישע נחלאות. אגריפּוס האט פון יענער צייט אנגעהויבען ארויסצוהייזען מעהר צוגעבונדענקייט צו זיינע ברידער-אונטערטאנען, און זיי האבען זיך צו איהם אויך שטארקער צוגעבונדען. די בלוטיגע מלחמה האט אין דער דאזיגער פראווינץ אויך נישט איבערגעלאזען נאך זיך אזא חורבן, ווי אין יהודה, — דא האט דער קאמפף געדויערט בלויז עטליכע חדשים און האט זיך געענדיגט מיט דער צושטערונג פון עטליכע פעסטונגען — און די צוויי גרויסע שטעדט צפורי און טבריה, זענען פערפולט געוועזען פון יודען, וואס זענען געקומען אהער זיך זוכען א שוץ אונטער די פליגלען פון דעם יודישען „קעניג".

א דאנק אגריפּוס'עס השתדלות'ען האבען זיך מיט דער צייט

אויפגעבויט צוריק מעהרערע שטעדט אויך אין יהודה. עס איז רעסטאוירירט געווארען די האנדעלס-שטאדט לוד, די נעגענד מיט רייכע וואסער-קוועלען ארום חמת, און אויך יריחו. דא האבען זיך געפונען רייכע פלאנטאציעס פון די טייערסטע באלזאם-פלאנצונגען, איבער וועלכע ס'האט זיך בעת'ן קריעג צופלאקערט א בלוטיג געשלעג צווישען די רוימער און יודען, ווייל די לעצטע האבען עס געוואלט בעסער אינגאנצען פערניכטען, איידער איבערגעבען דעם שונא. געענדיגט האט זיך דער סכסוך דערמיט, וואס די פעלדער מיט די דאזיגע טייערע פלאנצונגען זענען איבערגענאנגען אינ'ם רוימישען אוצר המלוכה, און כדי צו היטען אט דעם געוואלדיגען מקור פון הכנסות און איהם נאך צו פערגרעסערן, האט וועספאסיאן געמוזט איינשטימען, צו לאזען צוריק אויפבויען די שטאדט און צוזיהען אהער וואס מעהר יודישע גערטנער. צוזאמען מיט די שטעדט אין דער געגענד פון ירדן, האבען זיך צוריק ארגאניזירט מעהרערע יודישע ישובים אויך אין דער מערב-געגענד, ארום ים.

צו אגריפוס'ען האבען זיך די איבערגעבליבענע יודען פון גליל און יהודה בעצויגען מיט ליעבע, און ווען ער איז אמאל געקומען אין דרום-יהודה, איז די גאנצע בעפעלקערונג געלאפען איהם בעגריסען. די דערשלאגענע יודען האבען קודם כל געזעהען איצט אין אגריפוס'ן דעם שאטען פון דער פריהערדיגער זעלבסטשטענדיגקייט, און אט די לעבעדיגע ערגאנערונג פון די בעסערע צייטען האט זיי מילד און ווייך געמאכט אויך צו די שווערע פערברעכענס, וואס דער זעלביגער אגריפוס איז בעגאנגען נעגען זיין אומה, בעת דעם גרויסען פרייהייטס-קריעג.

דער עלענדער שאטען-קעניג איז אבער דאך נישט אימשטאנד געווען, צו קאנצענטרירען ארום זיך די אלע צושפליטערטע איינצעלנע קהלות, וועלכע האבען זיך נישט געהאט, אן וואס אנצוהאלטען און זענען געווען אינגאנצען הילפלאז נישט בלויז בנוגע צו זייער פאליטישער לאגע, נאר אויך — און בעזונדער שטארק — בנוגע צו זייערע רעליגיעזע פליכטען. אזוי לאנג, ווי דער בית המקדש איז געשטאנען, האבען די קרבנות געדיענט פאר דעם מיטעל-פונקט פון דער גאנצער רעליגיעזער פראקטיק; האט א יוד געזינדיגט אין וועלכער ס'איז הינזיכט, האט ער געוואוסט, אז ער האט צו ברענגען אזא און אזא קרבן און זיין זינד וועט איהם פערגעבען ווערן. דער קרבן איז אויף אזא אופן געווען כמעט דער שטארקסטער באנד, וואס האט פערבונדען יעדען יחיד פון דער אומה מיט

דער גאטהײַם; עס האט אלזא געקענט הײַסען, אז איצט, אהן בית המקדש און אהן א מזבח, איז אינגאנצען נישט מעגליך קײַן שום דער־נעהנטערונג צו גאט, אדער גאר, אז גאט האט זיך אבגעזאגט פון זײַן פאלק און ויל מעהר מיט איהם קײַנע בעציהונגען נישט האבען. דאס זעלבע איז געווען אויך מיט דער בעשטימונג פון די צײַטען, ווען עס געפאלען אויס די יום־טובים, און מיט די פראקטישע געבאטען פון דעם אלטעגליכען לעבען בכלל. אט די אלע פונקציעס האבען אנגעהערט צום סנהדרין אין ירושלים, וואס האט געדינט אלס העכסטער אויטא־ריטעט פאר דער גאנצער אומה; אונטער די חורבות פון ירושלים איז אבער אויך די אינסטיטוציע בעגראבען געווארען, און דאס פאלק איז געבליבען, ווי א שיף אהן א רודער. וואס וועט־זשע ווײַטער זײַן? ווער וועט דעם פאלק פיהרען און דעם ריכטיגען וועג ווײַזען? ווער וועט ער־קלערן די געזעצען פון דער תורה אין זאגען, וואס מ׳מעג און וואס מ׳טאר נישט, וואס ס׳איז כשר און וואס — טרפה, וואס מ׳דארף און וואס מ׳דארף נישט טאן?

פון דער פערצווײפעלטער לאגע האט דעם פאלק ארויסגעהאלפען דער גרויסער רבן יוחנן בן זכאי. אט דער ליכטיגער און ווײַט־זיכטיגער גײַסט האט געזעהען די געפאהר, וואס שטעהט פאר דעם קיום פון דער אומה, נאך איידער עס האט זיך געענדיגט דער בלוטיגער אויפשטאנד, און ווי א נאכפאלגער פון דעם גרויסען הלל, איז איהם אויך געלונגען, די געפאהר צו פערהיטען. ער האט געשאפען א נײַעם גײַסטיגען צענטער, וואס האט ווידער פעראײניגט ארום זיך אלע צושפלי־טערטע טײַלען פון דער אומה און געדינט אלס פעסטען באדען פאר דער ווײַטערדיגער ענטוויקלונג פון יודענטום.

רבן יוחנן בן זכאי איז געווען פון די אנגעזעהענסטע געזעץ־לעה־רער אין ירושלים, ווען דער בית המקדש איז נאך געשטאנען. אין א אבגעלעגענעם ווינקעל פון גאט׳ס הויז, ווײַט פון דעם גאנצען גאסען־טומעל און פון אלע פאליטישע אונרוהען, פלעגט ער זיצען מיט א רײַהע תלמידים און לערנען מיט זײ גאט׳ס תורה, גאט׳ס געזעצען, און זײַן אנזעהען אין ירושלים איז געווען אזוי גרויס, אז אויסער דעם נשיא פון סנהדרין, ר׳ שמעון בן גמליאל, האט ער אויך געהאט דאס רעכט, מבטל צו זײַן אנ׳אלטען אנגענומענעם מנהג. פון דער נאטור ווייך און מילד און אינגאנצען א תלמיד פון דעם גרויסען רודף שלום, הלל הבבלי, איז ר׳ יוחנן אויך געווען געגען די אקטיווע ארויסטרעטונגען פון די

פאנאטישע רעוואלוציאנערען און ער האט צוגערעדט די זעלאטען, זײַ זאלען זיך בעסער אויסגלײַכען מיט׳ן שונא און שליסען שלום מיט איהם. ווען די בעלאגערונג האט זיך אנגעהויבען און די זעלאטען האבען, אונטער דער געפאהר פון טויט-שטראף, פערבאטען, צו פערלאזען די שטאדט, האט ר׳ יוחנן דאך פעסט בעשלאסען, צוצוקומען צום מעכטיגען שונא, כדי אויסצופועל׳ן בײַ איהם א רוהיגען ווינקעל פאר דער יודישער געזעץ-לעהרע, פאר דער ווײַטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען גײַסט. צו דעם צוועק האט ר׳ יוחנן זיך פערטרויט פאר איין אנפיהרער פון די סיקאריער-באנדיטען, אבא סיקרא, און א דאנק יענעמס הילף איז עס זײַנע צווײַ תלמידים, יהושע און אליעזר, געלונגען, ארויסצוטראגען איהם, ווי א טויטען, פון שטאדט. דא איז ער געבראכט געווארען פאר טיטוס׳ען און דער לעצטער האט איהם פרײַנדליך אויפגענומען, ווײַל עס איז בעקאנט געווען, אז ר׳ יוחנן האט אנגעהערט צו די לאיאלע בירגער און געראטען, זיך אונטערצוגעבען. די דאזיגע געניגטקײַט פון דעם רוימישען האר האט ר׳ יוחנן אויסגענוצט און איהם פארגעלעגט עטליכע בעשײַדענע בקשות, פון וועלכע די בעדײַטענדסטע איז געווען, צו לאזען איהם, דעם פריעדליכען יודישען געזעץ-לעהרער, זיך בעזעצען אין דעם שטעדטיל יבנה, וואס האט זיך געפונען אויף דעם רוימישען געביעט, און גרינדען דארט א ישיבה. און טיטוס האט די בקשה ערפילט — דעם רוימישען בעלאגערער איז נארנישט אײַנגעפאלען אפילו א טראכט צו טאן, אז אט די קלײַנע „ישיבה“ וועט ווערן א קוואל פון פרישע לעבענס-כחות פאר דער דערשלאגענער אומה, און זי וועט א דאנק דעם מיט טויזענדער יאהרען איבערלעבען איהם מיט זײַן רוימערטום צוזאמען!

אזוי האט זיך ר׳ יוחנן מיט זײַנע תלמידים בעזעצט אין יבנה, — א שטעדטיל נישט ווײַט פון ברעג מיטעללענדישען ים, צווישען דער האפענשטאדט יפו און דער אמאליגער בעריהמטער פלשתים-שטאדט אשדוד. אזוי לאנג, ווי דער פערביטערטער קאמפף האט געשטורמט אין דער הײַליגער הויפטשטאדט און פאר די ווענט פון בית המקדש, — האט אבער נאך קײַן רייד נישט געקענט זײַן וועגען צוטרעטען צו א אינטענסיווער אקאדעמישער טעטיגקײַט. ווען ס׳איז אנגעקומען קײַן יבנה די טרויעריגע בשורה, אז ירושלים איז געפאלען און דער בית המקדש שטעהט אין פלאמען, האבען ר׳ יוחנן מיט די תלמידים צוריסען אויף זיך זײַערע קלײַדער און געוויינט, ווי מ׳וויינט איבער א נאהנטען מענשען,

וואס איז געשטארבען; דער רבי האט אבער נישט געלאזען די תלמידים זיך אינגאנצען מיאש זיין. די לעצטע האבען געגלויבט, אז דאס גאנצע יודענטום איז ארגאניש פערבונדען מיט'ן בית המקדש און מיט די קרבנות, און קוים איז גאט'ס הויז חרוב געווארען, וועט דאס יודענטום שוין אויך מעהר קיין תקומה נישט האבען. אויף דעם האט זיי ר' יוחנן ערקלערט, אז דער בית המקדש מיט'ן מזבח איז אינגאנצען געווען נישט מעהר, ווי א טהייל פון דאס גאנצע יודענטום, וואס איז פיעל העכער און ברייטער. זיך שטיצענדיג אויף פיעל פסוקים פון די נביאים, האט ער איבערצייגט די תלמידים, אז די קרבנות אליין זענען נישט אזוי וויכטיג, ווי דער זין זייערער און אז גאט פערלאנגט נאר אינער-ליכע זיטליכקייט און גוטע מעשים, און נישט קיין קרבנות. די דאזיגע פרייערע מיינונג וועגען דער בעדייטונג פון די קרבנות האט געמוזט ארויסרופען ביי ר' יוחנן דעם געדאנק וועגען שאפען א נייעם מיטעל-פונקט אנשטאט דעם בית המקדש, און ער האט ארגאניזירט אין יבנה א גרויסען בית דין (טריבונאל), וואס האט פאקטיש איבערגענומען אין זיינע הענד אלע פונקציעס פון דעם אונטערגעגאנגענעם סנהדרין אין ירושלים, און געדינט אלס העכסטע געזעצגעבענדע אינסטיטוציע פארן גאנצען פאלק. פון דער רוימישער זייט האט מען דעם לאיאלען ר' יוחנן קיינע שטערונגען נישט געמאכט ביי דער גרינדונג פון דעם בית דין, ווייסענדיג, אז ער וועט זיך בעשעפטיגען בלויז מיט געזעל-שאפטליך-רעליגיעזע פראגען און וועט זיך נישט צושרייבען קיין שום פאליטישע פונקציע; דאגעגען האבען זיך אין די יודישע ספערען גופא געפונען בעדייטענדע געגנער פון אזא אינסטיטוציע, אנערקענענדיג, אז דאס סנהדרין האט בעזעסען די ענטשיידענדע געזעצגעבענדע מאכט, נאר אזוי לאנג, ווי עס האט זיך געפונען אין דעם לשכת הגזית פון בית המקדש און האט זיך גערעכענט פאר איין טהייל פון דעם אלגע-מיינעם רעליגיעזען צערעמאניאל אין גאט'ס הויז; קוים אבער ווערט עס איבערגעטראגען אויף אנ'אנדער ארט, פערליערט עס דעם גאנצען געטליכען אויטאריטעט און הערט אויף צו זיין די פערטרעטונג פון דער אומה. ר' יוחנן האט זיך אבער פאר דעם אלעם נישט אבגעשטעלט און א דאנק זיין פערזענליכער בעריהמטקייט אין אלע קרייזען פון פאלק, איז איהם דאך געלונגען, אוועקצושטעלען די נייע אינסטיטוציע אויף א פעסטען באדען און צו געווינען פאר איהר די נויטיגע שטיצע און סימ-פאטיע; אזוי האט דער גרויסער בית דין אין יבנה פערטרעטען פון

איצט דעם סנהדרין אין ירושלים און איז געווארען דער רעליגיעזער און נאציאנאלער מיטעלפונקט פאר דער גאנצער דיאספארא. דא פלעגט רעגולירט ווערן דאס גאנצע געזעלשאפטליכע און רעליגיעזע לעבען פון פאלק, דא פלעגט מען בעשטימען גענוי די צייט פון חדשים און יום־טובים, און פון דאנען פלעגען שלוחים צושיקט ווערן אין אלע שטעדט פון סיריען און בבל, כדי איבערצוגעבען די דארטיגע יודישע קהלות די בעשטימונגען פון דעם גרויסען „בית דין“ אין יבנה.

און דאס פאלק האט זיך ביסליכווייז צוגעוועהנט צו דער נייער לאגע. דערצו האט א סך מיטגעווירקט דאס, וואס דער נייער גייסטיגער צענטער, פערטרעטענדיג פון איין זייט, דעם פלאץ פון די קרבנות אין בית המקדש, האט, פון דער צווייטער זייט, דאך נישט פערקלערט די הויכע בעדייטונג פון דער דאזיגער טראדיציע. דער בעשעפער פון דער נייער אינסטיטוציע, ר׳ יוחנן בן זכאי אליין, איז אויך נישט ארויסגעטרעטען געגען דעם עצם מהות פון די קרבנות; ער האט נאר געלערנט, אז דערווייל, כל זמן דער בית המקדש איז צעשטערט און מ׳קען קיין קרבנות נישט מקריב זיין, זאל מען דאס אויספילען מיט צדקה און מעשים טובים. דערביי האט ער אבער אויך נישט אויפגעהערט, צו פלאנצען אין פאלק די האפנונג, אז באלד וועט גאט אראבשיקען זיין געזאלבטען שליח, משיח׳ן, און ירושלים צוזאמען מיט׳ן בית המקדש וועלן צוריק אויפגעבויט ווערן.

ר׳ יוחנן׳ס טעטיגקייט אין יבנה גופא האט זיך אויסגעדריקט אין א גאנצער רייהע גזירות און תקנות, וואס האבען געהאט דעם צוועק, צוצופאסען דאס איצטיגע רעליגיעזע און בירגערליכע לעבען פון דער אומה צו די נייע פאליטישע בעדינגונגען. א סך מנהגים פון דער עבודה אין בית המקדש זענען דורך דעם בית דין איינגעפיהרט געווארען אויך אין דעם איצטיגען גאטעסדיענסט (דאווענען) צום אנדענקען פון דער פערגאנגענהייט (צו די געהערן, למשל, דאס דוכנען, ד. ה. די פייערליכע צערעמאניע ביי דער ענדע פון דאווענען, ווען די כהנים בענשען דאס פאלק; דאס שופר בלאזען, די פיער מינים: אתרוג, לולב, הדסים און ערבות — אום סוכות א. א. וו.); געבליבען זענען אין זייער קראפט אויך די פערשידענע געזעצען וועגען ברענגען מעשר די כהנים און די לוים — דאס האט געזאלט דערמאנען דעם פאלק, אז אט די גאט׳ס דינער וועלן זיך אין גיכען צוריק אומקעהרען צו זייער הייליגער ארבייט. צו דעם צוועק פון איינפיהרען א אלגעמיינעם פאלקס־

טרויער נאָך דעם אומגעקומענעם בית המקדש, האָט ר׳ יוחנן פאַראָרדענט, אַז חתן=כלה זאָלען אין דעם טאָג פון זייער חתונה נישט טראָגען מעהר אויפ׳ן קאָפּ קיין בלומען=קרענץ, ווי דאָס איז געווען איינגעפיהרט ביז דאַן, און עס זאָלען נישט געשפּיעלט ווערן דערביי קיין לוסטיגע נגונים.

אין פּאָליטישער הינזיכט איז ר׳ יוחנן אויך געגאַנגען אין די וועגען פון דעם גרויסען הלל, און ער האָט געזוכט דאָס אוועקצושטעלען אַלס יסוד פאַר דעם געמיינדע=לעבען, וואָס ער האָט געשאַפען. ער איז געווען פריינדליך געשטימט צו די געצענדיענער און האָט זיי קיינע שטערונגען נישט געמאַכט, ווען זיי האָבען געוואָלט איבערגעהן צום יודענטום; דערמיט איז ער געווען פּונקט דער היפך פון פיעל פון זיינע חברים, וועלכע זענען נאָכ׳ן חורבן נאָך מעהר פערביסען געוואָרען געגען די געצענדיענער. אַט די חברים האָבען אויסגעטייטשט, למשל, דעם פּסוק: וחסד לאמים חטאת (די גנעדיגקייט פון די פעלקער איז זינד) אין דעם זין, אַז „די געצענדיענער מעגען אונז גוטס טאָן, וויפיעל זיי ווילען, און זיי וועט דאָס אַלץ פעררעכענט ווערן פאַר זינד, ווייל וואָס זיי טוען, טוען זיי נאַר, כדי זיך צו רייצען מיט אונז”; דאַגעגען אָבער האָט איהם ר׳ יוחנן אויסגעטייטשט מיט אַ טיעפען געפיהל פון פריעדליכקייט און ריינער מענשענליעבע: „אַזוי ווי די קרבנות פערגעבען די זינד פון ישראל, אַזוי ווערט די זינד פון די פרעמדע פעלקער פערגעבען דורך גנעדיגקייט און מעשים טובים”. פאַראויסזעהענדיג די געפעהרליכע פאָלגען, צו וועלכע עס קען ברענגען יעדע פערביסענע שטימונג פון פאָלק בנוגע צו דער רוימישער מאַכט, האָט ר׳ יוחנן געזוכט, צו ווירקען אויף די יודישע מאַסען און צו פלאַנצען אין זיי געפיהלען פון פריעדליכקייט און לאָיאַליטעט. דערפאַר טאַקי האָבען די ערשטע פלאַוויאַנישע מלכים, וועספּאַסיאַנוס און טיטוס, זיך בעצויגען נישט זעהר שטרענג צו די יהודה׳עאישע קהלות. ביז דעם בלוטדורשטיגען דאָמיציאַן האָבען די פערבליעבענע יודען נישט געשפירט קיין בעזונדער פּאָליטישען דרוק, און דאָס איינציגע, וואָס האָט פערוואונדעט זייער האַרץ און זיי דערמאָנט אָן דעם שרעקליכען חורבן, איז געווען דער מס פאַר דעם רוימישען יופּיטער=טעמפּעל. ר׳ יוחנן האָט אָבער פערשטאַנען, אויך ד״י אויפרעגונג צו מילדערן, אַרויפלעגענדיג די שולד פון דער גזירה אויף די יודען אַליין. „אונגליקליך פאָלק! — האָט ר׳ יוחנן געקלאָגט — איהר האָט נישט געוואָלט דיענען דעם הימעל (גאָט),

מוזט איהר איצט דינען פרעמדע פעלקער; איהר האט נישט געוואלט צושטייער געבען איין האלבען שקל פאר דער עבודה אין בית המקדש, מוזט איהר איצט פופצעהן שקלים געבען פאר דער מלוכה פון אייער שונא; איהר האט נישט געוואלט האלטען אין ארדנונג אייערע וועגען און גאסען און פעסטונגען, מוזט איהר איצט היטען די קאזארמעס, כדי צו שיצען דעם קייזער'ס וויינגערטנער". מיט אזעלכע מיטלען האט ר' יוחנן בן זכאי געווירקט אויף די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, און פון דעם קליינעם מיטעלפונקט אין יבנה ארויסגעגעבען בעפעהלען און פעראָרדנונגען פאר אלע יודישע קהלות אין דער רוימישער אימפעריע און אין בבל.

פיעל דויערהאפטער און טיעפער איז אבער געווען די ווירקונג פון ר' יוחנן'ס אקאדעמישער טעטיגקייט. ר' יוחנן האט פערזאמעלט ארום זיך א רייהע תלמידים און געגרינדעט א פרייע אקאדעמיע אויף צו שטודירען די תורה אונטערן נאמען בית המדרש. אט דער בית המדרש איז געווען ארגאניש פערבונדען מיט'ן בית דין און די מיטגליעדער פון דער אקאדעמיע האבען זיך בעטייליגט אויך אין דער אינסטיטוציע, וואס האט געדארפט רעאליזירען די טעארעטישע בעגרינדונגען פון געזעץ און איהר פראקטיש צופאסען צום לעבען. אלס לעהרער פין דער אקאדעמיע האט ר' יוחנן קודם כל איבערגעגעבען זיינע תלמידים דעם רייכען מאטעריאל פון מונדליכע מסורות, וואס האבען געשטאמט נאך פון די אוראלטע צייטען און זענען פערמעהרט און בערייכערט געווארען אין די ישיבות פון שמאי און הלל; דערצו זענען נאך צוגעקומען די לאגישע פארמולעס (מדות), וואס א דאנק זיי האבען די נייע געזעץ-איינפיהרונגען געקענט ארויסגעדרונגען ווערן פון דער תורה גופא. אט דער מאטעריאל פון מסורות, לאגישע יסודות צו דרשה'נען די תורה, פערשידענע גזירות, סיגים און תקנות, וואס זענען איינגעפיהרט געווארען אין פערשידענע תקופות פון פערשידענע אויטאריטעטען, — האט געדיענט אלס גרונד-שטאף פאר דער משנה (דאס איבערגעחזר'טע, צווייטע געזעץ) און דא, אין יבנה, האט ער אנגעהויבען סיסטעמאטיש בעארבייט צו ווערן. ער איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי זעלבסטשטענדיגע טיילען: הלכה און אגדה; די הלכה האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויסטייטשונג און בעגרינדונג פון די געזעצען, מיט זייערע פראקטישע אויספיהרונגען און בכלל מיט אלץ, וואס שטיצט זיך אויף די געבאטען פון דער תורה; דאגעגען בע-

שטעהט די אגדה פון מאראלישע און טעאלאגישע דרשות, געבויט אויף די פערשיעדענע ספורים און מוסר־פסוקים פון דער תורה און די נביאים, וואס האבען נישט די קראפט פון א פערפליכטונג. די אגדות האבען געהאט דעם צוועק, אויסצוטייטשען דעם פשט פון פסוק און בעזונדער, צו פלאנצען אין די צוהערער (די אגדות פלעגען אממעהרסטענטייל געדרשה׳נט ווערן פאר׳ן המון) גוטע מדות, צוגעבונדענקייט צו די זכרונות פון דער אומה און ווארימע געפיהלען בנוגע צו אלע איהרע ליידען, פריידען און האפנונגען.

אין דעם לעצטען טייל, אין דער אגדה, זענען פון דעם גרויסען ר׳ יוחנן אויך. פערבליבען גלענצענדע מוסטערן, וואס זאגען עדות אויף זיין מילדער, ענוות׳דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. ער פלעגט זאגען: „אויב דו האסט געלערנט א סך תורה, האלט זיך נישט גרויס דערמיט, דען דו ביזט דערצו בעשאפען געווארען”. ער האט געפרעגט זיינע תלמידים: „וועלכער איז דער גוטער וועג, וואס דער מענש זאל זיך בעהעפטען אין איהם?” אויף דעם האט רבי אליעזר געענטפערט: „א גוט אויג”; רבי יהושע — „א גוטער חבר”, רבי יוסי — „א גוטער שכן”; רבי שמעון — „זעהען די צוקונפט” און רבי אלעזר האט געענטפערט: „א גוט הארץ”. דאן האט רבן יוחנן געזאגט: מיר געפעלן די רייד פון רבי אלעזר בן ערך בעסער פון אייערע רייד, חייל אין זיינע רייד זענען שוין דא אייערע אויך”.

ר׳ יוחנן איז געשטארבען אויף זיין בעט אין די ארעמס פון זיינע תלמידים. די לעגענדע דערצעהלט, אז דער גרויסער חולה האט פאר׳ן טויט זיך שטארק פונאנדערגעוויינט, און ווען זיינע תלמידים האבען איהם געפרעגט: „אונזער רבי, ליכט פון ישראל, רעכטער זייל, שטארקער האמער, פארוואס וויינסטו?” האט ער זיי ערקלערט, אז ער שרעקט זיך פאר דעם אלמעכטיגען „מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא” און פאר זיין משפט. דאן האבען די תלמידים צו איהם געזאגט: „רבי! בענש אונז”; אויף דעם האט ער געענטפערט: „הלואי זאל די מורא פאר גאט זיין אויף אייך אזוי שטארק, ווי די מורא פאר מענשען”. „דאס איז געוועזען נישט בלויז א רעליגיעזע צוואה, נאר אויך א נאציאנאלע: דאס פאלק, וואס האט פערלוירען די מלוכה־דיסציפלין, דארף זיך אונטערגעבען דער דיסציפלין פון דעם געטליכעןווארט און היטען זי אזוי שטארק פונקט, ווי ווען זי וואלט געשטיצט ווערן פון א

מענשליכער מאכט" *).

אזוי האט געלעבט און געווירקט דער מעכטיגער יודישער גייסט, וואס שטעהט ווי א ליכט־זייל אויף דער שוועל פון דער גאנצער נאך־חורבן'דיגער ערא אין דער יודישער געשיכטע. ר' יוחנן האט פעראייניגט די פערבליבענע צושפליטערטע גלידער פון דער אומה און געמאכט פון זיי איין גאנצען פאלקס־ארגאניזם, און אט דעם ארגאניזם האט ער פערזיכערט א וויטערדיגע זיכערע עקסיסטענץ דערמיט, וואס ער האט איהם בהדרגה ארויסגעפיהרט פון דעם רוישיגען, פערוויקעלטען מלוכה־לעבען און צוגעבראכט צו דעם שטיל אבער נישט וועניגער רייכען לעבען פון גוט ארגאניזירטע קהלות, פון גייסטיגע, אייביגע שאפונגען.

נאך ר' יוחנן'ס טויט האבען זיינע תלמידים אבגעהאלטען א בעראטונג וועגען דער וויטערדיגער הנהגה פון די פאלקס־אנגעלעגענהייטען און וועגען דעם ארט, וואו עס זאל פארטגעזעצט ווערן די אנגעהויבענע אקאדעמישע טעטיגקייט. די מעהרהייט פון די תלמידים איז געווען דערפאר, אז די ישיבה זאל וויטער אויך בלייבען אין יבנה; נאר איין רבי אלעזר בן ערך, ר' יוחנן'ס ליעבלינג, איז בעשטאנען דערויף, אז די ישיבה זאל דורכאויס איבערגעטראגען ווערן אין חמת. און ער האט זיינם דורכגעפיהרט: גלויבענדיג, אז די איבריגע תלמידים וועלן זיך אהן איהם קיין עצה נישט קענען געבען, איז ער גלייך אוועק אין דעם דערבייאיגען שטעדטיל חמת און זיך געגרינדעט דארטין א אייגענע בעזונדערע ישיבה. זיין האפנונג האט זיך אבער נישט פערווירקליכט: א אבגעשניטענער פון דער ארומיגער וועלט און פון דעם לעבעדיגען געדאנקען־אויסטויש, זענען זיינע קענטנישען וואס וויטער אלץ שוואכער און וועניגער געווארען, און אין דער צייט, ווען ער, דער שטאלצער בן ערך, האט נישט איבערגעלאזען קיין זכר נאך זיך אין דער יודישער געשיכטע, האבען זיינע חברים פארטגעזעצט די אנגעהויבענע ארבייט פון זייער גרויסען רבי'ן און זייער נאמען איז געבליעבען צום אייביגען אנדענקען פאר די קומענדיגע דורות. אינ'ם פאדערגרונד פון דער דאזיגער גרופע געטרייע תלמידים זענען ארויסגעטרעטען ר' גמליאל הנשיא, ר' יהושע בן חנניה, ר'

---

*) דובנאוו.

אליעזר בן הורקנוס, און שפעטער אויך ר' עקיבא בן יוסף, װעלכע האבען געבילדעט דעם קבוץ פון די ערשטע תנאים.

יבנה איז אויף אזא אופן פערבליבען אויך אויף ווײַטער דער אויפהאלטונגס-ארט פון דעם גרויסען בית-דין, און ממילא אויך דער גײַסטיגער צענטר פאר דער גאנצער אומה; די אקאדעמישע טעטיגקײַט האט זיך אבער פארט נישט דערהאלטען בלויז אין יבנה אלײן, און מיט דער צײַט זענען ענטשטאנען נאך צוויי גרויסע ישיבות, אײנע אין לוד' אונטער דער אנפיהרונג פון ר' אליעזר, און די אנדערע אין בקיעין (צווישען ליד און יבנה), אונטער דער אנפיהרונג פון ר' יהושע. די פערטיעפונג און פערברײַטערונג פון דער יודישער געזעצלעהרע האט פון דער דאזיגער דעצענטראליזאציע פערדיענט; דערפאר אבער האט שטארק געליטען דערפון איהר אײנהײַט און גאנצקײַט, וואס איז נאך געווען גאנץ שוואך בעפעסטיגט און האט זיך געשטיצט ביז אהער נאר אויף דעם אויטאריטעט פון דעם גרויסען רבן יוחנן. עס האט זיך פון דאסנײַ פונאנדערגעקאכט די אלטע מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל; יעדער ישיבה האט אנדערש אויסגעטײַטשט די פסוקים פון דער תורה און ממילא אויך — ארויסגעדרונגען פון זײַ אנדערע אנווענדונגען בנוגע צו פראקטישע, אלטעגליכע פראגען; דאס, וואס אין אײן ארט איז געווען ערלויבט, איז פערבאטען געווען אין א צווײטען, און „פון דער אײן תורה — ווי די לעגענדע דריקט זיך אויס— זײַנען געווארען צוויי תורות".

אין אט, אום א סוף צו מאכען מיט די דאזיגע מחלוקת'ען, צו בעפעסטיגען די אבגעשוואכטע אײנהײַט פון יודענטום און זי צו בעשיצען אויך אויף ווײַטער פון יעדען עהנליכען אנפאל, דאס איז געווארען די לעבענס-אויפגאבע פון רבן גמליאל II, וועלכע ער האט זי דורכגעפיהרט מיט א אונגעווערנליכער פעסטקײַט און מיט דעם בעוואוסטזײַן פון דער גרויסער נאציאנאלער נויטווענדיגקײַט, וואס מאכט חײַך אפילו די הארטסטע מיטלען.

רבן גמליאל איז געווען דער זוהן פון דעם נשיא ר' שמעון בן גמליאל, וועלכער האט אנגעהערט צו דער פארטײַ פון די מעסיגע זעלאטען און איז געשטאנען א געוויסע צײַט בראש פון דער מלחמה געגען די רוימער. בעת דעם אונטערגאנג פון דער יהודה'שער מלוכה איז ר' גמליאל ווארשײַנליך, נאך יונג געווען און נישט צײַטיג גענוג, אום איבערצונעהמען אזא פעראנטווארטליכען פאסטען, ווי ס'איז געווען צו

יענער צייט די נשיאות (פאטריארכאט) איבערן סנהדרין און ממילא אויך איבער דער יודישער אומה ; מעגליך איז אויך דאס, אז די רוימישע רעגירונג האט די ערשטע צייט געקוקט קרום אויפ'ן זוהן פון דעם פאטריאטישען פאטריארך און נישט געוואלט בעשטעטיגען די וואהל פון דער יהודה'עאישער אינטעליגענץ. די נשיאות איבערן סנהדרין איז דעריבער נאר צייטווייליג איבערגעגאנגען צו ר' יוחנן בן זכאי, און דעמאלס איז שוין אויך פאר אלעמען קלאר געווען, אז דער אמת'ער יורש פון דעם טיטול איז הלל'ס אייניקעל, וועמענס פאטער, זיידע און עלטער-זיידע עס זענען געווען נשיאים. נאך ר' יוחנן'ס טויט איז די נשיאות אלזא ממילא, אלס א זעלבסטפערשטענדליכער, נאטירליכער פאקט, איבערגעגאנגען צו דעם געזעצליכען יורש, און ווי ס'איז צו גלויבען, האט די רוימישע רעגירונג איצט שוין יא סאנקציאנירט די וואהל פון פאלק. צום אונטערשייד פון זיין זיידען, ר' גמליאל הזקן, האט מען דעם איצטיגען נשיא גערופען ר' גמליאל פון יבנה. פון זיין פריוואט-לעבען איז אונז ווייניג בעקאנט; דאס ביסעל אבער, וואס איז יא דערגאנגען צו אונז, זאגט עדות אויף זיין מענשליך-שענעם, מילדען כאראקטער. ער האט פערמאגט גרויסע נחלאות, וועלכע ער פלעגט צוועקגעבען אָרימע גערטנער אין ארענדע פאר א קליינעם פרייז; ער האט געהאט שקלאפען, און אין דער בעציהונג איז בעזונדער ריהרענד זיין ליעבע צו דעם געצענדיענערישען שקלאף טאבי, וועלכען ער האט הארציג בעוויינט, ווען יענער איז געשטארבען, און האט איהם אפילו געוואלט בעפרייען פארן לעבען, נאר זיין שוואגער, ר' אליעזר, האט עס געפונען פאר א פערברעך נעגען געזעץ. ר' גמליאל האט אויסער זיינע טיעפע קענטענישען אין דער יודישער געזעץ-לעהרע, בעזעסען אויך פיעל אלגעמיינע, וועלטליכע ידיעות: ער האט געקענט די גריכישע און לאטינישע שפראכען און איז געווען גוט בעהאוועגט אין אסטראנאמיע. פון דער נאטור א קרענקליכער און שוואכער, האט ער דאך ארויסגעוויזען א אונגעוועהנליכע ווילענס-קראפט, און דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען כלל, וועגען דער אומה, — האט ער פון קיין שוואכקייט נישט געוואוסט.

אלס נשיא (אויף רוימיש: פאטריארך) פון דער אומה האט ר' גמליאל געהאט אין זיין מאכט אויך געוויסע פאליטישע פונקציעס און עטליכע מאל האט ער געדארפט פערטרעטען די יודישע קהלות ביי דער רוימישער אדמיניסטראציע. די צייט פון זיין פאטריארכאט איז

געווען זעהר א אונרוהיגע, אי אינהענינ, אי אויסווענינ; פון איין זייט האט די רוימישע רעגירונג, אונטער די בלוטיגע מלכים דאמיציאן און טראיאנוס, שטארק נערודפ׳ט די יודען פון דער רוימישער אימפעריע און אלע מאל ארויסגעגעבען געגען זיי נייע גזירות; פון דער צווייטער זייט, ווידער, האט זיך אין דער יודישער וועלט גופא אנגעהויבען דעמאלס די שפאלטונג צווישען די ארטאדאקסישע אנהענגער פון די יודישע געזעצען און טראדיציעס און די פערשידענע קריסטליכע סעקטעס, און ס׳איז פארגעשטאנען א בעדייטענדע געפאהר, אז די המוני׳שע יודען זאלען נישט איבערגעהן גאנצע מאסען אין די רייהען פון די יודען-קריסטען (יודעא-חריסטיאנער). דער נשיא איז צוליעב דעם אלעמען געצוואונגען געווען, אויסצוניצען זיין פאלמאכט מיט א געוויסער שטרענגקייט, מיט א געוויסער הארטקייט אפילו, אום צו קענען עפעס אויפטאן פאר דער לאגע, און דאס האט א סך געגעבען די מעגליכקייט, איהם צוצושרייבען פערשידענע בייזע און דעספאטישע כונות. רבן גמליאל האט זיך אוועקגעשטעלט פאר א ציעל, צוריקצוגעבען דער נשיאות איהר כבוד און צו מאכען איהר פאר׳ן צענטר פון דעם געמיינדע-לעבען, כדי די איינהייט פון דער יודישער געזעץ-לעהרע זאל אויף ווייטער געשיצט זיין פון דער צושפליטערונג, וואס די דערמאנטע ישיבות האבען מיט זיך מיטגעבראכט. זיין פלאן איז דעריבער געווען, אז יעדער דין, איבער וועלכען עס קומט פאר א מחלוקת צווישען די פערשידענע ישיבות, זאל געבראכט ווערן פארן סנהדרין, וואו די ענדגילטיגע ענטשיידונג געהערט צום נשיא; דערביי האט ער אבער נישט ארויסגעוויזען קיין דעספאטישע נייגונגען און האט זיך נישט ערלויבט צו ענטשיידען די צווייפעלהאפטע פראגען לויט זיין פערזענליכען איינזעהען; ער האט נאר פעראָרדענט, אז דאס סנהדרין זאל צוטרעטען פון דאס ניי צו קאנטראלירען די כללים און יסודות פון די בית שמאי און בית הלל, כדי דאן דורך א אלגעמיינער אבשטימונג, איינמאל פאר אלעמאל פעסט צו בעשליסען, וועלכע כללים ס׳דארפען אנערקענט ווערן פאר דעם יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג. דער אויפטו איז אבער ר׳ גמליאל׳ן נישט אזוי לייכט אנגעקומען; די לעגענדע דערצעהלט, אז דריי מיט א האלבען יאהר האבען זיך געצויגען די דאזיגע אקאדעמישע זיצונגען פון סנהדרין, אין וועלכע ס׳האבען זיך בעטייליגט פערטרעטער פון ביידע פארטייען, און קיינע פון זיי האט נישט געוואלט נאכגעבען פון איהרע מסורות און לאגישע בעגרינדונגען. דאן איז ארויס

אַ בת קול פון הימעל און האָט אויסגערופען: ביידע אי די פּסקים פון בית שמאי, אי פון בית הלל, זענען די רייד פון דעם לעבעדיגען גאָט; אין דער פּראַקטיק אָבער זענען גילטיג נאָר די דינים פון בית הלל". די מעהרהייט מיטגליעדער פון סנהדרין איז איינגעגאַנגען אויף דער געטליכער ענטשיידונג; נאָר איין ר׳ יהושע האָט זיך פון דעם בת קול אויך נישט געלאָזען איבערצייגען; ער האָט אויסגעשריען: „מיר רעכנען זיך נישט מיט קיין בת קול! די תורה איז נישט אין הימעל, נאָר אויף דר׳ערד". דער פּערעקשנ׳טער ווידערשטאַנד,—וועלכען עס האָט אונטערגעשטיצט אויך ר׳ גמליאל׳ס שוואָגער, ר׳ אליעזר — האָט אָבער דאָך קיין ערפאָלג נישט געהאַט; ר׳ גמליאל האָט אויסגענוצט אַלע מיטלען, וואָס ער האָט נאָר געהאַט אין זיין מאַכט, אלס נשיא, און האָט ענערגיש דורכגעפיהרט די בעשטימונג פון דער מעהרהייט.

אַזוי האָט זיך דערוויילע געענדיגט די גרויסע מחלוקת, און די יודישע געזעצלעהרע האָט ענדליך דאָך בעקומען אַ פעסטען איינהייטליכען יסוד, אין דער געשטאַלט פון הלל׳ס מסורות און כללים. פאַר די יודישע מאַסען איז אַט די בעשטימונג געווען אַ אונגעהויערע פערלייכטערונג, ווייל זיי זענען אַ דאַנק דעם בעפרייט געוואָרען פון אַ מאַסע דריקענדע גזירות און חומרות אינ׳ם אַלטעגליכען לעבען; די פאַנאַטישע אַנהענגער, ווידער, פון די דאָזיגע חומרות זענען אויך אין קיין זאַך נישט געשטערט געוואָרען, ווייל די בעשטימונג פון סנהדרין האָט בכלל נישט געטראָגען קיין רעפּרעסיווען כאַראַקטער. קיינער האָט די שמאַי־איטען נישט געצוואונגען, צו ענדערן מיט אַמאָל זייער גאַנצע אַרט לעבען, לויט דעם גייסט פון די אַנגענומענע בעשלוסען; יעדער איינציגער פאַר זיך האָט גאַנץ פריי געקענט לעבען ווייטער אויך לויט זיינע שמאַי־איטישע איבערצייגונגען,—עס האָט זיך געהאַנדעלט נאָר וועגען דער אַ ל ג ע מ י י נ ע ר נ אָ ר מ ע, וועגען כ ל ל. דאָ האָט ר׳ גמליאל אַרויסגעוויזען זיין גאַנצע ענערגיע און זיין גאַנצע מאַכט, און דאָס האָט אַרויסגערופען געגען איהם אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע; יעדער שריט פון דער מינדערהייט, צו שטערן דעם אָנגענומענעם בעשלוס פון סנהדרין, איז שטרענג בעשטראָפט געוואָרען, און דערביי האָט זיך ר׳ גמליאל נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר די בעריהמטסטע געזעצלעהרער. און דאָס איז נאָך נישט אינגאַנצען געווען: דער ענערגישער פּאַטריאַרך איז אַזוי ווייט אוועק אין זיין אייפער פאַר דער איינהייט פון דער יודישער געזעצלעהרע, אַז ער האָט בעפוילען, אינגאַנצען נישט אַריינצולאָזען אין

דער ישיבה קיין נישט עהרליכע און קריעגערישע תלמידים.

אט דער בעפעהל האט געמאכט א געוואלדיגען רושם, און פון אלע זייטען האבען זיך געהערט בעהאלטענע טענות געגען דעם דעספאטישען נשיא, וועלכער וויל הערשען איבער דעם גייסט פון זיינע חברים און צווינגען זיי, צו דענקען אזוי ווי ער. דאך האט דערווייל נאך קיינער נישט געוואגט אפען ארויסצוטרעטען געגען דעם געאכפערטען ר׳ גמליאל׳ן, און דאס איז געשעהען ערשט דאן, ווען ער האט זיך ערלויבט, ארויפצולעגען די הארטסטע שטראף, וואס ער האט געהאט אין זיין מאכט, דעם חרם (נדוי, שמתא), אויף דעם בעריהמטען געזעצלעהרער ר׳ אליעזר בן הורקנוס. זייענדיג א הייסער אנהענגער פון שמאי׳ס געזעץ-אויסטייטשונגען, האט ר׳ אליעזר זיך פעסט געהאלטען ביי די אלטע, שמאי׳איטישע, טראדיציעס, און איינמאל האט ער געגען דעם בעשלוס פון סנהדרין, וואס האט שוין געהאט געפסק׳עט די שאלה ווי די בית הלל, בעשטימט א דין לויט די בית שמאי. אלס שטראף דערפאר, האט ר׳ גמליאל בעפוילען, אויסצורופען א חרם אויף ר׳ אליעזר׳ן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער לעצטער איז געווען זיינער א שוואגער, און ווען עטליכע חברים האבען איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף ר׳ אליעזר׳ס גרויסקייט, האט ר׳ גמליאל אויסגערופען: „רבונו של עולם! פאר דיר איינעם איז אפען און ענטפלעקט, אז נישט צוליעב מיין כבוד און נישט צוליעב דעם כבוד פון מיינע עלטערן (הלל׳ס קינדער) האב איך דאס געטאן, נאר צוליעב דיין כבוד, עס זאלען זיך נישט מעהרען קיין מחלוקת ביי יודען!“

ר׳ גמליאל האט אבער א טעות געהאט, ווען ער האט געגלויבט אז איהם וועט זיך איינגעבען מיט אזעלכע מיטלען צו דערהאלטען די איינהייט און דעם פרעסטיזש פון סנהדרין. די רעפרעסיעס געגען איינצעלנע בעריהמטע מיטגליעדער פון דעם קאלעגיום זענען געווארען אלץ אפטער צוליעב דער אפאזיציע, וואס די דאזיגע מיטגליעדער האבען ארויסגעוויזען געגען די החלטות פונ׳ם נשיא, און דאס האט ווידער געגעבען מאטעריאל פאר נייע קאנפליקטען. א בעזונדער שטארקען איינדריק האט געמאכט דער צוזאמענשטויס צווישען דעם מעכטיגען נשיא און דעם ארימען אבער בעליעבטען און איינפלוסרייכען ר׳ יהושע בן חנניה. ר׳ יהושע, א ארימער תלמיד חכם, וואס האט זיך געשפייזט פון זיין אייגענער פיזישער ארבייט, האט זיך

אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער גוטהערציגקייט און עניוות, און זענענדיג אויסערליך זעהר נישט שען, פלעגט ער דאך מאכען דעם בעסטען איינדריק אויף מענשען, א דאנק זיינע טיעף- און שארפזיניגע איינפאלען. בנוגע צו ר' גמליאל'ן האט ר' יהושע זיך אויך געפונען אין דער אפאזיציע, חאטש ער איז בכלל געווען פון הלל'ס תלמידים און האט א לאנגע צייט נישט ארויסגעוויזען אפען זיין אונצופרידענהייט מיט די בעשטימונגען פון נשיא. איינמאל האט זיך אבער געמאכט. אז ר' גמליאל האט בעשטימט דעם אנהויב פון חודש תשרי — דער חודש, אין וועלכען עס געפאלען אוס די גרעסטע יודישע יום-טובים און אויך יום כפור — לויט די לבנה-בעאבאכטונגען פון צוויי נישט קיין זיכערע עדות. ר' יהושע האט אנגעוויזען אויף א בעדייטענדען פעהלער אין ר' גמליאל'ס בעשטימונג און אויפגעפאדערט די חברים פון קאלעגיום, צו בעשטימען א נייע בעאבאכטונג פון דער לבנה און ממילא אויך צו ענדערן די צייט פון די יום-טובים. ר' גמליאל'ס שטענדיגער אנהענגער און פערעהרער, ר' יוחנן בן נורי, און דער רייכער ר' דוסא בן הרכינס, זענען דאס מאל אויך געווען אויף ר' יהושע'ס זייט און האבען צוזאמען מיט איהם אנערקענט, אז די עדות זענען פאלשע. דער נשיא האט אבער דורכאויס געוואלט דער-האלטען זיין אויטאריטעט, און ער האט געשיקט זאגען ר' יהושע'ן: „איך בין גוזר אויף דיר, דו זאלסט קומען צו מיר מיט דיין שטעקעל און טארבע און געלד-בייטעל אין דעם טאג, וואס לויט דיין רעכנונג געפאלט אוס אין איהם יום כפור". ר' יהושע'ן האט דער דיקטא-טארישער בעפעהל שרעקליך אנגעגריפען, און איהם איז שווער געווען צו פועל'ן ביי זיך, ער זאל מחלל זיין דעם הייליגען יום טוב; זיינע חברים, צווישען זיי אויך ר' עקיבא און דער אלטער ר' דוסא, האבען איהם אבער איבערצייגט, אז ער מוז פאלגען דעם נשיא'ס בעפעהל, „ווארום אויב מיר וועלן נעהמען נאכטראכטען נאך ר' גמליאל'ס בית דין, דארפען מיר שוין נאכטראכטען אויך נאך אלע בית-דין'ס, וואס זענען געווען ביי יודען פון משה רבינו ביז היינטיגען טאג". דאס האט אויף ר' יהושע'ן געווירקט און ער איז געקומען אין דעם בעשטימטען טאג צו ר' גמליאל'ן, ווי יענער האט איהם בעפוילען. פון דער נע-הארכזאמקייט איז ר' גמליאל אזוי גערירט געווארען, אז ער האט איהם הארציג אויפגענומען און געזאגט: „קום ארײַן אין פריעדען, מיין רבי און מיין תלמיד! מיין רבי — אין חכמה, און מיין תלמיד — וויל

דו האסט מיר ארויסגעוויזען אזא געהארכזאמקייט . וואויל איז דעם דור , אין וועלכען די גרויסע הערען זיך צו צו די קלענערע" .

דער דאזיגער שלום האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען . צוליעב די שטרענגע מיטלען , וואס ר' גמליאל האט אנגעווענדט געגען זיינע געגנער איז געשאפען געווארען א גאנצע פארטיי , וועלכע האט זיך געשטעלט פאר א ציעל , אראבצוזעצען דעם דיקטאטארישען נשיא פון זיין שטוהל , און ארויפצוזעצען אויף איהם אנ'אנדערן , א וועניגער שטרענגען . אזוי ווי ר' גמליאל האט געהאט א גרונד , חושד צו זיין ר' יהושע'ן , אז ער שטעהט בראש פון דער דאזיגער רעוואלוציאנערער פארטיי , האט ער איהם נאך עטליכע מאל הארט אנגעגריפען . ר' יהושע'ס אנהענגער האבען דאס גוט געדענקט , און ענדליך איז עס געקומען צו אנ'אפענעם אויסברוך , וואס האט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער איבערקעהרעניש אין דעם סנהדרין פון יבנה . — דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן : צווישען די תקנות , וואס די אנשי כנסת הגדולה האבען מתקן געווען , זענען געווען אויך תפילות צוגעפאסטע צו יעדען קרבן , וואס זענען געווען א חוב פאר אלע יודען אי אין בית המקדש , אי אויסער איהם . אט דער מנהג , צו דאווענען עטליכע מאל אין טאג , האט זיך פראקטיצירט ביי יודען פון גלות בבל אן ; אזוי אבער , ווי אין בית המקדש איז געווען נאר א קרבן תמיד של שחר (א שטענדיגער פריהמארגען-קרבן) און א קרבן של בין ערבים (פארנאכטיגער קרבן) און נישט קיין קרבן פון ביינאכט , איז די תפילה פון ביינאכט אויך געווען נישט זעהר פערשפרייט און א סך מיטגליעדער פון סנהדרין האבען געהאלטען , אז דאס מעריב דאווענען איז נישט קיין פליכט פאר אלע . געגען דעם איז געווען ר' גמליאל , וועלכער האט בכלל געזעהען אין די תפילות א שטארקען חזוק פאר דעם קיום פון דער אומה און האט מתקן געווען , אז יעדער יוד איז מחויב , צו דאווענען דריי מאל אין מעת לעת : אין דער פריה , פארנאכט און ביינאכט . האט זיך געמאכט אמאל א מעשה , אז איין תלמיד איז געקומען צו ר' יהושע'ן און האט איהם געפרעגט : די תפילה פון ביינאכט איז א רשות פרייוויליגע טעטיגקייט צי א חוב ? און ר' יהושע האט איהם געענטפערט : א רשות . דערנאך איז דער זעלביגער תלמיד געגאנגען צו ר' גמליאל'ן און האט איהם אויך געפרעגט די זעלביגע שאלה , און ר' גמליאל האט איהם געענטפערט : א חוב . האט איהם דער תלמיד געפרעגט : סטייטש , ר' יהושע האט דאך מיר געזאגט , אז ס'איז א

רשות? האָט ר׳ גמליאל איהם געזאָגט: וואַרט, ביז די חכמים וועלן אַרײַנקומען אין בית המדרש, און ווען זײ זענען אַרײַנגעקומען, האָט ער געפּסק׳עט, אַז מעריב דאַווענען איז אַ חוב. דערנאָך האָט ער זיך געווענדט צו דעם גאַנצען קאָלעגיום מיט דער שאלה: קײנער קריגט נישט אויף דער בעשטימונג מײַנער? און ר׳ יהושע האָט געענטפערט: נײן! דאָס האָט דעם שטרענגען נשיא שטאַרק אָנגעגריפען, און ער האָט אויסגעשריען: „יהושע! שטעל דיך אויף דײַנע פיס און זאָל מען איבער דיר עדות זאָגען! האָט זיך ר׳ יהושע געשטעלט און געזאָגט: ווען איך וואָלט זײַן אַ לעבעדיגער און ער אַ טויטער, קען אַ לעבעדיגער אָפּלײקענען אַ טויטען; איצט אָבער, אַז איך לעב און ער לעבט — ווי קען אײן לעבעדיגער אָפּלײקענען דעם אַנדערן? איז ר׳ גמליאל געזעסען און געדרשה׳נט און ר׳ יהושע איז אַלץ געשטאַנען אויף די פיס, ביז אַלע תלמידים זענען אויפגעקאָכט געוואָרען און האָבען אַ געשרײ געטאָן צו חוצפית דעם מתורגמן (ערקלערער, אויסטײַטשער): האַלט! און ער איז שטיל געוואָרען". דאָ האָבען זיך פון אַלע זײַטען דערהערט אויסרופען: „ווי לאַנג וועט ער איהם (יהושע׳ן) אַזוי מצער זײַן! שוין דאָס דריטע מאָל פּײַניגט ער איהם! און ווער האָט שוין פון איהם נישט געליטען, — קומט לאָמיר איהם מעביר זײַן פון דער נשיאות!"
און דער גאַנצער קאָלעגיום איז גלײַך צוגעטרעטען, אויסצוועהלען אַ נײַעם נשיא. דאָ זענען געוועזען שטימען פאַר דעם זעלביגען ר׳ יהושע, ר׳ גמליאל׳ס הויפּט-געגנער, די מעהרהײַט האָט אָבער נישט געפּועל׳ט בײַ זיך, אַזוי שטאַרק צו קרענקען די אײגען-ליבע פון דעם אַלטען נשיא, און דער גורל איז געפאַלען אויף דעם יונגען ר׳ אליעזר בן עזריה, „וועלכער איז אי קלוג, אי רײַך, אי אַ צעהנטער דור פון עזרא (הסופר), קלוג — אַז מ׳וועט איהם פרעגען, וועט ער וויסען צו ענטפערן; רײַך — אַז מ׳וועט דאַרפען זיך משתדל זײַן פאַר׳ן קײסער, וועט ער עס אויך קענען, און ער איז אַ צעהנטער דור פון עזרא׳ן — האָט ער זכות אבות און ר׳ גמליאל וועט איהם נישט קענען בעשטראָפען".

מיט דער בעשטימונג פון ר׳ אליעזר׳ן פאַר אַ נשיא, זענען אָבגעשאַפט געוואָרען פיעל פעראָרדנונגען און בעגרענעצונגען, וואָס זענען אײַנגעפיהרט געוואָרען פאַר ר׳ גמליאל׳ס צײַטען. „אין יענעם טאָג האָט מען אָבגעזאָגט דעם שומר פון טהיר (פון בית המדרש) און ס׳איז געגעבען געוואָרען רשות אַלע תלמידים אַרײַנצוגעהן". „דען ר׳ גמליאל

האט געהאלטען, אז לערנען מיט נישט קיין עהרליכען תלמיד הייסט רילטיג, ווי צו־ווארפען א שטיין צו דער עבודה זרה, און ר' אליעזר בן עזריה האט גערדרשה'נט: שטענדיג זאל א מענש עוסק זיין אין תורה און מצוות און אפילו שלא לשמה (נישט עהרליך) ווארום פון שלא לשמה וועט ער קומען צו לשמה". די רעפארם איז גלייך אויסגע־נוצט געווארען, און ווי די לעגענדע גיט איבער, זענען צוגעקומען אין יענעם טאג ביז דריי הונדערט בענק (לויט א צווייטען נוסח זיבען הונ־דערט בענק) אין בית המדרש; דערמיט האבען זיך אבער די פאלגען פון דער איבערקעהרעניש נישט געענדיגט. די ווירקונג פון די נייע וואהלען איז געווען אזוי בעדייטענד, אז דער טאג, ווען די געשעהע־ניש איז פארגעקומען, איז פערבליבען אין זכרון פון די וויטע קומענ־דיגע דורות, ווי א בעריהמטער היסטארישער טאג (בו ביום, אותו היום). אונטער דעם פארזיץ פונ'ם נייעם נשיא האט זיך דאס סנהדרין גענומען קאנטראלירען און פון דאס ניי דורכשטודירען די אלע געזעצ־בעשטימונגען און איינפיהרונגען, וועלכע זענען אנגענומען געווארען אונטער דעם איינפלוס פון ר' גמליאל'ם אויטאריטעט אינ'ם גייסט פון די בית הלל. פון די דאזיגע געזעצען זענען איצט א סך געענדערט געווארען; א גרויסע צאהל שאלות, איבער וועלכע ס'האט זיך שוין פון יאהרען געצויגען א מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל, זענען פון די „חכמי יבנה" פערענטפערט געווארען אין דעם זין פון א פשרה: „נישט ווי דער און נישט ווי דער"; עס זענען פארגע־קומען אויך פאלען, אז די בית הלל אליין האבען חרטה געהאט אויף זייערע פריהערדיגע בעשטימונגען און אנגעהויבען צו פסק'נען געוויסע הלכות, ווי די בית שמאי. דערביי האט דער נייער נשיא אויפגעטאן נאך א וויכטיגע זאך: ער האט געלאזען צוזאמענרופען די יעניגע אלע, וואס האבען אליין געדענקט נאך די אויטאריטעטען פון די פריהערדיגע דורות און אויפגענומען פון זיי אלע מסורות, וואס זיי האבען געהאט. צווישען די דאזיגע עדות האבען זיך געפונען צוויי בעלי מלאכות פון ירושלים, וואס האבען איבערגעבראכט א וויכטיגע מסורה נאך פון שמעיה און אבטליון. דער פראטאקאל פון אט די היסטארישע זיצונגען איז דערגאנגען צו אונז אין א קליינעם טראקטאט פון דער משנה אונטערן נאמען „עדיות".

פון די פראגען, וואס זענען בעהאנדעלט געווארען „אין יענעם טאג", זענען בעזונדער וויכטיג די פאלגענדע צוויי, וואס האבען א

פרינציפיעלע, אלגעמיינע בעדייטונג. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען א גר פון די עמונים, צי מעג ער נעהמען א יודישע טאכטער. ר׳ גמליאל האט געפסק׳ענט, אז ער טאר דאס נישט, זיך שטיצענדיג אויף דעם בפירוש׳ען פסוק: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳״ (עס זאל נישט אריינגענומען ווערן קיין זוהן פון עמון און מואב אין גאט׳ס געמיינדע); אויף דעם האט ר׳ יהושע געענטפערט: „צי זיצען דען די עמונים און מואבים אויף זייערע ערטער? עס איז דאך שוין לאנג געקומען סנחריב און האט אויסגעמישט די גאנצע וועלט״. אין דער צווייטער פראגע האט זיך גערעדט וועגען דער היילינקייט פון די צוויי ספרים, וואס די מסורה האט צוגעשריבען שלמה המלך, „שיר השירים״ און „קהלת״. די בית שמאי האבען אנערקענט, אז „קהלת״ איז געשריבען געווארען נישט מיט „רוח הקודש״ און דארף נישט אריינגענומען ווערן אין דער רייהע פון די „היילינע שריפטען״. דאס זעלבע איז געוועזען אויך מיט „שיר השירים״; געזיגט האבען אבער אין דער פראגע די בית הלל — דער נאמען שלמה המלך האט מציל געוועזען די צוויי שענע פערלען פון דער אלט-העברעאישער ליטעראטור.

א מערקווירדיגען איינדריק מאכט ר׳ גמליאל׳ס בעציהונג צו די אלע געשעהענישען פון „דעם טאג״, ווי זי ווערט געשילדערט אין דער לעגענדע. דער הייסער אנהענגער פון א צענטראלער אויטאריטעטער מאכט האט זיך איצט אליין אונטערגעווארפען דעם נייעם אויטאריטעט, און נישט אויפגעהערט זיך צו בעטייליגען אין די וויכטיגע פערהאנדלונגען פון סנהדרין; און נישט נאר דאס — ר׳ גמליאל האט איצט אליין אנערקענט, אז ער איז צו ווייט פערגאנגען אין דער פערטיידיגונג פון זיינע מיינונגען, און ער האט גענומען אויף זיך קודם כל, צו פערריכטען אט דעם פעהלער. „ר׳ גמליאל האט געזאגט: אויב ס׳איז אזוי וועל איך געהן איהם (ר׳ יהושע׳ן) איבערבעטען. ווען ער איז צוגעקומען צו ר׳ יהושע׳ס וואוינונג, האט ער געזעהען, אז די וועגט פון שטוב זענען שווארץ, און ר׳ יהושע זיצט און מאכט נאדלען״. דאס האט אויף דעם רייך-ערצויגענעם אריסטאקראט געמאכט א שווערען איינדריק, און ער האט זיך אבגערופען: איז דאס ווירקליך דיין פרנסה?! אויף דעם האט ר׳ יהושע איהם געענטפערט: „וועה איז צו דעם דור, וואס דו ביזט זיין מנהיג, און וועה איז צו דער שיף, וואס דו ביזט איהר פיהרער! דו ווייסט נישט דעם צער פון די תלמידי חכמים, מיט וואס זיי בעשעפטיגען זיך און פון וואס זיי לעבען״. האט ר׳ גמליאל געזאגט:

„דו ביזט גערעכט! זיי מיר מוחל!" ר' יהושע האט זיך אבער נישט אומגעקוקט אויף איהם. דאן האט ר' גמליאל ווידער געבעטען: „טו דאס אין דעם זכות פון מיינע עלטערן"; דאס האט געווירקט: ר' יהושע האט איהם מוחל געוועזן און איז אליין געגאנגען זיך משתדל זיין, אז ר' גמליאל זאל צוריק בעקומען די נשיאות. איצט האט זיך עס געהאנדעלט וועגן דעם, ווי אזוי צו פועל'ן ביי ר' אלעזר'ן, אז ער זאל זיך אבזאגען פון דעם עהרענטיטול, וואס ער האט ערשט בעקומען, און די שליחות האט ר' עקיבא איבערגענומען אויף זיך. ר' אלעזר האט אבער גארנישט געקלערט איבער געוואלט זיך אנצוהאלטען אן דעם פאטריארכען-שטוהל, און ער האט גלייך אבגעטרעטען זיין פלאץ דעם נשיא בן נשיא; נאר כדי נישט צו פערשעמען אינגאנצען ר' אלעזר'ן, איז בעשלאסען געווארען, אז ר' גמליאל זאל עפנען און פיהרען די זיצונגען פון קאלעגיום צוויי שבתים, און ר' אלעזר — דעם דריטען שבת.

פון דאן אן איז די טעטיגקייט פון סנהדרין געגאנגען אהן גרויסע מחלוקת און שרייענדע סכסוכים. ר' גמליאל האט אויך ווייטער זיך בעמיהט מיט אלע כחות, אבצוהיטען די איינהייט און דעם אויטאריטעט פון דעם רעליגיעזען און נאציאנאלען צענטר; איהם האט זיך אבער פארט נישט געקענט איינגעבען, צו דערשטיקען אינגאנצען די פערשיעדענהייט פון די מיינונגען, וואס איז געלעגען אינ'ם עצם מהות פון די פלפול'דיגע דרינגענישען און געזעץ-ערקלערונגען. „דער אקאדעמישער קאמפף אין בית מדרש האט זיך נישט געלאזען אונטערווארפען די שטרעבונג פון דעם פראקטישען פאלקס-פיהרער, וואס האט קודם כל געקלערט וועגן פערשטארקען די יודישע קולטורעלע אויטאנאמיע. ר' גמליאל'ן איז נאר געלונגען ווייכער צו מאכען אט דעם קאמפף און נישט צוצולאזען דערצו, אז ער זאל אננעהמען זעהר שארפע פארמען, ער איז אבער נישט אימשטאנד געוועזן, איהם צו בעזייטיגען אינגאנצען".

א דאנק ר' גמליאל'ס ענערגישער הנהגה איז דאס סנהדרין אין יבנה געווארען דאס הארץ פון דער יודישער אומה. די יודישע קהלות אין די ווייטסטע לענדער האבען געקוקט אויף דער נשיאות אין יבנה, ווי אויף א איבערבלייבעניש פון דער יודישער מלוכה, וואס ווערט פערטרעטען פון א אייניקעל פון דוד'ס הויזגעזינד, און זיי האבען אבגעגעבען דעם נשיא קעניגליכען כבוד. דער לעצטער האט בעזעסען די מאכט, צו בעשטימען ריכטער, פרנסים און אלע אנדערע פאסטענס

פאַר די קהלות פון דער גאַנצער דיאַספּאָרא, און די רוימישע אַדמיניס־טראַציע האָט זיך כמעט גאָרנישט געמישט אין די יודישע אינערליכע אַנגעלעגענהײַטען. בײַ דער גאַנצער הײסער שטרעבונג פונ׳ם נשיא צו אײנהײַט, האָט ער אָבער דאָך נישט געשטערט די פאָרשטעהער פון אַנ־דערע ישיבות אין זײער זעלבסטשטענדיגער טעטיגקײַט; די לעצטע האָבען געהאַט דאָס רעכט, צו בעשטימען זײערע תלמידים פאַר ריכטער און פאָלקס־לעהרער, און אָט די בעשטימונג האָט געהאַט די פולע קראַפט, אפילו אָהן דער הסכמה פון נשיא. דער אַקט פון מסמיך זײַן אַ תלמיד (געבען איהם דעם טיטול רבי, לעהרער) פלעגט צוגעהן זעהר פײַערליך; אין דער געגענוואַרט פון צװײ מיטגליעדער האָט דער ראש ישיבה אַרויפגעלעגט די האַנד אויף דעם אָנערקענטען תלמיד, אָנגעטאָן אויף איהם די טאָגאָ פון אַ תלמיד חכם און איהם גערופען „רבי“. די דאָזיגע סמיכה האָט, איבריגענס, קײן געמײנזאַמעס נישט געהאַט מיט דער סמיכה, וואָס מיר געפינען בײַ די נביאים, וועלכע פלעגען אויך אָנשפּאַרען די הענד אויף די קעפּ פון זײערע תלמידים, די בני הנביאים; דען דער בעגריף פון איבערגעבען דעם הייליגען גײַסט איז בכלל פרעמד געוואָרען דאָס יודענטום נאָכדעם, ווי ס׳האָ־בען זיך אויפגעהערט צו ווײַזען אין איהם ערשײַנונגען פון עכטער, געטליכער נבואה. די סמיכה פון די זקנים איז געוועזען נאָר אַ מין הסכמה אָדער עדות זאָגען אויף דעם מוסמך, אַז ער איז גענוג קאָמ־פּעטענט צו לעהרנען אַנדערע און צו ענטשײַדען אַלערלײ רײן־רעליגיע־זע, ווי אויך יורידישע שאלות. דער מוסמך פלעגט אויך קריגען דעם טיטול זקן, וואָס האָט געדיענט פאַר אַ אַטעסטאַט אויף צו קאָנען אַרײַנגענומען ווערען אַלס מיטגליעד אין סנהדרין.

די עפענטליכע זיצונגען פון סנהדרין פלעגען אויך צוגעהן זעהר פײַערליך. דעם העכסטען פּלאַץ האָט פערנומען דער נשיא, און פאַר איהם, אין אַ האַלבען קרײַז, האָבען זיך אַרומגעזעצט די אָנגעזעהענסטע געזעצלעהרער. הינטער די דאָזיגע מיטגליעדער זענען געזעסען אין עטליכע שורות די „זקנים“; הינטער זײ ווידער זענען געשטאַנען די תלמידים און גאָר צו לעצט איז דאָס פאָלק געלעגען אויף דר׳ערד און זיך צוגעהערט. עפענען די זיצונג פלעגט דער נשיא מיט וועלכער ס׳איז הלכה אָדער מיט דעם אויסרוף: „פרעגט!“, וואָס האָט געגעבען יעדערן פון קאָלעגיום דאָס רעכט, פאָרצולעגען זײַנע ספיקות און שאלות. דער נשיא אַלײן האָט נישט גערעדט צום גאַנצען סנהדרין; חען ער האָט

געדארפט עפעס ענטשיידען, האט ער דאס אין קורצען איבערגעגעבען דעם מתורגמן, און יענער האט עס דערנאך גענוי מסביר געוועזען און ערקלערט פאר'ן גאנצען עולם. ביי יעדער שאלה זענען פארגעקומען דעבאטען, אין וועלכע ס'האבען זיך בעטייליגט כמעט אלע מיטגליעדער, און נאר דער נשיא אליין האט געהאט דאס רעכט, זיי אבצושטעלן; ער פלעגט דערביי אויסרופען: נגמר הדין (ס'זענען געענדיגט די פערהאנדלונגען), און נאכדעם איז מען צוגעטרעטען צו דער אבשטימונג, וואס פלעגט זיך אנהויבען ביי דיני ממונות (געלד-פראגען) פון דעם גרעסטען מיטגליעד און ביי דיני נפשות (קרימינאל-פראגען) פון דעם קלענסטען, כדי די קלענערע, נישט פעסט איבערצייגטע מיטגליעדער פון געריכט זאלען נישט בעאיינפלוסט ווערן אין זייערע מיינונגען פון די גרויסע.

בעזונדער וויכטיג און בעדייטענד איז געוועזען די פונקציע פון סנהדרין בנוגע צו די בעשטימונגען פון די חדשים און יאהרען. די צענטראלע אינסטיטוציע האט געהאט אויף זיך די פליכט, צוצושטעלן אלע צושפרייטע יודישע קהלות אין די וויטסטע לענדער גענויע ידיעות וועגען דעם, ווען עס געפאלן אויס די און די יום-טובים, און אזוי ווי ס'זענען נאך דאן נישט געוועזען קיין פעסט בעשטימטע קאלענדאר-אויסרעכנונגען, האט דאס סנהדרין אין יבנה געמוזט איינארדנען גענויע אבסערוואציעס איבער די פאזיסען פון דער לבנה און בעזונדער איבער דאס ערשיינען פון דעם ערשטען לבנה-שטרייף, וואס האט זיך גערעכענט פאר דעם אנהויב פון יודישען חודש.

אין פאלעסטינא גופא און אין בבל פלעגט די בעשטימונג פון דעם נייעם חודש איבערגעגעבען ווערן אין די וויטערע קהלות דורך א ספעציעלען סיגנאל: שייטערהויפענס, וואס פלעגען אנגעצונדען ווערן ביינאכט אויף די שפיצען פון די הויכע בערג; די יודישע קהלות אבער אין די „מדינות הים": מצרים, קליין אזיען, גריכענלאנד, וואוהין די סיגנאלען האבען נישט געגרייכט, — האבען נישט געקענט וויסען גענוי דעם טאג פונ'ם נייעם חודש אזוי לאנג, ווי ס'זענען נישט אנגעקומען צו זיי די שלוחים פון סנהדרין, דעריבער האט מען מתקן געווען, אז די קהלות אויסער פאלעסטינא זאלען, פון ספק וועגען, פייערן צווייטען יום טוב, אנשטאט איינעם, און אט דער מנהג פון די דאפעלע יום טובים (יום טוב שני של גליות) איז פערבליבען ביז אויף היינטיגען טאג.

מיט דעם צוועק, צו פערשטארקען די איינהייט פון דער אומה, האט ר׳ גמליאל מתקן געווען נאך א וויכטיגע תקנה: ער האט צוזאמענגעשטעלט איין בעשטימטען נוסח פון שוהל-תפילות (דאווגען) פאר אלע יודען אין דער וועלט. אין דער צייט פון בית המקדש האבען די תפילות, ווי מיר האבען שוין דערמאנט, געדיענט נאר אלס צוזאץ צו די קרבנות, נישט האבענדיג קיין זעלבסטשטענדיגע בעדייטונג; איצט אבער, ווען דער בית המקדש איז חרוב געווארען און דער קולט פון די קרבנות איז אונטערגעגאנגען, האבען די תפילות געמוזט בילדען דעם מיטעלפונקט פונ׳ם רעליגיעזען לעבען, און דאס האט ר׳ גמליאל פארגעזעהען. ער מיט זיין בית דין האבען אויסגעארבייט א פאלשטענדיגען טעקסט פון אלטעגליכע תפילות, וואס ענטהאלטען א רייהע לויב- און דאנק-מזמורים צו דעם איינציגען גאט פאר די גרויסע לעבענס-מתנות (ליכט, לעבען, גייסט א. א. וו.), וואס ער שענקט דעם מענשען טאג טעגליך, און דאן אויך עטליכע הארציגע בקשות נאציאנאלע: עס זאל צוריק אויפגעבויט ווערען די היילינגע שטאדט מיט׳ן בית המקדש, משיח זאל קומען און אויסלייזען יודען פון גלות און די יודישע אומה זאל בכלל צוריק בעקומען איהר אמאליגען גלאנץ, איהר אמאליגע גרויסקייט. ר׳ גמליאל איז געווען דער ערשטער, וואס האט איינגעפיהרט די שמונה עשרה (אכצעהן ברכות) אלס חוב פאר יעדען יודען דריי מאל אין טאג, און שמעון פון פקולי האט די ברכות רעדאגירט און צוזאמענגעשטעלט. נישט אלע געזעץ-לעהרער האבען אבער מסכים געווען צו דער נייער איינפיהרונג, און א בעזונדער התנגדות האט ארויסגעוויזען דער בעריהמטער ר׳ אליעזר בן הורקנוס, וועלכער האט אנערקענט, אז יעדעס געבעט (תפילה) דארף אויסדריקען א געוויסען לעבעדיגען געפיהל, א געוויסע שטימונג, און קוים מאכט מען עס פאר א קביעות, פאר א בעשטימטען איינינגען נוסח. פערליערט עס איהר אינגאנצען דעם איינענטליכען כאראקטער און הערט אויף צו זיין א תפילה.

אין יענער צייט איז אויך איינגעפיהרט געווארען דער סדר פון דאווגען בצבור. לויט דעם סדר האט דער עפנטליכער גאטעסדיענסט בעקומען א גאנץ איינפאכע פארם: יעדער יוד, וואס האט דערגרייכט א געוויסע עלטער, אויב ער איז נאר נישט קיין פערברעכער, מעג ווערען דער „שליח צבור“, ד. ה. ער קען זיך אוועקשטעלען פאר׳ן עמוד און פארזאגען די תפילות אין נאמען פון דער גאנצער עדה.

דאס רעליגיעזע לעבען פון פאלק איז, אויף אזא אופן, אין אלע הינזיכטען רעגולירט געווארען דורכ'ן סנהדרין און דעם נשיא, און די צושטערונג פון בית המקדש האט קיין גרויסען חלל נישט איבער־געלאזען אין הארץ פון יודענטום. דאווענען, לעהרנען תורה און די איבריגע אנדערע מעשים טובים האבען כמעט אינגאנצען אויסגע־פילט דעם פלאץ פון די קרבנות; מעשר די כהנים און לויים, פאה (די תבואה פון די עקען פעלדער) און די איבריגע שטייערן, וואס האבען זיך ביז דאן פראקטיצירט אין יהודה, האבען נישט אויפגעהערט זיך צו פראקטיצירען איצט אויך; די פערשידענע געזעצען, וואס האבען זיך געשטיצט ביז אהער אויף דער הייליגקייט פון יהודה'ס ערד, זענען אויך געבליבען אין זייער קראפט, און בכלל האט דאס גאנצע לעבען פון לאנד נישט פערלוירען זיין פריהערדיגען כאראקטער. עס זענען נאך צוגעקומען פערשידענע מנהגים, וואס האבען געזאלט דער־האלטען אין פאלק דעם לעבעדיגען, טיפען וועהטאג איבער דעם אונ־טערגאנג פון גאט'ס הויז, און צוזאמען דערמיט אויך די שטארקע האפנונג, אז באלד וועלן זיך פאר יהודה וויעדער אומקעהרען איהרע ליכטיגע צייטען. די פאלקס־לעהרע האט פון איין זייט אזוי ווי פער־פליכטעט יעדען יודען צו טרויערן איבער דעם חורבן פון ר' יהודה, און אין דער זעלביגער צייט אויך געטרייסט, געפלאנצט אין די הערצער פון איהרע צוהערער די שענסטע האפנונגען; די פיער תעניתים, וואס די גולי בבל האבען פרייוויליג גענומען אויף זיך, נאכ'ן אונטערגאנג פון ערשטען בית המקדש, זענען איצט צוריק איינגעפיהרט געווארען; דאגעגען זענען פערבליבען אין זייער קראפט די טעג פון היסטארישע נאציאנאלע שמחות.

אזוי האט אויסגעזעהען דאס אינווענינגסטע יודישע לעבען. פון אויסווענינג האט זיך יודען געלעבט נישט שלעכט נאר אונטער וועספאס־יאנ'ען און טיטוס'ען; אונטער דאמיציאנוס'ען דאגעגען האבען די יודי־שע אונטערטאנען אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע געמוזט אויס־שטעהן א רייהע שווערע רעפרעסיעס, און ווי דאס פאלק האט שפע־טער דערצעהלט, איז דער נשיא צו יענער צייט געפאהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין, אז דער יודישער גורל זאל פערבעסערט ווערן. דאס זאל האבען געשעהען אין דער צייט, ווען דאמיציאנוס האט פלוצלינג גוזר געווען אויף אלע יודען פון דער גאנצער רוימישער אימפעריע, אז אין א משך פון דרייסיג טעג זאל פון זיי קיין זכר נישט איבערבלייבען;

זיך דערוויסענדיג דערפון, האָט ר' גמליאל און מיט איהם זײַנע חברים: ר' אלעזר בן עזריה, ר' יהושע בן חנניה און ר' עקיבא בן יוסף, אונטערגענומען א רײַזע קײַן רוים. דערבײַ דערצעהלט די לעגענדע, אז דערהערנדיג דעם טומעל פון דער פרעהליכער שטאָדט און פון קאַפּיטאָלישען טעמפּעל, האָבען זיך ר' גמליאל, ר' יהושע מיט ר' אלעזר'ן פונאנדערגעוויינט, אויף וואָס ר' עקיבא האָט זיי געזאָגט: „וואָס עפּעס וויינען?! אויב גאָט גיט אזוי פיעל גוטס א נישט געהאָרכזאַמען פאָלק, טאָ וויפיעל־זשע האָט ער שוין אנגעגרייט אין דער צוקונפט פאַר זײַנע קינדער". אָנקומענדיג אין רוים האָבען זיך די פיהרער פון דער אומה געווענדט נאָך הילף צו א בעקאַנטען רוימישען סענאַטאָר, וואָס איז געווען גוט געניוגט צום יודענטום, און די פרוי זײַנע, וואָס האָט אויך שטאַרק געהאַלטען פון דער יודישער תורה, האָט איהם, דעם מאַן, צוגערעדט, ער זאָל זיך מקריב זײַן פאַר זײַן „יודישקײַט". דאָס מקריב זײַן זיך, האָט געהײַסען פשוט: זיך נעהמען דאָס לעבען, ווײַל ס'האָט געהערשט א מנהג דאָרטין, אז אויב איין סענאַטאָר איז געשטאָרבען, אײדער ס'איז אויסגעפיהרט געוואָרען די בעשטימונג פון סענאַט ווערט די לעצטע אָבגעלעגט אויף א געוויסער צײַט. און דער יודען־פרײַנדליכער סענאַטאָר האָט דעם קרבן געבראַכט: ער האָט זיך פערסמ'ט, אָננעהמענדיג פאַרן טויט דעם יודישען גלויבען, *) און די גזירה איז אונטער דער צײַט בטל געוואָרען.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רײַזע פון די יודישע פערטרעטער קײַן רוים זענען דערגאַנגען צו אונז נאָך א מאַסע לעגענדעס, וואָס דערצעהלען וועגען רעליגיעזע און פילאָזאָפישע וכוחים, וועלכע זאָלען האָבען פאָרגעקומען צווישען די יודישע זקנים און פאָרשטעהער פון דער רוימישער אריסטאָקראַטיע. די לעצטע האָבען געפרעגט: „אויב גאָט פעראַכט אזוי דאָס געצענדיענסט, פאַרוואָס־זשע פערניכטעט ער נישט די געצען?" אויף דעם האָבען די „זקנים" געענטפערט: „ווען גאָט וואָלט מיט אַזעלכע מיטלען אויפגעווייזען די מענשליכע אָבערגלויבערײַען, וואָלט איהם אויסקומען צו פערניכטען נישט בלויז די געצען, נאָר אויך די זון מיט דער לבנה און די שטערנס, וועלכע א סך געצענדיענער פערגע-

*) לויט אַן אַנדער גירסא האָט דער קייזער באַשטראָפט מיט'ן טויט דעם דאָזיגען סענאַטאָר דערפאַר, וואָס ער האָט ארויסגעוויזען אזא ליעבע צום יודענטום.

טערן. זאָל די גאַנצע וועלט דען אונטערגעהן צוליעב עטליכע שוטים?״ אַנאַנדער „מין״ (נאָמען פון אַ געוויסער קריסטליך־אפקורס׳ישער סעקטע) האָט געזאָגט ר׳ גמליאל׳ן: „אייער גאָט איז אַ גנב — ער האָט איז שלאָף אַוועקגעגנב׳עט אַ זייט ביי אדם׳ען!״ אויף דעם האָט איהם ר׳ גמליאל׳ס טאָכטער געענטפערט: „גאָט האָט דאָ געהאַנדעלט ווי יענער גנב, וואָס איז אַריין אין אַ הויז, האָט צוגענומען אַ זילבערנע וואַזע און אַוועקגעשטעלט אויף איהר אָרט אַ גאָלדענע; ער האָט צוגענומען ביי אדם׳ען אַ זייט און האָט איהם געגעבען אַ שענע פרוי אַ מיטאַרבייטערין — אַזעלכע גנבים קען מען זיך ווינשען, צו האָבען אָפטער ביי זיך״.

נאָכדעם ווי די געפאַהר פון דער גזירה איז אַריבער האָט זיך די דעפּוטאַציע אומגעקעהרט צוריק קיין יהודה, און ר׳ גמליאל האָט זיך ווידער אַוועקגעשטעלט אויף דער וואַך פון דעם יודישען פאָלקס־לעבען. דאָס לעצטע האָט זיך כסדר ענטוויקעלט אין דער ריכטונג פון שטרענגער פרומקייט און גאָטס־פאָרכטיגקייט; עס האָבען זיך ווייטער פּראַקטיצירט די אַלע ריינהייטס־געזעצען (הלכות טומאה וטהרה) פון בית המקדש, האָטש אין אַנ׳אַנדער פאָרם. די פרומע פרושים האָבען זיך געהיט צו עסען זייערע אַלטעגליכע מאָלצייטען מיט דער זעלביגער ריינקייט און אָבהיטענדיג די זעלביגע אַלע געזעצען, וואָס די כהנים און לויים האָבען געמוזט אָבהיטען, עסענדיג זייערע הייליגע שפּייזען; די דאָזיגע פרושים האָבען זיך אויך שטאַרק אָבגעהיט פון בעריהרען אַ מת אָדער אַנדערע טמא׳דיגע געגענשטאַנדען, און האָבען זיך געשפּייזט נאָר מיט אַזעלכע תבואות, וואָס זייערע בעלי בתים האָבען פּינקטליך אָבגעשיידט פון זיי אַלע געהעריגע תרומות און מעשרות. אָט די אַלע האָבען געבילדעט אַ מין אָרדען אָדער ברודערשאַפט פון „חברים״ (אַזוי האָבען זיך די פרושים גערופען), וואָס האָט, ווי ס׳איז צו גלויבען, געהאַט אויך אַ פּאָליטישע שאַטירונג; ווער עס האָט געוואָלט אויפ־גענומען ווערן פאַר אַ חבר, האָט זיך געמוזט פערפליכטען צו היטען אַלע רעגעלן פון דער חבורה, און קוים האָט אימיצער זיך מיט עפּעס פערשולדיגט געגען דעם אָרדען, איז ער גלייך אויסגעשלאָסען געוואָרען. צונעהמען אַ נייעם חבר האָבען געקענט נישט וועניגער, ווי דריי אַלטע, און די אַלע, וואָס האָבען געהאַט וועלכע ס׳איז שיכות צו דער רוימי־שער אַדמיניסטראַציע (מוכס׳ניקעס, אויפזעהער א. א. וו.) האָבען אין דעם אָרדען בכלל קיין צוטריט נישט געהאַט.

דעם היפך פון די דאָזיגע „חברים״ האָבען פאָרגעשטעלט מיט

זיך די עמי הארצים ערד-ארבייטער. די ערשטע האבען געבילדעט אין א געוויסער מאס די יודישע פאטריציער, אריסטאקראטען, די לעצטע — דעם המון, די פלעבייער. צווישען אט די ביידע פאלקס-קלאסען איז געלעגען א מורא'דיגער תהום; די עמי הארצים זענען שרעקליך פערווילדעט געווארען אין דער צייט פון די פאליטישע איבערקעהרענישען, און די גאטספארכטיגע, געלעהרנטע „חברים" האבען געמוזט קוקען אויף זיי מיט א טיפער פעראכטונג. לויט די שילדערונגען פון די „חברים" זענען די עמי הארצים געווען פאלש אין האנדעל, גראב און ברוטאל אין פאמיליען-לעבען, ווילד און מערדעריש אין אומגאנג מיט מענשען און בכלל דער סימבאל פון שלעכטס און זיטליכער פערדארבענקייט; פון די רעליגיעזע געזעצען האבען זיי אבגעהיט נאר יענע, וואס האבען געהערט צו זייערע רויהע אינסטינקטען, און אין אלע אנדערע הינזיכטען זענען זיי געווען חשוד אויף די שרעקליכסטע פערברעכענס. דער תהום און די שנאה צווישען די עמי הארצים און חברים איז דעריבער כסדר געוואקסען, און די זאך איז ענדליך דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז א חבר האט נישט געגעסען ביי איין טיש מיט קיין עם הארץ און האט זיך אבגעהיט פון צוריהרען צו איהם, כדי נישט טמא צו ווערען. חתונה-פערבינדונגען צווישען די ביידע קלאסען זענען געווען א זעלטענהייט — עס האט געהייסען, אז „ווער עס מאכט חתונה זיין טאכטער פאר אנ'עם הארץ טוט ריכטיג, ווי ווען ער וואלט זי בינדען און אוועקלעגען פאר א לייב" (די עמי הארצים פלעגען גראב בעהאנדלען זייערע ווייבער און זיי שלאגען), און די שנאה פון די עמי הארצים, דאגעגען, צו די תלמידי חכמים איז אין אלגעמיין געווען נאך שטארקער, ווי ס'איז געווען די שנאה פון א גוי צו א יודען. „ווען זיי וואלטען אונז נישט דארפען צום געשעפטס-פערקעהר, — האט ר' אליעזר געזאגט, — וואלטען זיי אונז מערדעריש בעפאלען און געהרג'עט", און ר' עקיבא, וועלכער האט געשטאמט פון די נידריגע פאלקס-שיכטען, האט זיך אין די שפעטערדיגע יאהרען אליין מודה געווען, אז זענענדיג אנ'עם הארץ האט ער זיך געוואונשען: „הלואי זאל איך בעגעגענען א תלמיד חכם אליין אין וועג, וואלט איך, ווי אנ'עזעל איהם צובייסען". דאס איז געווען דער נאטירליכער פראטעסט פון די פעראכטעטע און באיקאטירטע, פאר וועלכע די אריסטאקראטען-פרושים האבען פערצוימט יעדען צוטריט צו זיך און צו דעם געמיינדע-לעבען.

און די פאלגען פון דער שפאלטונג האבען זיך באלד ארויסגעוויזען. צוריקגעשטויסען פון יעדען אומגאנג מיט די העכערע קלאסען, אויסגעשלאסען פון יעדער בעטייליגונג אין דעם לעבען פון דער קהלה, בערויבט פון יעדער גייסטיגער ווירקונג און אהן א שום פיהרער און ראט־געבער, — האבען זיך אט די פעראכטעטע פאריא׳ס אריינגעווארפען אין די ארעמס פון דעם יונגען קריסטענטום. נאכפאלגענדיג דעם געקרייציגטען „משיח“ אליין, וועלכער האט זיין גאנצע אויפמערקזאמקייט געשענקט אט די „בעליידיגטע און דערשלאגענע“, האבען די ערשטע קריסטליכע שלוחים אויך זיך געדרעהט נאר צווישען די נידריגע שיכטען פון פאלק, און די לעצטע האבען ארויסגעוויזען א טיפע עמפפינדליכקייט פאר דער נייער לעהרע. אויף די פעראכטעטע און פערשטויסענע האט געמוזט מאכען א טיפע ווירקונג דער פאקט, וואס די הייליגע שלוחים זענען געקומען צו זיי, האבען געגעסען און געטרונקען מיט זיי צוזאמען, און דערצו נאך פערזיכערט, אז נאר צוליעב זיי אליין איז משיח געקומען און געקרייציגט געווארען, כדי זיי זאלען אויך האבען א טייל אין די אלע גיטער פון דער בעסערער וועלט! די געזעצלעהרע פון די פרושים האט ביי זיי אוועקגערויבט די עלעמענטארסטע רעכטען, און דא האבען זיי געהערט פון דעם הייליגען פאאולוס, אז „נישט מיט מעשים און מצוות קען זיך דער מענש רעכטפארטיגען, נאר מיט׳ן גלויבען אין משיח׳ן“; דאס איינציגע וואס זיי איז געבליבען צו טאן, איז דעריבער געווען, זיך צוצושליסען צו דער נייער עדה, וואס האט זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס און צוגעזאגט צו עפנען אלע טויערן פון דער הימעל־מלוכה.

די געזעצלעהרער, פערטיפט אין זייער אייפער פאר דער פארמירונג פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, האבען אינגאנצען פערזעהען יענע גרויסע מאסען, פון וועלכע עס זענען שפעטער אויסגעוואקסען פערביטערטע געגנער פון דעם דאזיגען לעבען, און נאך איידער זיי האבען בעוויזען, זיך ארומצוקוקען, איז שוין געשטאנען פאר זיי א מעכטיגער שונא, מיט א פארטיגער וועלט־ און לעבענס־אנשויאונג, — א שונא, וואס האט מיט ריזיגע כחות זיך גענומען צושמעטערן און צושטורמען דעם פעלזען־פעסטען בנין פון טראדיציאנעלען יודענטום.

צווייטעם קאפיטעל.

די פאלשטענדיגע שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום; די ליטעראטור.

מעכטיגע, גרויסע יודישע גייסטער האבען דערהאלטען דאס יודענטום, און אין דער צייט האבען אנדערע, נישט וועניגער מעכטיגע יודישע פערזענליכקייטען, צוזאמען מיט נאך שטארקערע היסטארישע כחות, געשאפען דאס קריסטענטום. א גליק פאר דער לעהרע פונ'ם גליל'ער איז געווען דאס, וואס דער ליידענשאפטליך-פייערדיגער, אונרוהיגער שאול פון תרסי (פאאולוס) איז פון א פערביסענעם, פאנאטישען געגנער, געווארען נישט בלויז א אנהענגער, נאר אויך איהר פריידיגער און הויפט-בעגרינדער; אהן פאאולוס'ען וואלט די יעזוס-בעוועגונג פערבליבען נישט מעהר ווי א האלב-אסיישע סעקטע, וואס שטיצט זיך אויף א קלייגער גרופע עמי הארצי'שע חסידים און ענטוזיאסטיש-היסטערישע פרויען. עס זענען אבער געווען אויך אנדערע, היסטארישע און וועזענטליכע, אומשטענדען, וואס האבען א סך אויפגעטאן פאר דעם ערפאלג פון קריסטענטום; דא האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע פון איין זייט דער אינדיפערענטיזם פון די גריכיש-געבילדעטע יודען בנוגע צו די געבאטען פון דער יודישער תורה, און פון דער צווייטער זייט, דער עקעל, וואס די בעסער געשטימטע עלעמענטען פון דער גריכיש-רוימישער וועלט, האבען אנגעהויבען פיהלען צו די געצענדיענערישע ווילדקייטען און איינגערעדענישען. די ערשטע, ווי

די איבערנדערמאהנטע יודישע עמי הארצים, האבען אין פאולוס'עס
קריסטענטום געזעהען פאר זיך א אונגעהויערע פערלייכטערונג: די דאזי-
גע לעהרע האט זיי אינגאנצען בעפרייט פון די שווערע דינים און סיגים
און געגעבען די מעגליכקייט, צו לעבען אין אלע הינזיכטען גלייך מיט
די גוים, פערבלייבענדיג דערביי גוטע יודען; די צווייטע ווידער,
די גוים גופא, האבען אנשטאט זייערע קערפערליכע געצען בעקומען
דא די בעגרייפליכע פארשטעלונג פון א געקרייציגטען משיח, א גאט-
מענשען און גאט'ס זוהן — דאס האט פאר זיי געבילדעט דעם לייכטס-
טען איבערגאנג פון דער טראדיציאנעלער פיעלגעטערייי צו דער געט-
ליכער איינהייט פון יודענטום.

בעזונדער גינסטיג פארן קריסטענטום האט געווירקט די צושטע-
רונג פון בית המקדש און דער אויסערליכער אונטערגאנג פון דעם יודי-
שען נאציאנאלען לעבען. די פערצווייפעלטע יודען האבען זיך איצט
גערן איבערגעגעבען דעם גלויבען אין די הימעל-חלומות און האפנונגען
פון דעם געקרייציגטען משיח. אין געוויסען הינזיכטען האט די קריסט-
ליכע לעהרע געבראכט אויך ממשות'דיגע, פאקטישע נוצען; דאס איז
געווען אין יענער צייט, ווען די רוימישע אדמיניסטראציע האט ארויפ-
געלעגט אויף אלע יודען פון דער רוימישער אימפעריע א גרויסען קאפ-
שטייער, און א סך יודען האבען געפרובט אינגאנצען פערלייקענען זייער
אנגעהעריגקייט צו דער יודישער אומה. אונטער דער הערשאפט פון די
ערשטע צוויי פלאוויאנישע מלכים איז אזא מין אויסערליכע אסימילאציע
פון קיינעם נישט געשטערט געווארען; דער דריטער הערשער פון דער
דינאסטיע, דאמיציאן, האט זיך אבער בעצויגען צו די דאזיגע יודען
פיעל הארבער: ער האט בעפוילען שטרענג צו אונטערזוכען יענע
יודען, וואס האבען פערלייקענט זייער יודישקייט. דאס האט געצוואונ-
גען די לעצטע צו זוכען פערשידענע מיטלען, און א סך האבען אפילו
געפועל'ט ביי זיך, צו לאזען אפערירען דעם איינציגען יודישען צייכען
אויף זייער לייב און איהם אונקענטיג צו מאכען; געגען דעם איז שוין
די רוימישע אדמיניסטראציע אינגאנצען מאכטלאז געווען, דער פאקט
איז אבער שטארק פערפאלגט געווארען מצד דער יודישער געזעצגע-
בונג, וואס האט דערפאר אבגעזאגט פון עולם הבא. און דא איז
געקומען פאולוס מיט זיין לעהרע, וואס האט בעפרייט אי פון מלה,
אי פון אלע אנדערע מצוות און האט נאך צוגעזאגט אלע גליקען פון
דער קומענדיגער מלכות השמים — דאס האט געמוזט מאכען א שטאר-

קען רושם אויף די יודען אין רוים און קליין אַזיען.

אַזוי איז פון פערשידענע זייטען געוואַקסען די קהלה פון די קריסטוס-גלויבינגע אין די ערשטע צעהנדלינגער יאָהרען נאָכ'ן חורבן. דאָס איז שוין נישט געווען קיין גרופּע פון אומויסענדע פּלעביייער, פון מוכם'ניקעס און ווייבער, נאָר א בעשטימטע בעוועגונג מיט א מאַסע אָנהענגער פון די רייכע און אינטעליגענטע קרייזען, וואָס האָט אָנגעהויבען צו ווירקען, ווי א נייער עלעמענט אין דער מענשליכער געשיכטע. אין אַלע גרעסערע שטעדט פון דער רוימישער אימפּעריע האָבען זיך געפונען קריסטליכע קהלות, וועלכע זענען שוין פּאַקטיש געשטאַנען אויסער די ראַהמען פון דעם יודישען לעבען, כאָטש די רוימער האָבען נאָך אַלץ געקוקט אויף זיי, ווי אויף יודען.

אַנ'אַנדער אויסזעהען, כאָטש דעם זעלבינגען תוך, האָבען געהאַט די קריסטליכע קהלות אין יהודה גופא; זיי האָבען געבילדעט א באַזונדער סעקטע אין קריסטענטום, א יודישע סעקטע מיט די יסודות פון ישו'ס לעהרע. שטעהענדיג נאָך דערווייל אינגאַנצען אויף דעם באָדען פון פּראַקטישען יודענטום האָבען אָט די יודען-קריסטען אָדער „מינים" (אביונים, נזירים) כסדר בעטאָנט ישו'ס ווערטער: גלויבט נישט, אז איך בין געקומען מבטל זיין די געזעצען (פון דער תורה); ווער עס איז זיי מקיים און גיט זיי איבער אַנדערע וועט גרויס זיין אין דער מלכות השמים". זייער בעציהונג אפילו צו קריסטוס'ן אליין האָט זיך אויך שטאַרק אונטערגעשיידט פון דער בעציהונג צו דעם „בן אלהים", וואָס פּאַולוס האָט געפּריידיגט. די יהודה'אישע קריסטען, די וועלכע האָבען ווירקליך געלעבט מיט'ן גליל'ער צוזאַמען און איבערגענומען פון איהם דירעקט זיינע אידעען און מיינונגען, — זיי האָבען איהם געהאַלטען פאַר א הייליגען גרויסען מענשען, וואָס איז אויף א גאַנץ נאַטירליכען אופן געבוירען געוואָרען פון זיינע עלטערן מרים און יוסף וואָס האָבען געשטאַמט פון דוד המלך. אָט דער זוהן פון בית דוד האָט מקרב געווען די מלכות השמים, ווייל ער האָט מענשען געלעהרנט, זיך נישט גרויס צו האַלטען, צו פעראַכטען מאַטעריעלע עשירות און זיך צו שטיצען און צו ליעבען איינער דעם אַנדערן, ווי ברידער, ווי קינדער פון איין טאַטען — גאָט. זייער לאָזונג איז געווען ישו'ס אויסרוף: „גליקליך זענען די אָרימע, דען זיי געהערט די מלכות השמים".

בדי צו פערשטאַרקען זייער איינפלוס, האָבען אָט די ערשטע און

אָריגינעלע קריסטליכע קהלות אָנגעווענדט די זעלביגע מיטעל, וואָס פּאַאולוס האָט אָנגעווענדט, כדי צו פּראָפּאָגאַנדירען זיין קריסטענטום. די מעהר געלעהרנטע צווישען די יהודה'עאישע קריסטען האָבען צוזאַמענגענומען אַלע מסורות און לעגענדעס, וואָס האָבען נאָך פריש געלעבט אין זייערע קרייזען, און אויף דעם יסוד פערפאַסט ישו'ס לעבענסגעשיכטע. אין דער לעבענס-בעשרייבונג, וועלכער זיי האָבען אָנגערופען עוואַנגעליום, איז צווישען די פערשידענע מעשות וועגען ישו'ס הייליגקייט און זיינע מופתים, בעזונדער בעטאָנט געוואָרען די הייליגקייט, וואָס ישו האָט צוגעשריבען די געבאָטען פון דער תורה. געשריבען זענען די דאָזיגע עוואַנגעליען געוואָרען אין דער אומגאַנגסשפּראַך פון די דעמאָלדיגע יהודה'עער: האַלב העברעאיש און האַלב אַראַמעאיש, און חאָטש דער טאָן איז דאָ נישט אַזוי ליידענשאַפטליך-שטורמיש, ווי דער טאָן פון די פּאַאולי'נישע בריעף, האָבען זיי דאָך צוגעצויגען אויף זייער זייט אַ בעדייטענדע צאָהל אָנהענגער פון די יודישע קרייזען. די לעצטע האָבען גאַנץ ווייניג געדאַרפט ענדערן זייערע ביז אַהעריגע לעבענס-מנהגים און אַמשטאַרקסטען האָט זיך זייער אָנגעהעריגקייט צום קריסטענטום אויסגעדריקט אין דעם, וואָס זיי האָבען אויפגעהערט האָפען אויף אַ ממשות'דיגער נאַציאָנאַלער גאולה און זענען אינגאַנצען פערזונקען געוואָרען אין די מיסטישע חלומות וועגען דער נאָהנטער „מלכות השמים”. זיי האָבען שטאַרק אָבגעהיט דעם איסיי'שקריסטליכען מנהג פון טבילה און אויך די „הייליגע מאָלצייטען”, וואָס האָבען זיך פּראַקטיצירט ביי די קריסטען פון אָנהויב אָן.

געגען דער פערשפּרייטונג פון די דאָזיגע יודען-קריסטען, וואָס האָבען געשטעלט אין געפאַהר דעם קיום פון דער אומה און אונטערגעגראָבען דעם נאַציאָנאַלען יסוד פון יודענטום, האָט דאָס סנהדרין אין יבנה מתקן געווען פערשידענע תקנות, און דאָ האָט זיך אויך בעזונדער אויסגעצייכענט דער פּאַטריאַרכאַלישער נשיא, ר' גמליאל. ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, האָט דער לעצטער, צווישען די אַלטעגליכע תפילות, וואָס ער האָט מתקן געווען, אַריינגענומען אויך עטליכע, וואו ס'האָט זיך גערעדט בעזונדער וועגען דער צוריק-אויפבויאונג פון ירושלים און דעם בית המקדש; און אַזוי ווי די „מינים” האָבען נישט געוואָלט אָנערקענען אָט די תפילות, האָט דאָס סנהדרין געפונען פאַר נויטיג אַרויפצולעגען אויף זיי אַ בעזונדער שטעמפּעל פון פערשאָלטונג, און זיי אָבצוזונדערן פון דעם יודישען שוהל- און געמיינדע-לעבען. צו

דעם צוועק האָט ר׳ גמליאל צוגעגעבען צו די אַכצעהן ברכות נאָך אַ
נײַנצעהנטע — געגען די מ י נ י ם, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז אין
דעם געענדערטען נוסח פון דער ברכה: ולמלשינים אל תהי תקוה.

אַ צווייטער פאַל פון אַרויסטרעטען שאַרף געגען די „מינים״ איז
פאָרגעקומען אין סנהדרין, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער
בעדייטונג פון די עוואַנגעלישע שריפטען. אויף דער פראַגע, צי האָבען
נישט די דאָזיגע שריפטען עפּעס אַ רעליגיעזען ווערט צוליעב די געט-
ליכע נעמען, וואָס ווערן אין זיי דערמאָנט, — האָט ר׳ טרפון ער-
קלערט, אַז מ׳מעג זיי פריי פערברענען, נישט קוקענדיג אויף דער
געטליכקייט פון די נעמען, מיט וועלכע זיי זענען פול. דערביי האָט
ער צוגעגעבען די פאָלגענדע שאַרפע כאַראַקטעריסטיק: „ווען אַ רויבער
וואָלט זיך געיאָגען נאָך איינעם, וואָלט פאַר איהם גלייכער זיין זיך צו
ראַטעווען אין דער שטוב פון אַ געצענדיענער, איידער אין דער שטוב
פון אַ „מין״, וואָרום די „מינים״ ווייסען דאָך פון דער תורה און לייקע-
נען זי אָב, און די געצענדיענער ווייסען נישט פון איהר״.

די ג ע צ ע נ ד י ע נ ע ר, וועלכע פּאַולוס האָט געוואונען פאַר׳ן
קריסטענטום האָבען ווידער געהאַט גאָר אַנ׳אַנדער פאָרשטעלונג פון
דער נייער לעהרע. אין די קרייזען איז דער בעגריף פון אַ משיח-
אויסלייזער אין דער שפּראַך פון די אַפּאָסטאָלען, אינגאַנצען פרעמד
געווען און דער יחום פון אַ בן דוד האָט דאָ אויך קיין שטאַרקען רייץ
נישט געהאַט; דאָ האָט געקענט זיין די רייד נאָר וועגען אַ ק אָ נ ק ר ע-
ט ע ן ג ע ט ל י כ ע ן וו ע ז ע ן, וועגען אַ ג אָ ט׳ ס ז ו ה ן, און אַזוי האָבען
זיך די ערשטע געצענדיענער-קריסטען ווירקליך אויסגעטייטשט די פּראָ-
פּאַגאַנדאַ פון די יודישע אַפּאָסטאָלען; און קוים איז ווידער אָנגענומען
געוואָרען דער בעגריף פון אַ גאָט׳ס זוהן, האָבען שוין ממילא געמוזט
בעזייטיגט ווערן די אַלע ערשיינונגען און געשעהענישען אין ישו׳ס לע-
בען, וואָס האָבען איהם געשילדערט ווי אַ מענשען. די נאַטירליכע
געבורט איז געוואָרען אַ מין פּראָפּאַנאַציע (חלול הקודש, פערשוועכונג)
און פון דאַנען איז שוין נאָר איין טריט געווען צו דער פאָרשטעלונג,
אַז גאָט׳ס זוהן איז געבוירען געוואָרען פון אַ הייליגען גייסט.

דאָ האָט בכלל געפעהלט דער יסוד פון דער אָריגינעלער קריסטוס-
לעהרע — די גריכיש-רוימישע געצענדיענער האָבען נישט געוואוסט נישט
פון קיין תורה און נביאים, נישט פון קיין פּראַקטישע פערהייליגטע גע-
באָטען; דאָ האָט זיך אפילו נישט געלאָזען רעדען וועגען די וועזענטליכע

געבאטען פון אריגינעלען קריסטענטום : דאס קאמוניסטישע לעבען און די פעראכטונג צו מאטעריעלער עשירות — דאס לעבען אין די שטעדט פון דער ציוויליזירטער רוימישער אימפעריע האט זיך נישט געלאזען איינשליסען אין די ראהמען פון א אסקעטישען וואנדערער-לעבען אין דער מדבר ; דערביי האבען די דאזיגע געצענדיענער נישט געהאט קיין לעבעדיגע מסורות פון קריסטוס'עס אייגענעם לעבען אוןווירקען , און דער פועל יוצא פון דעם אלעם איז געוועזן , אז יעדער העלעניסטישע קהלה האט זיך געהאט איהר קריסטענטום . די קליינע תלמידים האבען נאכגעטאן דעם גרויסען רבי'ן , פאאולוס'ען , און אויב ער האט געפונען אין דער קריסטוס-לעגענדע די טיעפקייט און ברייטקייט , וואס ער האט געוואלט אין איהר געפינען , האבען זיי זיך אויך ערלויבט אויסצוטייטשען די דאזיגע תורה יעדערער אויף זיין שטייגער . עס איז געשאפען געווארען א גאנצע רייהע קלענערע און גרעסערע סעקטעס , און יעדע איינע האט געהאט אנ'אנדער אפאסטאל מיט אנ'אנדער לעהרע . בעזונדער שטארק איז געוועזן די צושפליטערונג אין קליין אזיען , אין די „זיעבען שטערן און די זיעבען גאלדענע לייכטער" — די שטעדט : עפעזוס , סמירנא , פערגאמוס , טאטירא , סארדעס , פילאדעלפיא און לאאדיצעא . דער צענטער פון געצענדיענערישען קריסטענטום איז געוועזן עפעזוס ; דא האט פון אייביג אן געהערשט א פיינדליכע שטימונג געגען יודען , און די דאזיגע שטימונג האבען די העלעניסטישע קריסטען איצט איבערגעטראגען אויף זייערע גלויבענס-ברידער פון יודישער אבשטאמונג. דאס האט נאכמעהר פערטיעפט דעם תהום צווישען די יודען-קריסטען און זייערע געצענדיענערישע חברים , און דער קאמפף פון די ערשטע געגען פאאולוס'ען מיט זיינע תלמידים איז וואס וייטער אלץ העפטיגער און שטורמישער געווארען . זיי האבען נישט אויפגעהערט צו בעשולדיגען פאאולוס'ען , אפילו שוין נאך זיין טויט , אז ער האט פערשפרייט א פאלשע תורה און האט אריינגעלעגט אין קריסטענטום אזעלכע בונות , וואס קריסטוס אליין איז געוועזן געגען זיי . „ווי אזוי האט זיך קריסטוס געקענט בעוויזען צו דעם אפאסטאל פון די געצענדיענער, (פאאולוס'ן) — האבען די יודען-קריסטען געפרעגט — ווען ער לעהרנט פונקט דעם היפך דערפון , וואס קריסטוס האט געלעהרנט ?" און נישט קענענדיג שענקען איהם דאס, וואס ער האט געפרעדיגט פאלשטענדיגע פרייהייט פון דער תורה און מצוות , האט איהם יעדערער פון זיי געקרוינט מיט אנ'אנדער שפאט-נאמען . בלעם , פערפיהרער , פאלקס-

פערדארבער — דאס זענען געווארען פאאולוס׳עס געוועהנליכע עפיטע-טען און זיינע תלמידים האבען פון די יודען-קריסטען בעקומען דעם נאמען „שול פון שטן״.

די דאזיגע שפאלטונג צווישען יודען- און היידען-קריסטען האט אויסער דעם אפיציעלען ריין דאגמאטישען יסוד געהאט, ווי ס׳איז צו גלויבען, אויך א פאליטישען הינטערגרונד. די יודען-קריסטען האבען געטראגען א טיפע שנאה אין הארצען צו די רוימער, צו די רוימישע מלכים און פראקוראטארען, און געזעהען אין זיי די פערקערפערונג פון אלדאס בייז און שלעכטס; א געוויסע „נבואה״ פון איינעם פון די יודען-קריסטען זאגט פאר רוים די שרעקליכסטע פלאגען און אונגליקען, גארנישט אהנענדיג אפילו, אז אט די שטאדט וועט אמאל ווערן דער וועלט-צענטר פון קריסטענטום; דאגעגען אבער די פאאול׳ינישע שלוחים האבען כסדר גערעדט וועגען אונטערווארפען זיך דער רוימישער מאכט, וועלכע איז בעשטימט פון גאט. „יעדערער זאל זיך אונטערגעבען דער הערשענדער מאכט, — האט איינער פון די שלוחים געלעהרנט — דען עס איז נישטא קיין מאכט נישט פון גאט״. אזעלכע חניפה׳דיגע שמייכ-לעריייען בנוגע צו דער זינדיגער רוים האבען געמוזט אויפרייצען די יו-דישע מאסען געגען דעם גאנצען סיסטעם פון די נייע קריסטען.

אזוי זענען די יודישע אנהענגער פון ישו׳ם לעהרע געווען דערווייל איינגאנצען אליין: צו זייערע חברים געצענדיגער האבען זיי זיך נישט צוגעקלעפט און זייערע יודישע ברידער האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אבגערוקט פון זיי. אין די ערשטע צייטען האט נאך געהערשט א געוויסער אויסערליכער פערקעהר צווישען די פרושים געזעצלעהרער און געצעהלטע יודיש-קריסטליכע פארשטעהער. דער שטרענגער ר׳ אליעזר האט זיך אפט אונטערגעהאלטען מיט דעם קריסט יאקאבוס, און חען ר׳ ישמעאל׳ס א שוועסטערנזוהן האט זיך געדארפט אויסהיילען פון א גיפטיגען שלאנגען-ביס, האט ער געקלערט, זיך צו לאזען „אבשפרע-כען״ דעם וועהטאג פון דעם זעלביגען יאקאבוס׳ען מיט קריסטוס׳עס נאמען. עס האבען זיך נאך פראקטיצירט דאן אפילו חתונה-פערבינדונ-גען צווישען יודען און יודען-קריסטען, און דער תהום צווישען די ביידע פאלקס-טיילען איז נאך בכלל גאנץ פלאך געווען.

אט דער צושטאנד האט אבער לאנג נישט געדויערט. דער אי-דעאליזירטער און פערעהרטער גליל׳ער האט פון טאג צו טאג אלץ מעהר אנגענומען די געשטאלט פון א געטליכען וועזען און די בעגייס-

טערונג פאר איהם איז געוואקסען צוזאמען דערמיט, ווי דער פאקט האט אנגעהויבען ווערן א לעגענדע. וואס מעהר די יודישע אנהענגער האבען זיך פערטיעפט אינ'ם לעבען פון זייער משיח, אלץ מעהר האבען זיי גענומען שטודירען און פארשען די נביאים, כדי צו ענטפלעקען אין זיי אלערליי רמזים אויף אזא און אזא געשעהעניש אין ישו'ס לעבען, און דערנאך האט שוין געמוזט אלץ אזוי געשעהען — די רמזים פון דער נבואה האבען דאך געמוזט מקוים ווערן. די יודענקריסטען זענען דערי־בער אויך נישט געבליבען בײַ זייערע איינפאכע פארשטעלונגען פון ישו'ס משיח'טום, און אליין נישט פיהלענדיג דאס, האבען זיי זיך אלע מאל נעהנטער צוגענויגט צו די הײדען־קריסטען, אין דער הינזיכט פון צושרײַבען ישו'ן אלערליי געטליכע איינענשאפטען און וואונדער־כחות. אזוי איז געוואקסען דער תהום צווישען דאס טראדיציאנעלע יודענטום און די יודיש־קריסטליכע סעקטעס; די „אביונים", וועלכע האבען אין געמיינזאמער, קאלעקטיווער ארימקייט שטרענג אבגעהיט אלע יסודות פון ישו'ס לעהרע, זענען וואס ווייטער אלץ וועניגער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די „נזירים", וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אי פון דעם קריסטליכען קאמוניזם, אי פון דעם גרעסטען טייל געבאטען פון יודענטום. זיי האבען אבגעהיט מלה און שבת, דער־בײַ האבען זיי אבער אויך געפײַערט דעם טאג פון ישו'ס לעבעדיג ווערן — זונטאג. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ארויסרופען געגען זיי פערשיעדענע פערפאלגונגען מצד דעם יודישען סנהדרין, און דער פרוד איז ממילא נאך שטארקער געווארען.

צו די „מינים" אדער יודען־קריסטען איז צוגעקומען מיט דער צייט נאך א נײַע סעקטע. די נײַע לעהרע פון דעם „גאט־מענשען", פער־איינינט מיט די פילאזאפישע פשט'לעך פון די אלעקסאנדרינישע אלע־גאריסטען, — האט געשאפען גאר א נײַע צונויפמישונג פון יודישע, קריסטליכע און מיסטישע עלעמענטען. פון דער צונויפמישונג האט זיך בײַ די הײדען־קריסטען ווידער אויסגעבילדעט א נײַע לעהרע — די מיסטיק פון דער גנאזים. די דאזיגע לעהרע האט זיך בעשעפ־טיגט מיט דער אלטער פראגע: פון וואנען שטאמט דאס שלעכטס אין דער וועלט, און ווי לאזט זיך עס דאס שלעכטס בכלל צוזאמענפאסען מיט דעם בעגריף פון א גוטער און גערעכטער השגחה? — און האט זיך געפרובט פערענטפערן די שאלות מיט דער אנערקענונג פון א נײַעם געטליכען בעוואוסטזיין. אין דעם קרײַז פון אט די גנאסטיקער איז

שפּעטער אַריבּער דער בּערימטער תּנא **אלישע** בּן אבויה, וואָס האָט בּעקומען דערפאַר דעם שימפּ-נאָמען א ח ר; און ער איז נישט איינער געווען: צווישען די יודישע געזעצלעהרער גופא האָבּען זיך אויך געפונען עטליכע, וואָס זענען בּעאיינפלוסט געוואָרען פון דער גנאָסטישער טעאָסאָפיע. אין׳ם יסוד פון דער דאָזיגער שטה איז געלעגען דער פּערסישער דואַליזם, וואָס בּעשטימט א בּעזונדער געטליכען מקור פאַר גוטס און א בּעזונדערן פאַר שלעכטס, א בּעזונדערן פאַר ליכטיגקייט און א בּעזונדערן פאַר פינסטערניש, און געגען דער מיינונג איז פערפאַסט געוואָרען די בּרכה „יוצר אור ובורא חושך", צו ווייזען, אז גאָט איז דער בּעשעפער אי פון ליכטיגקייט, אי פון פינסטערניש, אי פון גוטס, אי פון שלעכטס. די בּעלי התלמוד זענען שאַרף אַרויסגעטרעטען אויך געגען יענע, וואָס האָבּען בּעטאָנט אין זייערע תפילות דעם בּעזונדער נוסח: „דיך, גאָט, לויבּען די גוטע" אָדער „דיין נאָמען ווערט דערמאָנט צום גוטען", ווייל זיי האָבּען געזעהען אין דעם א רמז אויף דער צוטיילונג פון גאָט׳ס וועזען און אויף דער אָנערקענונג פון צווי בּעזונדערע געטליכע כחות (שתי רשויות): א גוטען און א שלעכטען. צו דער זעלבּיגער עפּאָכע געהערט אויך ר׳ אליעזר׳ס אויסרוף: „זאָלען אַלע חיסען און מאַכען וויסען און טיעף איבּערצייגט זיין, אז גאָט איז דער בּעשעפער, דער פיהרער א. א. וו., דאָס הייסט: גאָט איז דער גאָט פון אַלץ, דער גאָט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש, דער גאָט פון קערפּער און פון גייסט — צוזאַמען".

אָט די אַלע אַקאַדעמישע ערקלערונגען זענען אָבּער דאָך צו שוואַך געווען צו בּעשיצען דאָס יודענטום פון די אַנטי-יודישע עלעמענטען, וואָס האָבּען זיך אָנגעהויבּען אַלץ בּולט׳ער און שאַרפער אַרויסצעווייזען אין דעם לעבּען און אידעען-גאַנג פון די קריסטליכע סעקטעס. צו די אייבּיגע וכוחים און שאַרפע טעאָרעטישע אַרויסטרעטונגען, זענען מיט דער צייט צוגעקומען אויך ממשות׳דיגע צוזאַמענשטויסען, וואָס האָבּען געטראָגען א פערבּיטערטען, פיינדליכען כאַראַקטער, און סוף כל סוף האָט זיך דאָס סנהדרין געזעהען געצוואונגען, אָוועקצושטעלען די פראַגע שאַרף און קאַטעגאָריש: וועלכע שטעלונג דאַרף די יודישע קהלה אָננעהמען בּנוגע צו די יודען-קריסטען און צי דאַרפען נאָך די לעצטע איבּערהויפּט בּעטראַכט ווערן פאַר מיטגליעדער פון כלל ישראל?

און די ענטשיידונג איז אויך געווען קלאָר און בּעשטימט — עס איז בּעשלאָסען געוואָרען אָוועקצושטעלען אַן אייזערנע וואַנט צווישען יודען

און יודען-קריסטען. דאס סנהדרין האט פערבאטען צו קויפען פון די מינים פלייש, ברויט און וויין, כדי אויף אזא אופן איבערצורייסען יעדען פערקעהר צווישען די ביידע פאלקס-שיכטען; איבער די קריסטליכע ווערק איז אויסגערופען געווארען א חרם און מ׳האט זיי פערגלייכט מיט כשוף-ספרים. דערביי איז שטרענג פערבאטען געווארען אויך זיך צו היילען מיט די לחשים און אבשפרעכענישען פון די קריסטען. די דאזיגע בעשלוסען זענען דורך בעזונדערע שלוחים צושיקט געווארען אין אלע יודישע קהלות, כדי זיי זאלען וויסען, ווי זיך צו בעגעהן מיט זייערע יודיש-קריסטליכע שכנים; די לעצטע זענען אבער פון די אלע גזירות וועניג נתפעל געווארען. זיי האבען נישט בלויז נישט פראטעסטירט געגען דעם, וואס מ׳שליעסט זיי אויס פון דעם יודישען פאלק, נאר האבען נאך אליין אויך זיך אבגעזאגט פון זייערע ביזהעריגע שטאם- און גלויבענס-ברידער. די דאזיגע אבזאגונג איז פערפאסט געווארען אין דער פארם פון א בריעף צו „די העברעער"; אין דעם בריעף בעמיהט זיך דער געשיקטער שרייבער, ארויסצודרינגען אויף א פלפולדיגען אופן פון די פסוקים פון די נביאים, אז ישו הנוצרי איז געוועזען דער כהן גדול אינ׳ם גרויסען משכן פון דער געטליכער נאטור; „ער איז געקומען נאר איינמאל אינ׳ם הייליגטום נישט מיט קיין בלוט פון שעפסען און קעלבער, נאר מיט זיין אייגען בלוט, און האט אויסגעלייזט די וועלט אויף שטענדיג".

„ישוע דער משיח — שרייבט אוים דער שרייבער פון בריעף — איז געוועזען נעכטין און ער איז דא היינט און וועט זיין אייביג; לאזט זיך נישט פערפיהרען פון פערשידענע פרעמדע תורות, דען בעסער איז פאר׳ן הארצען, ווען עס שטיצט זיך אויף גנעדיגקייט און נישט אויף געזעצען וועגען עסען, — געזעצען, וואס טויגען נישט פאר׳ן מענשען; מיר האבען א מזבח, וואס די משרתים פון משכן טארען אויך פון איהם נישט עסען, דען די קערפער-טיילען פון די קרבנות, וואס זייער בלוט איז געשפרענגט געווארען אין קדשי קדשים דורכ׳ן כהן גדול צו פערגעבען די זינד, — זענען פערברענט געווארען מחוץ למחנה; דעריבער איז ישוע, ווען ער האט געהייליגט דאס פאלק מיט זיין בלוט, אויך געפייניגט געווארען אויסערן טויער (פון שטאדט); לאמיר-זשע דעריבער ארויסגעהן צו איהם מחוץ למחנה און טראגען זיין שאנד; דא האבען מיר נישט קיין אייביגע שטאדט — מיר זוכען די שטאדט פון דער צוקונפט".

דאָס איז געווען אַ גרויסער מאָמענט ניט בלויז אין דער יודישער געשיכטע. דאָס יודענטום און דאָס קריסטענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין צוויי פּיינדליכע, אַנטקעגענגעזעצטע ריכטונגען, דער צווייג האָט זיך אָפּגעריסען פון בוים און אַליין אָנגעהויבען וואָרצלען צו לאָזען, — וואָרצלען, וואָס האָבען כסדר געזוכט, צו פערשטעלן און צו דערשטיקען דעם גרויסען אַלטען בוים, פון וועלכען זיי האָבען אַמאָל זייער יניקה געצויגען.

און דער קאַמפּף האָט זיך אַזוי גיך ניט געענדיגט. דער ערהאַלטונגס-אינסטינקט פון יודענטום האָט איצט אָנגעהויבען אַרבייטען מיט זיין גאַנצער קראַפט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האָבען זיך גענומען פאַר דעם אַלטען אויסגעפּרובטען מיטעל: אָבצוימען, אָבזונדערן. אַזוי ווי די ווירקונג פון דער גנאָסטישער לעהרע האָט פערהאַפט גאַנץ ברייטע קרייזען פון פאָלק, האָט ר׳ עקיבא פאָרגעלעגט, מ׳זאָל בעהאַלטען פונ׳ם המון (ניט דרש׳נען) דעם טעקסט פון יענע שטעלן אין דער תורה און אין די נביאים, וואו עס רעדט זיך וועגען דער יצירה פון דער וועלט און וועגען דעם מהות פון דער העכסטער גאָטהייט (מעשי מרכבה), כדי אויף אַזאַ אופן אָוועקצונעהמען דעם באָדען פון די אַלע גנאָסטישע טרוימערייען און מעטאַפיזישע גריבלענישען. די עוואַנגעלישע בריעף, שריפטען און ווערק זענען אינגאַנצען פערבאָטען געוואָרען אין דער יודישער גאַס און די חכמים האָבען געלעהרנט, אַז לייענען ספרי מינים הייסט ריכטיג, ווי לייקענען אין דעם יודישען גאָט און אין דער יודישער תורה. די תנאים פון יענער צייט האָבען געטאָן פאַר׳ן יודענטום דאָס זעלבע, וואָס די נביאים האָבען געטאָן אין די אַלטע דורות: זיי האָבען אָבגעהיט די ריינקייט פון דער יודישער אמונה און דערהאַלטען אין פאָלק די ריינע בעגריפען פון יודענטום וועגען גאָט׳ס פערהעלטעניש צו דער וועלט און צו די מענשליכע מעשים. און ניט נאָר פאַר דעם גייסט, — זיי האָבען געזאָרגט אויך פאַר די מצוות, פאַר די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה. ווייל די גנאָסטיקער האָבען געלעהרנט, אַז די געזעצען שטאַמען ניט פון גאָט אַליין, נאָר פון אַ קלענערן געטליכען כח; ווייל די קריסטען פון אַלערליי סעקטעס האָבען בכלל געזעהען אין די געבאָטען פון דער תורה, נאָר אַלעגאָרישע רמזים און בילדער, — האָט מען פון דער יודישער זייט בעטאָנט די בושטעבליכע הייליגקייט פון געזעץ און זיין שטרענגע קראַפט. די מצוות פון דער תורה זענען ניט געגעבען

געוואָרען פון רחמנות וועגען אָדער צוליעב אַנדערע פערשטענדליכע מענשליכע כונות, נאָר וויל גאָט'ס אונבעגרייפליכער ווילען איז אַזוי געווען, און „ווער עס זאָגט (צו גאָט): אויף אַ פויגעל־נעסט גרייכט דיין רחמנות*), הייסט מען איהם שווייגען", „וויל ער מאַכט די מדות פון גאָט פאַר רחמנות־געזעצען און אין דער אמת'ען זענען זיי נאָר גזרות". אַזוי איז ביסליכווייז אינגאַנצען אַוועקגעפאַלען די מאָראַלישע־ערציהערישע בעדייטונג פון געזעץ, און אויף דעם אָרט איז אין פאָלק געפלאַנצט געוואָרען דער געדאַנק, אַז די געבאָטען פון דער תורה זענען בעפעהלען פון אַ שטרענגען האַר, פאַר דעם עובר זיין פון וועלכע מ'ווערט שטרענג בעשטראָפט. דאָס איז געווען אַ ביטערער טעות, וואָס האָט זיך שעדליך אָבגערופען אויף דער גאַנצער שפּעטערדיגער ענטוויקלונג פון יודענטום; פאַר דעם מאָמענט איז דאָס אָבער דורכאויס נויטיג געווען אַלס געגענגיפט צו די גריבלענישען און אַלעגאָרישע פשט'לעך פון די קריסטליכע גנאָסטיקער.

אין יענער עפּאָכע איז געמאַכט געוואָרען נאָך אַ וויכטיגער שריט, וואָס האָט אויך געהאַט אַ אונגעהויערע בעדייטונג פאַר דעם קיום פון דער אומה: עס זענען אָנגענומען געוואָרען מיטלען אָבצוהיטען די גאַנצקייט פון די אַלט־יודישע הייליגע שריפטען און זיי ריין צו האַלטען פון יעדען פרעמדען עלעמענט. אין דער צייט פון די כנסת הגדולה איז דער ציקל „הייליגע שריפטען" בעשטאַנען פון די דריי אָבטיילונגען: תורה, די אַלטסטע כראָניק (ביז'ן גלות בבל) און די נביאי'שע ביכער. פון יענער צייט אָן איז אָבער געשאַפען געוואָרען נאָך אַ גאַנצע ליטעראַטור פון פּסאַלמען, משלים, פילאָזאָפישע און ליריש ווערק, אַפּאָקאַליפּטישע נבואות און נאָך אַזעלכע הייליגע ספרים, און די אַלע טיילען זענען ביסליכווייז איינגעשלאָסען געוואָרען אין דער נייער אָבטיילונג פון די הייליגע שריפטען, אונטערן נאָמען: כתובים. צו די זענען צוגעקומען נאָך אַ בעדייטענדע צאָהל ווערק, וואָס זענען אין דעם נייעם ציקל נישט אריינגעגאַנגען, וויל מ'האָט זיי געפונען פאַר צווייפעלהאַפטיג, און זיי האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ספרים חיצונים".

---

*) וויל עס שטעהט אין דער תורה: דו זאָלסט נישט אַוועקנעהמען די פויגעל־מוטער מיט איהרע קינדער צוזאַמען; שיק אַוועק פריהער די מוטער און דערנאָך נעהם דיר די קינדער.

דאס סנהדרין אין יבנה האט אבער דעם צושטאנד נישט געקענט אי־בערלאזען אזוי ווי ער איז געווען ; דער גאנצער ציקל פון דעם גייסטי־גען אוצר , וואס דארף דינען אלס אלגעמיינעם הייליגטום פאר דער גאנצער אומה, האט איינמאל פאר אלע מאל געמוזט א ב ג ע ש ל א ס ע ן ווערן , כדי עס זאלען זיך אין איהם נישט ארייננרייסען קיין זייטיגע ווערק , און דא , ביי דער געלעגענהייט , איז דערוועקט געווארען א פראגע וועגען עטליכע פון די ווערק , וואס זענען שוין ארייין אין די „שריפטען"; בעזונדערע וכוחים האבען ארויסגערופען די ספרים : „ש י ר ה ש י ר י ם" , וואס זעהט אוים , ווי א וועלטליך ליעבעס־ליעד אהן א שום רעליגיעזער שטימונג , און „ק ה ל ת" , וואס גראבט אונטער מיט זיין סקעפטיציזם די אמונה אין השארת הנפש . ביי די וכוחים האט מען געפרובט דערמאנען אויך דאס , וואס וועגען די ספרים איז שוין געווען אמאל א רייד ביי די חכמים און מ'האט זיי בעוואלט „ב ע ה א ל־ט ע ן" ; דאס האט אבער נישט געווירקט , און סוף כל סוף איז בע־שלאסען געווארען , איינצושליסען די ביידע ספרים , וואס טראגען אויף זיך שלמה המלך'ס נאמען , אין דער רייהע פון די הייליגע שריפטען (האגיאגראפען). דער וכוח וועגען די דאזיגע ספרים האט זיך געענדיגט אין דעם „בעריהמטען טאג" פון דער אקאדעמישער איבערקעהרעניש אין יבנה , ווען ר' גמליאל איז אבגעזאגט געווארען פון דער נשיאות , און ר' עקיבא האט וועגען דעם געזאגט , אז ס'קען נאך זיין א שטיקעל קלעהר וועגען „קהלת" , אבער נישט וועגען „שיר השירים" . „ס'איז נישט געווען — האט ער אויסגערופען — אין דער וועלט נאך אזא גרוי־סער טאג , ווי דער , ווען ס'איז געגעבען געווארען שיר השירים . אויב אלע „שריפטען" זענען קודש (הייליג) איז דער ספר — קודש קדשים (דאס הייליגסטע הייליגטום)" .

צו די „ספרים חיצונים" (אויסווייניגסטע ווערק , אפאקריפען) , דאגעגען , האבען זיך די מיטגליעדער פון סנהדרין בעצויגען זעהר שטרענג . זיי האבען אבגעשלאסען די כתובים און צוזאמענגעשטעלט דעם גאנצען ציקל פון די הייליגע שריפטען אין דער געשטאלט , אין וועלכער זיי האבען זיך דערהאלטען ביי יודען ביז איצט (ת ו ר ה : בראשית , שמות , ויקרא במדבר , דברים ; נ ב י א י ם : I יהושע , שופטים, שמואל, מלכים : II ישעיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, יואל, עמוס, עובדיה , יונה , מיכה , נחום , חבקוק , צפניה , חגי , זכריה , מלאכי ; כ ת ו ב י ם : תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת ,

אסתר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים), און אזעלכע ווערק, ווי דער „ערשטער ספר המכבים", „בן סירא" זענען געבליבען אויסער דעם ביבלישען קאנאן. צו די ספרים חיצונים זענען צוגערעכענט געווארען אויך די אלע ווערק, וואס זענען געשאפען געווארען אין דער עפאכע פון די חשמונאים און די רוימישע פראקוראטארען, און האבען זיך פערופען אויף אלטע אויטאריטעטען („תהלות שלמה", „ספר חנוך" און נאך אנדערע), אדער האבען מיחס געווען זייערע ערצעהלונגען צו די צייטען פון די אלטע מלכים („יהודית", „טוביה"). די גריכיש-געשריבענע ווערק פון דער יודיש-העלענישער ליטעראטור זענען אויך ארייין אין דעם ציקל (די שפעטערדיגע מכבער-ביכער, „שושנה", „חכמת שלמה"), און אזוי ווי דאס פאלק האט נישט שטארק אבגעהיט די דאזיגע וואכעדיגע ספרים, זענען א סך פון זיי פערלוירען געגאנגען און זייער גרעסטער טייל איז דערגאנגען צו אונז אין גריכישע איבערזעצונגען.

דעם זעלבינגען גורל פון די אפאקריפען האבען געהאט אויך די אפאקאליפטישע ווערק, די אלעגארישע זעהונגען און נבואות. צו די ווערק פון דעם טיפ, וואס זענען געשאפען געווארען לויט דעם מוסטער פון „ספר דניאל", געהערען דער „פירטער ספר עזרא" און די „זעהונגען פון ברוך (בן נריה)". „אין געהיימע אלעגארישע בילדער ווערט דא (אין די ווערק) פארגעזאגט דער קומענדיגער גורל פון דער יודישער אומה, וואס האט נאר-וואס איבערגעלעבט א שרעקליכע קאטאסטראפע. די מחברים פון „עזרא" און „ברוך" טרייסטען דעם פאלק דערמיט, וואס די אלע צרות האט גאט אויף איהם אנגעשיקט, כדי איהם ריין צו מאכען פון זיינע זינד, און אין דער צוקונפט וועלען אנקומען פאר איהם ליכטיגע צייטען. „אט דער יאהרהונדערט וועט זיך ענדיגען מיט עשו'ס ממשלה, און דער קומענדיגער וועט זיך אנהויבען מיט דער ממשלה פון יעקב'ן" (עזרא VI, 9); „ציון וועט זיין פערוויסט, דערנאך אויפגעבויט, דאן וועט זי ווידער פאלען און בלייבען וויסט ביז א געוויסער צייט, נאר צום סוף וועט זי בענייט און בעריהמט ווערן און וועט זיין געקרוינט אויף אייביג" (ברוך III, 34 — 31). די דאזיגע צוויי זעהונגען, וואס שטאמען פון ארץ ישראל, זענען געווען בעקאנט צווישען אלע יודישע קהלות אויך אין דער דיאספארא. עס האט זיך בעוויזען א גריכישע איבערזעצונג פון „ברוך", צו די זעהונגען פון „עזרא" זענען צוגעגעבען געווארען שטעלן מיט קריסטליכע

טענדרענצען, און אַט די אַפּאָקריפען זענען דערנאָך אַרײַן אין דעם ביבלישען קאַנאָן פון דער קריסטליכער קירכע צוזאַמען מיט נאָך פיעל אַנדערע „ספרים חיצונים״, וואָס דער קאַנאָן פון סנהדרין האָט זיי אויסגעשלאָסען״ (דובנאָוו).

א בעדײַטענדער געווינס פאַר דער ליטעראַטור פון יענער עפּאָכע איז געווען די נײַע גריכישע איבערזעצונג פון דער ביבעל. די נויטווענדיגקײַט פון א נײַער, ערליכער ביבעל-איבערזעצונג האָט זיך שטאַרק געפיהלט אין די נאַציאָנאַלע יודישע קרײַזען צוליעב דעם, וואָס די קריסטען האָבען אויסגענוצט די אַלטע איבערזעצונג פאַר די צוועקען פון זייער פּראָפּאַגאַנדא. זיי פלעגען לייענען בײַ זייער גאָטעסדיענסט קאַפּיטלען פון די נביאים אין דער אַלעקסאַנדרינישער איבערזעצונג פון די אַזוי גערופענע זיעבעציגער (סעפּטואַגינטא), און כדי אַרויסצובעקומען פון די הייליגע טעקסטען פערשיעדענע רמזים אויף קריסטוס׳עס לעבען און ווירקען, האָבען זיי דאָרט געענדערט און צוגעגעבען געוויסע שטעלען—ווי פאַר זיי האָט געפּאַסט. עספּערט איבער די דאָזיגע פאַלשקײַטען, האָבען די אַלעקסאַנדרינישע יודען, פון זייער זײַט, צוריק איבערגעמאַכט די צוגעגעבענע נוסחאות, כדי צו בעזײַטיגען פון דאָרטין די טענדרעציעזע רמזים, און אַזוי איז די סעפּטואַגינטא געוואָרען א מין קאַמפּפּס-פּלאַץ, אויף וועלכען יעדערע פון די בײדע פּאַרטײען האָט איבערגעלאָזען איהרע שפּורען.

אין די קרײַזען פון דעם סנהדרין אין יבנה איז דעריבער געבוירען געוואָרען דער געדאַנק, צו שאַפען א נײַע פאָלשטענדיגע איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען, און גראָד האָט זיך דאָרט געפונען אײנער, וואָס איז אַמבעסטען פּאַסענד געווען פאַר אַזא ריזיגער און פעראַנטוואָרטליכער אונטערנעהמונג ; דאָס איז געווען א געוויסער מיטגליעד פון א רײַך-אַריסטאָקראַטישער גריכישער פאַמיליע, מיט׳ן נאָמען עקילס, וואָס איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום און איז געוואָרען א איבערגעגעבענער אַנהענגער און פרײַנד פון די יודישע געזעצגעבער, ווי פון דער יודישער געזעצגעבונג גופא. עקילס איז לכתחילה גלײַך צוגעגאַנגען צו דער אַרבײַט מיט דעם צוועק, צו קעמפען מיט די אַלע קנייטשען און רמזים פון די קריסטליכע דרשנים, און בעזיצענדיג גרינדליך די בײדע שפּראַכען, העבראַיש און גריכיש, האָט ער זיך מיט א אונגעוועהנליכער פּינקטליכקײַט גענומען איבערזעצען די תורה וואָרט בײַ וואָרט, נישט דורכלאָזענדיג קיין וואָרט, קיין אות. איהם איז די הייליגקײַט פון

אָריגינאל טײַערער געװען , װי די שענקײַט פון דער איבערזעצונג . און ער האָט זיך אָפּט ערלויבט , צו פערבויגען אפילו די נאטירליכע פאָר־מען פון דער גריכישער שפראַך דאָרט , וואו דאָס איז נויטיג געװען , כדי פּינקטליכער איבערצוגעבען דעם אינהאַלט פון טעקסט . װען ער האָט געענדיגט זײַן ארבײַט האָט ער זי פאָרגעלײגט פאַר די געזעצ־לעהרער ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע , און זײ זענען געבליבען שטארק צופרידען ; דאָ האָט ער זיך אָבער בעקאַנט מיט ר׳ עקיבא׳ן און מיט זײַן מעטאָדע , אויסצוטײַטשען יעדען אות , יעדען תג פון דער תורה און ארויסצודרינגען פון איהם א בעזונדער כונה , — און ער האָט זיך גענו־מען איבערארבײַטען די איבערזעצונג פון דאָס נײַ . אין דער צװײטער איבערזעצונג האָט עקילס נאָך פּינקטליכער און בוכשטעבליכער איבער־געגעבען דעם העבּרעאישען טעקסט , און די אויטאָריטעטען פון קאַלענ־יזם האָבען אויסגעדריקט זײער טיפע צופרידענהײַט פון דער ארבײַט אין דעם מאמר : „גאָט האָט בעגאָבט יפת׳ן (דאָס גריכענטום) מיט אַ שענער שפראַך, איצט װעט זי רוהען אין די געצעלטען פון שם (דאָס יודענטום)״ . אויף װי װײַט עקילס׳עס װערטליך־טרײַע איבערזעצונג פון דער תורה האָט אויסגענומען אפילו בײַ די פּרימסטע איז צו זעהען דערפון , װאָס זי האָט בעקומען כמעט די הײליגקײַט , װי דער העבּרעי־אישער טעקסט, און דאָס סנהדרין האָט זי רעקאָמענדירט אלע יודישע קהלות צו דעם צװעק פון עפענטליכע פאָרלעזונגען . אויף אַזאַ אופן איז די סעפּטואגינטאַ אין די ערשטע צײַטען בּיסליכװײז ארויסגעשטופּט גע־װאָרען פון די יודישע קהלות און אפילו די קריסטליכע „אביונים״ האָבען אויך זיך בענוצט בעסער בײַ זײער גאָטעסדיענסט מיט דער נײַער איבערזעצונג , װי מיט דער אלטער . די דאָזיגע „אביונים״ זענען אויך געװען געגען די קינסטליכ־פאַלשע נבואה־רמזים איבער ישו׳ס געטליכ־קײַט , און צװישען זײ מיט די איבריגע הײדען־ און יודען־קריסטען זע־נען אויף דעם באָדען פאָרגעקומען שטאַרקע סכסוכים . (עקילס , למשל , האָט איבערגעזעצט די װערטער פון ישעיה : „זעה , א יונגע פרוי איז מעוברת , װעט א זוהן געבוירען און איהם א נאָמען געבען עמנואל״ , און די קריסטען האָבען געלײענט : „זעה , א יונג־פרוי װעט מעוברת װערען״ — כדי ארײַנצולעגען דעם נביא אין מויל א רמז אויף ישו׳ס גע־בורט פון א הײליגער יונגפרוי) .

דער ערפאָלג און די פּאָפּולאריטעט פון עקילס׳עס ביבעל־איבער־זעצונג איז פון דעסטװעגען געװען גאַנץ װעניג דױערהאַפט . אין די

שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער אָנגעגענט מען זי שוין זעהר זעלטען, און צו אונז זענען דערגאַנגען פון איהר נאָר די קלײנע פראַגמענטען, וואָס האָבען זיך דערהאַלטען אין דער ליטעראַטור פון די ערשטע קריסטליכע לעהרער. לויט דעם מוסטער פון עקילס'עס איבערזעצונג איז שפּעטער געמאַכט געוואָרען דער כאַלדעאיש-אַראַמעאישער תרגום פון דער תורה; דאָס איז דער תרגום אונקלוס (פערגרייזט פון עקילס), וואָס איז געראָד זעהר פּאָפּולער געוואָרען צווישען אַלע יודען פון דער דיאַספּאָראַ, און דרוקט זיך נאָך ביז הײַנטיגען טאָג צוזאַמען מיט'ן העברעאישען טעקסט.

אַ בעזונדער אָרט אין דער יודישער ליטעראַטור פון יענער עפּאָכע פערנעהמען די ווערק פון יוסף בן מתתיהו אָדער, ווי מ'האָט איהם שפּעטער גערופען, יאָזעפוס פלאַוויוס. נאָך דעם טרויעריגען אויסגאַנג פון דער גרויסער נאַציאָנאַלער מלחמה, אין וועלכער ער, יוסף, האָט געשפּיעלט די ראָליע פון אַ פעררעטער, — איז פאַר איהם צווישען די בעזיגטע קײן אָרט נישט געבליבען; ער איז דאַן אינגאַנצען אַריבער אין לאַגער פון די רוימער און האָט זיך מיט זײ ענג צוזאַמענגעלעבט. וועספּאַסיאַן האָט איהם געשענקט גרויסע שטרעקעס ערד אין יהודה אָנשטאָט זײַן נחלה נעבען ירושלים, וואָס איז פערנומען געוואָרען פון דעם רוימישען גאַרניזאָן; יוסף איז אָבער אין יהודה נישט פערבליבען; ער האָט אַוועקגעגעבען זײַן ערד אין אַרענדע, און איז אַלײן אַוועק, מיט טיטוס'ען צוזאַמען, קײן רוים, וואו ער איז פרײַנדליך אויפגענומען געוואָרען פון זײַן קײזערליכען בעשיצער, און האָט בײַגעוואוינט אַלע פײַערליכקײַטען און טריאומף-צוגען פון די פערשכור'טע בעזיגעד איבער דער דערשלאָגענער יהודה. יוסף'ן איז אפילו געשענקט געוואָרען דאָס רעכט, אַרויסצונעהמען זײַנע פרײַנד און בעקאַנטע פון צווישען די געפאַנגענע און, ווי ס'איז צו גלויבען, האָט ער אָט דעם זכות ברײט אויסגענוצט. פון דאַן אָן האָט ער פערבראַכט אין רוים אַ ערך פון דרײַסיג יאָהר, זיך געפינענדיג אין די העכסטע קרײַזען פון דער דאָרטיגער געזעלשאַפט. וועספּאַסיאַן האָט איהם געגעבען דעם טיטול „רוימישער בירגער” און בעשטימט אַ יעהרליכע פענסיע, און די ווײַטערדיגע געוויגמקײַט האָבען איהם אַרויסגעוויזען אויך די שפּעטערדיגע פלאַוויאַנישע מלכים, טיטוס און דאָמיציאַן.

בײַ זײַן גאַנצער צוגעבונדענקײַט צו די רוימישע האַרען און זײער קולטור, האָט אָבער דער דאָזיגער געוועזענער חבר פון די יודישע

„פרושים" דאך נישט געקענט רוהיג אריבערטראגען די פערפאלגונג, וואס זיינע ברידער האבען איהם ארויסגעוויזען, און ער האט כסדר געזוכט, זיך צו רעהאבילירען, זיך ריין צו וואשען פון די אלע חטאים, וועלכע מ'האט איהם צוגעשריבען. ער האט געוואלט איבער-צייגען זיינע צארענדיגע ברידער, אז אין דעם גאנצען אונגליק פון דער אומה זענען שולדיג געווען נאר די „רוצחים"-זעלאטען, וואס האבען אויפגערייצט געגען יהודה דעם כעס פון די אלמעכטיגע רוימער, און אזוי ווי ער האט בעזעסען א שטארקען ליטעראַרישען טאלאנט, האט ער זיך גענומען בעשרייבען דעם גאנצען מהלך פון די לעצטע יודישע מלחמות. געטריבען צו אזא ארבייט האט איהם אויך זיין פאטריאטי-שער געפיהל: די רוימישע היסטאריקער האבען פאלש בעשריבען די לעצטע מלחמה, און חוזק געמאכט פון די יודישע קעמפפער, — און מורא האבענדיג דערפאר, טאמער וועלן די רוימישע הארען געפינען אין זיין בעשרייבונג עפעס א פגיעה בכבוד פאר זיך, האט ער געגעבען דאס ווערק צו לייענען וועספאסיאנ'ען, טיטוס'ען, אגריפוס'ען און די איבריגע הויכגעשטעלטע אנטהיילנעהמער פון דער גרויסער מלחמה. די לעצטע האבען בעשטעטיגט יוספ'ס בעשרייבונגען, און ערשט דאן האט ער דאס ווערק פובליקירט פריהער אין זיין אייגענער שפראך, העברע-איש *), און דערנאך אויך אין גריכיש. דאס ווערק האט זיבען טהיילען און נעהמט ארום די גאנצע עפאכע פון די חשמונאים און אדום'ער, די הערשאפט פון די רוימישע פראקוראטארען ביז דעם העלדישען אויפ-שטאנד פון די פאטריאטישע זעלאטען, אין וועלכע דער אויטאר זעהט פון דעסטוועגען נישט מעהר, ווי א באנדע פערברעכערישע פאלקס-פערפיהרער, באנדיטען און „רוצחים".

געענדיגט דאס ווערק וועגען דער לעצטער עפאכע פון דעם יודי-שען לעבען, האט זיך יוסף גענומען ארבייטען איבער א ווערק, וואס האט א אונגעהייערע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע—די געשיכטע פון דער יודישער אומה, פון די אוראלטסטע צייטען ביז צו דעם אונטערגאנג פון בית שני. די „יהודה'עאישע אלטערטימער" — אזוי האט יוסף אנגערופען זיין יודישע געשיכטע, וואס איז לכתחילה

*) דער העבראאישער טעקסט פון דעם ווערק איז מיט דער צייט פערלוירען געווארען, און צו אונז איז דערגאנגען נאר די גריכישע אויסגאבע.

גלייך געשריבען געוואָרען אין דער גריכישער שפּראַך — ענטהאַלטען צוואַנציג ביכער, פון וועלכע די ערשטע צעהן גיבען איבער דעם גאַנצען היסטאָרישען מאַטעריאַל פון די ביבעל-ווערק, מיט פערשידענע לעגענדאַרישע הוספות און בעלייכטונגען; דאַגעגען בעגעגנען זיך אין די אַנדערע צעהן ביכער פראַגמענטען פון אַזעלכע יודישע און גריכישע כראָניקעס, וועלכע זענען צו אונז גאָרנישט דערגאַנגען, און בנוגע, למשל, צו דעם לאַנגען פעריאָד פון די ערשטע חשמונאים ביז דעם יודיש-רוימישען קריג (אַן ערך פון צוויי הונדערט יאָהר) איז יוספ׳ס בעשרייבונג אין זיינע „אַלטערטימער" כמעט דער איינציגער היסטאָרישער מקור, וואָס איז צוגעקומען צו אונז און האָט אונז געגעבען די מעגליכקייט זיך צו אָריענטירען אין דעם תהום פון די פערגעבעלטע תלמודישע לעגענדעס.

די „יהודה׳עאישע אַלטערטימער" זענען דורכגעדרונגען מיט אַ ריין נאַציאָנאַלען גייסט. אין די שילדערונגען פון דער אַלטער יודישער פערגאַנגענהייט, האָט טיטוס׳עס פאַוואָריט נישט געהאַט וואָס מורא צו האָבען דערפאַר, טאָמער וועט ער אָנגרייפען די רוימישע איינגעליבטע, און ער האָט זיך באמת געגעבען די מיה, אויפצוהויבען דעם יודישען נאַציאָנאַלען כבוד, צו וואַרפען אַ העלע און ליכטיגע שיין אויף דער יודישער תורה, אויף די גרויסע יודישע גייסטער. מיט דעם ווערק האָט יוסף אַלזאָ געקענט אָבשוואַכען אין אַ געוויסער מאָס די שנאה, וואָס זיינע ברידער האָבען געפיהלט צו איהם פאַר זיינע פעררעטערישע מעשים; ער איז אָבער אַריינגעצויגען געוואָרען באַלד אין אַ שאַרפער פּאָלעמיק מיט אַ פערביטערטען געגנער, וועלכער האָט איהם געצוואונגען צוריק אויפצורודערן די אַלע אַמאָליגע וואונדען און זיי נאָך שטאַרקער פונאַנדערצורייסען.

דער דאָזיגער געגנער איז געוועזען יוסטוס פון טבריה, דער פיהרער פון די דאָרטיגע זעלאָטען, וואָס האָט זיך בעטהייליגט אין דעם גליל׳עאישען אויפשטאַנד און אויך פערלאָזען די פאָהן אין רעכטען ברען פון קאַמפף. יוסטוס איז גלייך נאָך די ערשטע צוזאַמענשטויסען אַריבער אין אַגריפּוס׳עס לאַגער: דער לעצטער האָט איהם מוחל געוועזען זיינע רעוואָלוציאָנערע מעשים און געמאַכט פאַר זיין סעקרעטאַר, און אַט דער געוועזענער פרייהייטס-קעמפפער איז איצט אויך אַרויסגעטרעטען מיט אַ ווערק וועגען דער לעצטער מלחמה, אין וועלכען ער האָט אָנגעקלאָגט יוסף׳ן אַלס רוימער-פריינד און אַלס הויפּטשולדיגען און הויפּט-

אָנפיהרער פון דעם גאנצען גליל'עאישען אויפשטאנד. דער צוועק פון דעם ווערק איז געוועזן, צו קאמפראמיטירען דעם פערהאסטען יוסף'ן אין די אויגען פון זיינע אדונים; די לאגע אין רוים איז אבער איצט, אין דאמיציאנ'ס צייטען, געווען אזעלכע, אז יוסף'ן איז פשוט פארגעשטאנען א געפאהר פאר זיין לעבען, און דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ביי איהם איז רעכט געווארען, ארויסצוטרעטען מיט א אפענער גיפטיגער בעשולדיגונג געגען זיך אליין, אלס זוהן פון זיין פאלק, אבי נאר זיך דערמיט ווי ס'איז ריין צו וואשען פאר די רוימער. יוסף האט ארויסגעלאזען זיין „לעבענס-בעשרייבונג", וואו ער האט גערעדט הויפטזעכליך וועגען דער לעצטער מלחמה, און אין דער בעשרייבונג האט ער זיך בעמיהט צו דערווייזען, אז ער האט באלד פון ערשטען טאג אן פעררואטען זיין פאלק, און נאך אלס קאמענדאנט פון דער יהודה'עאישער פעסטונג אין גליל, האט ער שוין געזוכט מיטלען, ווי אזוי אריבערצוגעהן צו די רוימער.

די ווירקונג פון דעם בוך איז געווען אנ'אבשטויסענדע, א עקעלהאפטע, און יוסף איז ווידער געווארען דער סימבאל פון אלדאס בייזעס און פאלשעס פאר דער גאנצער אומה. איהם איז אבער פארט נישט בעשערט געווען, צו שטארבען אין פאלשטענדיגער פעראכטונג, און גראד האט זיך איהם אין יענער צייט געמאכט באלד א גינסטיגע געלעגענהייט ארויסצוטרעטען אלס פערטיידיגער און בעשיצער פון דעם יודישען כבוד, וואס האט געמוזט ארויסרופען א טיעפע דאנקבארקייט צו איהם פון אלע יודישע קרייזען. יוסף איז ארוים מיט א ניי ווערק „געגען אפיאן" אדער „וועגען דער אלטקייט פון דעם יהודה'עאישען פאלק", — א ווערק, וואס האט פעראייביגט זיין נאמען אין דער יודישער געשיכטע אלס טיעפען דענקער, וועלכער איז ווירקליך דורכגעדרונגען געווען מיט א הייסער ליעבע צו זיין פאלק. „געגען אפיאן" איז א פייערדיגע פערטיידיגונג פון יודענטום געגען די אלע פאלשע אנפאלען און בלבולים, מיט וועלכע ס'זענען כסדר ארויסגעטרעטען אלערליי יודאפאבען אין פערשידענע צייטען, אנהויבענדיג פון דעם עגיפטישען כהן מאנעטאן ביז דעם בעריהמטען חוצפה'דיגען יודען-פרעסער אפיאן. דא האט זיך יוסף נישט געשייט אפילו פאר זיינע רוימישע בעשיצער, און פערטיידיגענדיג אין דעם ווערק מיט א בעזונדער גלוט די שענקייט און טיעפקייט פון די יודישע עטיש-רעליגיעזע אידעאלען, ערלויבט ער זיך זאגאר צו בעטאנען זייער יתרון אנטקעגען די זעלביגע אידעאלען פון דער גריכיש-

רוימישער קולטור . עס פיהלט זיך דאָ אין יעדער שורה דער טיעפער נייסטינער פּאַטריאָטיזם פון דעם פּאָליטישען פערדעטער, — דאָס שטאָל־צע בעוואוסטזיין פון דער אייגענער קולטורעלער גרויסקייט , די איבער־ציינונג פון דער אונגעהויערער בעדייטונג , וואָס די יודישע וועלט־ און לעבענס־אַנשויאונג האָט פאַר דער גאַנצער מענשליכער קולטור , און וואָס מ׳פערטיעפט זיך מעהר אין דעם קליינעם ספר קומט מען אַלץ מעהר צו דעם אויספיהר , אַז אָט דער אַריסטאָקראַטישער סאַלאָן־פילאָ־זאָף איז נאָר על פי טעות אַריינגעצוינגען געוואָרען אינ׳ם שטראָם פון די פּאָליטישע טומלענישען . זיין איינציגעס פערברעכען איז געוועזען דאָס , וואָס ער האָט געפועלט ביי זיך אַמאָל , איבערצונעהמען די קאָ־מאַנדאַ פון אַ רעוואָלוציאָנערען גאַרניזאָן אין דער צייט , ווען ער האָט , ערשטענס , נישט געגלויבט אינגאַנצען אין דער רעוואָלוציע און איז , צווייטענס , איבערהויפּט נישט געוועזען קיין מענש פון קריעג און שווערד . די בלינדע אומשטענדען האָבען דעם פריעדליכען דענקער און היסטאָ־ריקער געמאַכט פאַר אַ פיהרער פון צוהיצטע, צורייצטע ס אָ ל ד אַ ט ע ן — דערפון האָט ג ע מ ו ז ט אַרויסקומען נאָר דאָס , וואָס ס׳ א י ז אַרויסגע־קומען : שוואַכמוטיגע אַרויסטרעטונגען , געפעהרליכער סקעפּטיציזם און ענדליך אויך — פערראַט .

דריטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאנד געגען רוים.

(93—117.)

דער לייבט-טורעם פאר דער גאנצער יודישער אומה איז געווען דאס סנהדרין אין יבנה, און וויל מען רעדען וועגען די פערזאנען, וואס האבען געשפיעלט די הויפט-ראליע אין דער אינטענסיווער טעטיגקייט פון דעם דאזיגען סנהדרין, מוז מען זיך אבשטעלען אויף די פאלגענדע פינף: דער נשיא רבן גמליאל, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ עקיבא בן יוסף און ר׳ ישמעאל בן אלישע.

אויב ר׳ גמליאל האט פארגעשטעלט מיט זיך אין דעם קאלעגיום די שטרעבונג צו איינהייט און אויטאריטעט; די שטרעבונג, צו שאפען א פעסטען מיטעלפונקט, וואו עס זאל בעשטימט און נארמירט ווערן דאס גאנצע רעליגיעזע און נאציאנאלע לעבען פון דער אומה, — האט זיין שוואגער ר׳ אליעזר דא פערטרעטען פונקט דעם היפך דערפון: די שטרעבונג, זיך פעסט צו האלטען ביי דער אייגענער איבערצייגונג, אפילו אויך אין דעם פאל, ווען זי גערט געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. א אנהענגער פון די בית שמאי, איז ר׳ אליעזר געווען געגען די אלע נייע מעטאדעס און פארמולעס (מדות) אויף צו דרשה׳־נען די תורה און ארויסצודרינגען פון איהר געזעצען און כונות; פאר איהם האבען עקסיסטירט נאר די מונדליכע מסורות, וואס ער

האט איבערגענומען בירושה פון די אלטע אויטאריטעטען, און זײַן לעבענס-אויפגאבע איז אויך בעשטאנען נאר אין דעם, אבצוהיטען דעם דאזיגען איבערגענומענעם מאטעריאל און איהם איבערצוגעבען גאנצערהייד די קומענדיגע דורות. זײַן אונגעווערהנליכער זכרון האט אײַנגעשלאסען אין זיך א גאנצען אוצר פון איבערגענומענע מסורות, און ר׳ יוחנן בן זכאי האט געזעהען אין איהם „א אויסגעפלאסטערטע ציסטערנע, אין וועלכער עס געהט נישט פערלוירען קײַן טראפען״; ער האט אבער אויסגעמיטען יעדע שאלה, אויף וועלכער ער האט קײַן פארטיגע תשובה נישט געהאט, און אין אזא פאל פלעגט ער ענטפערן: „דאס האב איך פון מײַנע רביים נישט געלערנט״.

ר׳ אליעזר האט אלזא געבילדעט דעם קאנסערוואטיווען עלעמענט; ער איז געוועזען דער זכרון, די „אויסגעפלאסטערטע ציסטערנע״, וואס לאזט קײַן טראפען נישט אויסרינען, וועלכע לאזט אבער אויך קײַן נײַע טראפענס נישט ארײַנדרינגען; און אזוי ווי די מעהרהײַט פון קאלעגיום איז שוין געוועזען דורכגעדרונגען מיט דעם גײַסט פון הלל׳ס „מדות״, מיט דעם גײַסט פון אויסטײַטשען די ווערטער פון דער תורה און ארויסדרינגען פון איהר אלע געזעצען אויף א זעלבסטשטענדיגען, לאגישען אופן, — זענען די צוזאמענשטויסען צווישען איהם און דעם סנהדרין געוועזען אונפערמײַדליך; דערצו איז ר׳ אליעזר געוועזען זעהר אײַנגע׳עקשנ׳ט און לא די, וואס ער האט נישט געוואלט נאכגעבען קײנמאל פון זײַן פרינציפ, האט ער נאך געפאדערט דורכאויס, אז די צווייפעלהאפטע הלכות זאלען פראקטיש דורכגעפיהרט לויט זײַן איבערצײַגונג געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהײַט. עס איז דעריבער געקומען ענדליך דערצו, אז די חברים האבען זיך פערבײַזערט אויף איהם און אנגעווענדט געגען איהם דעם שארפסטען מיטעל, דעם חרם. די הלכה, איבער וועלכער דער קאנפליקט איז פארגעקומען, איז גראד געוועזען נישט קײַן זעהר וויכטיגע, עס האט זיך אבער געהאנדעלט וועגען דעם דעספאטישען טאן, וועגען דעם שטרענגען ענטפער אויף אלע ארגומענטען פון די חברים: „איך טרעט נישט אב פון מײַנע דײַד״, —און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. די שליחות, איבערצוגעבען דעם שטרענגען געזעץ-לעהרער די ידיעה וועגען דער הארטער שטראף, האט ווידער איבערגענומען אויף זיך דער בעליבטער ר׳ עקיבא. אײַנגעהילט אין שווארצען, האט ער זיך אוועקגעשטעלט פאר ר׳ אליעזר׳ן און געזאגט מיט א ווײַכער שטים: „מיר

דוכט, אז די חברים שיידען זיך אב פון דיר״. ר׳ אליעזר׳ן זענען ארויסגערונען טרערען פון די אויגען; ער האט אבער מקבל געווען אויף זיך די גזירה פון סנהדרין: „ער האט צוריסען אויף זיך די קליידער, אויסגעטאן די שיך און זיך אוועקגעזעצט, אבגערוקט, אויף דר׳ערד״. די לעגענדע ניט דערביי צו, אז צוליעב ר׳ אליעזור׳ס טרערען, איז א דריטעל פון אלע תבואות און פרוכטען אין דער וועלט צוקלאפט געווארען און דאס טייג ביי די ווייבער אין די הענד איז געווארען פייכט. פון דאן אן האט ר׳ אליעזור געלעבט וויט פון זיינע חברים און וויט פון סנהדרין בכלל; וועהרענד דער צייט האט ער געפרובט פערקעהרען מיט די יודען־קריסטען, וועלכע זענען נאך דאמאלס נישט אבגעריסען געווען פון דער יודישער קהלה, און ווען דאמיציאנ׳ס שלוחים האבען אנגעהויבען צו רודפ׳ען די קריסטען, זעהענדיג אין זיי א געפאהר פאר א נייעם פאליטישען אויפשטאנד (וויל לויט דער אמונה פון קריסטענטום האט דער משיח, ישו, געשטאמט פון די מלכי בית דוד),— איז ר׳ אליעזור אויך אריינגעצויגען געווארען צווישען די בעשולדיגטע. דער טעות האט זיך אבער ארויסגעוויזען, און ווען דער שטאטהאלטער פון קסריה האט זיך אויסגעדריקט: „ס׳איז אונמעגליך, אז א מיטגליעד פון סנהדרין זאל זיך אבגעבען מיט אזעלכע נארישקייטען״, האט ר׳ אליעזור איהם ערקלערט, אז ער האטווירקליך קיין געמיינזאמעס נישט מיט די קריסטען.

דער היפך פון ר׳ אליעזור׳ס פערגליווערטקייט און אייזערנעם קאנסעקווענץ איז געווען **ר׳ יהושע בן חנניה**. ער האט אריינגעבראכט אין סנהדרין דעם נאכגיעביגען, בייגזאמען, פשרה׳דיגען עלעמענט, און געשיצט אי די לעהרע, אי דעם פאלק פון איבערטריעבענער איינזייטיגקייט. אלס לוי האט ר׳ יהושע יונגערהייד נאך געזעהען דעם גלאנץ פון בית המקדש, וואו ער האט געזונגען מיט׳ן לויים־כאָר, ער איז אבער נישט אריין אין די רייהען פון די קעמפפער, און ווען ר׳ יוחנן בן זכאי האט פערלאזען די בעלאגערטע הויפט־שטאדט, איז ר׳ יהושע מיט איהם מיטגעגאנגען. נאך ר׳ יוחנן׳ס טויט איז ר׳ יהושע געווארען איינער פון די זיילען פון קאלעגיום; ער האט אבער דערביי זיין בעשעפטיגונג נישט אוועקגעווארפען, און א דאנק דעם טאקי, וואס ער איז אין זיין אלטעגליכען לעבען געשטאנען נאהנט צו די בריטע שיכטען פון פאלק, האט ער געהאט אויף זיי זעהר א שטארקע ווירקונג.

ר׳ יהושע איז געווען א טיעפער ידען אין אסטראנאמיע און האט זיך בכלל בעשעפטיגט מיט פערשידענע פיזישע און מעטאפיזישע וויסענשאפטען; זיין הויפט-טעטיגקייט איז אבער דאך געווען די יודישע געזעצלעהרע, און דא האט ער זיך אינגאנצען געהאלטען ביי די כללים פון זיין גרויסען רבי׳ן ר׳ יוחנן בן זכאי. א מענש פון לעבען מיט א אפענעם, ליכטיגען בליק אויף גאט׳ס וועלט, איז ר׳ יהושע געווען געגען יעדער פארם פון עקסטרעמער פרומקייט, פון אסקעטיזם, און ווען ער האט געזעהען, אז ס׳ווערט נתרבה די צאהל פון די פרושים-אסקעטען, וואס ווילען קיין פלייש נישט עסען און קיין וויין נישט טרינקען, ווייל מ׳פלעגט זיך דערמיט בענוצען אין בית המקדש צו קרבנות און נסכים, — האט ער זיך געווענדט צו זיי מיט די שארפע ווערטער: „אויב אזוי, דארפען מיר קיין ברויט נישט עסען, ווייל ס׳זענען בטל געווארען די מנחות *), און קיין וואסער נישט טרינקען, ווייל ס׳זענען בטל געווארען די וואסער-גיסונגען! דער תירוץ איז אבער, אז מ׳איז נישט גוזר אויף א צבור אזא גזרה, וואס דער צבור קען נעגען איהר נישט בייששטעהן״. ר׳ יהושע איז געווען געגען די אלע חומרות און גזירות, וואס האבען נישט געהאט קיין שום מקור אין געזעץ, און זענען ארויסגעגעבען געווארען נאר אלס אבצוימונגען, כדי צו פערהיטען די געזעצען גופא, און ביי איינעם אזא פאל האט ער דאס פערגלייכט מיט א כלי אייל, אין וועלכער מ׳גיסט אריין וואסער: „וואס מעהר וואסער עס קומט אריין, אלץ מעהר אייל רינט אויס״. דאס האט געהייסען, אז וואס מעהר בעשרענקונגען און חומרות עס ווערן איינגעפיהרט איבעריגע, אלץ מעהר געהט פערלוירען פונ׳ם עצם יודענטום, פון דער תורה גופא.

ר׳ יהושע׳ס ווירקונג אויף דער אויסבילדונג פון יודענטום איז געווען אונגעהויער גרויס און פרוכטבאר; איהם איז אבער בעדייטענד איבערגעגאנגען דער חבר ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכער איז אהן א שום צווייפעל געווען דער בעגאבטסטער, אריגינעלסטער און איינפלוסרייכסטער צווישען דער רייהע גרויסע פערזענליכקייטען פונ׳ם דעמאלדיגען סנהדרין. דאס פאלק האט שפעטער איינגעהילט די יוגענד-יאהרען פון זיין געליבטען פיהרער אין א נעבעל פון פאעטיש-שענע, ראמאנטישע

*) א מין ברויט-קרבן.

לעגענדען; פון דעם נעבעל שיינט אבער ארויס אויך די ווירקליכקייט פון זיין אבשטאמונג, געבורט און ערציהונג. ר' עקיבא בן יוסף האט געשטאמט פון ארימע גרים און אין דער יוגענד האט ער זיך אויפגע-האלטען אלס פאסטוך אין די גיטער פון דעם רייכען כלבא שבוע. דער ארימער פאסטוך האט אבער בעזעסען א שטארקע צוציהונגסקראפט, און די טאכטער פון דעם ירושלים'ער מאגנאט, רחל, האט זיך אין איהם פערליבט. זי איז מרוצה געווארען מיט איהם חתונה צו האבען, אויב ער וועט אוועק אין א ישיבה לערהנען און ווערן א געבילדעטער מענש, און ר' עקיבא האט די בעדינגונג אנגענומען: ער האט זיך אוועקגעלאָ-זען וואנדערן פון איין ישיבה אין דער אנדערער, און זיין נאמען איז געוואקסען פון יאהר צו יאהר. אונטער דער צייט האט זיך דער רייכער אריסטאקראט דערוואוסט פון זיין טאכטער'ס ליעבע צו דעם ארימען פאסטוך און ער האט זי ארויסגעטריבען פון זיין הויז; זי איז אבער טריי געבליבען איהרע געפיהלען, און נישט די שפאט פון אלע, און אויך נישט דער הונגער איז אימשטאנד געוועזען אויסצולעשען ביי איהר אין הארצען די גליהענדע ליעבע צו דעם וואקסענדען געניע*). און זי האט זיך דערווארט: דער פאסטוך איז געווארען איינער פון די אנ-געזעהענסטע מיטגלידער אין דעם סנהדרין פון יבנה, און באלד אין זיין אייגענע ישיבה אין דעם שטעדטיל בני ברק (נעבען יבנה) גע-ווארען א נייער, געוואלדיגער צענטר, וואס האט צוגעצויגען טויזענדער תלמידים פון אלע עקען פון לאנד.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום, פאר דער יודישער געזעצ-לעהרע איז ר' עקיבא געוועזען דער דירעקטער נאכפאלגער פון הלל הזקן בנוגע צו דעם גאנג פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה און נישט פערלאזען זיך אויף דער מסורה אליין; ער האט אבער אויף דעם יסוד געשאפען אינגאנצען א נייעם בנין, „א נייע שול". זיך שטיי-צענדיג אויף הלל'ס יסוד, האט ר' עקיבא געשאפען א אייגענעם סיס-טעם, פון וועלכען די קאנסעקווענצען ענטוויקלען זיך שוין ממילא, פון זיך אליין. דער דאזיגער סיסטעם קוקט אויף דעם פערהאנענעם מאטער-יאל פון איבערגענומענע מסורות נישט, ווי אויף א טויטען אוצר, וואס

*) זיין לעגענדע דערצעהלט, אז זי האט אמאל אין א שרעקליכער נויט אבגע-שניטען איהרע שענע צעפ און זיי פערקויפט פאר ברויט.

וואקסט ניט אין פערמעהרט זיך נישט און מוז זיך שטיצען נאר אויף דעם זכרון פון געצעהלטע מענשען ; ר׳ עקיבא בעטראכט אט דעם מאטעריאל , ווי אנ׳אייביגען לעבעדיגען קוואל , אין וועלכען עס ענטפלעקען זיך אלץ נייע אוצרות . אלס דעם העכסטען גרונדזאץ פון זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אוועקגעשטעלט דעם כלל , אז דער הלכי׳שער (געזעצען-) טייל פון דער תורה איז אינגאנצען נישט גלייך צו די זעלביגע טיילען אין אנדערע געזעץ-ביכער . די מענשליכע אויסשפראך בענוצט זיך מיט געוויסע ווארט-קלאנגען , ווענדונגען , ווארט-בילדער , וויעדערהאלונגען , פערשענערונגען , — קורץ : מיט א געוויסער פארם , וואס האט גארנישט צום עצם אינהאלט און איז אויסגערעכענט נאר פאר דעם שענערן קלאנג , פאר׳ן געשמאק ; אנדערש איז עס אבער מיט דער אויסשפראך פון דער געטליכער תורה : דא איז קיין פארם אבסאלוט נישטא , דא איז אלץ אינ אלט . דא איז נישטא איבריג קיין ווארט , קיין בוכשטאב , קיין נקודה — יעדע נקודה , יעדער אויסדריק , יעדעם ביי-, נעבען- און פערבינדונגס-ווארט האט א אייגענע , בעזונדערע , געטליכע כונה . צו הלל׳ס זיעבען מדות , האט ר׳ עקיבא דעריבער צוגעגעבען א גאנצע רייהע נייע כללים און פארמולעס , וואס האבען געגעבען די מעגליכקייט אנצושעפען גאנצע בערגער מיט הלכות אויף איין ווארט פון דער תורה . לויט דעם סיסטעם איז יעדע געוועהנליכע אויסטייטשונג פון דער תורה שוין אליין געווארען א מקור פאר נייע שלום-פאלגערונגען , און אזוי האט זיך עס געקענט ציהען ביז דאס אונענדליכע . „איך וועל מאכען אזוי , — האט ר׳ עקיבא זיך ארויסגערופען — אז די ווערטער פון די חכמים זאלען בלייבען אויף אייביג” , און ער האט דורכגעפיהרט זיין סיסטעם מיט א אונגעוועהנליכער פעסטקייט , זיך נישט אבשטעלנדיג אפילו פאר די שארפסטע קאנסעקווענצען. עס איז פארגעקומען א פאל, אז ר׳ עקיבא׳ס א תלמיד , נחמיה פון עמאוס (העמסוני) , וועלכער האט זיך געהאלטען ביי זיין רבי׳ס סיסטעם און האט אויך גענדרשה׳נט אלע את׳ען פון דער תורה *) , — האט זיך אבגעהאלטען צו דרשה׳נען דעם „את” פו

*) את — דיענט אין העבראיש אויף צו בעצייכענען די געגענווייטיגע פערהעלטעניש און די בעציהונג פון די ווערטער (פארטיקעל) .

פסוק: את ד׳ אלהיך תירא (פאר גאט, דיין גאט זאלסטו מורא האבען), וויל ער האט נישט געפועל׳ט ביי זיך, צוצוגעבען נאך איין זאך אין דער וועלט, וואס דער מענש זאל זיין פערפליכטעט, מורא צו האבען דערפאר אזוי ווי פאר גאט; דאן איז ר׳ עקיבא געקומען און האט געדרשה׳נט: „את ד׳״ — דאס מיינט מען: איהם און זיין תורה, דאס הייסט, אז אויסער גאט איז יעדער יוד מחויב זיך צו פארכטען אויך פאר דער תורה (אדער פאר תלמידי חכמים).

מיט זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אויסגעבראכען א נייעם וועג און געעפענט נייע האריזאנטען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצפארשונג. די תורה שבעל פה, יעדע איינציגע פון די אלע מונד־ליכע דינים און גזירות, אויף וועלכע א סך האבען געקוקט, ווי אויף איינענע, ווילקירליכע אויפטועכצען, וועלכע האבען מיט דעם געטליכען ווילען גארנישט צו טאן, — האט איצט בעקומען א אנשפארונג אין וועלכען ס׳איז ווארט פון דער תורה, און א סך הלכי׳שע שטרייטיגקייטען זענען איצט ממילא איבערגעריסען געווארען. אויף די חברים פון קאלעגיום האט ר׳ עקיבא׳ס נייער סיסטעם געמאכט א אונגעוועהנליכען איינדריק, און אלע האבען מודה געווען, אז אהן דעם געניאלען אויפטו פון די נייע כללים, וואלטען די געזעצען פערגעסען אדער פערנאכלעסיגט געווארען. ר׳ עקיבא׳ס שארפזיניגע איינפאלען אין דער הינזיכט פון געפינען אין דער תורה א רמז אדער א אסמכתא (אנשפארונג) אויף וועלכער ס׳איז מסורה, האבען ארויסגערופען בעגייסטערונג און ערשטוינונג צוזאמען, און אזא גייסטיגער ריעז, ווי ר׳ יהושע בן חנניה, האט איינמאל אויסגעשריען: „א, ווען איינער וואלט אראבגענומען די ערד פון דיינע אויגען, אונזער רבי, יוחנן בן זכאי! דו האסט אמאל געצווייפעלט ביי דער בעשטימונג פון איין הלכה, וויל דו האסט נישט געקענט געפינען פאר איהר קיין מקור אין דער תורה, און אט איז געקומען ר׳ עקיבא און האט אזא מקור גלייך געפונען!״ מיט א עהנליכער בעגייסטערונג איז דורכגעדרונגען אויך דער אויסרוף פון דעם בעריהמטען ר׳ טרפון: „עקיבא! שיידען זיך פון דיר, הייסט ריכטיג, ווי שיידען זיך פון לעבען! מיט דיינע כללים מאכסטו צוריק לעבעדיג דאס, וואס די מסורה אליין האט פערגעסען״.

ר׳ עקיבא האט אונטערגענומען נאך א וויכטיגען שריט, וואס האט אויך געמאכט א גרויסען רושם אין דער אקאדעמישער וועלט. ביז איהם זענען די הלכות געלערנט געווארען אהן א צוזאמענהאנג און

נישט גרויסערטעריהייד, אזוי אז עס האט זיך געפאָדערט א אונגעוויינליכער זכרון און א אונערמידליכע התמדה, כדי צו געדענקען זיי אין דעם משך פון יאָהרען; דאָס האָט ר׳ עקיבא געוואָלט בעזייטיגען, און ער איז געקומען דעם זכרון צו הילף. ער האָט גענומען סיסטעמאטיזירען די הלכות און זיי צוזאמענשטעלען גרופּעס-ווייז לויט׳ן אינהאלט (וועגען שבת, וועגען עריות, וועגען געלד- און קרימינאל-ענינים א. א. וו.). אזוי זענען ענטשטאנען בעזונדערע, אָבגעטיילטע טעקסטען (מסכתות), און אין יעדער מסכתא האָט ער אײַנגעטיילט די געזעצען לויט דער צאָהל (צום בײַשפּיעל: „נײַן און דרײַסיג אבות מלאכות (גרונד-ארבײַטען) זענען פערבאָטען אום שבת", „אין פופצעהן פעלען זע־נען די פרויען פרײַ פון יבום" א. ג. א.). די דאָזיגע „משניות דרבי עקיבא" האָבען געדינט אלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער פאָלשטענ־דיגער סיסטעמאטיזירונג פון דער משנה.

רײַכע פּערלען זענען דערגאַנגען צו אונז פון ר׳ עקיבא׳ן אויך אין דעם מאָראל- און רעליגיעז-פילאָזאָפישען טייל פון תלמוד, אין דער אזוי גערופענער אגדה. ער האָט געזאָגט: „אַלץ (וואָס דער מענש טוט) ווערט (פון גאָט) געזעהען, נאָר דער פרײַער ווילען איז געגעבען, און די וועלט ווערט געמשפּט מיט גוטס, און אַלץ איז אָבהענגיג פון דער צאָהל מעשים, וואָס דער מענש איבט אוים" — דאָס קען גערעכענט ווערען פאַר א קורצער לעזונג פון דער אייביגער פראגע וועגען דעם געגענזאץ צווישען דער געטליכער השגחה און דעם מענשענס פרײַען ווילען. זײַן מיינונג וועגען גאָט׳ס בעציהונג צו דער יודישער אומה, האָט ער אויסגעדריקט אין דעם פאָלגענדען מאמר: טײַער איז דער מענש, דען ער איז בעשאַפען אין גאָט׳ס געשטאַלט, נאָכמעהר טײַער זענען די יודען, וואָס גאָט רופט זיי אָן: קינדער, און האָט זיי געגעבען א טײַערע כלי — די תורה.

ר׳ עקיבא׳ס אָפּטימיזם האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר דעם גרויסען אונגליק פון דער אומה. די לעגענדע דערצעהלט: אײַנמאָל האָט ר׳ עקיבא געוואַנדערט אין דער געגענד פון דער פער־וויסטער ירושלים צוזאַמען מיט ר׳ גמליאל הנשיא, ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ אליעזר בן עזריה. צוקומענדיג נעהנטער צום שטאָדט האָבען זיי געריסען קריעה, צום צייכען פון טרויער, און אזוי זענען זיי צוגעגאַנגען צום בית המקדש-בארג; דאָ האָבען זיי געזעהען, ווי א שאַקאַל איז ארויסגעלאָפען פון צווישען די חורבות פון בית המקדש, און זיי האָבען

זיך פונאנדערגעוויינט, נאר איין ר׳ עקיבא האט זיך געפרעהט. דאן האבען די חברים געפרעגט: „פארוואס פרעהסטו דיך?״ — „פארוואס וויינט איהר?״ האט ער זיי געענטפערט מיט א פראגע. — צי קען מען דען נישט וויינען, צוזעהענדיג, ווי דער קדשי-קדשים, וואו קיינער אויסער'ן כהן-גדול האט נישט געטארט אריינקומען, איז געווארען א ארט פאר ווילדע חיות?״ — „אט דעריבער טאקי פרעה איך מיך — האט ר׳ עקיבא געענטפערט; — אויב ס'איז מקוים געווארען די נבואה, אז ירושלים וועט ווערען א הויפען חורבות, מוז דאך מקוים ווערען אויך די צווייטע פארזאגונג פון אונזערע נביאים, — אז ירושלים וועט צוריק אויפגעבויט ווערען.

א בעזונדער פלאץ אין דעם „כרם שביבנה״ (דעם וויינגארטען אין יבנה: דאס סנהדרין) האט פערנומען ר׳ ישמעאל בן אלישע. אין דער אויסטייטשונג פון געזעץ האט ער פערטרעטען דעם נאטירליכען זין און, אזוי צו זאגען, דעם געזונטען מענשען-פערשטאנד, און דאס האט איהם אוועקגעשטעלט אין א שארפער אפאזיציע בנוגע צו דעם פלפול'דיגען לעהר-סיסטעם פון דעם געניאלען ר׳ עקיבא. —

א זוהן פון דעם לעצטען כהן גדול אין ירושלים, איז ר׳ ישמעאל, אלס קינד נאך, אוועקגעפיהרט געווארען נאכ'ן חורבן קיין רוים צוזאמען מיט אלע געפאנגענע; דא האט ער דורך א צופאל צוגעצויגען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון דעם בעריהמטען ר׳ יהושע בן חנניה (ווען יענער איז געווען אין רוים) און דער לעצטער האט איהם אויסגעקויפט און אוועקגעפיהרט קיין יהודה, וואו ער איז אין גיכען געווארען א אנגעזעהענער מיטגליעד פונ'ם סנהדרין אין יבנה. פון איהם ווערט אויך דערצעהלט, אז ער האט פערוועגדט זיין גאנץ פערמעגען, אויסצוהאלטען און צו שטיצען די ארימע מיידלעך, וועלכע זענען פערארימט און פעריתומ'ט געווארען אין דער צייט פון אויפשטאנד.

אי'ם געגענזאץ צו ר׳ עקיבא'ס כלל, אז די געטליכע תורה איז פול מיט רמזים און כונות, ווייל זי איז אינגאנצען אינהאלט און האט קיין פארם נישט, — האט ר׳ ישמאעל כסדר בעטאנט, אז „די תורה בענוצט זיך מיט א מענשליכער אויסשפראך״ (דברה תורה בלשון בני אדם) און האט אויך ווידערהאלונגען, ווענדונגען, ווארט-בילדער און רעדנערישע אויסמאלונגען—צו דעם צוועק פון פערשענערן די פארם. דרשה'נען די אותיות אדער די ביי- און נעבען-ווערטער פון דער תורה, הייסט אלוא פשוט אריינלעגען אין די דאזיגע ווערטער איינענע, פאלשע

כונות—אַזעלכע, וואָס זענען גאָרנישט געווען במציאות אין דעם געטליכען געדאַנק. ווי־זשע דען, אַלזאָ, זאָלען די מונדליכע מסורות צוזאַמענגעבונדען ווערן מיט דער תורה? אויף דעם זענען פאַרהאַן הלל׳ס זיעבען מדות. אַט די מדות דרשה׳נען נישט די אותיות און נקודות פון דער תורה, נאָר דעם זין, די לאָגישע כונה פון דעם געזעץ אין אלגעמיין, אַזוי ווי ער איז אויסגעדריקט אין דער שפּראַך פון געזעצגעבער, און זיי, די מדות גופא, לאָזען זיך אויך אַרויסדרינגען פון דעם זין פון דער תורה. ר׳ ישמעאל האָט צו די דאָזיגע זיעבען מדות צוגעגעבען נאָך זעקס, און די אלע דרייצעהן כללים זענען אָנגענומען געוואָרען אלס יסוד פאַר דער יודישער געזעץ־אויסטייטשונג צוזאַמען מיט ר׳ עקיבא׳ס סיסטעם: ביידע זענען געבליבען גלייכבערעכטיגט און די חכמים פון די שפּעטערדיגע דורות האָבען זיך מיט ביידען גלייך בענוצט אין זייער אקאַדעמישער טעטיגקייט. ווי דער גרעסטער טייל פון די מעהר־בעדייטענדע קאָלעגיום־מיטגליעדער, האָט אויך ר׳ ישמעאל געהאַט אַ אייגענע ישיבה מיט אַ סך תלמידים, און די הלכות פון דער ישיבה זענען דערגאַנגען צו אונז אין תלמוד אונטער דעם בעזונדערן נאָמען „תנא דבי ר׳ ישמעאל“ (אין ר׳ ישמעאל׳ס ישיבה איז געלעהרנט געוואָרען).

די דאָזיגע פינף זיילען פון סנהדרין — ר׳ גמליאל, דער פאַרטרעטער פון קאָנצענטרירטער אייגנהייט, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, דער דערהאַלטער פון די מסורות, ר׳ יהושע, דער קלוגער פאַרמיטלער און אויסגלייכער פון שאַרפע סתירות, ר׳ עקיבא, דער שאַרפזיניגער געזעץ־ערקלערער און סיסטעמאַטיקער, און ר׳ ישמעאל, דער פאַרטרעטער פון דעם פשוט׳ען פאַרשטאַנד — האָבען צוגעבראַכט ביז אַ בעשטימטען פעסטען פונקט דעם אויסבילדונגס־פּראָצעס פון יודענטום. זיי האָבען אַרויפגעלעגט אַ אייגענאַרטיגען שטעמפּעל אויף דעם גאַנצען בנין פון דער יודישער געזעצלעהרע, און אַ דאַנק זיי איז די לעצטע אַזוי געקרעפטיגט געוואָרען, אַז זי האָט בעקומען די מעגליכקייט נישט בלויז בייצושטעהן געגען יעדען איינפלוס, נאָר אויך אויסצואיבען אַ גאַנץ בעדייטענדען איינפלוס אויף אַנדערע. עס איז כסדר געוואַקסען די צאָהל פון די אינטעליגענטע געצענדיענער, וואָס זענען איבערגעגאַנגען צום יודענטום, און ווען מ׳נעהמט אין בעטראַכט די שווערע קרבנות, וועלכע אַזאַ מין געצענדיענער האָט געמוזט נעהמען אויף זיך, צושליסענדיג זיך צו דער יודישער אומה, מוז מען אָנערקענען, אַז דאָס יודענטום אין

זיין טראדיציאנעלער, ארטאדאקסישער געשטאלט, האט בעזעסען נישט קיין קלענערע צוציהונגס-קראפט, ווי דאס בעניטע, אבסטראקטע יודענטום — דאס יודענטום פון די קריסטליכע שלוחים. די לעצטע האבען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט אלס מיסיאנערען-פראפאגאנדיסטען, און גערעדט און איבערצייגט און אלערליי מופתים געוויזען און אלץ נאכגעגעבען, אבי צו געווינען נייע נפשות פאר זייער לעהרע; דער ניי-בעקעהרטער קריסט האט קיינע פליכטען אויף זיך נישט גענומען, ער האט זאגאר זיינע אלטע לעבענס-מנהגים נישט געדארפט ענדערן און געקענט בלייבען ווייטער אין דעם קרייז פון זיין פאמיליע, דען עס האט געהייסען ביי די שלוחים: „ווען א ברודער (קריסט) האט א אונגלויביג (געצענדיענעריש) ווייב, און זי לאזט עם זיך געפעלן, צו בלייבען וואוינען ביי איהם, זאל ער זיך פון איהר נישט שיידען. און ווען א (גלויביגע) ווייב האט א אונגלויביגען מאן, און ער איז מרוצה צו וואוינען ביי איהר, זאל זי זיך פון איהם נישט שיידען".

בנוגע צום יודענטום איז אבער די זאך גאנץ אנדערש צוגעגאנגען. יודען האבען אין דער צייט קיין מיסיאנערען נישט געשיקט, און לא די, וואס זיי האבען זיך נישט געיאגט נאך קיין גרים, האבען זיי נאך געמאכט די לעצטע פיעל שוועריגקייטען, ווען יענע האבען זיך שוין געהאט ענטשלאסען דעם שריט צו מאכען. זיי האבען זיך געמוזט אינגאנצען אבשיידען פון זייערע פאמיליעס און אבזונדערן פון זיי אין עסען, אין טרינקען און אין דעם גאנצען אלטעגליכען לעבענס-פערקעהר, און נישט קוקענדיג אויף דעם אלעמען, זענען דאך פארגעקומען אפטע פאקטען פון איבערגעהן צום יודענטום אין די מזרח-לענדער, אין קליין אזיען און בעזונדער אין רוים, — אין דער הויפט-שטאדט פון דעם לאנד, וואו די יודען זענען שוין דאן אויך אכזריות'דיג פערפאלגט און גערודפ'ט געווארען.

צופריעדענהייט און א געוויסען שטאלץ האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען דאס איבערגעהן צום יודענטום פון דעם נריכישען אריסטאקראט עקילס. ער האט געשטאמט פון דער געגענד פאנטוס, וואו ער האט געהאט גרויסע נחלאות און א מאסע שקלאפען, און זעענדיג א מענש מיט טיעפע עטישע נייגונגען און א גרינדליכער פילאזאפישער בילדונג, האט ער פערלאזען דאס היידענטום און זיך צוגעשלאסען צו די רייהען פון די היידען-קריסטען; באלד האט ער אבער זיך אבגעזאגט פון קריסטענטום און איהם אויסגעביטען אויף דער

לעהרע פון די יודישע חכמים. דעם יודענטום איז עקילס טרײַ געבליבען זײַן גאַנצען לעבען, און ער האָט אָבגעהיט די שווערסטע פליכטען — ווי אײנער פון די פרימסטע צווישען די יודען פון יענער צײַט. ווען זײַן פאָטער איז געשטאָרבען, און די ברידער האָבען איהם אַרויסגעצאָהלט זײַן חלק ירושה פאַר די געצענבילדער, וואָס זײ האָבען געירשה'נט, האָט ער פון דעם געלד קײן הנאה נישט געוואָלט האָבען און האָט עס אַרײַנגעוואָרפען אין ים.

בעזונדער בעריהמט האָט זיך עקילס געמאַכט אין דער יודישער וועלט מיט זײַן איבערזעצונג פון דער ביבעל, וועגען וועלכער מיר האָבען גערעדט אין דעם פריהערדיגען קאַפּיטעל. אָט די אַרבײַט האָט איהם אַרײַנגעבראַכט אין דעם ענגען קרײַז פון די גרויסע תנאים, און זײַן ליעבע צו ר' גמליאל'ן איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז ווען דער לעצטער איז געשטאָרבען, האָט ער, צום צײכען פון טרויער, געלאָזען פערברענען אַ מאַסע טײַערע כלים און קלײדער.

אין דער וועלט־שטאָדט רוים האָט די ערשײַנונג פון איבערגעהן צום יודענטום אָנגענומען כמעט אַ מאַסען־האַפטען כאַראַקטער. רוימער פון די העכסטע געזעלשאַפטליכע קרײַזען, זענענדיג דורכגעדרונגען מיט דער ערהויבענקײַט פונ'ם גאָט פון ישראל, מיט דעם גײַסט פון זײַן מערקווירדיגער געשיכטע און מיט די עטיש־רעליגיעזע יסודות פון זײַן לעהרע, — זענען געוואָרען אָדער האַלבע גרים און האָבען אָבגעהיט געצעהלטע יודישע מצוות, אָדער זײ זענען אינגאַנצען אַריבער אין דער יודישער קהלה. דער שאַרפזיכטיגער רוימישער היסטאָריקער טאַציטוס קען זיך די ערשײַנונג נישט ערקלערן, וואָס די רוימער אין זײַן צײַט פעראַכטען זײערע געטער, זאָגען זיך אָב פון זײער פאָטערלאַנד, פון זײערע עלטערן, קינדער און שוועסטער, נאָר אום זיך צוצושליסען צו די יודען; אַ ענליכע פערוואונדערונג האָבען מיר שוין, אין אַ פריהערדיגען קאַפּיטעל, ציטירט פון דעם בעריהמטען סאַטיריקער יובענאַל, און ווי ס'איז אָנצונעהמען האָט עקסיסטירט אין רוים אַ גאַנצער בעזונדער קרײַז פון איבערצײַגטע אָנהענגער פון יודענטום, קאָנצענטרירט אַרום דעם בעריהמטען עפּאַפראָדיטאָס, דעם איבערגעגעבענעם פרײַנד פון יוסף בן מתתיהו אָדער יאָזעפוס פלאַוויוס. פון די אַלע פאַקטען האָט אָבער קײן אײנער נישט געמאַכט אַזאַ רושם אין רוים, ווי דער פאַקט מיט דעם אַלטען פעטער פון קײזער און געוועזענעם צווײטען קאָנסול פלאַוויוס קלעמענס, וועלכער האָט אַרויסגעוויזע-

זײן א בעזונדער הײסע ליבע צום יודענטום.

די ידיעה, אז א פערוואנדטער פון קײזער, א פעטער פון דעם רשע, וואס האט חרוב געמאכט דעם בית המקדש, איז געווארען א הײסער אנהענגער פון יודענטום, האט זיך דערטראגען ביז צו דעם קרײז פון די געזעץ־לעהרער אין פאלעסטינא און ארויסגערופען דארטין פאנטאסטישע האפנונגען. דאס איז געוועזען גראד אין דער צײט, ווען דאמיציאן האט דערהויבען צווײ זיהן פון דעם זעלביגען קלעמענס און זײ געמאכט פאר צעזארען, וואס עס האט געהײסען, אז דער פאטער פון דעם קומענדיגען קײזער זאל זײן א הײסער אנהענגער פון יודען און יודענטום!

אונטער דער צײט האט זיך דער בלוטדורשטיגער דאמיציאן דערוואוסט פון דער עפידעמישער נײגונג צום יודענטום, וואס האט ארומגעכאפט די אריסטאקראטישע שיכטען פון דער רוימישער געזעלשאפט, און ער איז געווארען שרעקליך אויפגעקאכט אי געגען די דאזיגע פעררעטערישע רוימער, אי געגען דער „אפיקורסישער" אומה בכלל. עס זענען נישט דערגאנגען צו אונז קײן גענויע קוועלען וועגען דאמיציאנ'ס טעטיגקײט אין זײנע לעצטע יאהרען; עס איז אבער בעקאנט, אז ער האט געלאזען אויספיהרען א מאסע טויט־שטראפען איבער הויכגעשטעלטע רוימער פאר זײערע נײגונגען צום יודענטום, און לויט אײן נוסח האט זיך דער זעלביגער קלעמענס אויך געפונען צווישען די דאזיגע קרבנות *).

צו יענער צײט געהערט, ווי ס'איז צו גלויבען, אויך דער שרעקליכער בעפעהל, אויסצוטויטען פאר אײן מאל אלע יודען פון דער רוימישער אימפעריע, — דער בעפעהל, וואס צוליעב איהם זענען די פיהרער פון דער אומה געפאהרען קײן רוים זיך משתדל זײן און בעטען. די רעטונג פון דער גזירה איז געקומען אונערווארטעט, אהן דער הילף פון די שלוחים: די הויפישע פערשווערונג, אין וועלכער ס'איז אריינגעגאנגען אויך זײן פרוי, האט ענדליך בעפרײט דער רוימישער וועלט פון דער שרעקליכער היה אין מענשענגעשטאלט.

---

*) דעם צווײטען נוסח האט בען מיר שוין איבערגעגעבען אין א פריהערדיגען קאפיטעל. לויט איהם האט ער זיך אלײן דאס לעבען גענומען, כדי אויף אזא אופן צו ראטעווען די יודען פון דער געפאהר, וואס זײ איז פארגעשטאנען.

דאמיציאנ'ס נאכפאלגער איז געווען דער עהרווירדיגער זקן נערווא. גערעכט, קלוג און מענשענפריינדליך, האט איהם געפעהלט נאר די יוגענד אליין, כדי צו בעפעסטיגען זיינע נייע ארדנונגען און צוריק אויפשטעלן דעם בנין פון דער רוימישער מלוכה, וואס איז צושפליטערט און רואינירט געווארען פון דאמיציאנס גרויזאמע אכזריות'ען, און אין דער קורצער צייט, וואס ער איז געזעסען אויף דעם רוימישען טראן (פון סעפט. 96 ביז יאנ. 98), האט ער אויך בעוויזען א מאסע אויפצוטאן, ווי פאר דער אלגעמיינער ארדנונג אין לאנד, אזוי פאר די גערודפ'טע יודען און נרים. ער האט ארויסגעגעבען א געזעץ, לויט וועלכען דאס אריבערגעהן צום יודענטום האט זיך נישט גערעכענט פאר קיין אקט פון כפירה, און דערצו האט ער אין א גרויסער מאס פערלייכטערט אויף די צוואנג פון דעם שענדליכען יודענשטייער. לויט זיין פעראָרדנונג האבען אינגאנצען אויפגעהערט די אכזריות'דיגע העצעס געגען יענע יודען, וואס האבען זיך געוואלט אויסבעהאלטען פון דעם אבצאהל, און די בעדייטונג פון דער הנחה איז געווען אזוי גרוים פאר די יודען פון דער רוימישער אימפעריע, אז זיי האבען געלאזען אויסגיעסען א ספעציעלע מטבע צום אנדענקען פון דעם דאזיגען קייזערליכען חסד. די מטבע האט געהאט אויף איין זייט דאס בילד פון קייזער, און אויף דער צווייטער זייט א פאלמע (סימבאל פון דער מלכות יהודה) מיט'ן אויפשריפט: Fisci Judaici Calumnia subtada (די אנקלאגן וועגן דעם יודענשטייער זענען אבגעשאפט).

ווי געזאגט, איז די הערשאפט פון דעם דאזיגען מענשליכען הערשער געווען גאנץ ווייניג דויערהאפט: ער איז געשטארבען און האט איבערגעלאזען פאר א יורש דעם שפאניער אולפיום טראיאנום. מיט דער טראן-בעשטייגונג פון דעם לעצטען הויבען זיך צוריק אן די אלטע פיינדליכקייטען און רייבונגען צווישען די יודען און רוימער, און באלד זענען די ביידע פעלקער ווידער געשטאנען מיט וואפען אין די הענד איינם געגען דאס אנדערע.

דער מעכטיגער בעזיגער פון די דאקיער ביים דונאי, האט געחלומ'ט וועגען די לארבער-קרענץ פון אלעקסאנדער דעם גרויסען, און זיין בליק איז געפאלען אויף די לענדער פונ'ם ווייטען מזרח. איבער אלע וועלט-טיילען האבען געפלאטערט די אייזערנע פליגעל פון דעם רוימישען אדלער, נאר דארט, אין די טיפענישען פון אזיע, האבען זיך געפונען צוויי גרויסע, בליהענדע לענדער פריי, זעלבסט-

שטענדיגע . דאס האט שטארק גערייצט די איינגעליעבטע פון דעם קייזער מיט די גרויסע חלומות, און ער האט זיך פערנומען דורכאויס, זיי אוועקצולעגען פאר די פיס פון זיין טראן . ער האט זיך אוועקגעלאזען קיין מעסאפאטאמיע (בבל) און ארמעניע און איז צוגעקומען ביז דער הויפטשטאדט פון פארטיען ; דער קאמפף איבער די דאזיגע פראווינצען איז איהם נישט שווער אנגעקומען, און ער האט געקענט האפען, אז באלד וועט ער האבען אין זיין מאכט די ביידע טעריטאריעס צווישען פרת און חדקל און צווישען אינדוס און גאנגעס . דא איז אבער, גאר אונערווארטעט, אויסגעוואקסען א נייע קראפט, וואס האט צושטערט אלע פלענער פון דעם גרויסען הערשער .

די יודען, אנגעקומענע פון נאכ'ן חורבן, ווי אויך אלט-בעזעסענע, האבען דא געלעבט אין גרויסע מאסען און פערנומען אליין גאנצע פראווינצען, וואו זיי האבען געהאט אייגענע פיהרער מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע אינערליכע פערוואלטונגען . די דאזיגע יודען האבען זיך געפיהלט גאנץ גוט אונטער די פארטישע מלכים, און זעהענדיג איצט פאר זיך די געפאהר, ארונטערצופאלען אונטער דעם שרעקליכען יאך פון די צושטערער פון זייער פרייהייט, פאטערלאנד און בית המקדש, — האבען זיי בעשלאסען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר . נציבין, וועלכע איז געווען אינגאנצען בעפעלקערט פון יודען, האט ארויסגעוויזען א שטארקען ווידערשטאנד און האט אבגעהאלטען די מעכטיגע רוימער א לאנגע צייט אויסער די טויערן פון שטאדט ; מוטיג געקעמפפט געגען טראיאנ'ס מחנה האט אויך דאס פירשטענטום אדיא-בענע, וואס איז בעהערשט געווארען פון א יודישען קעניג (א אייניקעל פון מונבז המלך), און אויב טראיאנ'ען האט זיך איינגעגעבען צו דער-שטיקען דעם אויפשטאנד, האט דאס איהם אבער דאך נעהנטער צו דער פערווירקליכונג פון זיין חלום נישט צוגעפיהרט . אין דער צייט, ווען ער האט געהאלטען דעם קאמפף פאר געענדיגט און האט זיך אומגעקעהרט מיט זיין מחנה קיין אנטיוכיא (115), האבען די איינגענומענע פראווינ-צען צוריק אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד, און אזוי האט זיך די מלחמה פערשלעפט אויף א לאנגע צייט .

די אויפרעגונג צווישען די יודען פון דער דיאספארא איבער טראיאנ'ס ארויסטרעטונגען איז דערווייל געוואקסען פון טאג און האט זיך אלץ מעהר און מעהר פערשפרייט . אויסער די פארטישע לענדער האבען זיך גרויסע יודישע מאסען געפונען אויך אין סיריען, קליין אזיע, מצרים

און צפון אפריקא; דאס זענען געווען אנטלאפענע פון דער גרויסער שחיטה אין יהודה, וועלכע האבן זיך קוים געראטעוועט אין די קהלות פון זייערע ברידער און געבראכט מיט זיך דעם פרישן וועהטאג איבער דער פארלוירענער היימאט און דעם גיפטיגן האס צו די בלוטיגע בעזיגער. אט די אויפגערייצטע שטימונג געגען די רוימער איז איבערגעגאנגען אויך צו די אלטבעזעסענע יודען פון די אלע קהלות, און אין פיל ערטער האט די דאזיגע שטימונג געבראכט צו ערנסטע צוזאמענשטויסן צווישן די רוימער און יודן.

דער ערשטער אויסברוך פון דעם יודישן צארן אויסער די גרענעצן פון יהודה איז פארגעקומען אין אלעקסאנדריע, אין 73-טען יאהר, נאך דעם טרויעריגן עפילאג פון דער גרויסער מלחמה, ווען די אנטלאפענע פון דער לעצטער פעסטונג מסדה זענען אנגעקומען מאסען-ווייז קיין מצרים און האבן איבערגעגעבן אלע איינצעלהייטן פון דעם שרעקליכן חורבן און פון דער אכזריות, מיט וועלכער די רוימער זענען זיך בעגאנגען מיט זייערע קרבנות. עס האט געשמעקט מיט א ווידערהאלונג פון די אלע שרעקליכע סצענעס אויף דעם עגיפּטישן באדען; חי אומעטום, איז אבער די יודישע אריסטאקראטיע דא אויך געווען גענוג מיושב'דיג, נישט צו דערלאזען צו אזא שריט, און די געקומענע פאנאטישע זעלאטן זענען געצוואונגען געווען זיך צו-צושפרייטן איבערן לאנד. דא זענען פיל פון זיי אריינגעפאלען אין די הענד פון דער רוימישער אדמיניסטראציע, וועלכע האט זיי אנגעשאן די שרעקליכסטע יסורים און געצוואונגען, צו אנערקענען זיך פאר געטרייע אונטערטאנען פון דעם רוימישן קייזער. נישט אלע מאל אבער איז דאס די רוימער געלונגען: די פערעקשנ'טע זעלאטן זענען דא אויך נישט ווייכער געווארן און האבן דעם שונא נישט געוואלט נאכגעגעבן.

אויף דעם יסוד פון די אלע פאקטען האט דער רוימישער פראָקוראטאר אין אלעקסאנדריע זיך געאיילט, צו-ווייסן צו געבן אין רוים חעגען דעם אויפשטאנד פון די יודען אין עגיפּטען, און דאס האט דעם בייזן וועספאסיאנ'ען אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן, אז ער האט בעפויהלען, צו בעשטראפען די יודען אין עגיפּטען מיט דער הארטסטער שטראף, וואס ער האט נאר געקענט פאר זיי צוטראכטען: פערמאכען דעם טעמפעל אין לעאנטאפאליס, וואס איז געשטאנען איבער צוויי הונדערט יאהר און האט געדיענט פאר דעם צווייטען רעליגיעזען

צענטר — נאָך דעם בית המקדש אין ירושלים. דערבײַ זענען אַלע כלים
פון דעם טעמפעל קאָנפיסקירט געוואָרען פאַר דעם רוימישען אוצר
המלוכה, און דער בנין אַלײן איז פערמאַכט און פערחתמ׳עט געוואָרען.
דערמיט האָבען זיך אָבער די אונרוהען נאָך נישט געענדיגט.
אין דער זעלביגער צײַט, ווען וועספּאַסיאַנ׳ס משרתים זענען געווען
פערנומען מיט די יודישע זעלאָטען אין עגיפּטען, האָט אין דער שכנות׳-
דיגער קירענײַקע אויפגעפלאַקערט אַ נײַע בעוועגונג. דאָ האָט דער
אַנגעקומענער קנאי יהונתן צונויפגענומען אַרום זיך ביז צװײ טויזענד
מאַן פון דער יודישער בעפעלקערונג אין שטאָדט, און האָט געפּרובט
זיך אַנטקעגען שטעלן די רוימישע סאָלדאַטען. נאַטירליך האָט אויך
דער אויפשטאַנד זיך געענדיגט נישט בעסער פון די פריהערדיגע;
דער רוימישער פערוואַלטער פון דעם ליבישען ראַיאָן, קאַטולוס, האָט
ענדליך דאָך צושלאָגען דעם הײַפעל יודישע פּאַטריאָטען; דערבײַ האָט
ער דעם דערמאָנטען יהונתן געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט קײן רוים.
דער זעלביגער קאַ-
טולוס האָט זאָגאַר געפּרובט אַרײַנציהען די אָנגעזעהענע יורען פון
אַלעקסאַנדריע און רוים (צווישען די לעצטע אויך דעם בעריהמטען יאָזע-
פוס פלאַוויוס,) אַלס מיטשולדיגע אין דעם בונד. דער אויפטו האָט
זיך איהם אָבער נישט אײַנגעגעבען: די אַלע בעשולדיגטע זענען בע-
פרײַט געוואָרען, און זײַן גאַנצען כעס האָט וועספּאַסיאַן אויסגעלאָזען צו
דעם געפאַנגענעם יהונתן, וועלכען ער האָט פעראורטײַלט צו שווערער
לײַב-שטראָף און דערנאָך איהם געלאָזען פערברענען לעבעדיגערהײַד.

אַזוי האָט זיך געענדיגט דער זעלאָטישער שטורם, וואָס האָט
אויפגעטרײַסעלט אַלע יודישע קהלות פון דער רוימישער אימפעריע.
די שטרײַטיגקײַטען און אויפשטאַנדען האָבען נאָכמעהר פונאַנדערגעבלאָ-
זען די שנאה, וואָס האָט פון אײביג-אָן געהערשט צווישען דער גריכיש-
רוימישער בעפעלקערונג און זײַערע יודישע שכנים, און די לעצטע
האָבען אָנגעהויבען מאַסען-ווײַז אויסצעוואַנדערן אין די פּאַרטישע לענ-
דער, בעזונדער אין בבל. אַמגליקליכסטען זענען געווען די יורען,
װאָס האָבען אויסגעוואַנדערט קײן צפון-אַראַביען און זיך בעזעצט אין
דער געגענד פון מעדינאַ; זײ איז געלונגען, צו גרינדען דאָרטין אַ
נײַעם זעלבסטשטענדיגען יודישען ישוב, וואָס האָט עקסיסטירט ביז׳ן
זיעבעטען יאָהרהונדערט. אין די ערשטע יאָהרען האָבען אָבער די יו-
דען אין די פּאַרטישע לענדער זיך אויך גאַנץ גוט געפיהלט. אַ דאַנק

דער שוואַכקייט פון דער אָרטיגער אַדמיניסטראַציע, זענען דאָ די יודישע קהלות אינגאַנצען זעלבסטשטענדיג געווען אין זייערע אינערליכע אַנגעלעגענהייטען, און מיט דער צייט האָבען זיך געבילדעט ביי זיי גרויסע צענטערן פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, וואָס האָבען געדיענט אַלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער תּלמוד׳ישער אַקאַדעמיע.

געקרעפטיגט און אָבגעפרישט אונטער דער פּאַרטישער ממשלה, האָבען אַט די יודישע צענטערן אַלזאָ געמוזט טראָגען אין האַרצען אַ שטאַרקע שנאה צו זייערע אַמאָליגע רוימישע פערפאָלגער, און איצט, ווען די לעצטע האָבען זיי דאָ אויך געפונען און געוואָלט אַרויפלייגען זייער האַנד אויף דער יודישער פרייהייט, — האָט זיך דאָס גאַנצע יודענטום אַ טרייסעל געטאָן. די האָפנונג, וואָס די גייסטיגע פיהרער האָבען נישט אויפגעהערט צו פלאַנצען אין פאָלק, — די האָפנונג, אַז באַלד וועט דער בית המקדש צוריק אויפגעבויט ווערן — האָט גענעהרט דעם פרייהייטס-גייסט פון דער יוגענד און איהם שטענדיג וואַך געהאַלטען, און דערצו איז נאָך צוגעקומען די חוצפה׳דיגע אכזריות, מיט וועלכער די רוימישע סאָלדאַטען האָבען בעהאַנדעלט די איינגענומענע בעפעלקערונגען; דאָס האָט דעם יודישען צאָרן אינגאַנצען צופלאַקערט, און דער רעוואָלוציאָנערער שטורם האָט זיך, ווי אַן אוראַגאַן, דורכגעטראָגען דורך אַלע יודישע קהלות, ווי אין די פּאַרטישע אַזוי אויך אין די לענדער פון דער רוימישער אימפּעריע. „ניעדער מיט די רוימער!“ דאָס איז געוואָרען דער לאָזונג פון דער גאַנצער דיאַספּאָראַ, און באַלד זענען אויך פיהרער אויסגעוואַקסען, וואָס האָבען זיך אַוועקגעשטעלט בראש פון די אויפגערעגטע מאַסען, און אָבגעווענדט דעם שטראָם פון זייער כעס און פערביטערונג אין איין בעשטימטער ריכטונג.

דעם ערשטען סיגנאַל צו דער בעוועגונג האָבען געגעבען די צוויי ברידער יוליאַנוס און פּאַפּאָס פון אַלעקסאַנדריע, וועלכע זענען אָנגערופען געוואָרען „דער שטאָלץ פון ישראל“. זיי האָבען אַרויסגערופען צום קאַמפּף די יודען פון דער פּראָווינץ קירענייקע, און פון דאַנען האָט זיך דער אויפשטאַנד פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע רוימישע געביעטען אין אַפריקאַ, וואו עס האָט זיך געפונען אַ קליינער טהייל פון דעם רוימישען מיליטער. פון די קירענייאישע יודען גופא האָט זיך אויך אויסגעטהיילט בעזונדער אַלס אָנפיהרער אַ געוויסער אַנדרעאַס אָדער, לויט אַן אַנדער נוסח, לוקואַס, און באַלד האָט דער אויסברוך אָנגענומען אַ ערנסטען שטורמישען כאַראַקטער. די יודען האָבען זיך

ארויפגעווארפען אויף דער שוואך-בעשיצטער רוימישער בעפעלקערונג מיט א אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט, און ווען מ'זאל אפילו אננעהמען, אז די שילדערונגען פון די רוימישע קוועלען וועגען די דאזיגע געשעהענישען זענען שטארק איבערגעטריבען, בלייבט אבער אלץ דער פאקט, אז די אויפגעקאכטע יודישע מאסען האבען זיך אכזריות'דיג נוקם געווען אן זייערע פערפאלגער און געצוואונגען די געפאנגענע רוימער, זיך צו ראנגלען מיט ווילדע חיות.

געשטילט די צורייצטע נקמה-אינסטינקטען אינ'ם בלוט-שטראם פון דער קירענייאישער געצענדיענערישער בעפעלקערונג *), — האבען זיך די יודישע פאטריאטען נאך נישט אבגעשטעלט: זיי האבען זיך פערייניגט מיט זייערע ברידער אין עגיפטען. דא האבען זיי צושלאגען די מחנה פון דעם אלעקסאנדרינישען שטאטהאלטער לופוס, וואס איז זיי ארויס אנטקעגען, און די גאנצע פראווינץ איז ארייגעפאלען אין זייערע הענד. דאס האט ארויסגערופען א פערביטערטען צארן ביי דער געצענדיענערישער בעפעלקערונג פון אלעקסאנדריע גופא און זי האט מיט דער זעלביגער אכזריות אויסגעהרג'עט די יודישע איינוואוינער פון שטאדט; באלד זענען אבער אנגעקומען די יודישע זיגער פון קירענייקע, און האבען זיך נוקם געווען פאר די אומגעקומענע ברידער. זיי זענען בעפאלען אלעקסאנדריע און האבען זי אויף אזוי פיעל חרוב געמאכט, אז די שטאדט האט שפעטער געמוזט כמעט פון דאס-ניי אויפגעבויט ווערן. לופוס מיט זיינע רוימישע מחנות האט נישט געקענט אבהאלטען דעם שטראם פון די צעווילדעטע יודישע שארען, און די אנגסט פון די גריכען און רוימער אין דער עגיפטישער הויפט-שטאדט איז געווען אזוי גרוים, אז מאסען פון זיי זענען אין דער פינסטער אנטלאפען אויסערן שטאדט, און יעדער מינדסטער גערויש האט אויף זיי א טויט-ציטערניש אנגעווארפען. אויף דער אינזעל ציפערן (קפריסין), וואו יודען האבען שוין געוואוינט א לאנגע צייט און געהאט א סך שוהלען, האט זיך געשטעלט בראש פון דעם אויפשטאנד א געוויסער ארטעמיאן, און אויך דא איז די ארטיגע בעפעלקערונג אינגאנצען הילפלאז געווען געגען דעם ווילדען אויסברוך פון דער יודישער נקמה;

*) לויט די דערמאנטע גוזמא'דיגע רוימישע קוועלען זענען אין יענע טעג געפאלען פון יודישע הענד ביז 220,000 געצענדיענער.

די הויפטשטאָדט סאַלאַמיס, איז צושטערט געוואָרען, און לויט אַ געוויסער איבערגעטריבענעם היסטאָרישען מקור, האָבען די יודען אויסגעהרג׳עט אויף דער אינזעל איבער 240,000 גריכען.

די ידיעות וועגען מאַסען-שחיטות פון גריכען און רוימער דורך יודישע רעוואָלוציאָנערען האָבען געצוואונגען טראַיאַנוס׳ען אָנצונעהמען ענערגישע מיטלען. פון בבל, וואו ער האָט זיך דאַן געפונען, האָט ער אָוועקגעשיקט אַ שטאַרקע מיליטערישע מאַכט, אונטער דער אָנפיהרונג פון מאַרטיוס טורבאָ מיט דעם אויפטראָג, צו דערשטיקען די יודישע מרידה אין מצרים, קירענייקע און אויף דער אינזעל ציפערן. געגען די יודען פון די אַזיאַטישע פּראָווינצען האָט טראַיאַן אָוועקגעשיקט אַ צווייטע מחנה און האָט זי איבערגעגעבען זײַן ליעבלינגס-גענעראַל, דעם מאַוריטאַנישען פירשט לוזיוס קוויעטוס, וועלכען ער האָט דערנאָך בעשטימט פאַר זײַן נאָכפאָלגער אויף דעם רוימישען טראָן. דער יודישער אויפשטאַנד האָט אַלזאָ אַרומגענומען טראַיאַנ׳ען פון פערשידענע זײַטען, און ווען עס וואָלט זײַן מעהר אחדות, מעהר סיסטעם אין דעם דאָזיגען ווילדען אויסברוך פונ׳ם ביז אהער אונטערדריקטען פאָלקס-צאָרן, וואָלט אפשר דער מעכטיגער ריעזען-קערפער פון דער רוימישער אימפעריע שוין דעמאָלט (117 — 116) בעקומען יענעם האַרטען שטויס, וואָס ער האָט בעקומען אין עטליכע הונדערט יאָהר אַרום פון די צפון-לענדישע באַרבאַרען.

פון די אַוועקגעשיקטע מחנות האָט די ערשטע ענטוויקעלט אַ שטאַרקע און אויסגערעכענטע מלחמה-טעטיגקייט. טורבאָ איז זעהר פאָרזיכטיג צוגעגאַנגען צו די צענטערן פון דעם יודישען אויפשטאַנד אין די פּראָווינצען, וואָס זענען איהם איבערגעגעבען געוואָרען, און נאָך אַ רײַהע בלוטיגע צוזאַמענשטויסען איז עס די רוימער געלונגען צו ווערן די בעלי בתים פון דער לאַגע, אַ דאַנק זייער גרעסערער צאָהל קריעגס-געלערנטע סאָלדאַטען און בעזונדער אַ דאַנק דעם, וואָס זיי האָבען אַרויסגעשטעלט גאַנצע מחנות רייטער-סאָלדאַטען געגען די שלעכט בעוואָפענטע יודישע מאַסען. די יודישע קעמפפער זענען איצט אַלזאָ אַרײַנגעפאַלען צו זייערע פריהערדיגע קרבנות אין די הענד, און די לעצטע האָבען זיך אָן זיי ביטער נוקם געווען. די רוימישע לעגיאָנען האָבען אַרומגערינגעלט די יודישע געפאַנגענע און מיט די שפיזען זיי דורכגעשטאָכען, דערביי האָבען זיי די פרויען געשענדעט און געטויט אויף דעם גרויזאַמסטען אופן. טורבאָ האָט געלאָזען חרוב מאַכען אויף

די אוראלטע אלעקסאנדריניסטע גרויסע שוהל, וואס איז געווען א וואונדער-ווערק פון דער עגיפטיש-גריכישער ארכיטעקטור. דער זאל פון שוהל איז געווען אזוי גרויס, אז אין די ווייטערע ווינקלען האט מען נישט געהערט דעם חזנ׳ם שטימע, און ביי יעדעם מאל, ווען דער עולם האט געדארפט ענטפערן „אמן“, האט מען געמוזט געבען דערצו א בעזונדער סיגנאל (אויפהויבען א פאהן); די דאזיגע שוהל איז די גאנצע צייט געשטאנען, ווי א דארן אין די אויגען פון די געצענדינער, און האט שוין געהאט א סך קלעפ איבערגעטראגען; מיט דעם לעצטען פאגראם איז זי אבער אינגאנצען צושטערט געווארען, און צוזאמען מיט איהר איז אונטערגעגאנגען אויך דער גלאנץ פון דער יודישער קהלה אין אלעקסאנדריע.

געענדיגט זיין ארבייט אין מצרים, האט טורבא אריבערגעפיהרט זיין מחנה אויף דער אינזעל ציפערן, וואו ער האט די יודישע איינוואוינער אינגאנצען פערטיליגט. און די ארטיגע בעפעלקערונג האט זיך נאך דערמיט נישט געשטילט; איהר שנאה צו די יודען איז געווען אזוי שטארק, אז זי האט געשאפען א געזעץ, לויט וועלכען קיין איינציגער פון דעם יודישען שטאם טאר קיינמאל נישט בעטרעטען די ערד פון דער אינזעל, אפילו אין דעם פאל פון א שיפס-ברוך.

מיט נישט קיין קלענערן ערפאלג און מיט נישט ווינציגער אכזריות האט געפיהרט דעם קאמפף געגען די יודען פון בבל און ארמעניען דער צווייטער „בערוהיגער“, קוויעטוס. הייזער, גאסען, וועגען און שטעגען זענען בעדעקט געווארען מיט טויטע יודישע קערפער׳ס, און אלס בעלוינונג פאר דער דאזיגער טעטיגקייט, האט איהם טראיאן בעשטימט פאר א שטאטהאלטער איבער גאנץ פאלעסטינא מיט בעזונדערע ברייטע פאלמאכטען. אזוי ווי דער אלגעמיינער פאלקס-שטורם האט פערחאפט אויך די יודען פון פאלעסטינא, האט קוויעטוס גלייך געפונען א גינסטיגען באדען פאר זיין אכזריות׳דיגער „בערוהיגונג“. טויזענדער יודישע קרבנות האבען ווידער אנגעפילט די שטעדט פון יהודה, און דער טרויער איבער די געפאלענע איז געווען אזוי גרויס, אז דאס סנהדרין האט בעשטימט א נייעם טרויער-צייכען צום אנדענקען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק — די כלות אין דעם טאג פון דער חתונה זאלען נישט טראגען די געוועהנליכע בלומען-קרענץ.

נאך די אלע נצחונות איבער די יודישע מורדים האט טראיאן אליין געמוזט פון דעסטוועגען פערלאזען די איינגענומענע פאזיציעס אויף

דעם פּאַרטישען באָדען, און דערבײַ האָט ער זיך אויך געמוזט אָבזאָגען פון זײַן גאַנצען פּלאַן, צו פערוואַנדלען דאָס פּאַרטישע לאַנד אין אַ רוימישער פּראָווינץ; דאָס איז פאַר דעם שטאָלצען טרוימער געווען אַ צו־שטאַרקער קלאַפּ און זײַן געזונד איז דערפון שטאַרק רואינירט געוואָרען. אין אַ קראַנקען צושטאַנד האָט מען איהם געבראַכט קיין אַנטיוכיאַ, און פון דאָרטען האָט מען איהם צוגעפיהרט ביז ציליציע, וואו ער איז געשטאָרבען (117).

טראַיאַנ׳ס הערשאַפט איז געוועזען אַ בלוטיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע. צום בעדויערן, זענען צו אונז ניט דערגאַנגען קײן גענויע היסטאָרישע קוועלען וועגען אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין יענער וויכטיגער צײַט, און מיר מוזען זיך בענוגנען מיט די פערנעבעלטע לעגענדעס, אין וועלכע ס׳איז גאַנץ שווער אויסצוגעפינען דעם פאַקטישען קערן. אײַן תלמוד׳ישע לעגענדע דערצעהלט: טראַיאַנ׳ס ווײַב האָט געבוירען אַ קינד תשעה באָב בײַנאַכט, ווען אַלע יודען זענען געזעסען אויף דר׳ערד און האָבען געקלאָגט אויף דעם חורבן פון בית המקדש, געשטאָרבען, ווידער, איז דאָס קינד אום חנוכה, ווען אַלע יודישע הײַזער זענען געווען פײַערליך אילומינירט צום אָנדענקען פון די מכבי׳שע נצחונות. און מוסרים האָבען זיך געפונען, וואָס האָבען דערטראָגען דער קייזערין, אַז יודען האָבען געטרויערט, ווען דער יורש־עצר איז געבוירען געוואָרען, און געפראַוועט אַ יום־טוב — ווען ער איז געשטאָרבען, האָט דאָס דער קייזערין אַרײַנגעבראַכט אין גרויס גרימצאָרן און זי האָט אָוועקגעשריבען צו איהר מאַן, דעם קייזער: אַיידער דו געהסט בערוהיגען די באַרבאַרען, בערוהיג בעסער די יודען, וואָס האָבען אָן דיר מורד געווען. און טראַיאַן האָט איהר געפאָלגט: ער האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ שיף, און אַ שטאַרקער ווינט האָט איהם געבראַכט קיין יהודה בלויז אין פינף טאָג, אַנשטאָט דעם, וואָס געוועהנליך האָט דאָס געמוזט דויערן פיעל לענגער. אַרויפגעטרעטען אויף דער יודישער ערד, האָט טראַיאַנוס־קיסר געטראָפען די חכמים, ווי זײַ האָבען געדרשה׳נט דעם פסוק: „גאָט וועט אויף דיר אָנשיקען אַ ווײַטען פאָלק פון עק וועלט, וואָס וועט קומען צופליהען מיט דער געשווינדקײַט פון אַ אָדלער". האָט ער צו זײַ געזאָגט: „איך בין דער אָדלער! איך האָב געדאַרפט פאָהרען צעהן טאָג און בין אײַנגעפאָהרען אין פינף!"—און אַרומרינגלענדיג די יודען מיט זײַנע לעגיאָנען האָט ער זײַ געלאָזען אויסהרג׳נען; דערנאָך האָט דער קיסר זיך געווענדט צו די

יודישע פרויען און געזאגט צו זיי: „גיט זיך אונטער מיינע לעגיאנען. ווען ניט — וועל איך טאן מיט אייך דאס זעלבע, וואס מיט אייערע מענער“; אויף דעם האבען איהם די פרויען געענטפערט: „טו מיט די קלענערע דאס, וואס דו האסט געטאן מיט די גרעסערע“. דאן האבען די רוימישע סאלדאטען זיי אלעמען אויסגעהרג׳עט און דאס בלוט פון די פרויען האט זיך צוזאמענגעגאסען מיט׳ן בלוט פון די מענער: עס איז געווארען איין גרויסער בלוט-שטראם, וואס האט זיך געצויגען אזש ביז דער אינזעל ציפערן.

די העלדען פון דער לעגענדע, די קייזערין פלאטינא, האט ווירקליך געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אין דעם רוימישען הויף-לעבען פון איהר צייט, און נאר א דאנק איהר איז ניט דערפילט געווארען טראיאנ׳ס לעצטער ווילען, אז קוויעטוס זאל זיין דער יורש פון דעם רוימישען טראן. זי האט געגעבען צו וויסען דער ארמעע, אז איהר מאן האט בעשטימט אלס זוהן און טראן-יורש זיין פערוואנדטען עליום האדריאן, און דער לעצטער איז גלייך געקרוינט געווארען פאר א הערשער פון דער רוימישער אימפעריע.

פיערטעס קאפיטעל.

די בלוטיגע מלחמה אין יהודה.

(117—140.)

ארויפטרעטענדיג אויף דעם רוימישען הערשער-שטוהל האט האדריאן געפונען פאר זיך א ריהיגע פעלקער אין א רעוואלוציאנערען צושטאנד און עטליכע פראווינצען, וואס האבען זיך אויך געקליבען אראבצעווארפען פון זיך די קייטען פון דער רוימישער איבערהערשאפט. די דאזיגע שטימונג האט זיך בעזונדער שטארק פונאנדערגעפלאקערט נאכ׳ן טויט פון דעם אייזערנעם טראיאנוס-קיסר, און באלד זענען אלע מזרח- און מערב-לענדער געווען ארומגענומען פון א שטארקען רעוואלוציאנערען פלאם, וואס האט געקענט ווערן שטארק געפעהרליך פאר דער גאנצקייט פון דער מעכטיגער רוימישער אימפעריע; און אט דער צושטאנד האט ארויפגעווארפען א שרעק אויף דעם נישט זעהר קריגערישען נייעם הערשער: ער האט אנגעהויבען צו געהן אויף פשרות, נאכצוגעבען. זיין ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געווען דאס, וואס ער האט זיך אינגאנצען אבגעזאגט פון יעטוועדער פרעטענזיע אויף די פארטישע לענדער און זיי איבערגעלאזען די פריהערדיגע מושלים; דאן זענען געקומען די איבריגע רעוואלוציאנערע פעלקער, וועלכע ער האט אויך בעהאנדעלט מיט דער זעלביגער נאכגיעביגקייט, און ענדליך די אויפגערעגטע יודען פון דער רוימישער אימפעריע, וואס האדריאן האט זיך ארויסגעוויזען זעהר פריינדליך צו זיי. ער האט בעזייטיגט פון זיין אמט אין פאלעס-

טיִנא דעם אַכזוריות'דיִגען קוויעטוס, און חאָטש ער האָט געהאַט דערבײַ
נאָר אַן אַנדער כונה, — דיִ כונה, פטור צו ווערן פון אַ געפעהרליִכען
פּרעטענדענט אויף דעם רוימיִשען טראָן — האָבען דיִ יודען דאָך געזעהען
אין דעם אַקט אַ חסד פון קיֵיזער און האָבען דאָס אַפילו בעטראַכט פאַר
אַ ישועה פון היִמעל. קוויעטוס האָט געהאַט גראָד בעקומען דאַן אין
ווײַנע הענד אַלס געפאַנגענע דיִ צווײַ בעריִהמטע יודיִשע פיִהרער, יוליאַ-
נוס און פאַפאָס, וועלכע ער האָט זיִך געקליִבען צו טויטען, און נאָר
האַדריאַנ'ס בעפעהל האָט זײַ מציל געווען פון דער אַכזוריות'דיִגער
שטראָף. „ווען אײַער גאָט איז אַזוי שטאַרק, — האָט זיִך דער מעכטיִ-
גער קוויעטוס, ווי דיִ לעגענדע דערצעהלט, געווענדט צו דיִ געפאַנגע-
נע — טאָ זאָל ער אײַך מציל זײַן פון מײַנע הענד". אויף דעם האָבען
דיִ פערוואורטײַלטע געענטפערט: „דו ביִזט נאַרניִשט ווערט, אַז גאָט זאָל
צוליִעב דיִר ווײַזען אַ נס, דען דו ביִזט ניִשט קײַן זעלבסטהערשער, נאָר
אַ אונטערטאַן פון אַ העכערער מאַכט"; און אין דעם אויגענבליִק, ווען
דיִ געפאַנגענע זענען געפיִהרט געוואָרען צו דעם מערטיִרער-טויט, איז
אָנגעקומען דער שליִח מיִט דעם בעפעהל, וואָס האָט אַראָבגעזעצט דעם
בלוטיִגען שופט פון זײַן ריִכטער-שטוהל און אָבגעשאַפט זײַנע משפטים.
דער טאָג פון דער דאָזיִגער ישועה איז געפײַערט געוואָרען, ווי אַ נאַצ-
יאָנאַלער געדענק-טאָג, אונטער דעם נאָמען יום טרינוס (12 אָדר) *).

אָט דיִ אַלע נאָכגיִעביִגקײַטען פון דעם נײַעם הערשער האָבען
אַרויסגערופען צוויִשען דיִ יודיִשע מאַסען פון דער דיִאַספּאָראַ פערשיִע-
דענע פאַנטאַסטיִשע האָפנונגען. אַזוי ווי אַלע יודיִשע אויפשטאַנדען געגען
דיִ רוימער האָבען געצויגען זײַער יניקה נאָר פון דער פערביִטערטער
טיִעפער שנאה, וואָס דיִ יודען האָבען געטראָגען אין האַרצען צו דיִ
צושטערער פון בית המקדש, איז דיִ צוריִק-אויפבויאונג פון דעם זעלבען
געוואָרען דער אײַנציִגער וועג אויף צו דערהאַלטען דיִ פריִעדליִכע שטיִ-
מונג צוויִשען דער יודיִשער בעפעלקערונג, און ווען דיִ פיִהרער פון יו-
דענטום האָבען דאָס ערקלערט האַדריאַנ'ען, האָט ער אויסגעדריִקט זײַן
בערײַטקײַט צו פערוויִרקליִכען דעם פאָרשלאַג. זײַן שרעק פאַר פערוויִ-
קעלטע מלחמות, וואָס האָבען געקענט אַרויסשטעלן גרעסערע קריִגס-

*) דיִ פאָלקס-מסורה האָט צוזאַמענגעבונדען דיִ געשעהעניִשען פון טראַיאַנוס'-
עס פערטרעטער, קוויעטוס, מיִט'ן נאָמען פון טראַיאַנוס'ען אַליין.

העלדען פון איהם, און דערצו זיין שוואכקייט, אויפצושטעלן צוריק די חורבות פון בעריהמטע אלטע שטעדט, האבען זיך דא פעראייניגט, צו בעפריעדיגען דעם הארציגסטען יודישען פערלאנג. כדי צו צוטרעטען צו דער רעסטאוראציע פון בית המקדש האט מען געמוזט פריהער די גאנצע שטאדט לעבעדיג מאכען, און באלד זענען הונדערטער ארבייטער אוועקגעשטעלט געווארען (אונטער דער אויפזיכט פון דעם בעריהמטען עקילם) ארום די חורבות פון דער פערוויסטער הויפטשטאדט.

די קאסטען פון דער דאזיגער בענייאונג זענען געזאמעלט געווארען פון פאלק, און בראש פון אט דער זאמלונגס־טעטיגקייט זענען אוועקגעשטעלט געווארען די זעלביגע צוויי פיהרער, וועלכע זענען א דאנק האדריאנ׳ס בעפעהל נצול געווארען פון טויט. זיי האבען ארגאניזירט עטליכע צענטערן פאר דער געלד־זאמלונג, און עס האט זיך אנגעהויבען א לעבהאפטע בעוועגונג צווישען אלע יודען פון דער דיאספארא; פון אלע זייטען האבען זיך געטראגען גרויסע סומען געלד, די בעגייסטערונג פון די יודישע מאסען איבער דער האפנונג, ווידער צו האבען א הייליגען מיטעלפונקט, איז געוואקסען פון טאג, און די פליגלען פון דער יודישער פאנטאזיע האבען זיך שטארק פונאנדערגעשפיעלט; א געוויסער יודיש־גריכישער דיכטער האט פעראייביגט די פרעהליכע שטימונג, וואס האט געהערשט דעמאלט צווישען יודען, אין שענע גריכישע פערזען. ווי זיינע פארגענגער מיט׳ן מויל פון דער סיבילע, אזוי רעדט דער דיכטער אויך פון דער נאהנטער משיח־צייט, פון דעם גרויסען נצחון, וואס דאס יודענטום וועט אבהאלטען איבערן הייךענטום, און וועגען די אלע גליקען, וואס הויבען זיך אן מיט דער הערשאפט פון דעם „בלאנדלאקיגען גוטהערציגען קייזער“.

אויף וויפיעל אבער די יודען האבען זיך געפיהלט גליקליך פון דער גרויסער האפנונג, ווידער צו האבען זייער צענטר, זייער הייליגטום, אויף אזוי פיעל זענען די ק ר י ס ט ע ן נישט צופריעדען געווען פון האדריאנ׳ס אויפטו. זיי האבען די גאנצע צייט כסדר געפלאנצט אין זייערע צוהערער דעם געדאנק, אז ישו, אלס געטליכער משיח, האט בעפרייט דער וועלט פון קרבנות און דעריבער מאקי איז דער בית המקדש חרוב געווארען, און דא האט גאר געהאלטען דערביי, אז דער בית המקדש זאל צוריק אויפגעשטעלט ווערן! אזא פאקט האט געקענט צו־נישט מאכען אלע זייערע סברות און פשט׳לעך, און דער בעריהמטער אלעקסאנדרינישער אפאסטאל ב א ר נ א ב א ס געפינט פאר נויטיג צו פערהאפען

די געפאַהר און זי פאַראויס אויסצוטייטשען. ער שרייבט צו זיינע חברים: „די יעניגע, וועלכע האָבען דעם בית המקדש צושטערט, וועלן איהם צוריק אויפבויען! דאָס וועט געשעהען. דורך זייערע מלחמות איז ער פון די שונאים צושטערט געוואָרען, איצט וועלן זיי און די דינער פון זייערע שונאים איהם צוריק אויפבויען, אָבער נאָר צוליעב דעם, כדי די הייליגע שטאָדט, דער בית המקדש און דאָס פאָלק ישראל זאָלען ווידער איבערגעגעבען ווערן (צו די פיינד)“.

צוזאַמען מיט די קריסטען האָבען די אַלטע יודישע שונאים, די שומרונים, אויך קרום געקוקט אויף דער ווידער־אויפבויאונג פון דער יודישער הויפטשטאָדט. זיי האָבען, ווי זייערע עלטער־זיידעס אמאָל, אין דער צייט פון כרש מלך פרס, געמסר׳ט די יודען פאַר דער צענטראַלער רעגירונג און איהר געגעבען צו פערשטעהן, אז די אויפגעבויטע הויפטשטאָדט מיט׳ן בית המקדש וועט אויפמונטערן דעם יודישען פאָלק און איהם טרייבען צו נייע אויפשטאַנדען און איבערקעהרענישען. און די מסירות האָבען געווירקט: אין דער צייט, ווען דער רוימישער פערטרעטער אין פאַלעסטינא האָט צוגעזאָגט די יודען אַלע גליקען און פרייהייטען, האָט האַדריאַן אַליין שוין אָנגעהויבען צוריקצוציהען זיין אמאָליגע הבטחה. אין אָנהויב האָט ער פון דעסטוועגען מורא געהאַט, אָפען צוריקצונעהמען זיין וואָרט, און ער האָט אָנגעהויבען אָבצוציהען די אַרבייט מיט פערשיעדענע תרוצים און הינטערשפּיצלעך (ער האָט, למשל, געפאָדערט, אז דער בית המקדש זאָל אויפגעשטעלט ווערן ניט אויף דעם פריהערדיגען פּלאַץ); ביסליכווייז האָט ער אָבער אינגאַנצען אַראָבגעוואָרפען די מאַסקע און דאָ איז קלאָר געוואָרען זיין אמת׳ע כונה: ער האָט ווירקליך בעשלאָסען, צוריק אויפצושטעלען די פערוויסטע ירושלים, אָבער ניט אַלס יודישע הויפטשטאָדט, נאָר אַלס געצענדיענערישער צענטער פאַר די מזרח־לענדער מיט אַ גרויסען יופּיטער־טעמפּעל.

די קלאַנגען וועגען דער דאָזיגער שרעקליכער ענדערונג האָבען ארויסגערופען אַ שטאַרקע אויפרודערונג אין דער יודישער וועלט. עס האָט געהייסען, אַז דער רוימישער הערשער האָט חוזק געמאַכט פון דער יודישער אומה און זי אָבגענאַרט, און דאָס האָט ניט געקענט פערבלייבען אָהן אַ שאַרפען פּראָטעסט. זאָל יעדער יוד מיט זיין לעבען אָבצאָהלען דעם שונא פאַר דער גרויסער נאַציאָנאַלער בעליידיגונג — דאָס איז איצט געווען די שטימונג פון דער אויפגערעגטער

יודישער יוגענד, און דער שאטען פון דעם קומענדיגען בלוטיגען ארפשטאנד האט שוין געשוועבט איבער די יודישע בערגער און טאלען. די מיושב׳דיגע זקנים האבען אבער אויך נישט געשוויגען; זיי האבען רוהיגער און ניכטערער געקוקט אויף דער לאגע און האבען פארגעזעהען די אלע שרעקליכע פאלגען, צו וועלכע עס קען פיהרען א פאלקס־אויפשטאנד געגען רוים. בראש פון דער דאזיגער פארטיי איז געשטאנען דער בעריהמטער ר׳ יהושע בן חנניה, וועלכער האט נאך ר׳ גמליאל׳ס טויט געשפיעלט די הויפט־ראליע אין דער טעטיגקייט פון סנהדרין, און ווען די אויפגעקאכטע פאלקס־מאסען האבען זיך פערזאמעלט אינ׳ם עמק יזרעאל, גרייט זיך ארויפצוווארפען, ווי צורייצטע חיות, אויף די פערהעטערישע רוימער, איז ר׳ יהושע אוועק אהין און האט זיך געווענדט צו די פערזאמעלטע מיט בערוהיגענדע רייד. ר׳ יהושע האט גערעדט צום פאלק אין יענער פארם, וועלכע איז אסבעסטען צוגעפאסט, צו שטילען דעם גלוט פון א אויפגערייצטער מאסע: ער האט אין א שענעם משל געשילדערט דעם ביטערען צושטאנד פון דער יודישער לאגע, ווי זי איז אין דער ווירקליכקייט. „א לייב האט אויפגעגעסען זיין פערצוקונג און א ביין איז איהם געבליבען שטעקען אין האלז; האט דאס איהם שטארק וועה געטאן, און ער האט צוגעזאגט א גרויסע בעלויהנונג יענעם פון די חיות, וואס וועט איהם דעם ביין פון האלז ארויסציהען. איז געקומען דער בושעל האט ארייגעשטעקט זיין לאנגען שנאבעל ביים לייב אין האלז און האט דעם ביין ארויסגעצויגען; און ווען ער האט געפרובט דערנאך בעטען זיין בעלויהנונג, האט דער לייב זיך אבגערופען: דאנק גאט, וואס דו האסט דיין קאפ ארויסגעצויגען פונ׳ם לייב׳ס האלז. אזוי זענען מיר אויך:— האט ר׳ יהושע געענדיגט זיין משל — מיר דארפען צופריעדען זיין, וואס מיר זענען ארויס גאנצערהייד פון די הענד פון דער דאזיגער אומה״.

ר׳ יהושע׳ס מוסר האט געווירקט פאר דעם אויגענבליק און די יודישע מאסען האבען זיך דערווייל אבגעהאלטען פון אקטיווע ארויסטרעטונגען; די שנאה צו דעם רוימישען הערשער האט אבער דאך נישט אויפגעהערט צו גליהען ביי זיי אין די הערצער. כאראקטעריסטיש ביי דעם פאקט איז דאס, וואס האדריאנ׳ען אליין האבען יודען גארנישט געגעבען צו פיהלען דערווייל די ענדערונג, וואס איז פארגעקומען אין זייער בעציהונג צו איהם. אויף זיינע רייזעס איבער קליין אזיע און סיריען האט ער בעזוכט אויך יהודה, און די בעפעלקערונג

האָט איהם אויפגענומען מיט אַזאַ גראַנדיעזער פייערליכקייט, אַז דער סענאַט האָט געפונען פאַר נויטיג צו פעראייביגען די דאָזיגע רייזע איבער יהודה דורך אַ ספּעציעלער מטבע. דאָ איז אויף איין זייט געשטאַנען אויסגעמאָלט דער קייזער אַנטקעגען אַ פרויען-געשטאַלט (מלכות יהודה) נעבען אַ מזבח, אויף וועלכען ביידע האָבען זיך געקליבען מקריב צו זיין אַ קרבן. דערביי זענען געשטאַנען דריי קינדער (די דריי פּאַלעסטינישע פּראָווינצען) און האָבען דערלאַנגט דעם קייזער פּאַלמען-צווייגען צום צייכען פון שלום.

באַלד האָט זיך אָבער אָנגעהויבען אַרויסצואווייזען די אמת'ע בעציהונג פון די ברייטע פאָלקס-מאַסען צו די רוימער און זייער הערשער. דער לעצטער האָט זיך אַלץ מעהר און מעהר צוזאַמענגעלעבט מיט דעם געדאַנק, צו מאַכען ירושלים פאַר אַ צענטער פון געצענדינעריי אין גאַנצען מזרח, און דאָס האָט כסדר פערשטאַרקט און פונאַנדערגעבלאָזען די פערביטערונג פון די יודישע מאַסען, וועלכע האָבען געזעהען אין האַדריאַנ'ס שריט די פאָלשטענדיגע פערניכטונג פון דעם יודישען נאַציאָנאַלען לעבען.

עס האָבען זיך אָנגעהויבען אין יהודה אינטענסיווע פאָרבערייטונגען צו דער נאָהענטער מלחמה. די יודישע שמידערייען, וואָס האָבען געגאָסען כלי-זיין פאַר'ן רוימישען חיל, זענען אויפמערקזאַם געוואָרען אויף דעם, אַז אין ניכען וועלען זייערע אויסאַרבייטונגען פערנוצט ווערען אין קאַמפּף מיט די פערטיידיגער פון דעם יודישען כבוד, און דאָס געוועהר איז פון איצט אָן געאַרבייט געוואָרען אַזוי, אַז עס זאָל נישט שעדליך זיין. די מערות אין די בערג פון יהודה האָבען געדינט די פערשוואָרענע מחנות אַלס בעהעלטעניש פאַר די געזאַמעלטע קריגס-מכשירים און אויך אַלס גינסטיגע פּאָזיציעס צו בעפאַלען דעם שונא פון הינטען; דערביי האָט דער בעריהמטער ר' עקיבא אויך ענטוויקעלט אַ ענערגישע קאָנספּיראַטיווע טעטיגקייט מיט דעם צוועק, אויפצוהויבען די שטימונג פון פאָלק. דער דאָזיגער פלאַמענדער גייסט, וואָס איז נאָך ר' יהושע'ס טויט אָנערקענט געוואָרען פאַר דעם ראש פון סנהדרין, האָט פעסט געגלויבט אין דעם ערפאָלג פון דער איצטיגער פּאַטריאָטישער בעוועגונג און איז איבערצייגט געוועזען, אַז דאָס איז דער לעצטער קריזיס, נאָך וועלכען עס וועלן זיך אָנהויבען די ליכטיגע צייטען פאַר דער דערשלאָגענער יהודה. ער האָט דעריבער געמאַכט איצט אַ רייזע איבער אַלע יודישע קהלות אין קליין אַזיע, בבל און

פּאַלעסטינאַ און אומעטום געוועקט, געמונטערט און גערופען צום קאַמפּף מיט רוים פאַר דער בעפרייאונג פון פאַטערלאַנד.

אזוי זענען סיסטעמאַטיש בעזאָרגט געוואָרען אַלע נויטיגע הכנות צום אויפשטאַנד. די אַרבייט איז צוגעגאַנגען אזוי פּלאַנמעסיג און געשיקט, אַז אין דעם משך פון דער גאַנצער צייט האָט די רוימישע אַדמיניסטראַציע קיין זאַך נישט בעמערקט, און זי האָט זיך געכאַפּט ערשט דאַן, ווען אַלץ איז שוין גרייט געווען און דער אויפשטאַנד האָט זיך שוין פונאַנדערגעפלאַקערט. געוועהר, קאָמוניקאַציאָנס-מיטלען, סאָלדאַטען — אַלץ איז געווען געגוג און אין אַ גלענצענדער אָרדנונג און ווי פון זיך אַליין איז אויסגעוואַקסען אַ מעכטיגער קריעגס-פיהרער, וועלכער האָט מיט זיין פּערזאָן נאָכמעהר פערשטאַרקט די פּאַטריאָטישע בעגייסטערונג און דעם קריעגערישען מוט פון די יודישע מחנות. דאָס איז געווען אַ געוויסער בר-כוזיבא (פון דער שטאָדט כוזיב), אַ מענש מיט אַ אונגעוועהנליכען מוט, וועלכער האָט דער אָבגעשוואַכטער רוים פון דער דעמאָלדיגער צייט פערשאַפט נישט ווייניגער צרות, ווי דער בעריהמטער האַניבאַל אין די אַמאָליגע צייטען. פון בר כוזיבא'ס אָבשטאַמונג און יוגענד איז קיין שפּור נישט איבערגעבליבען אין דער יודישער פאָלקס-לעגענדע. ווי יעדער רעוואָלוציאָנס-העלד, איז ער אויך פּלוצלונג אויסגעוואַקסען פון פאָלק און האָט זיך גלייך אוועקגעשטעלט איבער איהם, ווי דער איינציגער מיטעלפונקט פון דער גאַנצער בעוועגונג, ווי די צענטראַלע פּערזאָן פון דעם גאַנצען מענשענשטראָם, צו וועלכער אַלע מוזען זיך צוהערען. זיין ווירקונג איז געווען שטאַרק און בעצויבערנד נישט בלויז אויף די ברייטע מאַסען, נאָר אויך אויף די גרויסע געצעהלטע גייסטער פון דער אומה, און פון די האָט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר' עקיבא. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל דערזעהען דעם העלדישען פיהרער, האָט ער מיט התפּעלות אויסגערופען: „דאָס איז דער מלך המשיח!" און געלייענט אויף איהם דעם פּסוק: דרך כוכב מיעקב (ס'איז אויפגעגאַנגען אַ שטערן פון יעקב); פון דאַן אָן האָט איהם דאָס פאָלק אָנגעהויבען רופען בר כוכבא (דער זוהן פון די שטערן) און אונטער דעם שטאָלצען נאָמען איז זיין אָנדענקען פערבליבען אויך אין דער געשיכטע. — בכלל האָט ר' עקיבא'ס בעגייסטערונג אַ סך געווירקט, אויפצוהויבען פון איין זייט די שטימונג פון פאָלק בנוגע צו דעם ערפאָלג פון דער רעוואָלוציאָנערער בעוועגונג, און פון דער צווייטער זייט — צו פערגרעסערן ביי בר-כוכבא'ן אַליין די

מיינונג הענגען זיך, וועגען זיין אלמעכטיגקייט. ר' עקיבא האט געגלויבט, אז נאך דעם איצטיגען אויפשטאנד וועלן זיך אנהויבען די צוגעזאגטע משיח'ס צייטען, און ער האט אויסגעטייטשט אויף זיין צייט חגי'ס נבואה: „נאך א ווײלע, און איך וועל הימעל און ערד מאכען ציטערן, אומווארפען דעם טראן פון די מלוכות און פערטיליגען די מאכט פון די געצענדינער". עס האבען זיך, אמת, געפונען אויך מעהר מיושב'דיגע צווישען די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה, וועלכע האבען געקוקט אויף ר' עקיבא'ס ענטוזיאזם, ווי אויף א פאלשער אילוזיע, ווי אויף א גייסטיגער פערבלענדעניש, און איינער האט אפילו אפען און ענטשלאסען געזאגט צו איהם: „עקיבא! גראז וועט ארויסוואקסען פון דיינע באקען און דער בן-דוד (משיח) וועט נאך אלץ נישט זיין!" ר' עקיבא'ס איינפלוס אויפן פאלק איז אבער פיעל שטארקער געווען, און קוים האט ער געקוקט אויף בר-כוכבא'ן, ווי אויף א שליח פון גאט, וואס האט אויסצופילען א גרויסע שליחות און דערנעהנטערן די נאציאנאלע גאולה, האט זיך דאס גאנצע פאלק אויך בעצויגען צו איהם מעהר, ווי צו א געוועהנליכען וועלטליכען פיהרער. די גאנצע בעוועגונג האט בעקומען א געוויסע רעליגיעזע שטימונג און פון אלע לענדער זענען גרויסע מחנות יודישע קעמפפער געקומען צו דעם פערעהרטען מלך המשיח און זיך אוועקגעשטעלט אונטער זיין פאהן. צו די לעצטע זענען צוגעשטאנען מאסען פון די שכני'שע געצענדינער, וועלכע האבען אויך געקרעכצט אונטער דעם שווערען רוימישען יאך און זיך געוואלט פון איהם בעפרייען, און עס האט אויסגעזעהען, אז דער מעכטיגער בנין פון דער רוימישער אימפעריע וועט דא בעקומען א געוואלטיגען קלאפ אז די מיט צרות צוזאמענגעהאלטענע גלידער פון דעם ריזיגען ארגאניזם וועלן ביסליכווייז צופאלען. מיר האבען נישט קיין גענויע קוועלן וועגען דערווירקליכער צאהל פון די קעמפפער, וואס בר-כוכבא האט געהאט אין זיין מאכט; אויף וויפיעל אבער ס'איז צו אורטיילען לויט דער מוטיגער און פרעהליכער שטימונג, וואס האט געהערשט אין די רעוואלוציאנערע רייהען, קען מען אננעהמען פאר נישט איבערטריעבען די צאהל פון פיער הונדערט טויזענד, ווי זי איז אנגעגעבען אין א יודישער קוועלע, אדער זאגאר פינף הונדערט אכציג טויזענד מאן, — ווי עס גיט אן דער גריכישער היסטאריקער דיא קאסיוס. מיט אזא ארמעע אין די הענד האט זיך בר-כוכבא געפיהלט גאנץ מוטעד, און לויט א געוויסער ליגענדע זאל ער זיך אפילו האבען ארויסגערופען: „גאט! העלף נאר

דו נישט אונזערע שונאים; מיר וועלן זיך שוין אליין העלפען!" די זעלבינגע לעגענדע דערצעהלט אויך, אז בר־כוכבא האט איינגעפיהרט א געוויסען עקזאמען פון העלדענמוט פאר די, וואס האבען געוואלט אריינטרעטען אין זיין חיל: יעדער סאלדאט האט זיך געמוזט אליין אבהאקען איין פינגער. געגען דער איינפיהרונג זענען אבער שארף ארויסגעטרעטען די געזעצלעהרער אינ'ם נאמען פון דער תורה, וואס פערבאט אזעלכע מעשים; דעמאלט האט בר־כוכבא אויסגעפונען אנ'אנדער מיטעל, אויסצופרובען די גבורה פון זיינע סאלדאטען: ער האט געהייסען יעדערן אויסרייסען מיט'ן ווארצעל א צעדערבוים פון וואלד לבנון.

געגען דער דאזיגער ריעזיגער קראפט איז דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה נארנישט בכח געווען אויפצוטאן. ער האט זיך אפילו געפרובט עטליכע מאל אנטקעגענשטעלן די יודישע מחנות און דערשטיקען דעם אויפשטאנד מיט אכזריות'דיגע מיטלען; געענדיגט האבען זיך אבער די אלע צוזאמענשטויסען מיט דעם נצחון פון די יודישע פאטריאטען, די צאהל פון וועלכע ס'איז כסדר געוואקסען. רופוס (אזוי האט געהייסען דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה פון יענער צייט; אין דער תלמודישער לעגענדע איז ער בעקאנט אונטערן נאמען טורנוסרופוס) איז געלאפען מיט זיין גארניזאן פון איין פעסטונג אין דער אנדערער און אין דעם משך פון איין יאהר (פון 132 ביז 133) זענען ביז פופציג בעפעסטיגטע פלעצער און איבער ניין הונדערט אפענע שטעדט און דערפער אין יהודה, גליל און שומרון איבערגעגאנגען צו די רעוואלוציאנערען אין די הענד. אין דער רייהע פון די דאזיגע שטעדט איז, ווי ס'שיינט, געווען אויך ירושלים אליין, און צו יענער צייט דארף מען צושרייבען די בראנזענע און קופערנע מטבעות מיט די אויפשריפטען: „שמעון" (בר־כוכבא) אויף איין זייט, און „לחרות ירושלים" (צו דער בעפרייאונג פון ירושלים) — אויף דער צווייטער.

ענדליך האבען זיך אין רוים דערטראגען ידיעות וועגען דעם אויפשטאנד אין יהודה און וועגען די שרעקליכע מפלות פון דעם דארטיגען רוימישען שטאטהאלטער; דאס האט אויף האדריאנ'ען געמאכט א שווערען איינדריק און ער האט גלייך ארויסגעשיקט קיין פאלעסטינא א גרויסע מחנה סאלדאטען. די דאזיגע מחנה איז צוזאמענגעשטעלט געווארען פון די לעגיאנען, וואס האבען זיך ביז אהער געפונען אין פעניציען, עגיפטען, אראביען, מעזיען און מוריטאניען; די שיפען פון סירען און פעניציען האבען אט די לעגיאנען אראבגעזעצט אויף די ברעגען

פון פאלעסטינא און צוזאמען מיט דער נייער ארמעע זענען אויך אנגע־קומען די בעריהמטע רוימישע קריעגס־פיהרער פובליוס מארצע־לוס, דער שטאטהאלטער פון סיריען, און לאליוס אורביציוס, דער פריהערדיגער שטאטהאלטער פון ניעדער־דייטשלאנד. די ביידע העלדען האבען אבער דעם רוימישען חיל קיין ישועה נישט געבראכט; זיי האבען אויך נישט געקענט ביישטעהן געגען דעם אנגריף פון די יו־דישע מחנות, און ביי די איצטיגע צוזאמענשטויסען איז אויך דער נצחון געבליעבען אויף דער יודישער זייט.

איבער די רוימישע געפאנגענע האבען די פאטריאטען דאס מאל קיינע אכזריות'דיגע מעשים נישט אויסגעאיבט; דאגעגען האט אבער בר־כוכבא זיך זעהר פיינדליך פערהאלטען צו די יודען־קריסטען, וואס האבען געלעבט אין יהודה. זיי זענען צו יענער צייט נאך מעהר פער־האסט געווען פון די רוימער גופא — אלע האבען אויף זיי געקוקט, ווי אויף פעררעטער און שפיאנען. אין דעם בעניימטען מלוכה־וועזען, ווען א סך יודישע געזעצען זענען צוריק אריין אין זייער קראפט, האבען די ריכטער ארויסגעגעבען שטרענגע שטראפען געגען די דאזיגע בלומרש'טע יודען, וואס האבען זיך מיט א פערביטערטער עקשנות אפ־געזאגט א אנטייל צו נעהמען אין דער גרויסער מלחמה פאר דאס זיין אדער נישט־זיין פון דער יודישער אומה, און נאך געשטיצט אפט די רוימער, — חאטש ס'ווערט דערביי אין ערגעץ נישט דערמאנט קיין טויט־שטראף, ווי עס ניעבען אן פאר א פאקט די שפעטערדיגע קריסט־ליכע קוועלן *).

אזוי האט זיך די מלחמה געצויגען גאנצע צוויי יאהר (134 — 132), און די רוימער האבען פאר זיך קיין אויסוועג נישט געפונען;

*) מיט דעם צוועק נאכמעהר אבצוזונדערן די יודישע מאסען פון די יודען־קריסטען האט דאס סנהדרין פון יענער צייט איינגעפיהרט א בעדייטענדע תקנה; אזוי ווי די קריסטען האבען אנגעהויבען זיך צו בענוצען אין זייערע תפילות מיט דעם זעלבי־גען טיטול פאר קריסטוס'ן, מיט וועלכען די יודען האבען גערופען נאר גאט אליין (האר, אדוני), — האט דאס סנהדרין פעראָרדענט, אז די יודען זאלען אין זייערע תפילות און בעגריסונגען זיך נישט בענוצען מיט דעם פולען נאמען אדוני, נאר מיט דער פיער־זילביגער בעצייכנונג (יהוה).

די נײַע צוגעשיקטע מחנות זענען אײנע נאָך די אנדערע צוקלאַפּט געוואָרען, און מיט יעדען נצחון פון דער יודישער מחנה איז אלץ גרעסער געוואָרען די געפאַהר, עס זאָלען זיך נישט צושליעסען צו איהר די לענדער פונ׳ם גאַנצען מזרח. דאָס האָט געצוואונגען האדריאַנ׳ען ער זאָל זיך אָנהויבען בעציהען צו דעם אויפשטאַנד פיעל ערנסטער ווי ער האָט זיך בעצויגען צו איהם ביז אַהער; ער האָט אָבגערופען פון דער ווײַטער בריטאַניען דעם בערימטען יוליוס סעווערוס און האָט איהם אַוועקגעשיקט קײן יהודה. דער דאָזיגער העלדישער קריעגספיהרער, וואָס האָט נאָר וואָס געהאַט אונטערדריקט דעם פּאַטריאָטישען אויפשטאַנד פון די פרײַהײַטס־ליעבענדע ענגלענדער, איז אָנערקענט געוואָרען פון האדריאַנ׳ען פאַר דעם אײנציגען, וואָס איז אימשטאַנד זיך צו פערמעסטען מיט דעם יודישען פײַערדיגען פּאַטריאָטיזם.

בײַ זײַן אָנקומען אויפן קריעגס־פּלאַץ האָט סעווערוס געפונען פאַר זיך פון דער יודישער זײַט אַ אויפגעמונטערטע און גוט אוועקגעשטעלטע אַרמעע, אונטער דער אָנפיהרונג פון אַ גלענצענדען קריעגס־העלד. ער האָט דעריבער נישט געפּועל׳ט בײַ זיך, אַרויסצוטרעטען אין אַ אָפענער מלחמה מיט דעם צענטר פון דער יודישער מחנה, און האָט זיך בעגרענעצט מיט קלענערע אָנפאַלען אויף די פונאַנדערגעוואָרפענע יודישע מיליטער־אָבטײַלונגען. ווי וועספּאַסיאַן, האָט אויך סעווערוס בעזונדער אויסגערעכענט אויף דעם מאַנגעל אין לעבענס־מיטעל, וואָס וועט זיך סוף כל סוף דאָך מוזען אָנהויבען צו פיהלען אין דעם קלײנעם אײַנגעשלאָסענעם לאַנד, וואו אַלע בירגער האָבען פערלאָזען זײַער פעלדער און אַקער־אײַזענס און זיך גענומען פאַר׳ן שווערד און שפּיז. זײַן ערשטע טעטיגקײַט איז אַלזאָ בעשטאַנען נאָר אין דעם, וואָס ער האָט געזעהען אָבצושנײַדען אַלע וועגען צום לאַנד און צו פערטיליגען די קלײנע יודישע וואַנדער־טרופּען. אַזאַ טאַקטיק פאָדערט אַ סך צײַט, זי פיהרט אָבער זיכערער צום ציעל, און סעווערוס האָט געהאַט גענוג געדולד, זיך צו האַלטען בײַ דער טאַקטיק ביז׳ן לעצטען אויסגאַנג פון דעם שרעקליכען קריעג. די מלחמה האָט זיך געצויגען יאָהרעלאַנג; די רוימער זענען אָבער וואָס ווײַטער אַלץ שטאַרקער און פעסטער געוואָרען און האָבען ענדליך אָנגעהויבען אָבצונעהמען בײַ די יודען צוריק די אַלע אײַנגענומענע פּאָזיציעס. בײַ די צוזאַמענשטויסען האָבען זיך אָהן אַ שום צווײפעל אָבגעשפּיעלט וואונדערבאַרע סצענעס פון העלדענמוט און אויפגעפלאַמטען פּאַטריאָטיזם; עס זענען אָבער, לײַדער, קײנע

קװעלן נישט דערגאנגען צו אונז מיט פרטים װעגען דעם דאזיגען
קאמפף אויף לעבען און טויט פון דער יודישער אומה. די העלדישע
מעשים פון בר גיורא און יוחנן פון גוש־חלב זענען פעראייביגט געװא־
רען — אפשר געגען זיין אייגענעם װילען — אין די היסטארישע װערק
פון זייער גרעסטען שונא, און דאנקען האבען די לעצטע קריעגס־
גבורות פון די יודישע העלדען, די לעצטע שטורם־אויסברוכען פון דער
יודישער לעבעדיגער קראפט, — נישט געפונען פאר זיך קיין גריפעל,
װאס זאל זיי אויפצייכנען אויף היסטארישע טאװלען פאר די קומענדיגע
דורות. און נישט בלויז די יודישע, אפילו די רוימישע שילדערונ־
גען פון דעם קריעג, װאס זענען פערצייכענט געװארען פון דעם רעד־
נער אנטאנוס יוליאנוס — זענען אויך פערלוירען געגאנגען. דער־
גאנגען צו אונז פון יענער מערקװירדיגער עפאפעע זענען נאר עטליכע
תלמודישע לעגענדעס, װאס שילדערן די יודישע העלדישקייט, די יודי־
שע טויט־מוטיגע בעגייסטערונג. די פופציג בעפעסטיגטע פלעצער,
װעלכע האבען זיך געפונען אין די יודישע הענד, זענען אלע צוריק
איבערגעגאנגען צו די רוימער, און די לעצטע פעסטונג, אין װעלכער
ס׳האבען זיך אנגעקלאמערט די איבערגעבליבענע יודישע קעמפפער,
איז געװען ביתר, א יונגע שטאדט נישט װייט פון ים, צו דרום זייט
פון קסריה. דא האבען זיך ארום בר כוכבא׳ן צוזאמענגענומען אלע
אנטלאפענע און געראטעװעטע פון גאנצען לאנד, און די בעלאגערונג
פון דער פעסטונג איז סעװערוס׳ען נישט לייכטער אנגעקומען, װי
װעספאסיאנ׳ען ירושלים ביי דעם פריהערדיגען אויפשטאנד. די אונטער־
ערדישע הויהלען און װעגען האבען א לאנגע צייט פערזארגט דער בע־
פעלקערונג מיט נאהרונגס־מיטעל און א טייכעל, װאס זאל זיך האבען
געפונען אין שטאדט, האט זי געשיצט פון װאסער־מאנגעל; ענדליך
איז אבער אויך אט דער לעצטער װינקעל פון לאנד געפאלען. װעגען
די סבות פון דעם רוימישען נצחון זענען פערהאן אין דער לעגענדע
עטליכע נוסחאות. לויט איין נוסח האבען צװיי שומרונים איבערגעבען
די רוימער דעם פלאן פון די אונטערערדישע װעגען; לויט א צװייטען
— האבען די רוימער איינגענומען דעם טייכעל און עס האט אויסגע־
פעהלט װאסער, און לויט א דריטען—איז די עראבערונג פון ביתר אין
אלגעמיין געװען א רעזולטאט פון פעררעטערישען שפיאנאזש. עס האט
זיך דערצעהלט אין פאלק, אז א געװיסער בעריהמטער צדיק, מיט׳ן
נאמען ר׳ אליעזר פון מודעין, האט זיך אנגעקלײדט אין א זאק

מיט אש און געפאסט און גאט געבעטען, ער זאל זיך מרחם זיין איבער דער אונגליקליכער שטאדט און נישט איבערגעבען זי דעם שונא אין די הענד. האבען די תפילות געווירקט און דער רוימישער שר, מיעד פון דעם הארטנעקיגען פערביטערטען קאמפף, האט שוין געוואלט אינגאנצען אויפגעבען די בעלאגערונג. דאן איז צו איהם געקומען א שומרוני און געזאגט: דו וועסט איינעהמען די שטאדט, ווען דו וועסט געפינען א מיטעל ארויפצוווארפען א חשד פון פערראט אויף איהר הייליגען שוצגייסט, אויף דעם אלטען ר' אלעזר'ן; „דען אזוי לאנג — האט ער צוגעגעבען — ווי די דאזיגע הון וואלגערט זיך אין אש, וועט ביתר נישט איינגענומען ווערן”. און דער זעלביגער שומרוני האט זיך אליין גלייך גענומען דורכצופיהרען דעם טייוולאנישען פלאן. ער האט זיך דורך א אונטערערדישען גאנג אריינגעגנב'עט אין שטאדט און צוקומענדיג צו דעם הייליגען ר' אליעזר, האט ער איהם עפעס איינגערוימט אין אויער; פערזונקען אין זיינע תפילות האט זיך דער הייליגער זקן גארנישט צוגעהערט צו דעם שפיאנ'ס רייד און איהם גארנישט בעמערקט; די ארומיגע אבער, וואס האבען צוגעזעהען די סצענע, האבען דאס דערטראגען צו בר-כוכבא'ן, און ער האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם שומרוני, וועלכער האט דא פערענדיגט זיין אנגעהויבענע ארבייט. אויף בר-כוכבא'ס פראגע: וואס ער האט גערעדט מיט ר' אליעזר'ן? האט דער שומרוני געענטפערט: „וועל איך דיר זאגען דעם אמת, וועט מיך מיין האר טויטען, וועל איך דיר דעם אמת נישט זאגען — וועסט דו מיך טויטען; וויל איך שוין בעסער דורך דיין האנד פאלען, איידער פערראטען די סודות פון מיין האר”. פון דער תשובה האט בר-כוכבא געדרונגען, אז ס'עקסיסטירט עפעס א פעררעטערישער אבמאך צווישען ר' אליעזר'ן מיט'ן אויסוועניגסטען שונא, און ער האט דעם ערשטען, וועלכער איז געוועזען זיינער א נאהנטער קרוב, אויך גערופען צו זיך און געפאדערט פון איהם אנ'ערקלערונג וועגען זיינע אונטערהאנדלונגען מיט'ן שונא'ס שליח. ר' אליעזר האט אויף דעם געענטפערט, אז ער ווייס גארנישט פון וואס צו זאגען, און דאס האט דעם צורייצטען קריעגס-פיהרער אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן, אז ער האט דעם קוים-לעבעדיגען גרויסען [illegible] א שטויס געטאן מיט'ן פוס, און יענער איז אנידערגעפאלען — טויט. באלד דערויף האט זיך געהערט א בת-קול פון הימעל: „דו האסט דעם ארעם פון ישראל געלעהמט און זיין אויג געבלענדעט, דערום וועט דיין ארעם געלעהמט און דיין אויג געבלענדעט

ווערן"; און אין דעם זעלביגען טאג איז ביתר געפאלען און בר-כוכבא געטויט געווארען. די דאזיגע לעגענדע איז אויך די איינציגע יודישע קוועלע, וואו עס רעדט זיך וועגען דער ענדע פון דעם געוואלטיגען יודישען העלד. שפעטער האט מען דערצעהלט, אז איין רוימישער סאלדאט האט געבראכט בר-כוכבא'ס קאפ און זיך בעריהמט, אז ער האט דעם העלד געטויט; דאס האט זיך אבער ארויסגעוויעזען פאר א ליגען, ווען מ'האט דערנאך געפונען בר-כוכבא'ס קערפער ארומגעוויקעלט פון א שלאנג, און סעווערוס האט זיך אויסגעדריקט: "ווען א גאט האלט דעם מענשען נישט טויטען — קיין מענשענקראפט וואלט איהם קיינמאל נישט בייגעקומען".

די רוימישע סאלדאטען, וואס האבען זיך אריינגעריסען אין דער איינגענומענע שטאדט, האבען זיך גענומען פאר זייער געוועהנליכער ארבייט אין אזא פאל: די שחיטה צווישען דער שטאדטישער בעפעלקערונג איז געווען אזוי שרעקליך, אז די פערד זענען ביז די נעזער געגאנגען אין בלוט, און דער שטראם פון דעם דאזיגען בלוט האט זיך, ווי א טייך, געצויגען ביז צום ים, וואס איז געווען א מייל ווייט פון שטאדט, און האט מיטגעצויגען מיט זיך שווערע פעלזענשטיינער. דריי הונדערט יונגע קעפליך פון יודישע קינדער האט מען געפונען צושמעטערט אן איין שטיין, און פון דער גאנצער יוגענד אין ביתר זאל זיך האבען געראטעוועט, נאר דער איינציגער זוהן פונ'ם פאטריארך. די פערטיליגונג האט ארומגענומען דער גאנצער מענליכער בעפעלקערונג, און ווען די פרויען פון די אויסגעהרג'עטע האבען געוואלט בעשטעטיגען פאר די בית דין'ס דעם פאקט פונ'ם טויט פון זייערע מענער — האבען זיי קיין לעבעדיגע עדות נישט געפונען. די אלגעמיינע צאהל פון די געפאנגענע און געפאלענע אין דעם איצטיגען, בר-כוכבא'שען קריעג דערגרייכט אין דער יודישער מסורה ביז צו א אונגעהויערען ציפער, און דאך ווערט זי בעשטעטיגט אויך פון א רוימישער קוועלע. דער גוט-אינפארמירטער גריכישער היסטאריקער דיא קאסיוס דערצעהלט, אז אויסער די אומגעקומענע פון הונגער און פייער, זענען אויפ'ן שלאכטפעלד אליין געפאלען ביז פינף הונדערט טויזענד מאן; דער דאזיגער מענשען-חורבן דארף אבער צוגעשריבען ווערן נישט נאר די יודישע מחנות אליין — אויך די רייהען פון דעם רוימישען חיל זענען אויסגעראטען און פערטיליגט געווארען. א גרויסער טייל פון די רוימישע לעגיאנען האט זיין לעבען איבערגעלאזען אין די יהודה'עאישע

בערגער און טאָלען, און ווען האדריאַן האָט זיך געווענדט צום סענאַט מיט דער ידיעה וועגען סעווערוס'עס נצחון, האָט ער נישט געוואגט, אנצוהויבען די ערקלערונג מיט דעם געוועהנליכען נוסח: „איך און די ארמעע געפינען זיך אין א גוטען צושטאַנד", ווייל צופיעל טויזענדער לעבענס פון דער דאָזיגער ארמעע האָט דער נצחון געקאָסט. איבער דעם טעם האָט דער סענאַט אויך נישט בעשטימט קיין טריאומף־צוג פאַר'ן קייזער, ווי דער מנהג איז געווען, און נאָר סעווערוס אליין האָט בעקומען דעם עהרען־צייכען פון א טריאומפאטאָר.

מיט דעם אונטערגאַנג פון דער שטאָדט ביתר (135) איז נאָך די מלחמה אינגאַנצען נישט געענדיגט געווען. עס זענען נאָך געבליבען פונאַנדערגעוואָרפען איבער'ן לאַנד א רייהע קלענערע אָבטיילונגען פון דער יודישער מחנה, וואָס פלעגען זיך בעהאַלטען אין די מערות און וועלדער און אָנפאַלען פון הינטען אויף די רוימער. כדי צו פאַר־לעשען די דאָזיגע לעצטע האַלאָוועשקעס פון דעם גרויסען פייער, האָט סעווערוס צושטעלט מעהרערע וואַך־פּאָסטענס אין פערשיעדענע פונקטען פון לאַנד אזוי, אז די, וואָס זענען נצול געוואָרען פון איין וואַך, האָבען געמוזט אריינפאַלען אין די הענד פון דער אנדערער. אזוי זענען בּיס־ליכווייז אַלע סאָלדאַטען אויסגעהרג'עט, אַלע אויפגעשטאַנענע שטעדט און דערפער פערברענט און דאָס גאַנצע לאַנד חרוב ומוחרב געוואָרען. די געפאַנגענע, וועלכע זענען בעשטאַנען אממעהרסטען פון נישט דער־וואַקסענע קינדער און פרויען, האָט מען טויזענדער־ווייז צונויפגעשלעפּט אויף די שקלאַפען־מערק אין חברון און עזה, און צוליעב דעם, וואָס די אנגעבאָטענע סחורה איז אזוי פיעל געווען, זענען די געפאַנגענע אוועקגעגעבען געוואָרען פאַר'ן קלענסטען פּרייז דעם ערשטען און בעס־טען. די איבערגעבליבענע פון דער אונגעהויערער שקלאַפען־מחנה זע־נען אוועקגעפיהרט געוואָרען קיין עגיפּטען, און דאָ זענען מאסען פון זיי אומגעקומען אין וועג פון הונגער און פון ים־שטורעם. עס זענען נאָך אָבער אַלץ געבליבען אנטלאָפענע, וואָס זענען געלעגען בעהאַל־טען אין אָבגעלעגענע מערות, אום איבערצואוואַרטען די שרעקליכע יאַגד פון די רוימישע סאָלדאַטען; נישט האָבענדיג קיין שפּייז־מיטלען האָבען זיך אָט די אונגליקליכע געשפּייזט מיט דעם פלייש פון די מתים, וואָס זענען אין אָנהויב הויפענס־ווייז געלעגען אָנגע־וואָרפען אויף די פעלדער. אזוי ווי די יאַגד פון די רוימער האָט זיך אזוי גיך נישט געענדיגט, און די בעהאַלטענע האָבען געמוזט לעבען

אין זייערע הויהלען א לאנגע צייט, האבען זיי זיך צוגעוועהנט צו דעם שרעקליכען געשמאק פון מענשענפלייש, און יעדען טאג האט אנ׳אנדערער פון די הויהל-איינוואוינער געמוזט ארויסגעהן און אויפזוכען דעם קערפער פון א געפאלענעם. האט זיך געמאכט איינמאל, — דערצעהלט די לעגענדע — אז איינער פון די אונגליקליכע האט גענומען פון דר׳ערד א טויטען קערפער און האט דערקאנט אין איהם זיין פאטער. איז ער אוועק צוריק אין דער מערה און געזאגט צו די חברים, אז ער האט גארנישט געפונען; האבען זיי ארויסגעשיקט א צווייטען שליח און דער האט יא געבראכט א קערפער, וועלכען מ׳האט גלייך אויפגעגעסען. דערנאך האט זיך אבער דער זוהן דערוואוסט, אז דאס איז געווען דער זעלביגער קערפער, וועלכען ער האט איבערגעלאזען, האט ער זיך פונאנדערגעוויינט און געשריען: „וועה צו די קינדער, וואס שטילען זייער הונגער מיט׳ן פלייש פון זייער פאטער”, און שפעטער האט מען געלייענט אויף זיי די נבואה פון יחזקאל: לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם (דערום וועלן עלטערן עסען זייערע קינדער ביי דיר און קינדער — זייערע עלטערן). די רוימער האבען אבער די אונגליקליכע דאס דאזיגע עלענדע לעבען אויך נישט פערגונען; מ׳האט זיי דורכאוים געוואלט ארויסקריגען פון זייערע בעהעלטענישען, און שלוחים האבען אויסגערופען אין גאנצען לאנד, אז יענע, וועלכע וועלן זיך פרייוויליג אונטערגעבען, וועט מען שענקען דאס לעבען. מיט אזעלכע מיטלען איז די רוימער געלונגען, צונויפצוזאמלען טויזענדער פון די דאזיגע בעהאלטענע אין דעם טאל רמון (בקעת רמון), פון וואנען ס׳איז ארויס דער ערשטער סיגנאל צום קאמפף. דא האט דער רוימישער אריסטאקראט זיך אויסגעלאכט פון די לייכטגלויביגע, און געזאגט: „איידער איך וועל האבען אויפגעגעסען דעם קוכען מיט דעם שטיקעל חון, וועל איך זוכען איינעם פון זיי און איהם נישט געפינען”, — און די ארומיגע סאלדאטען האבען מיט זייערע שווערדען און שפיזען שוין געזארגט דערפאר, אז דער גרויסער זיעגער זאל קיינן לינגער נישט בלייבען. גליקליך זענען געווען נאר יענע, וועלכע האבען בעוויזען אריבערצוגעהן די גרענעצען פון בבל און אראביען — אהין האט די רוימישע אכזריות נישט געקענט דערגרייכען. אין די לענדער, דאגעגען, פון דער רוימישער אימפעריע אויסער יהודה האבען די יודען אויך געפיהלט אויף זיך האדריאנ׳ס גרימצארן: ער האט איינגעפיהרט פאר זיי א בעזונדער לייב-אבצאהל, וועלכער איז נאך פיעל דריקענדער

געוועזן פון דעם יודענשטייער, וואס וועספּאסיאן האט אויף זיי ארויפגעלעגט.

אזוי האט זיך געענדיגט דער שטורמישער אויסברוך פון דעם יודישען פרייהייטס-גלות, וואס האט אין דעם משך פון דעם לעצטען יאהרהונדערט איינגעשלונגען א גרויסען טייל פון גאנצען פאלק. די יודישע אומה האט ווידער בעקומען אזא קלאפּ, וואס וואלט גענוג זיין צו פערטיליגען דעם שטארקסטען פאלקס-ארגאניזם; די יודישע אומה איז אבער נ י ש ט פערטיליגט געווארען. עס האבען זיך נאר טיעפע און געדיכטער אנגערוקט די שווארצע וואלקענס אויף דעם יודישען הימעל; יודען האבען פון איין זייט טיעפער אראבגעבויגען דעם קאפּ צו דר'ערד' און פון דער צווייטער זייט — העכער אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל; אין דער יודישער גאס האט מען אויפגעהערט צו לאכען, און „פון דעם לעצטען אויפשטאנד (פולמוס) היט מען גוזר געוועזן, אז די כלה זאל נישט געטראגען ווערן אין איהר חופה-שטוהל דורכ'ן שטאדט".

און אט דער פאקט, וואס זיינע לעגיאנען זענען אימשטאנד געוועזן, צו פערניכטען נאר דאס יודישע ל א נ ד, אבער נישט די יודישע א ו מ ה, — האט האדריאנ'ען נישט געלאזען רוהען. הויפענס פון צעהנדליגער טויזענדער אומגעקומענע יודען האבען בעדעקט די מיט בלוט דורכגעווייקטע פעלדער פון זייער פערוויסטען פאטערלאנד; דאס האט אבער נאך נישט געשטילט דעם נקמה-דורשט פונ'ם רוימישען הערשער. ער האט געוואלט דורכאוים דאס גאנצע יודישע פ א ל ק ס-ט ו ם פערניכטען, די גאנצע א ו מ ה אונטערברענגען, און ער האט זיך גענומען דורכפיהרען די דאזיגע אויפגאבע מיט א אונגעוועהנליכער פערביסענקייט און אכזריות.

האדריאנ'ס ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געוועזן דאס, וואס ער האט דעם פריהערדיגען טיניוס-ר ו פ ו ס צוריק בעשטימט פאר א פראקוראטאר איבער יהודה. די כונה פון דער בעשטימונג איז געוועזן בולט און אפען: רופוס האט גוט געקאנט דאס יודישע לעבען און איז דער איינציגער אימשטאנד געוועזן, דורכצופיהרען די נייע געזעצען, וועלכע האבען געהאט דעם צוועק, איבערצורייסען די אלע גייסטיגע און רעליגיעזע פעדים, וואס האבען צונויפגעבונדען די איבערגעבליבענע גליעדער פון פאלק און געמאכט פון זיי איין גאנצען ארגאניזם. כדי ארויסצורייסען דעם לעבענס-נערוו פון דער יודישער אומה: די איבערגעבליבענע חורבות פון ירושלים מיט'ן בית המקדש, האט רופוס

זיך קודם כל גענומען, צו פערניכטען די דאזיגע שפורען. ער האט געהייסען אבריינינגען דעם בית־המדש־בארג פון דעם הויפען שטיינער און באלקענס, וואס זענען דא געלעגען אנגעווארפען נאך פון טיטוס׳עס צייטען אן, און געלאזען דורכאקערן דעם גאנצען שטח פון דער ערד, אויף וועלכען ס׳איז געשטאנען דער בית המקדש. די שטאדט אליין, דאגעגען, האט האדריאן געלאזען פון דאס ניי אייפבויען, און איצט האט איהם שוין קיינער נישט געשטערט, צו מאכען ירושלים פאר א געצענדיענערישען צענטר. ער האט בעזעצט די שטאדט מיט אויסגעדיענטע רוימישע סאלדאטען, גריכען, סירייער, פעניציער און בכלל מענשען פון די פערשידענסטע נאציאנאליטעטען— אויסער דער יודישער. די נייע שטאדט האט בעקומען דעם נאמען עליא קאפיטאלינא (לכבוד דעם קייזער עליא האדריאן און דעם גאט יופיטער פון קאפיטאליום) און איז געבויט געווארען לויט דעם גריכישען סטיל, מיט צוויי מארק־פלעצער, א פאלקס־טעאטער און אנדערע עפענטליכע געביידען. אויפ׳ן ארט, וואו דער בית־המקדש איז געשטאנען, איז אויפגעשטעלט געווארען א גרויסארטיגער יופיטער־טעמפעל און דא האט זיך אויך געפונען האדריאנ׳ס סטאטוע. ווי ס׳גיט איבער א קריסטליכע מסורה, איז אויף דעם ארט, וואו ס׳האט זיך געפונען קריסטוס׳עס קבר, אויפגעשטעלט געווארען א טעמפעל פאר דער געטין ווענערא, און אזוי האבען זיך דא געפונען סטאטוען און בילדער־זיילען פון נאך אנדערע גריכישע און פעניצישע געטער. אויף דעם וועג, וואס האט געפיהרט צו בית לחם, איז אויפגעשטעלט געווארען א זייל מיט א חזיר־קאפ, וואס האט די יודען בעזונדער שטארק געקרענקט. געשוינט זענען נישט געבליבען אויך די שומרונים; אויף דעם בארג גריזים, וואו ס׳איז אמאל געשטאנען זייער הייליגער טעמפעל, האט האדריאן אויך געלאזען אויפשטעלען א יופיטער־טעמפעל.

דערביי אליין האט זיך אבער האדריאנ׳ס פערניכטונגס־פאליטיק נאך נישט אבגעשטעלט. ער האט זיך גענומען פאר א מוסטער דעם אמאליגען סירישען דעספאט אנטיוכס עפיפאנעס, און ווי יענער האט ער אויך אנגעהויבען אנצווענדען די אכזריות׳דיגסטע, שרעקליכסטע צוואנגס־מיטלען, כדי אבצורייסען די יודען פון זייער אמונה, פון זייערע לעבענס־מנהגים. די הארטסטע שטראפען זענען בעשטימט געווארען פאר׳ן אבהיטען די דריי הויפט־יסודות פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען: מלה, שבת און לעהרנען די תורה. נישט אונבעשטראפט זע־

גען אָבער געבליבען אויך די װעניגער בעדײַטענדע געבױטען פון דער יודישער תורה און אפילו יענע מנהגים, װאָס האָבען געהאַט בלויז א געזעלשאַפטליכען, און נישט קײן רעליגיעזען יסוד. כדי זיך צו בעװאָ־רענען פון געהײמע פערברעכענס געגען די דאָזיגע בעפעהלען, האָט רופוס אָרגאַניזירט א גאַנצען שטאַב פון שפּיאָנען און מוסרים, װאָס האָבען נאָכגעשפּירט די טריט פון יעדען יודען און פאַר׳ן היטען דעם מינדסטען יודישען מנהג — גלײַך איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אבוריות׳דיגער בעשטראָפונגס־מאַכט. אזוי האָבען זיך אין דער יודישער געשיכטע װידער איבערגעחזר׳ט די מורא׳דיגע פּלאָגען און צרות פון עפּיפאַנעס׳עם צײַטען, און דער אונטערשיד צװישען די בײדע דעספּאָ־טען איז בעשטאַנען נאָר אין דעם, װאָס האדריאַן האָט קײן פּאָזיטיװע געצענדיענערישע מעשים נישט געפאָדערט פון זײַנע יודישע קרבנות. נישט קענען אָבהיטען די יודישע געבאָטען איז אָבער פאַר יודען אויך גענוג שרעקליך געװען, און דער גאַנצער פּעריאָד פונ׳ם חורבן ביתר ביז האדריאַנ׳ס טויט װערט אין דער יודישער פאָלקס־מסורה בעצײַכענט אַלס די צײַט פון גזירות, רדיפות און שמד.

שרעקליכער נאָך פון אַלץ איז געװען דאָס, װאָס ס׳איז בטל גע־װאָרען דער גרויסער גײַסטיגער צענטער אין יבנה, און די ברײַטערע מאַסען פון פאָלק האָבען נישט געװאוסט, װי זיך נוהג צו זײַן: צי זאָלען זײ זיך שטרענג האַלטען בײַ דעם געבאָט פון דער תורה און דערפאַר זײער לעבען מקריב זײַן, אָדער זײ זאָלען מציל זײַן דאָס לעבען און זיך אונטערגעבען אויף דער צײַט דער טרויעריגער נויטװענדיגקײַט. כדי צו בעשטימען די לאַגע, זענען זיך די איי־בערגעבליבענע געזעץ־לעהרער צונויפגעקומען אויף א געהײמער בע־ראַטונג אין לוד; דאָ האָבען זיך אין אַנהויב די מײנונגען צוטײלט. אַנדערע האָבען זיך אַרויסגעזאָגט דערפאַר, אז יעדער יוד איז מחויב זיך מוסר נפש צו זײַן, זײַן לעבען אָװעקצוגעבען פאַר יעדען געבאָט פון דער תורה, אָהן א שום אונטערשיד, צי די זאַך, װאָס מ׳צװינגט איהם צו טאָן, איז א האַרבעס פערברעכען, צי א לײַכטעס; און דאגע־גען האָבען אַנדערע ערקלערט, אז עובר זײַן געצװאונגענערהײד הײסט נישט עובר געװען, און אז דאָס איז געגען דעם גײַסט פון דער תורה גופא, אָװעקצוגעבען דאָס לעבען אפילו פאַר דעם האַרבסטען פון איה־רע געבאָטען; אַט די געזעצלעהרער זענען דעריבער געװען דערפאַר, אז בײַ די איצטיגע שרעקליכע רדיפות מעג מען אפילו עבודה זרה דינען — אַבי לעבען צו בלײַבען. ענדליך איז אָבער געלונגען צו גע־

פינען א מיטעל-וועג צווישען די דאזיגע עקסטע מיינונגען, און נאך דער אבשטימונג איז בעשלאסען געווארען, אז אויף אלע מצוות פון דער תורה מעג מען עובר זיין, אום נישט געטויט צו ווערן, אויסער אויף די דריי: עבודה זרה (געצענדיענסט), גלוי עריות (זנות) און שפיכות דמים (מארד). דאס איז געווען א נארמע פאר'ן כלל; עס האבען זיך אבער געפונען מאסען פרטים (איינצעלנע), וואס האבען זיך מיט דער נארמע נישט גערעכענט: זיי האבען אבגעהיט אלע געבאטען פון דער תורה און דערפאר דאס לעבען אוועקגעגעבען. אין דער היגזיכט האבען א בעזונדער העלדענמוט ארויסגעוויזען די גרעזעצלעהרער גופא, וועלכע זענען אממערהסטען פערפאלגט געווארען פון די רוימישע שפיא-נען. זיי פלעגען זיך פערקלייבען אויף די וויטסטע דעכער און דארטין לעהרנען מיט זייערע תלמידים, און ווען ר' עקיבא האט אמאל אין אזא מאמענט בעמערקט א רוימישען שפיאן, האט ער געהייסען די תלמידים לייענען די תפלה „שמע ישראל" שטילערהייד, כדי דער שפיאן זאל זיי נישט דערהערן. די גאנצע ביטערע דערשלאגענקייט פון יענער שרעקליכער צייט, איז אויסגעדריקט אינ'ם מאמר פון דעם בע-ריהמטען ר' ישמעאל: „פון דעם טאג, וואס די מלכות רומי האט זיך פערשפרייט און אנגעהויבען גוזר צו זיין אויף אונז שווערע גזירות, און איז מבטל תורה און מצוות, און לאזט אונז נישט מל זיין אונזערע קינ-דער, — וואלט זיין דאס בעסטע, אז מיר זאלען גוזר זיין אויף זיך אליין, נישט צו נעהמען קיין ווייבער און נישט צו האבען קיין קינדער, כדי אברהם'ס געשלעכט זאל כלה ווערן פון זיך אליין".

נישט ווענינ איז געווען די צאהל אויך פון יענע, וואס האבען זיך גארנישט געוואלט אויסבעהאלטען פון די רוימישע בעאמטע און אפען אבגעהיט די מינדסטע געבאטען פון יודענטום, זיך גארנישט רעכנענדיג מיט דער מורא'דיגער שטראף. אויף די דאזיגע „יודען פון ארץ ישראל אין דער צייט פון שמד, איז — ווי ס'דריקט זיך אויס א תלמודישע אגדה — געלייענט געווארען דער פסוק: לאוהבי ולשומרי מצותי (צו מיינע ליבהאבער און היטער פון מיינע געבאטען). מ'פרעגט איהם: פארוואס געהסטו געטויט ווערן? ווייל איך האב געהאלטען דעם לולב; פארוואס געהסטו געהאנגען ווערן? ווייל איך האב געגעסען מצה אום פסח; פארוואס געהסטו פערשטיינט אדער געקעפט ווערן? ווייל איך האב געלעהרנט תורה און מל געווען מיין קינד". דאס זענען גע-ווען די געוועהנליכסטע שטראפען און אויך די לייכטסטע, דען פיעל

שרעקליכער פון די, איז געווען די לאנגע פון יענע, וועלכע זענען פעראורטיילט געווארען צו לעבעדיגע ענויים, צו לאנגזאמע גיהנם-יסורים. די מסורות ווענען יענע שטראפען זענען איינפאך שוידערהאפט: „אייזערנע קוגלען האט מען ארונטערגעלעגט די פעראורטיילטע אונטער די ארעמס און קנוילען פון וואל האט מען געווייקט אין וואסער און ארויפגעלעגט אויפ'ן הארצען פונ'ם פעראורטיילטען, כדי דאס פייער זאל איהם נישט אדורכנעהמען גלייך און ער זאל נישט באלד שטארבען"; „די מלכות האט גוזר געווען, אז ווער עס לעגט תפילין, דעם זאל מען דעם שעדעל צושמעטערן", און נאך אזעלכע מורא'דיגע גרויזאמקייטען, וואס געהען איבער די שרעקליכסטע פארשטעלונג פון דער מענשליכער פאנטאזיע. פערבאטען געווארען איז אויך די יודישע קליידונג, און אין מדרש דערצעהלט זיך: „איינמאל האבען צוויי תלמידים פון ר' יהושע געענדערט זייער קליידונג אין דער צייט פון שמד. האט זיי אנגעטראפען איין רוימישער אויפזעהער, און געזאגט צו זיי: זענט איהר די קינדער פון דער תורה — גיט אוועק דאס לעבען פאר איהר; און אויב איהר זענט נישט איהרע קינדער — פארוואס-זשע גיט איהר אוועק דאס לעבען? האבען זיי צו איהם געזאגט: מיר זענען איהרע קינדער און גיעבען אוועק פאר איהר דאס לעבען, נאר ס'איז נישט דער מענשליכער שטייגער, בידים דאס לעבען אוועקצוגעבען".

און נאך דער גאנצער שמירה מיט די אלע אונמענשליכע שטראפען, וואלטען די פרומע יודישע מאסען דאך אימשטאנד געווען ווי ס'איז אבצונארען די רוימישע אויפזעהער, — ווען נישט געוויסע יודישע פעררעטער, וועלכע זענען געשטאנען ביי דער זייט פון דער רוימישער אדמיניסטראציע און איהר אויפמערקזאם געמאכט אויף אלע בעהאלטענע קנייטשעלעך פון דער יודישער תורה און אויף די אלע תחבולות, מיט וועלכע די יודען בענוצען זיך, כדי פערבייצוגעהן דעם בעפעהל פון דער מאכט. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל געוויסענלאזע קאריעריסטען, וואס האבען פערקויפט זייער נשמה פאר דעם דאנק פון האר, און אנדערע פון זיי האבען אנגעהערט צו די גנאסטישע פארטייען, וועלכע האבען געהאלטען פאר א הייליגע פליכט צו שטערן די טעטיגקייט פון די פראקטישע יודישע געבאטען. צו די דאזיגע פערביטערטע שונאים פון דעם יודישען געזעץ האט אנגעהערט אויך דער בעריהמטער געזעץ-לעהרער אלישע בן אבויה, וועלכער איז איבערגעגאנגען צו די

מינים און האט בעקומען דערפאר דעם נאמען אחר (אנ'אנדערער). ער האט געלעהרנט די רוימישע אויפזעהער, אונטערצושיידען א וויכטיגען רעליגיעזען אקט פון א נישט וויכטיגען און צו וויסען, וואס עס הייסט א אמת'ער פערברעך געגען דעם יודישען דין. די לעצטע יענען אויף אזא אופן בעקאנט געווארען מיט אלע איינצעלהייטען פון דעם יודיש-רעליגיעזען לעבען און האבען שוין דערשמעקט פון דער וויטען, וואו עס קומט פאר א רעליגיעזע האנדלונג.

די בעקאנטשאפט פון די רוימער מיט דעם כאראקטער פון דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז זיי האבען אנגעהויבען מיט א בעזונדער אכזריות צו פערפאלגען די פאקטען פון לערנען מיט תלמידים און זיי געבען סמיכה. מיט די פערפאלגונגען האבען האדריאנ'ס שלוחים געטראפען דאס יודענטום אינ'ם געפעהרליכסטען פונקט, דען ביי די בעדינגונגען פון יענער צייט זענען די דאזיגע צוויי וועגען געבליבען כמעט די איינציגע אויף צו דערהאלטען די אומה. די געזעצלעהרער, וועלכע מ'האט געכאפט לערנענדיג מיט תלמידים, זענען בעשטראפט געווארען מיט א אכזריות'דיגען טויט, און דעם זעלביגען סוף האבען געהאט אויך יענע, וואס האבען געגעבען סמיכה וועמען ס'איז פון די יונגע געלערנטע. פאר אט דעם לעצטען פערברעך זענען אפילו די קהלות פעראנטווארטליך געוועזען: די שטאדט מיט דער גאנצער סביבה, וואו ס'איז פארגעקומען דער אקט פון סמיכה, זענען פערברענט און צושטערט געווארען. — אין די פערפאלגונגען זאל אויך דער דערמאנטער אחר א גרויסע שולד האבען; וועניגסטענס ווערט פון איהם דערצעהלט, אז ער האט א סך געזעצלעהרער איבערגעגעבען די רוימער אין די הענד, און אויף די יונגע תלמידים האט ער אויך געפרובט ווירקען, זיי אפצורייסען פון דער יודישער געזעצלעהרע.

ביי אזא לאגע האבען זיך, נאטירליך, געמוזט געפינען אויך מעהר מיושב'דיגע, רוהיגערע, וואס האבען גערעטען זיך אונטערצוגעבען און איבערצווארטען די שלעכטע צייט. צו די האט אנגעהערט אויך ר' יוסי בן קסמא; פון איהם ווערט דערצעהלט, אז ווען ר' חנינא בן תרדיון איז געקומען צו איהם, האט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט די ווערטער: „חנינא מיין ברודער! דו ווייסט נישט, אז גאט אליין האט דער אומה איבערגעגעבען די מאכט! זי האט זיין בית המקדש חרוב געמאכט, זיין פאלאץ פערברענט, אויסגעהרג'עט זיינע פרימסטע

און בעסטע קינדער, — און דאָך לעבט זי נאָך; און איך האָב געהערט זאָגען פון דיר, אז דו זיצט און ביזט עוסק אין לערנען, נעהמסט צו־זאָמען דיר תלמידים און האלסט א ספר תורה אין שוים — מיך וועט ניִשט וואונדערן, ווען מ'וועט דיך מיט דיין ספר תורה צוזאמען פערברענען!"

פאר זיינע פריעדליכע געדאנקען איז דער דאָזיגער ר' יוסי שטארק חשוב געווען אין הויף פון דעם רוימישען שטאטהאלטער, און ווען ער איז געשטארבען זענען אלע רוימישע גדולים נאָכגעגאנגען נאָך זיין ארון. זיין ווירקונג אויף די חברים איז אָבער געווען זעהר א שוואַכע, און ווען מ'האט דעם זעלביגען ר' חנינא ווירקליך געחאפט שפע־טער לערנענדיג מיט תלמידים, האט ער זיך אפילו ניִשט געפרובט אָבלייקענען, און אָפען ערקלערט: „איך האָב עוסק געווען אין לער־נען, ווי מיין גאָט האט מיך געבאָטען".

צו דעם דאָזיגען ר' חנינא האט די פאָלקס־מסורה צוגעגעבען נאָך ניין הייליגע מערטירער, וואס האָבען זיך מקריב געווען פאר דעם קיום פון דער יודישער תורה; דאס זענען די בעריהמטע „עשרה הרוגי מלכות", פון וועלכע די לעגענדע ווייסט צו דערצעהלען אזעלכע ריה־רענדע און שוידערהאפטע פאקטען, און דער ווילטיגסטער פון וועלכע מ'איז געווען ר' עקיבא. אַט דער געוועזענער פייערדיגער אגיטאטאר פאר דעם אויפשטאנד נעגען רוים, האט זיך נאָך דעם שרעקליכען אויסגאנג פון דעם גרויסען חלום, איבערגעגעבען מיט דעם גאנצען גלוט פון זיין נשמה דער גייסטיגער ערציהונג פון פאָלק און דער ענט־וויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. ער האט פארטגעזעצט זיין אקאדעמישע טעטיגקייט אין דעם קרייז פון א גאנצער רייהע תלמידים, האָטש ער האט געזוכט דערביי ווי ווייט מעגליך איז געווען, זיך אויס־צובעהאלטען פון דעם רוימישען שפיאָנאזש. אומזיסט האט איהם פפוס בן יהודה געוואָרענט, ער זאָל זיך ניִשט איינשטעלען צו לעהרנען מיט זיינע תלמידים, חייל די בליקען פון די שפיאָנען לויערן אויף איהם און וועלן איהם ענדליך פון דעם בעהאלטענסטען ווינקעל אויסגעפינען; ר' עקיבא האט איהם אויף דעם געענטפערט מיט דעם פאָלגענדען משל: „א פוקס איז אמאָל געשטאנען אויפ'ן ברעג פון א טייך און געזע־הען, ווי די פיש אין וואסער יאָגען זיך און שפרינגען איבער פון איין אָרט אין אנדערן. „פון וועמען אנטלויפט איהר עס?" האט דער פוקס געפרעגט. „מיר אנטלויפען — האָבען די פיש געענטפערט — פון די

געצען, וואס די מענשען שטעלן אן, אונז צו פאנגען". דאן האט דער פוקס געזאגט: קומט-זשע ארויס אויף דער יבשה וועל'מיר לעבען איך מיט אייך צוזאמען, ווי עס האבען געלעבט מיינע עלטערן מיט אייערע. אויף דעם האבען די פיש זיך אבגערופען: דו ביזט עס דער פוקס, וואס מ'רופט דיך: דער קליגסטער פון אלע חיות, דו ביזט דאך נאר א נאר; מה-דאך אין וואסער, אינ'ם קוואל פון אונזער לעבען, האבען מיר מורא, היינט אויף דער יבשה, וואו מיר קענען נישט לעבען, דארפען מיר דאך געוויס מורא האבען. אזוי זענען מיר אויך: אויב מיר שרעקען זיך פאר א געפאהר, לעהרנענדיג די תורה, וועגען וועלכער עס שטעהט געשריבען: כי היא חייך וארך ימיך (זי איז דיין לעבען און דיין לאנגיעהריגקייט), טא וואס-זשע וועט שוין זיין, ווען מיר וועלן זיך אינגאנצען אבשיידען פון איהר?"

אין א קורצער צייט ארום איז פפוס'עס נבואה מקוים געווארען: מ'האט ר' עקיבא'ן געחאפט לעהרנענדיג מיט די תלמידים און ארייננעזעצט אין געפענגעניש, דא האט רופוס איהם בעהאנדעלט מיט דער גרעסטער אכזריות, וועלנדיג אויף אזא אופן בויגען די רעליגיעזע עקשנות פון דעם גרעסטען יודישען אויטאריטעט. ער האט איהם אבגעהאלטען א לאנגע צייט אין געפענגעניש אונטער דער שטרענגסטער שמירה. די חברים-געזעצלעהרער, וועלכע זענען אהן ר' עקיבא'ן געבליבען פעריתומ'ט און אהן א רבי'ן, האבען אבער אנגעווענדט אלע מעגליכע מיטלען, כדי צוצוקומען צו דעם גרויסען געפאנגענעם און צו בעקומען פון איהם א תשובה אויף די צווייפעלהאפטע שאלות. עס האט געטראפען, אז מ'האט גענגעבען א שליח דרייי הונדערט דינאריעס (דינרים), ער זאל זיך איינשטעלען און אריינקומען צו ר' עקיבא'ן. אמאל פלעגט מען זיך דערביי בענוצען מיט א פשוט'ען געשיקטען איינפאל; אזוי האט זיך ר' יוחנן הסנדלר איינמאל פערשטעלט פאר א פעדלער (הויזירער), און פערביי געהענדיג פאר'ן טהיר פון געפענגניש, האט ער אויסגעשריען: „ווער קויפט נאדלען! גאפלען! אז ס'איז פאר-געקומען א חליצה צווישען איהם און איהר — ווי איז דער דין?" און ר' עקיבא האט איהם ארויסגעענטפערט דורכ'ן פענסטער: א שפינדעל האסטו? א. א. וו. — ס'איז כשר".

אזוי איז ר' עקיבא אבגעזעסען אין תפיסה יאהרען-לאנג, און ווען רופוס האט געזעהען, אז די עקשנות פון דעם גרויסען יודישען געזעצלעהרער איז פיעל שטארקער פון זיינע צוואנגס-מיטלען, האט ער

געגלויבט , זיך נוקם צו זיין אן איהם מיט א מורא'דיג-אכזריות'דיגער טויט-שטראף : ער האט געלאזען אבשינדען ר' עקיבא'ן דאס לייב פון די ביינער מיט אייזערנע קאמען ; דער עקזאלטירטער הימעל-מענש האט זיך איהם אבער אויך איצט נישט אונטערגעגעבען : ר' עקיבא האט מיט א אונגעוועהנליכער רוהיגקייט איבערגעטראגען די שרעקליכע יסורים , און זיינע ליפען האבען נישט אויפגעהערט צו שעפטשען די תפילה : „שמע , ישראל , ד' אלהינו , ד' אחד !". די דאזיגע קאלטקייט האט איבערראשט דעם אכזריות'דיגען בלוט-שופט , רופוס'ען , און ער האט אויסגערופען : „ביזטו נישט א כשוף-מאכער , און מיט כשוף מאכסטו דיר אזוי לייכט דיינע וועהטאגען ?" אויף דעם האט ר' עקיבא געענטפערט : איך בין נישט קיין כשוף-מאכער , נאר מיין גאנצען לע- בען האב איך געלייענט דעם פסוק : ואהבת את ד' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דו זאלסט ליעב האבען גאט דיין נאט מיט'ן גאנצען הארצען , מיט דער גאנצער נשמה און מיט'ן גאנצען פערמעגען) ; דאס ערשטע און דאס דריטע האב איך מקיים געווען : איך האב ליעב געהאט גאט מיט'ן גאנצען הארצען און מיט'ן גאנצען פערמעגען . דאס צווייטע אבער איז מיר נאך נישט צו דער האנד געקומען ; איצט-זשע , ווען ס'האט זיך מיר געמאכט מקיים צו זיין דעם „ובכל נפשך" — זאל איך איהם נישט מקיים זיין ?" און ר' עקיבא האט נישט אויפגעהערט צו לייענען די תפילה , ביז ער האט אויסגעהויכט זיין נשמה מיט דעם אויסרוף , וואס ענטהאלט אין זיך דעם תמצית פון גאנצען יודענטום — „ד' אחד !" (גאט איז איינציג) . דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער , וואס איז געווען נישט ווייניגער אונגעוועהנליך פון זיין לעבען , איז געבליבען אלס מוסטער פאר די קומענדיגע דורות און די גאנצע מערטירער-גרופע איז אנגערופען געווארען אויף זיין נאמען : „ר' עקיבא מיט די חברים". די אקאדעמישע קרייזען האבען מיט ר' עקיבא'ס טויט פערלוירען דעם שארפזיניגסטען געזעצ- לעהרער, דעם רבי'ן , און זיי האבען געזאגט : „פון ר' עקיבא'ס טויט זיינען די ארעמס פון דער תורה געבראכען און די קוואלען פון דער חכמה — פערשיט".

מיט נישט קיין קלענערער גייסט-שטארקייט און הייליגען העלדענ- מוט האט זיך אויסגעצייכענט אויך דער מערטירער-טויט פון דעם דער- מאנטען ר' חנינא בן תרדיון . איהם האט מען איינגעוויקעלט אין די פערמעטען פון זיין ספר-תורה און אזוי ארויפגעלעגט אויף א שייטער-

הויפען פון טרוקענע צווייגלעך; דערביי האט מען, כדי צו פערשטאר-
קען און צו פערלענגערן די העלישע יסורים, ארויפגעלעגט איהם אויפן
הארצען געווייקטע, נאסע וואל-קנוילען. די אכזריות פון דעם טויט איז
געווען אזוי שרעקליך, אז דער תלין אליין האט שוין דאס נישט גע-
קענט אריבערטראגען און געראטען ר' חנינא'ן, ער זאל ארונטערנעהמען
די קנוילען פון הארצען, כדי ער זאל גיכער פערברענט ווערן. ר'
חנינא האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט, ווייל ער האט געזעהען אין
דעם א אקט פון זעלבסטמארד. דאס האט דעם פראפעסיאנעלען רוצח
אינגאנצען פון די כלים ארויסגעבראכט: „ער האט פערגרעסערט די
פלאמען, האט ארונטערגענומען די קנוילען פון ר' חנינא'ס הארץ און איז
אליין אויך — אריינגעשפרונגען אין פייער". צוזאמען מיט ר' חנינא'ן
איז פעראורטיילט געווארען צום טויט אויך זיין פרוי, און זייער טאכטער
איז אוועקגעפיהרט געווארען אין א בית-הזונות.

פון די איבריגע מערטירער זענען דערגאנגען צו אונז פרטים
נאר וועגען ר' ישמעאל בן אלישע, ר' שמעון, ר' חוצפית
המתורגמן, ר' ישובב הסופר און ר' יהודה בן בבא. דער
לעצטער האט זיך געשראקען דערפאר, עס זאל נישט איבערגעריסען
ווערן די גאנצע קייט פון דער מסורה, ווייל אהן דער סמיכה פון די
אומגעקומענע „זקנים" וועלען די איבערגעבליבענע תלמידים קיין אויטא-
ריטעטע קראפט נישט בעזיצען; ער האט דעריבער צוזאמענגענומען
זעקס פון ר' עקיבא'ס בעסטע תלמידים, און האט זיי מסמיך געווען.
געטאן האט ער עס „צווישען צוויי גרויסע בערג און צוויי גרויסע
שטעדט — צווישען אושא און שפרעם"; דא האט ער ארויפגעלעגט
זיינע הענד אויף די בעריהמטע תלמידים: ר' מאיר, ר' יהודה ברבי
אלעאי, ר' שמעון בן יוחאי, ר' יוסי בן חלפתא, ר' אלעזר בן שמוע
און ר' נחמיה, — און זיי דערמיט אויטאריזירט אלס זעלבסטשטענדיגע
געזעצלעהרער און ריכטער; דערווייל איז אנגעלאפען א מחנה רוימישע
סאלדאטען, האט ר' יהודה אויסגעשריען צו די תלמידים: „קינדער!
אנטלויפט!" האבען זיי צו איהם געזאגט: „און וואס וועט מיר דיר
זיין?" אויף דעם האט ער געענטפערט: „איך ליעג פאר זיי, ווי א
פערלאזענער שטיין". דאן זענען די תלמידים זיך צולאפען אין פערשיע-
דענע זייטען, און פון דעם גרויסען זקן זענען די סאלדאטען נישט אב-
געטרעטען פריהער, ביז זיי האבען צולעכערט זיין קערפער, ווי א זיפ.

אויסער די הרוגי מלכות פון דעם אקאדעמישען קרייז זענען

געווען אויך אנדערע, וואס זענען אומגעקומען מיט דעם שטראהלען־קראנץ פון א מערטירער־קרוין אויף די קעפּ. פון די האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די בעריהמטע צוויי אנפיהרער פון דעם פריהערדיגען אויפשטאנד, **לוליינוס** און **פּפּוס** צוליעב זייער גרויסען אנזעהען, האט מען זיי פארגעלעגט, זיי זאלען בלויז טרינקען וואסער פון א קאלירטען גלאז, כדי די ארומיגע זאלען עס אננעהמען פאר געצענוויין; זיי האבען זיך אבער דערפון אויך אבגעזאגט און זיך אונטערגעווארפען די אכזריות'דיגסטע יסורים.

אזוי האט זיך האדריאן נוקם געווען אן די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען אויפשטאנד; און נישט נאר די לעבעדיגע—אויך אויף די טויטע האט זיך זיין צארן אויסגעגאסען. ער האט בעפוילען, נישט צו לאזען מקבר זיין די אלע געפאלענע און פערמשפּט'ע. די פעלדער און וועגען פון יהודה זענען אלזא פערווארפען געווען מיט טויטע קערפּערס, און דערפון האבען זיך פערשפּרייט איבערן לאנד פערשיעדענע מגפות. מיט דער אונמענשליכקייט האט האדריאן געוואלט אי אבשרעקען די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, זיי זאלען מעהר נישט וואגען צו חלום'ען וועגען בעפרייען זיך פון רוים, אי ערנידריגען די יודען אין די אויגען פון די שכני'שע בעפעלקערונגען, אי פּשוט אויסראטען דעם לעצטען געדעכעניש פון דער יודישער אומה אויף יהודה'ס ערד. דערגרייכט האט ער אבער נישט מעהר, ווי די ערשטע צוויי, די יודישע אומה איז געבליבען, ווי אן'אייביגער מאנומענט אויף די חורבות פון אלע אלטע קולטור־פעלקער—די מעכטיגע **רוים** אויך איינגעשלאסען. דער גייסטיגער העראאיזים פון די „בארבארישע יהודה'ער" האט שפּעטער אין ערשטוינונג ארייענגעבראכט זאגאר האדריאן'ען אליין, און לויט א יודישער מסורה זאל ער אפילו האבען זיך א־ויסגערופען איינמאל: „גרויס איז דאס שעפּעלע, וואס שטעהט צווישען זיבעציג וועלף!"

א געוויסע ווירקונג אין דער הינזיכט פון אבשוואכען דעם צובונד צו דער יודישער אומה האט האדריאנס אינקוויזאטארישע טעטיגקייט געהאט אויף די יודען־קריסטען. פערפאלגט פון די יודישע פּאטריאטען אין דער צייט פון אויפשטאנד, זענען זיך די דאזיגע יודען־קריסטען צולאפען אין די שטעדט אויף יענער זייט ירדן און האבען זיך דארטין אויפגעהאלטען; דער אונגליקליכער אויסגאנג פון דעם קריעג מיט זיינע טרויעריגע פאלגען האט אבער געמוזט ווירקען אויך אויף זיי. אין דעם

„שקוץ משומם" (דעם יופיטער בילד), וואס האדריאן האט אוועק-
געשטעלט אויפן הר הבית, האבען זיי געזעהען א צייכען פון דעם
שרעקליכען וועלט-געריכט, וואס דערנעהנטערט זיך, פון דעם שרעק-
ליכען טאג, ווען ישו וועט זיך ווידער באווייזען אין די וואלקענס;
דערביי האבען האדריאנ'ס אכזריות'דיגע פערפאלגונגען זיי אויך נישט
אויסגעמיטען, דען די רוימישע באאמטע האבען נישט געמאכט קיין
חלוק צווישען א יודען און א קריסט. דאס האט געצוואונגען די פונאנ-
דערגעווארפענע קריסטליכע גרופען, זיך צוזאמענצורייידען, און זיך
איינמאל פאר אלע מאל אבצורייסען אינגאנצען פון דער יודישער אומה.
די ארבייט פון דורכפיהרען דאס, האבען גענומען אויף זיך צוויי לעה-
רער פון דער קריסטליכער קירכע, קוואדראטוס און אריסטי-
דעס; זיי זאלען האבען צוגעשטעלט האדריאנ'ען א געשריבענע ער-
קלערונג וועגען דעם, אז דאס קריסטענטום איז א זעלבסטשטענדיגע
רעליגיע, וואס האט קיין צוזאמענהאנג נישט מיט'ן יודענטום, און די
אנהענגער פון דעם נייעם גלויבען דארפען נישט לייידען פאר די זינד
פון יענע, מיט וועלכע זיי האבען קיין געמיינזאמעס נישט. פון יענער
צייט אן דאטירט זיך די פאלשטענדיגע פעראייניגונג און פערשמעלצונג
פון די מעהרסטע יודישע מיט די געצענדיענערישע קריסטליכע סעק-
טעס, וועלכע האבען זיך שוין לאנג געהאט אבגעריסען פון דעם יודי-
שען נאציאנאלען ארגאניזם. די יודען-קריסטען האבען אויפגעהערט צו
היטען די עטליכע מצוות פון דער יודישער תורה, וואס זיי פלעגען ביז
דאן נאך אבהיטען, האבען אנגענומען דעם אינהאלט פון קריסטענטום
אין דער געשטאלט, ווי ער האט זיך אויסגעבילדעט צווישען די געצענ-
דיענערישע קריסטען, און האבען צום ערשטען מאל אוועקגעשטעלט
בראש פון זייער געמיינדע, אלס בישאף, דעם נישט-געמל'טען מאר-
קוס. אזוי ווי די קריסטען האבען זיך צוגעחנפה'ט צו האדריאנ'ען און
אויסגעפועל'ט ביי איהם גרויסע חסדים און הנחות, האבען זיך געפונען
אויך א סך יודען, וואס זענען אריין אין זייער קהלה, וועלנדיג אויף
אזא אופן זיך באפרייען פון די שרעקליכע רדיפות און פערפאלגונגען; דאס
האט נאכמעהר פונאנדערגעריסען די שוואכע פעדים, וואס האבען צונויפ-
געבונדען דאס יודענטום מיט'ן קריסטענטום, און פון דאן אן זענען אט די
ביידע וועלט- און לעבענס-אנשויאונגען שוין געשטאנען איינע אקעגען דער
אנדערער נישט ווי פיינדליכע גליעדער פון איין און דעם זעלביגען שטאם,
נאר ווי צוויי גאנץ זעלבסטשטענדיגע רעליגיעזע ארגאניזאציעס.

פינפטעס קאפיטעל.

דער נייער צענטר אין גליל.

(140—210.)

די מלחמה מיט האדריאנ׳ען איז געווען די לעצטע פראבע פון דער יודישער אומה, זיך צו בעפרייען פון דעם רוימישען יאך מיט דער הילף פון איהר פיזישער קראפט. דאס פאלק האט צוזאמענגענומען זיינע לעצטע כחות און איז געגאנגען זיך שלאגען אויף לעבען און טויט מיט זיין אייביגען שונא; געענדיגט האט זיך אבער דער קאמפף אויך דאס מאל מיט׳ן נצחון פון שונא, און יהודה איז געלעגען האלב א טויטע פאר זיינע פיס. די שטעדט צושטערט, דאס לאנד פערוויסט, די איינוואוינער טויט אויפ׳ן שלאכטפעלד אדער אויפ׳ן עשאפאט, פערשטעקט אין א פינסטערער מערה אדער אין די ארעמס פון שונא גופא —אזוי האט אויסגעזעהען דער גאנצער דרום-טהייל פון לאנד (יהודה) נאך דעם „חורבן ביתר״. אויסער דער ניי אויפגעבויטער „עליא קאפיטאלינא״, וואס איז אויסגעוואקסען אויף די חורבות פון ירושלים, און וואו קיין יוד האט נישט געטארט אריינקומען, זענען די אלע געוועזענע בליהענדע שטעדט געבליעבען כמעט אהן א שום בעפעלקערונג, און דער זעלביגער גורל איז אויסגעפאלען אויך אויף דעם שטעדטיל יבנה, וואו ס׳האט זיך געפונען דאס בעניימטע סנהדרין. די פערוויסטונג פון דרום-פאלעסטינא איז געווען אזוי גרויס, אז דער גאנצער טערמין יהודה (Judaea) האט פון דעמאלט אן אויפגעהערט בענוצט צו ווערן

אין די רוימישע דאָקומענטען און אַנשטאַט איהם איז דאָרט אַריין אין געברויך דער טערמין סיריא-פּאַלעסטינא (Syria Palaestina).

מעהר בעפעלקערט, האָטש אויך געגנג פּערוויסט, איז געבליבען דער צפון-טהייל פון לאַנד, דאָס אַזוי גערופענע גליל. אהין האָבען איצט אויסגעוואַנדערט די אַלע, וועלכע האָבען זיך געראַטעוועט פון האדריאַנ׳ס פערפאָלגונגען, און דאָרט איז געלעגט געוואָרען דער יסוד פאַר אַ נייעם פאָלקס-צענטער. דאָס איז פאָרגעקומען נאָכדעם, ווי האַדריאַן איז געשטאָרבען (138), און עס האָט זיך אַנגעהויבען אַ שטאַרקע רעאַקציע געגען זיינע אכזריות׳ען און רדיפות. אויפ׳ן רוימישען טראָן איז אַרויף אַנטאָנינוס פּיוס (אנטונינוס-קיסר), און ער האָט אָבגעשאַפט די אַלע עדיקטען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען געגען דער יודישער אמונה; אויף זיין ספּעציעלען בעפעהל איז יודען ערלויבט געוואָרען אָבצוהיטען אַלע געבאָטען פון זייער גלויבען, צווישען די אויך דעם געבאָט פון מלה, וועלכער איז פריהער פערבאָטען געווען אַלס אַ אַקט פון קאַסטראַציע *).

פאַר דער דאָזיגער אָבשאַפונג פון די שרעקליכע „שמד-גזירות“ האָבען די זיך יודען אַליין משתדל געווען, און לויט אַ געוויסער תלמודישער לעגענדע, איז די זאַך פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן. אין קסריה, די רעזידענץ פון דעם רוימישען שטאַטהאַלטער, האָט זיך געפונען אַ פאָרנעהמע רוימישע מאַטראָנע, וואָס האָט שטאַרק מיטגעפיהלט די יודישע צרות און האָט דערביי געהאַט אַ שטאַרקען איינפלוס אויף די פאָרשטעהער פון דער רוימישער אדמיניסטראַציע. האָבען זיך צו דער מאַטראָנע געווענדט דער תנא ר׳ יהודה בן שמוע מיט זיינע חברים, און געפרעגט ביי איהר אַנ׳עצה, וואָס צו טאָן געגען די אונמענשליכע פערפאָלגונגען, וואָס די יודען האָבען אויסצושטעהן פון דער רוימישער מאַכט; אַלס ענטפער אויף דעם האָט זיי די מאַטראָנע געראַטען, זיי זאָלען זיך פּרובען בעטען רחמים ביי דער העכערער אדמיניס-

---

*) קאַסטרירען — הייסט מסרס זיין, אַראָבנעהמען דעם מענליכען גליעד.— בנוגע צו פרעמד-גלויביגע איז דער פערבאָט געגען מלה איצט אויך פערבליבען אין זיין קראַפט; צוזאַמען דערמיט איז געבליבען אין זיין קראַפט אויך דער בעפעהל, וואָס האָט פערבאָטען יודען אַריינצוקומען אין „עליא קאַפּיטאָלינא“ (די געוועזענע ירושלים).

טראַציע — אפשר וועט זי ווײַכער ווערן; און די שלוחים האָבן אַזוי געטאָן; זיי האָבן זיך אַוועקגעשטעלט בײַנאַכט פֿאַר׳ן פּאַלאַץ פֿון שטאַטהאַלטער און געוויינט און געשריען: „גאָט אין הימעל! צי זענען מיר דען נישט אײַערע ברידער, קינדער פֿון אײן פֿאָטער! צי זענען מיר דען נישט פֿון אײן מוטער געבוירען! מיט וואָס זענען מיר ערגער פֿון אַלע פֿעלקער, וואָס איהר זענט גוזר אויף אונז אַזעלכע שווערע גזירות!" די דאָזיגע בקשה האָט געווירקט, און אין אַ קורצער צײַט אַרום איז אָנגעקומען די בשורה, אַז אַלע פֿריהערדיגע גזירות זענען אָבגעשאַפֿט. דער טאָג, ווען די בשורה איז אָנגעקומען, איז אַרײַנגענומען געוואָרען אין רײַסטער פֿון די נאַציאָנאַלע געדענק-טעג: עס האָט געהײסען, אַז דאָס פֿאָלק איז ווידער פֿרײַ געוואָרען.

די ידיעה, אַז די רדיפֿות און גזירות געגען דער יודישער אמונה זענען בטל געוואָרען, האָט זיך גלײַך פֿונאַנדערגעטראָגען אין אַלע לענדער, וואו די איבערגעבליבענע פֿון דעם גרויסען שטורם האָבן עמיגרירט, און פֿון אַלע זײַטען האָבן אָנגעהויבען אָנקומען צוריק קײַן פּאַלעסטינאַ מאַסען אַנטלאָפֿענע און באַהאַלטענע. צווישען די לעצטע האָבן זיך געפֿונען אויך די זעקס תּלמידים פֿון דעם בעריהמטען ר׳ עקיבא, וועלכע ר׳ יהודה בן בבא האָט געגעבען סמיכה. זיי זענען געהאַט אַנטלאָפֿען קײַן בבל, און האָבן שוין געוואָלט דאָרטין עפֿנען ישיבות; איצט אָבער האָבן זיי זיך אומגעקעהרט אינ׳ם לאַנד פֿון דעם געוועזענעם גרויסען גײַסטיגען צענטער. די דאָזיגע ערשטע שהאַלבען פֿון דער קומענדיגער גײַסטיגער אויפֿלעבונג האָבן זיך גלײַך צונויפֿגעזאַמעלט אין דעם היסטאָרישען רמון-טאַל (בקעת רמון), צו בעשטימען די יאָהרען און די חדשים, ווײַל אין די אַלע יאָהרען פֿון שמד האָט מען נישט געקענט רעגולירען דעם שמיטה-יאָהר און דאָס האָט געקאָנט ברענגען צו גרויסע אומאָרדנונגען אין דעם יודישען קאַלענדאַר-וועזען. דאַן האָבן זיי זיך בעזעצט אין דעם גליל׳עאישען שטעדטיל אושא, און זיך ערקלערט אַלס אַ קלײַן סנהדרין, דערבײַ האָבן זיי זיך נישט בעגנוגענט מיט זייער אויטאָריטעט, און געגוכט צוצוציהען קײַן אושא די לעבען-געבליבענע געזעצלעהרער פֿון אַלע עקען לאַנד.

אַזוי איז דער צוריבענער, מיט בלוט פֿערגאָסענער און האַלבגוסס׳ער פֿאָלקס-אָרגאַניזם שוין צו זיך געקומען, און די געזעצלעהרער האָבן זיך ווידער גענומען, אײַנצופֿליסען אין איהם מוט און שטאַרקײַט. די מיטגלידער פֿון דער איצטיגער גרופּע תּנאים

האבען פארטגעזעצט די טעטיגקייט פון זייערע פארגענגער און ווידער צוזאמענגעקניפט די מסורה, — האטש זייער צאהל איז געווען נישט גרויס. די בעדייטענדסטע פון דעם איצטיגען קאלעגיום זענען געווען ר' שמעון, א זוהן פון דעם לעצטען פאטריארך ר' גמליאל, ר' נתן פון בבל, ר' מאיר און ר' שמעון בן יוחאי. דער ערשטער, ר' שמעון בן גמליאל, האט זיך מיט נסים געראטעוועט פון האדריאנ'ס האנד און איז אנטלאפען קיין בבל; אלס געזעצליכער יורש פון דעם פאטריארכען-טיטול האט ער אבער נישט געקענט בלייבען פון דער ווייטען, ווען עס האט זיך צוזאמענגעשטעלט א נייער סנהדרין, און קומענדיג קיין אושא איז ער ווירקליך גלייך אויסגעקליבען געווארען פאר דעם נשיא פון קאלעגיום. דעם קאמפלעט פון דער נשיאות האבען אויסגעפילט ר' נתן פון בבל אלס „אב בית דין” און ר' מאיר אלס „חכם”. אין דער ערשטער צייט זענען אפילו פארגעקומען פערשידענע סכסוכים צווישען דעם נשיא און די איבריגע מיטגלידער פון קאלעגיום, און עס האט געהאלטען דערביי, אז מיט'ן זוהן זאל געשעהען דאס איינענע, וואס מיט'ן פאטער: מ'זאל איהם מעביר זיין פון דער נשיאות; מיט דער צייט האט זיך אבער איינגעגעבען די סוכסוכים אויסצוגלייכען און ר' שמעון איז געבליבען אויף זיין הויכען פאסטען. צו דעם שלום האט פיעל געהאלפען דאס, וואס די סכסוכים זענען אמעהרסטענטייל געווען פרינציפיעלע (ווייל ר' שמעון, ווי זיין פאטער, האט אויך כסדר געשטרעבט צו פערגרעסערן דעם אויטאריטעט און די איינהייט פון סנהדרין), און קיינער האט דעם יונגען נשיא נישט געקענט חושד זיין אין פערזענליכע פניות. די כאראקטעריסטיק פון דעם לעצטען שפיגעלט זיך אמבעסטען אב אין דעם אפאריזם, וואס איז דערגאנגען צו אונז פון איהם אין די „פרקי אבות”: „אויף דריי זאכען שטעהט די וועלט: אויף אמת, גערעכטיגקייט און שלום”.

די אריגינעלסטע און בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון יענעם קרייז איז אבער געווען נישט די פונ'ם נשיא; ר' שמעון האט בעקומען די נשיאות און איז געווען דער קאפ פון סנהדרין נאר צוליעב זיינע דינאסטישע רעכט אויף דעם טיטול; פיעל גרעסער און בעדייטענדער איז אבער געווען די טעטיגקייט און די ווירקונג פון דעם דערמאנטען ר' מאיר. ווענען דער אבשטאמונג פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האבען זיך אין פאלק ארומגעטראגען פערשידענע נוסחאות, און לויט איין

אגרתא זאל ער זאגאר האבען געװעזען אנ׳אײַניקעל אדער אנ׳אור־אײַניקעל פון דעם רוימישען קײזער נ ע ר א (נירון־קיסר), װעלכער איז, װי די מזרח־פעלקער האבען געגלויבט, נישט געהרג׳עט געװארען, נאר אנטלאפען ערגעץ אין טיעף אזיען און זיך דארט מגייר געװעזען. װי דער גרעסטער טײל פון די תנאים האט זיך ר׳ מאיר אויך געשפײַזט פון א מלאכה ער איז געװעזען א איבערשרײַבער און פלעגט מאכען קאפיעס פון די הײליגע שריפטען. אזוי װי ער האט ערפונדען א מיטעל, צו מאכען דעם כתב גלאנצענדיגער און דױערהאפטיגער (ער האט ארײַנגעטאן אינ׳ם טינט קופער־װיטריאל; אויף גמרא־לשון: ק נ ק נ ת ו ם), איז ער געװעזען בעריהמט אין זײַן פאך און האט פערדינט דרײַ שקלים א װאך; דערפון האט ער צװײ דריטעל אויסגעגעבען פאר זײַן פאמיליע און מיט דעם איבריגען געשטיצט די ארימע חברים.

ר׳ מאיר האט געהאט פאר א פרוי די געלערנטע טאכטער פון דעם בעריהמטען ר׳ חנינא בן תרדיון, מיט׳ן נאמען ב ר ו ר י ה, און אזוי װי די צװײטע טאכטער פון דעם מערטירער איז, צוזאמען מיט׳ן פאטער׳ס טויט, אװעקגעפיהרט געװארען אין א שאנד־הויז, האט ער זיך, גלײַך װי ער איז צוריקגעקומען קײן פאלעסטינא, גענומען זוכען דער שװעגערין, כדי זי צו בעפרײַען. ער איז געגאנגען פון אײן שטאדט אין דער אנדערער, און װען ער איז געקומען אין דער שטאדט, װאו זײַן װײַב׳ס שװעסטער האט זיך װירקליך געפונען, האט ער פריהער געװאלט דערגעהן, צי זי איז נאך רײַן; צו דעם צװעק האט ער זיך פערשטעלט פאר א רוימישען ריטער, און װען ער איז איבערצײַגט געװארען אין איהר אונשולד, האט ער אונטערגעקויפט די שומרים און זי ארויסגענומען. װען די אדמיניסטראציע האט זיך דערװואוסט פון דעם פאקט, האט זי ארויסגעשיקט שלוחים, נאכצויאגען די אנטלאפענע; ר׳ מאיר האט אבער זעהר געשיקט געשפיעלט זײַן ראליע אלס רוימער, און אזױערנאך איז איהם געלונגען זיך ארויסצודרעהען פון דער געפאהר. בעקאנט איז אויך די ריהרענדע אגדה, װאס שילדערט די גײַסטיגע גרויסקײַט פון ר׳ מאיר׳ן מיט זײַן פרוי, די בעריהמטע ב ר ו ר י ה. „ס׳איז געװעזען א מעשה בײַ ר׳ מאיר׳ן, אז ער איז געזעסען און האט געדרשה׳ט צו מנחה־צײַט שבת, און אין דערהײם זענען דערװײַל געשטארבען זײַנע צװײ קינדער. װאס האט געטאן זײַער מוטער? האט זי זײ אװעקגעלעגט אויפ׳ן בעט און איבערגעדעקט מיט א לײַלעך. איז אבענד איז ר׳ מאיר געקומען פון בית המדרש;

פרעגט ער: וואו זענען מײַנע צװײ קינדער? זאָגט זי: זײ זענען אװעק אין בית מדרש. שטױנט ער: איך האָב דאָך געקוקט אין בית המדרש און האָב זײ נישט געזעהען? האָט זי איהם געגעבען אַ כוס צו הבדלה און ער האָט הבדלה געמאַכט, דערנאָך האָט ער זיך װידער געװענדעט צו איהר: מײַנע קינדער װאו זענען? און זי האָט איהם װידער געענטפערט: זײ זענען אװעקגעגאַנגען דאָרטין-און-דאָרטין און װעלען באַלד קומען. דאַן האָט זי איהם דערלאַנגט צום עסען, און װען ער האָט אָבגעגעסען האָט זי זיך אָבגערופען: רבי, איך האָב צו פרעגען אַ שאלה: אײנער האָט בײַ מיר אײַנגעלעגט אַ פקדון און איצט װיל ער איהם אָבנעהמען; זאָל איך איהם אָבגעבען, ציּ נישט? האָט ער צו איהר געזאָגט: מײַן טאָכטער! װי שיקט זיך עס, נישט אָבצוגעבען יענעמס פקדון? אויף דעם האָט זי געענטפערט, אַז אָהן זײַן װיסען האָט זי עס נישט געװאָלט אָבגעבען; דערבײַ האָט זי איהם אָנגענומען פאַר'ן האַנד, צוגעפיהרט צום בעט און אָבגעדעקט דאָס לײַלעך. האָט ער דערזעהען זײַנע צװײ טויטע קינדער און זיך פונאַנדערגעװײנט, און זי האָט געזאָגט: רבי, דו האָסט דאָך אַלײן געזאָגט, אַז מ'דאַרף אומקעהרען דעם פקדון, װען יענער קומט איהם מאָהנען; עס שטעהט געשריבען: ד' נתן, ד' לקח, יהי שם ד' מברך (גאָט האָט געגעבען, גאָט האָט גענומען: זאָל גאָט'ס נאָמען זײַן געבענשט)".

די חברים אין קאָלעגיום האָבען געקוקט אויף ר' מאיר'ן, װי אויף אַ גײַסטיגען ריזע, „װאָס רײַסט אוים בערג און צומאָהלט זײ אײנעם מיט'ן אַנדערען", און דערצו איז ער געװעזען אַזױ זעלבסטשטענדיג אין זײַנע מעשים און מנהגים, אַז ער האָט זיך ערלויבט זאָגאַר צו שטעהן אין בעציהונגען מיט דעם פעררעטערישען אלישע בן אבויה (א ח ר) און צו לערנען פון איהם געװיסע צװײפעלהאַפטע הלכות. אויף די פאָרװאורפען פון זײַנע חברים, װאָס האָבען געקוקט קרום אויף די בעציהונגען, האָט ר' מאיר געענטפערט: „איך האָב געפונען אַ מילגראַם, זײַן קערן האָב איך אויפגעגעסען און די שאָלעכץ אװעקגעװאָרפען". ער האָט אַמאָל בעגלײט זײַן אפיקורסי'שען רבי'ן צו-פוס, זיך אונטערהאַלטענדיג מיט איהם אין לערנען, װעהרענד יענער איז געזעסען אויף זײַן פערד. פלוצלינג האָט זיך א ח ר אָבגערופען צו זײַן תלמיד-בעגלײטער: „מאיר, קעהר דיך אום. דאָ ענדיגט זיך אַ תחום-שבת". — „קום דו אויך צוריק", האָט זיך ר' מאיר געפרובט. — „פאַר מיר, האָט א ח ר געענטפערט, זענען פערשלאָסען אַלע טויערן פון תשובה,

און עס איז שוין לאנג ארויס א בית-קול און געזאגט: „קעהרט זיך אום אלע פערפיהרטע קינדער, אויסער א ל י ש ע - א ח ר, וועלכער האט דערקענט מײַן כח און מורד געווען אן מיר". שפעטער, ווען אחר איז קראנק געווארען, איז ר' מאיר געקומען צו איהם און ווידער געבע-טען: „קעהר דיך אום", און אלישע „האט זיך פונאנדערגעוויינט און איז געשטארבען וויינענדיג".

א דאנק די בעציהונגען מיט זײַן גנאסטישען רבי'ן, האט ר' מאיר אלײַן זיך אויך אפט אונטערהאלטען מיט נישט יודישע פילאזאפען. א בעזונדער הארציגע פרײַנדשאפט האט געהערשט צווישען איהם און דעם נעא-פלאטאניקער א ײַ נ י מ א ס פון גדרה, וועלכער איז געווען א שטארקער פערעהרער פון יודענטום און האט געהאלטען, אז פלאטא מיט פיטאגאראס'ן האבען געשעפט זײער חכמה פון דער יודישער תורה, און ווען דער לעצטער האט געטרויערט נאך זײַנע עלטערן איז דער גרויסער יודישער געזעצלעהרער געגאנגען איהם טרײַסטען. די דאזיגע טאלעראנץ האט ר' מאיר ארויסגעוויזען נישט בלויז בנוגע צו אײנציגע פארשטעהער פון דער געצענדיענערישער וועלט, נאר בנוגע צו דער גאנצער געצענדיענערישער וועלט בכלל; ער האט געלערנט: „פון וואַ-נען ווײסען מיר, אז א געצענדיענער, וואס איז עוסק אין דער תורה, האט דעם דין, ווי א כהן-גדול? ווײַל עס שטעהט געשריבען: „אלה החקים והמשפטים, אשר יעשה אותם ה א ד ם וחי בהם" (דאס זענען די געזעצען, וואס דער מענש דארף זײ אבהיטען און לעבען מיט זײ): עס שטעהט ה א ד ם (דער מענש), דאס הײסט, אפילו א געצענדיענער האט דעם דין ווי א כהן-גדול, אויב ער איז עוסק אין דער תורה".

בנוגע צו דער הלכי'שער מסורה האט זיך ר' מאיר געהאלטען בײַ דעם סיסטעם פון זײַן רבי'ן, ר' עקיבא. די חברים האבען געזאגט אויף איהם, אז מ'קען קײנמאל נישט דערגעהן גענוי, וואס ער וויל, ווײַל ער פלעגט מיט זײַנע שארפזיניגע פשט'לעך און פלפולים ברענגען בעווײַזען אי פאר, אי געגען דער בעשטימונג פון א געזעץ, און אפט-מאל האט ער זאגאר בעוויזען מיט זײַן שארפער דיאלעקטיק — מתיר צו מאכען דאס, וואס איז אין דער תורה גופא בפירוש פערבאטען, אדער פערקעהרט. צווישען זײַנע תלמידים האט זיך געפונען אײנער מיט'ן נאמען ס ו מ כ ו ס, וועלכער האט זיך אויך אויסגעצײכענט מיט זײַן אונגעוועהנליכער חריפות און פלפול'דיגע געניג, האבען די חכמים געזאגט אויף איהם מיט א שארפער איראניע: ער איז א גרויסער חריף,

נאר פסק'נען א שאלה ביי יודען קען ער נישט. די דאזיגע התנגדות צו דעם גייסט פון פלפול און שארפזיניגע סאפיזמען האט זיך ארויסגעוויזען אין א געוויסער מאס אויך בנוגע צו ר' מאיר'ן אליין, און א סך פון זיינע הלכות זענען נישט אנגענומען געווארען אין דער פראקטיק.

ר' מאיר האט פארטגעזעצט ר' עקיבא'ס טעטיגקייט נישט נאר אין דעם סיסטעם, ווי אזוי צו דרשה'נען די הלכות פון דער תורה, — ער האט זיך אויך פערנומען מיט דער סיסטעמאטישער צוזאמענשטעלונג פון די געזאמעלטע געזעצען און מסורות. דאס איז געווען א העכסט דרינגענדע בעדערפעניש אין יענער צייט פון רדיפות און מערטירער־טויטען, וואס האט פלוצלינג אבגעריסען פון לעבען כמעט אלע בעדייטענדע געזעץ־לעהרער, און ר' עקיבא'ס תלמיד האט דאס דאזיגע בעדערפעניש גלענצענד אויסגעפילט. ער האט צונויפגענומען א טייל לעהר־מאטעריאל פון די גרויסע רביים, און איהם סיסטעמאטיש בעארבייט אונטער דעם טיטול משנה.

א רייכע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט איז געווען אויך דער צווייטער פון קאלעגיום, ר' שמעון בן יוחאי, וועלכער האט געהאט זיין ישיבה אין דעם גליל'עאישען שטעדטיל תקוע. אים נעגענזאץ צו זיין פאטער יוחאי, וועלכער איז געווען א גרויסער חשוב ביי די רוימישע בעאמטע, איז ר' שמעון געווען א ביטערער שונא פון די רוימער און זייער קולטור, און ווען ער האט זיך אמאל ערלויבט, צו זידלען די „מלכות הרשעה" פאר א גרויסען עולם, האט מען עס דערטראגען צו דער אדמיניסטראציע, וועלכע האט איהם דערפאר פערמשפט צום טויט. ר' שמעון איז דאן אנטלאפען און האט זיך בעהאלטען אין א מערה; דא האט ער אבגעלעבט א גאנצע רייהע יאהרען (ביז האדריאנ'ס טויט), זיך שפייזענדיג מיט די טייטלען פון דעם בוים, וואס האט זיך דארט געפונען, און מיט'ן וואסער פון דעם דארטיגען טייכעל, און דאס האט זעהר שלעכט געווירקט אויף זיין געזונדס־צושטאנד: דאס לייב איז ביי איהם איינגאנצען בעדעקט געווארען מיט געשווירען און וואונדען. איינמאל האט ער געפרובט ארויסטרעטען פון זיין בעהעלטעניש, און דערוויסענדיג זיך, אז די שרעקליכע צייטען זענען שוין אריבער, איז ער אוועק צוריק אין לאנד. כדי זיך אויסצוהיילען פון די שווערע וואונדען, האט ער זיך געבאדען אין די ווארימע וואסער־קוואלען פון טבריה (חמי טבריה), און אוים דאנקבארקייט צו דער שטאדט, וואו ער איז בעפרייט געווארען פון זיין שווערער קרענק

האט ער אויסגעארבייט א געניוען פלאן פון די שטאדטישע פלעצער, וועלכע זענען ווירקליך טמא, און פון יענע, וואס זענען ריין, אום אויף אזא אופן אראבצונעהמען פון דער גאנצער שטאדט דעם חשד פון טומאה, וואס איז אלט געווען שוין איבער הונדערט מיט צוואנציג יאהר *).

אט דער פאקט פון אבלעבען א לאנגע צייט אין א מערה האט געדיענט דעם פאלק אלס קאנווע פאר פערשיעדענע לעגענדעס און וואונדער-ערצעהלונגען, און ס'איז געקומען אזוי וויט, אז דער ניכטע-דער און שטרענג-לאגישער געזעצלעהרער איז פערוואנדעלט געווארען אין א בעל-מופת, אין א מענשען פון סודות און מיסטישע פאנטאזיעס. די דאזיגע לעגענדעס האבען זיך נישט אויפגעהערט צו וועבען אז ביז אין טיעפען מיטעלאלטער, און ווען ס'איז אין XIII-טען יאהרהונדערט געפונען געווארען דער אזוי גערופענער „זוהר", האט דאס פאלק איהם אויך צוגעשריבען ר' שמעון בן יוחאי. דער אויטאריטעט און די הייליגקייט פון דעם בוך איז פון דאן אן כסדר געוואקסען, און צוזאמען מיט איהם איז געוואקסען אויך די קדושה פון דעם בלומר'שט מיסטישען תנא; פון XVI-טען יאהרהונדערט אן איז ר' שמעון'ס קבר אין מרון געווארען א פונקט, וואוהין עס ציהען זיך די פרומע יודען פון אלע לענדער, און ביז היינטיגען טאג ווערט נאך דער קבר בעזוכט פון א מאסע פילגרימען.

אויף ווי וויט די היסטארישע ווירקליכקייט איז געגען דער דאזי-גער כאראקטעריסטיק פון ר' שמעון בן יוחאי, לאזט זיך בעזונדער דייטליך זעהען אין זיין בעציהונג צו דער הלכי'שער מסורה. אין זיינע אויסטייטשונגען פון געזעץ איז ר' שמעון געווען פונקט דער היפך פון ר' עקיבא'ן און ר' מאיר'ן. ער האט זיך שטענדיג בעמיהט אויסצו-פארשען געניו דעם טעם, דעם לאגישען גרונד פון געזעץ, כדי ארויסצוציהען דערפון פערשיעדענע נייע שלום-פאלגערונגען, נייע מעג-ליכקייטען. זיין ערקלערונג הויבט זיך שטענדיג אן מיט דער פראגע:

---

*) די שטאדט טבריה איז געבויט געווארען פון הורדוס-אנטיפא לכבוד דעם קייזער טיבעריוס; די פרומע יודען אבער האבען דא נישט געוואלט וואוינען, וויל אויף דעם פלאץ איז געווען אמאל א בית עולם און זיי האבען חושש געווען פאר טומאר

פאַרוואָס האָט די תורה געזאָגט דאָס און דאָס (מפני מה אמרה תורה)? און אויף דער שאלה, למשל, פאַרוואָס האָט די תורה געהייסען איבערלאָזען פאה (די עקען פון די נישט געשניטענע תבואה) אויף די פעלדער, גיט ער אַן פיער טעמים, וועלכע שטיצען זיך אַלע אויף דעם געוועהנליכען מענשליכען פערשטאַנד.

פון ר' שמעון בן יוחאי זענען דערגאַנגען צו אונז אויך אַ סך זעהר כאַראַקטעריסטישע אגדי'שע מאמרים. אַ פערביסענער געגנער פון'ם גאַנצען רוימערטום, האָט ער זיך שטענדיג אויסגעדריקט וועגען זיי מיט די שאַרפסטע ווערטער, און ווען איינער פון די חברים האָט געפרובט לויבען די אויסערליכע ציוויליזאַטאָרישע טעטיגקייט פון די רוימער: די מאַרק-פלעצער, די בריקען, די בעדער, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט, — האָט ר' שמעון מיט כעס אויסגעשריען: „אַלץ, וואָס די רוימער האָבען געמאַכט, האָבען זיי געמאַכט נאָר פון זייער בע-קוועמליכקייט-וועגען. זיי האָבען פערפוצט די שטאָדטישע מאַרק-פלע-צער, כדי אַוועקצוזעצען דאָרטין אויסגעלאַסענע פרויען; זיי האָבען אויסגעבויט בעדער, כדי צו וואַשען און ריינינגען זייערע קערפער'ס; זיי האָבען אויפגעשטעלט בריקען, כדי אויפצומאַהנען די שטייערן". אין זיין בעציהונג צום לעבען בכלל האָט ר' שמעון אויך קיין אַסקעטישע נייגונגען נישט אַרויסגעוויזען; ער דריקט זיך אויס אין איין אָרט: „די תורה איז געגעבען געוואָרען נאָר פאַר מן-עסער. דען ווי אַזוי קען עס אַ מענש זיצען און לערנען, און נישט וויסען, וואו ער וועט נעה-מען צום עסען און טרינקען; זיצען און זיך פשט'לען און נישט וויסען, וואו ער וועט נעהמען אַ קלייד אויפ'ן לייב?" ער האָט געהאַט אַ גרויסען קרייז תלמידים, און ווייל ער האָט איבערגעלעבט אַלע זיינע חברים, איז ער געוועזען אַ געוויסע צייט כמעט דער איינציגער אויטאָריטעט פאַר אַלע פראַגען פון דעם רעליגיעזען לעבען.

דער דריטער, לויט זיינע מעלות, אין דעם נייעם קאָלעגיום איז געוועזען ר' יהודה ברבי אלעאי, אַ געבוירענער פון דעם שטעדטיל אושא גופא און אויך אַ דאָרטיגער תושב, וועלכער איז אין אַ סך הינ-זיכטען ענהליך געוועזען צו ר' יהושע בן חנניה. בעשיידען, קלוג, גע-שיקט און בערעדעוודיג, האָט ער שטענדיג געזוכט, צו מילדערן די אָנגעצויגענע בעציהונגען צווישען די רוימער און דער יודישער אומה, און ער ווערט אומעטום בעצייכענט מיט דעם טיטול „חכם" און ראש המדברים. ווי ר' יהושע, האָט ער זיך אויך געשפייזט

פון א מלאכה, און זיין שפרוך איז געווען: „גרוים איז די ארבייט — זי בעעהרט דעם ארבייטער; ווער עס לערנט נישט זיין זוהן קיין מלאכה, טרייבט איהם צווישען גזלנים". ביי דעם כלל האט זיך, ווי ס'שיינט, שטארק געהאלטען ר' יהודה'ס חבר, ר' יוסי בן חלפתא, וועלכער איז געווען לויט זיין פראפעסיע א גארבאר (בורסקי). ר' יוסי האט צוזאמענגעקליבען א ריהע משנות אונטער דעם גריכי-שען נאמען נימוקין (Nomikon); ער האט אויך צוזאמענגעשטעלט א קורצע חראניק פון בריאות עולם ביז דעם בר-כוכבא'שען קריעג. אין דער דאזיגער חראניק („סדר עולם"), וואס האט א געוויסע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע, בעמיהט זיך ר' יוסי אויסצופי-לען און אויסצוגלייכען די פערגעבעלטע און צווייפעלהאפטע דאטומס פון די הייליגע שריפטען, דאגעגען אבער פון אלעקסאנדער מוקדון אן האלט ער זיך גאנץ זעלבסטשטענדיג, און ס'בלייבט נאר צו בעדויערן דעם פאקט, וואס די נאטיצען אין דער חראניק זענען זעהר קורץ.

פון ר' עקיבא'ס איבריגע תלמידים זענען צו אונז קיינע איינצעל-הייטען נישט דערגאנגען; בעקאנט איז נאר, אז אויסער די דאזיגע ישיבות אין גליל, האט זיך געפונען נאך איין ישיבה אין יהודה, און די חכמים פון יענער ישיבה ווערן אנגערופען „רבותינו שבדרום".

נעבען די אלע אויסגערעכענטע תנאים האט א בעזונדער פלאץ פערנומען דער אויבענדערמאנטער ר' נתן, א זוהן פון דעם „ראש גלותא" (פאטריארך) אין בבל; צו אונז זענען נישט דערגאנגען קיין קוועלן וועגען די סבות, וואס האבען אט דעם אריסטאקראטישען גע-לעהרנטען געצוואונגען צו פערלאזען זיין רוהיג היימאט-לאנד און צו קומען קיין פאלעסטינא אין דער צייט, ווען אויף יעדערן איז געהאנגען דאס שווערד פון פיין און שמד; עס איז נאר בעקאנט, אז אין דעם רעסטאווירטען סנהדרין אין אושא איז איהם געגעבען געווארען דער טיטול „אב בית דין". ר' נתן האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אין דעם יורידישען טייל פון דער יודישער געזעצלעהרע און אין אסטרא-נאמיע, און ווי דער גרעסטער טייל פון די תנאים אין יענער צייט האט ער אויך סיסטעמאטיזירט בעזונדערע זאמלונגען פון הלכות, וועל-כע רופען זיך אויף זיין נאמען „משנת דרבי נתן" אדער „תוספתא דרבי נתן".

פון די דאזיגע אלע געזעצלעהרער איז צוזאמענגעשטעלט געווא-רען דאס בעניימטע סנהדרין אין אושא, וועלכער האט ענערגיש געאר-

בייט פאר דער אויפלעבונג פון דער יודישער געזעצלעהרע, וואס האט פון אייביג־אן געהאט די זעלביגע בעדייטונג, ווי די אויפלעבונג פון דעם יודישען לעבענס־גייסט. די טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין דער ריכטונג איז נאך מעהר אינטענסיוו און ענערגיש געווארען, א דאנק דער געפאהר פון א טיפער שפאלטונג, וואס האט זיך אנגערוקט פון בבל; דא איז פארגעקומען פאלגענדעס: אין דער צייט, ווען די געזעצלעהרער אין גליל האבען געארבייט מיט אלע כחות צוריק פליסיג צו מאכען דאס פערגליווערטע בלוט פון דעם יודישען פאלקס־גייסט, צוריק צו שאפען איין גייסטיגען צענטר פאר דער גאנצער אומה, אבצוהיטען פון פערלוירען געהן דעם מאטעריאל פון די איבערגעגעבענע הלכות און מסורות דורך סיסטעמאטישע זאמלונגען,—אין דער צייט האט א יהודה'עאישער עמיגראנט אין בבל זיך ארומגעטראגען מיט דער אידעע, איבערצוטראגען אהין דעם צענטר פון דער אומה, ד. ה. צו גרינדען דארטין א נייעם סנהדרין, וואס זאל איבערנעהמען אין זיינע הענד אלע אנגעלעגענהייטען פון כלל־ישראל. גערופען האט מען דעם עמיגראנט חנניה; דאס איז געווען א ברודערן־זוהן פון דעם בעריהמטען ר' יהושע בן חנניה, וועלכען דער גרויסער פעטער האט אוועקגעשיקט פון ארץ ישראל, כדי איהם אויף אזא אופן צו דערווייטערן פון דעם איינפלוס פון די מינים (יודען־קריסטען). חנניה האט זיך בעזעצט אין נהר פקוד, נישט ווייט פון נהרדעה, און ארגאניזירענדיג דארטין א גרויסען בית דין, אין דער געשטאלט פון סנהדרין, האט ער זיך אליין גענומען די נשיאות, און א געוויסען נחוניא בעשטימט פאר'ן אב בית דין; דער דאזיגער בית דין איז גלייך צוגעטרעטען צו בעשטימען דעם יאהר פון שמיטה און בכלל אלע יודישע קאלענדאר־פראגען, און די דארטיגע קהלות, וועלכע זענען אין דער צייט פון שמד אינגאנצען געבליבען אהן א שום צענטראלער אינסטיטוציע, האבען הארציג בעגריסט דעם נייעם סנהדרין ביי זיך אין לאנד. אין פאלעסטינא האט אבער די ידיעה וועגען דעם סנהדרין ארויסגערופען א שטארקע אונצופריעדענהייט; דא האט מען אין דעם פאקט געמוזט זעהן א געפאהר פאר דער איינהייט פון יודענטום, און דער פאטריארך ר' שמעון בן גמליאל האט געפונען פאר זיין פליכט, אנצעווענדען אלע מעגליכע מיטלען, כדי אבצושוואכען די בעדייטונג פון דעם גלות־צענטר און זאגאר אויך איהם אונטערצוברענגען אינגאנצען. צו דעם צוועק האט ער ארויסגעשיקט צוויי שלוחים, ר' יצחק און ר' נתן, מיט א בריעף צו

דעם נשיא פון יענעם סנהדרין, וואס האט געטראגען אויף זיך דעם טיטול: „למעלת קדושתו של חנניה (אן זיין הייליגקייט — חנניה)“; שטארק געריהרט און געשמייכעלט פון אזא כבוד, האט חנניה זעהר הארציג און פריינדליך אויפגענומען די שלוחים פון ארץ ישראל, און פארגעשטעלט זיי פאר זיין קאלעגיום מיט פערשידענע שבחים און קאמפלימענטען. דאס זענען די גרעסטע פון יודען, — האט ער אויף זיי אויסגערופען — זייערע עלטערן האבען משמש געוועזן אין בית המקדש, און זיי זענען געקומען לעהרנען אין אונזער ישיבה.

אויף אזא אופן האבען זיך די שלוחים ערווארבען דעם צוטרוי און די אכטונג פונ'ם גאנצען קאלעגיום, און ערשט דעמאלט האבען זיי זיך גענומען דורכפיהרען זייער שליחות: קאמפראמיטירען דעם סנהדרין אין נהר-פקוד און אויסווירקען ביי די יודישע קהלות אין בבל, זיי זאלען זיך צוריק ווי פריהער אונטערווארפען דעם אויטאריטעט פון דעם איינציגען צענטער אין לאנד פון די אבות. זיי האבען געלייענט פאר'ן פאלק דעם אינהאלט פון די בריעף, וואס זיי האבען מיטגעהאט מיט זיך, אין וועלכע ס'איז ערקלערט געווארען, אז אזוי ווי די שמד-גזירות זענען בטל געווארען, די חכמים האבען זיך אומגעקעהרט יעדערער אין זיין היים און דאס סנהדרין האט זיך ווידער צונויפגעזאמעלט אין דער שטאדט אושא, דארפען אלע יודישע קהלות זיך צוהערן צו די פערארדנונגען פון דעם איינציגען צענטער און חנניה איז נאר א פערברעכער און א פורץ-גדר, ווען ער וויל צורייסען די אחדות פון דער אומה און בעשאפען א נייעם צענטער אויסער די גרענעצען פון ארץ ישראל. כדי צו דעמאנסטרירען אפען פאר'ן גאנצען פאלק די אונגעזעצליכקייט פון חנניה'ס בעשטימונגען, האט איינער פון די שלוחים אראבגעלייענט פון דער טריבונע: „אלה מועדי חנניה בן אחיו של ר' יהושע“ (דאס זענען די יום טובים פון חנניה, ר' יהושע'ס ברודערן-זוהן), אלס א פאראדיע אויף דעם פסוק פון דער תורה: „אלה מועדי ד'“ (דאס זענען די יום-טובים פון גאט); דער צווייטער שליח האט אויך געטאן דאס זעלבע און פאראדירט די נבואה: „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים“, לייענענדיג אויפ'ן קול: „כי מבבל תצא תורה ודבר ד' מנהר פקוד (דען פון בבל וועט ארויסגעהן תורה און גאט'ס ווארט פון נהר פקוד).

די דאזיגע איראנישע אויסרופען האבען געמאכט א שטארקען רושם אויפ'ן פערזאמעלטען עולם, וועלכער האט זיך איצט ערשט ארומגעזעהען, אז שטיצענדיג חנניה'ס אינסטיטוציע קען ער ווירקליך שאדען

בּרענגען די אחדות פון דער אומה און אז זיי רייסען זיך דערמיט אָפּ פון זייערע בּרידער אין ארץ ישראל און פון דער תורה. אומזיסט האָט חנניה איצט געפּרובּט אָבּשוואַכען די ווירקונג פון די שלוחים דערמיט, וואָס ער האָט געזוכט, זיי אראָבּצוּהאַרפען און צו פערדעכטיגען: די אויפגעמונטערטע שלוחים האָבּען אָפען ערקלערט, אז דאָס נעגען-סנהדרין אין בּבל האָט די זעלבּע בּעדייטונג, ווי א צווייטער מזבח, בּיי וועלכען חנניה און נחוניא דינען פאַר כהנים גדולים, און ווער עס שטיצט אָט דעם סנהדרין זאָגט זיך דערמיט אָבּ פון גאָט און פון כלל ישראל. חנניה האָט זיך פון דעסטוועגען נאָך אלץ נישט געוואָלט אונ-טערגעבּען, און געפּרובּט זיך ווענדען צו ר׳ יהודה בּן בּתירא, וועלכער האָט געהאַט א ישיבה אין נציבין, אויף דער גרענעץ צווישען דער פּאַרטישער און רוימישער מלוכה; ר׳ יהודה האָט אָבּער אויך אָנער-קענט, אז יעדער יוד איז מחויב זיך אונטערצוגעבּען דעם גרויסען בּית דין אין ארץ ישראל. דאַן האָט ר׳ חנניה שוין קיין בּרירה נישט גע-האַט און געמוזט זיך אָבּזאָגען פון זיין גרויסען חלום; ער האָט צושיקט בּריעף אין אלע קהלות פון גלות, אין וועלכע ער האָט אָבּגערופען זיינע קאַלענדאַר-בּעשטימונגען און דערמיט האָט זיך געענדיגט די צענטראַלע טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין בּבל.

אונטער דער צייט איז אין דעם קאָלעגיום פון אושא גופא פאָר-געקומען א שטאַרקער סכסוך, וואָס האָט געקאָנט בּרענגען צו די זעל-בּיגע פאָלגען, צו וועלכע עס האָט אמאָל געבּראַכט דער סכסוך צווי-שען ר׳ גמליאל׳ן און ר׳ יהושע׳ן אין יבנה. ר׳ שמעון בּן גמליאל, וועלנדיג אויפהויבּען די בּעדייטונג פון דער נשיאות, האָט געפּרובּט איינפיהרען א מין עטיקעטע, וואָס האָט געזאָלט אויסצייכנען איהם פון די איבּריגע פּרעזידיום-מיטגליעדער, ר׳ נתן און ר׳ מאיר. די דאָזיגע עטיקעטע האָט בּעפוילען: „ווען דער נשיא קומט אריין שטעלט זיך אויף דאָס גאַנצע פאָלק, און קיינער זעצט זיך נישט פריהער, בּיז ער זאָגט נישט: זיצט; ווען דער אב בּית דין קומט אריין, מאַכט מען צוויי שורות (שפּאַליערן) פון בּיידע זייטען, בּיז ער קומט צו צו זיין פּלאַץ, און ווען דער חכם קומט אריין, בּלייבּט איינער זיצען און איינער שטעלט זיך אויף אזוי לאַנג, בּיז ער זעצט זיך אויף זיין אָרט". אָט די רעפאָרם איז איינגעפיהרט געוואָרען אָהן דעם וויסען פון די בּיידע פּרעזידיום-מיטגליעדער, און ווען זיי זענען אריינגעקומען און האָבּען בּעמערקט דעם שנוי אינ׳ם צערמאָניאַל, האָבּען זיי זיך שט-

לערהאַפט פערשוואוירען, צו בעליידיגען דעם נשיא פאר'ן גאנצען עולם דערמיט, וואס זיי וועלן איהם פערוואַרפען פון אלע זייטען מיט שאלות, אויף וועלכע ער וועט ניט וויסען צו ענטפערן. מיט דעם מיטעל האָבען זיי געגלויבט, צוצוברענגען די זאך ביז אזוי וויים, אז דער קאָלעגיום וועט אויסדריקען דעם נשיא זיין אונצופרידענהייט און אויסוועהלען גלייך אַן אַנדערן אויף זיין אָרט. דער איינפאל האָט זיך אָבער ניט איינגעגעבען; ר' שמעון האָט זיך דערוואוסט פון דער פערשווערונג געגען איהם און האָט זיך צוגעגרייט מיט תשובות אויף אלע מעגליכע שאלות, און אפעלירענדיג צו דעם גאנצען קאָלעגיום, האָט ער אויסגעפועל'ט א ערלויבניש, אויסצושליסען די „רעוואָלוציאָנערען" פון דער פערזאמלונג. ווען ר' נתן מיט ר' מאיר'ן זענען דערנאך געקומען האָבען זיי אלזאָ געפונען פאר זיך די טהירען פון בית־מדרש פערשלאָסען, און דאס האָט זיך געמוזט שלעכט אָברופען אויף דער גאנצער אַקאַדעמישער טעטיגקייט פון קאָלעגיום; א סך צווייפעלהאפטע הלכות, זענען געבליבען ניט ערקלערט און ס'איז ענדליך געקומען דערצו אז איינער (ר' יוסי בן חלפתא) האָט אָפען אויסגעשריען: „די תורה איז אויסוועניג און מיר זיצען אינוועניג!" דאן איז דער נשיא ווייכער געוואָרען און האָט ערלויבט די אויסגעשלאָסענע אריינצוקומען אין בית מדרש, נאר ער האָט ארויפגעלעגט אויף זיי אַן אַנדער אַקאַדעמישע שטראָף. דער שטאָלצער ר' מאיר האָט זיך אָבער איצט אויך ניט געוואָלט אונטערגעבען; ער האָט ניט אויפגעהערט צו דערצערנען דעם פערביטערטען נשיא, און דער לעצטער האָט זיך געזעהען געצוואונגען, אויסצורופען אויף איהם א ח ר ם. דאס האָט ר' מאיר'ן נאָכמעהר אויפגעקאָכט, און ער האָט אויסגעשריען: „איך רעכען מיך ניט מיט אייער חרם אזוי לאנג, ווי איהר וועט מיר ניט ערקלערן, ח ע מ ע ן, פ א ר ו ו א ס און צ ו ל י ע ב ו ו א ס א י ה ר ה א ט מ י ך מ ח ר י ם ג ע ו ו ע ן". דער רעזולטאַט פון דעם צוזאמענשטוס איז געווען דאס, אז ר' מאיר האָט זיך דערווייטערט אינגאנצען פון סנהדרין און זיך בעזעצט ערגעץ אין קליין אזיע, וואו ער איז אויך געשטאָרבען. פאר'ן טויט האָט ער אָנגעזאָגט, מ'זאל דעם ארון מיט זיין קערפער אוועקשטעלן אויפ'ן ברעג פון ים, וואס געהט דורך ארץ ישראל, וועט עס הייסען, אז ער איז בעגראָבען געוואָרען אין דער הייליגער ערד.

די צייט פון ר' שמעון'ס נשיאות איז רייך געווען אויך אין דריקונגען און אונרוהען פון אויסוועניג. די שנאה צווישען יודען און רוימער

איז פון דעם האדריאנישען קריעג אן כסדר געוואקסען, און אין די שפּע־
טערדיגע יאהרען פון אנטאנינוס'עס ממשלה האבען יודען געהאט אויס־
צושטעהן פערשידענע גזירות און רדיפות. אויף ווי ווייט די דאזי־
גע רדיפות האבען דערשלאגען די שטימונג פון פאלק, איז צו זעהן
פון דעם מאמר, וואס איז דערגאנגען צו אונז אין ר' שמעון בן גמלי־
אל'ס נאמען: „אויב די ערשטע, וואס האבען דערשמעקט נאר אביסל
צרות פון דער מלכות רומא הרשעה, זענען אזוי אראבגעפאלען ביי
זיך, הייסט א פשיטא שוין מיר, וואס וואלגערן זיך אב טעג, יאהרען,
דורות און תקופות אין דער דאזיגער מלכות און זינקען ביז'ן האלז אין
צרות און גזירות! מיר נעהמען אויך אן די צרות פאר ליעב. נאר
ווען מיר וואלטען וועלן אויסשרייבען זיי אלע, וואלטען מיר קיינמאל
נישט געענדיגט". עס זענען זאגאר פערהאן רמזים פון רוימישע
קוועלן וועגען געוויסע רעוואלוציאנערע אונרוהען, וואס האבען אויסגע־
בראכען אין פאלעסטינא, אינ'ם לעצטען יאהר פון אנטאנינוס'עס הערשען (161). די דאזיגע פראבע פון א נייעם אויפשטאנד איז, ווי ס'איז
צו גלויבען, געשטאנען אין צוזאמענהאנג מיט די הכנות צו דער מלחמה,
וואס די פארטאנער האבען אין יענער צייט ווידער געפרובט אונ־
טערנעהמען געגען רוים. צו די דאזיגע אונרוהען בעציהט זיך, ווי
ס'שיינט, אויך די תלמודישע אגדה פון יענער צייט, וואס דערצעהלט,
אז די רוימישע רעגירונג האט זיך געפרובט אוועקנעהמען ביי יודען
דאס רעכט, צו האבען אייגענע ציוויל־גערייכטען. א צווייטע תלמודישע
לעגענדע רעדט אויך וועגען שווערע רעפרעסיעס געגען יודען, וואס
האבען געצוואונגען דעם גרעסטען געזעצלעהרער פון דער עפאכע, ר'
שמעון בן יוחאי, צו פאהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין פאר זיינע
ברידער.

אין דער בעציהונג צו די האפנונגען, וואס יודען האבען געלעגט
אויף דער מלחמה, וועלכע האט זיך צופלאקערט צווישען די פארטאנער
און רוימער פאר דער הערשאפט פון מארק אורעליוס, איז זעהר כא־
ראקטעריסטיש דער מאמר פון דעם זעלביגען ר' שמעון בן יוחאי; ער
האט געזאגט: „ווען דו זעהסט א פערסישען (פארטישען) פערד צוגע־
בונדען צו איינער פון די מצבות אין ארץ ישראל, האף אויף דאס
אנקומען פון משיח'ן". ענליך דערצו און נאך מיט מעהר בעשטימט־
קייט האט זיך אויסגעדריקט ר' יהודה ברבי אלעאי: „די צושטערער
(פון ירושלים) איז בעשערט צו פאלען פון פערסישע (פארטישע) הענד".

אָט די פײַנדליכע געפיהלען פון יודען בנוגע צו רוים האָבען געדיענט דעם קײזער, וואָס האָט געפיהרט די מלחמה מיט די פּאַרטאַנער, ווערוס׳ן, אַלס מאָטיוו פאַר נײַע רעפּרעסיעס געגען די יודען פון דער רוימישער אימפּעריע; ווערוס האָט בענײַט האדריאנ׳ס בעפעהל, און האָט פערבאָטען יודען די מצוות: שבת, מלה, און טבילה. די פערפאָלגונגען האָבען אָבער זיך נישט לאַנג געצויגען, און נאָך ווערוס׳עס טויט, ווען אויף דעם רוימישען טראָן איז פערבליבען נאָר מארק אורעליוס אַלײן, זענען די דערמאָנטע גזירות אָבגעשאַפט געוואָרען. דער דאָזיגער געקרוינטער פילאָזאָף איז איבערהויפּט געוועזען אַ געגנער פון צוואַנגס-מיטלען און פערפאָלגונגען, און אויך דאָס קריסטענטום האָט אין זײַן צײַט לײַכטער אָבגעאָטעמט.

וועגען דעם זעלבינגען קײזער-פילאָזאָף זענען דערגאַנגען צו אונז פערשידענע קוועלן, וועלכע זענען זיך סותר אײנע די אַנדערע; פון אײן זײַט דערצעהלען די תלמודישע אגדות זעהר פיעל וועגען די האַרציגע בעציהונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען אורעליוס׳ען (אַנטאָנינוס-קיסר) און דעם יודישען פּאַטריאַרך; און דאַגעגען שילדערן די רוימישע קוועלן גאַנץ אַנדערש אורעליוס׳עס בעציהונג צו יודען. דאָרט דערצעהלט זיך, אַז זענענדיג אין יהודה (175), איז ער שטאַרק אונצופרידען געוועזען דערפון, וואָס די בעפעלקערונג האָט איהם נישט גענוג פײַערליך אויפגענומען, און ער האָט אויסגעשריען: „אָט ענדליך האָב איך געזעהען אַ פאָלק, וואָס איז נאָך ערגער פון די מאַראָקמאַנען, קוואַדען און סאַרמאַטען!"

אין יענער צײַט איז אין דעם אינערליכען לעבען פון דער יודישער אומה פאָרגעקומען אַ בעדײַטענדע געשעהעניש: ר׳ שמעון בן גמליאל איז געשטאָרבען און דער פּאַטריאַרכען-שטוהל איז איבערגעגאַנגען צו זײַן זוהן ר׳ יהודה, וואָס איז בעקאַנט אונטער׳ן נאָמען ר׳ יהודה הנשיא. געבוירען אין דער עפּאָכע פון די שמד-גזירות, ווען דאָס פאָלק האָט מיט זײַן לעבען געמוזט בעצאָהלען פאַר דעם גרויסען חלום פון פרײַהײַט און זעלבסטשטענדיגקײַט, איז ר׳ יהודה אַזוי ווי ערצויגען געוואָרען גלײַך מיט דעם געדאַנק, אײנמאָל פאַר אַלע מאָל פעסט אָוועקצושטעלן די אינווענינגסטע גאַנצקײַט, אײניגקײַט און שטאַרקײַט פון פאָלק אַזוי, אַז קײנע ווינטען זאָלען איהם נישט קענען מעהר צושפּליטערן און צורײַסען, און ער האָט אָט די אויפגאַבע דורכגעפיהרט. ווי זײַן עלטער-זײדע הלל האָט ר׳ יהודה אויך מיט זײַן

איינענער פערזאן געשאפפען א פעסטען באדען פאר דעם אויטאריטעט פון דער אינסטיטוציע, וואס איז געשטאנען אונטער זיין רשות, און דאס ווערק, וואס איז פון איהם געשאפפען געווארען, האט דעם דאזיגען אויטאריטעט געזיכערט און פעראייביגט.

ר' יהודה איז געוועזען זעהר רייך און זיין הויף האט זיך אויסגעצייכענט מיט א קעניגליכען לוקסוס, — אין פאלק האט זיך געזאגט, אז די פערד-שטעלער פונ'ם נשיא האבען מעהר ווערט, ווי די שאצקאמערן פון דעם פערסישען קעניג. פון דער עשירות האבען אבער די ארומיגע און די הונדערטער תלמידים פון זיין קאלעגיום מעהר גענאסען, ווי ער אליין. ווען עס האט אויסגעבראכען א שרעקליכער הונגער אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע, האט דער יודישער נביא געעפענט זיינע תבואה-מאגאזינען און געטיילט קארן די נויטבעדערפטיגע. אין אנהויב האט ער געהאט בעשטימט, אז עס זאלען געשטיצט ווערן נאר „בעלי מקרא, בעלי משנה און בעלי תלמוד", נישט קיין „עמי הארצים"; ווען איינער פון די תלמידים האט איהם אבער אויפמערקזאם געמאכט אויף דער אונעהרליכקייט פון אזא מין בעשטימונג, און האט זיך געווענדעט צו איהם מיט די ווערטער: „רבי! שפייז מיך, ווי א ראב, ווי א הונט" — האט ר' יהודה אנערקענט די אונגערעכטיגקייט און געזאגט: „זאלען אלע אריינגעהן". א ענליכער פאל איז פארגעקומען א צווייטען מאל, ווען דער נשיא האט אויך ארויסגעוויזען פריהער זיין אנגעבוירענע הארטע נאטור און דערנאך — א סך מענשענפריינדליכקייט און רחמנות; עס זענען געקומען צו איהם די טעכטער פון דעם פערדעטערישען תנא אלישע-אחר און געבעטען שטיצע. האט זיי דער פאטריאטישער נשיא אבגעזאגט און געלייענט אויף זיי דעם פסוק: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (ער זאל איהם קיין גנעדיגקייט נישט ארויסווייזען און זאל נישט בארמהערציג זיין צו זיינע יתומים); דאן האבען זיך די טעכטער אבגערופען צו איהם: „רבי! געדענק זיין תורה און פערגעס זיינע מעשים", און ר' יהודה האט מיט טרערן אין די אויגען זיי געגעבען, וואס זיי האבען געוואלט.

צוליעב נישט בעקאנטע סבות איז דאס סנהדרין אין יענער צייט איבערגעטראגען געווארען פון איין ארט אין אנדערן: פון אושא קיין שפרעם, פון שפרעם קיין בית שערים און פון בית שערים קיין צפורי. אינ'ם לעצטען שטעדטיל האט זיך דאס סנהדרין אריבערגעצויגען צוליעב ר' יהודה'ן אליין, ווייל די לופט האט דא זעהר גוט געווירקט אויף דעם

געזונר־צושטאַנד פֿונ׳ם קרענקליכען נשיא. אין צפורי האָט דאָס סנהדרין דערגרייכט די העכסטע שטופֿע פֿון זיין אויטאָריטעטער מאַכט; דאָ האָט זיך געפֿונען א פֿאָלשטענדיגער קאָמפּלעט פֿון 70 מיטגליעדער, וועלכע האָבען געהאַט צו ענטשיידען אלע געזעצגעבעריכע און רעליגיעזע אַנגעלעגענהייטען פֿון דער אומה, לויט דעם צערעמאָניאַל, וואָס איז געװען איינגעפֿיהרט אינ׳ם סנהדרין פֿון „לשכת הגזית״. איבער די דאָזיגע זיבעציג מיטגליעדער איז געשטאַנען דער נשיא, וועלכער האָט בעזעסען א אונבעגרענצטע מאַכט, און אין פֿאָלק האָט זיך געזאָגט, אז פֿון משה׳ן אָן איז נישט געװען אזא פֿעראייניגונג פֿון תורה און גדולה אין איין אָרט, ווי ביי ר׳ יהודה הנשיא. פֿיהרען די ישיבה, השגחה געבען אויף דער הנהגה פֿון די יודישע קהלות, ענדגילטיג בעשטימען די קאַלענדאַר־אויסרעכנונגען, מסמיך זיין תלמידים, אָנפֿיהרען די זיצונגען פֿון סנהדרין, — אָט די אַלע פֿונקציעס האָבען זיך געפֿונען אין די הענד פֿון דעם מעכטיגען נשיא, און זיין פּאָפּולאַריטעט איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אז דאָס פֿאָלק האָט איהם גערופֿען בלויז רבי, ווייזענדיג דערמיט, אז אלע איבריגע געזעצלעהרער האָבען אנטקעגען איהם קיין בעדייטונג נישט. מיט דער צייט האָט דאָס סנהדרין אליין געגעבען דעם נשיא מעהר רעכט, וויפֿיעל עס האָבען געהאַט אלע נשיאים פֿאַר איהם; ר׳ יהודה איז געװען זעלבסטהערשער אין זיין קאָלעגיום — ער האָט נישט געהאַט נישט קיין אב בית דין, נישט קיין חכם; האָט דער גאַנצער קאָמפּלעט פֿון סנהדרין בעשטימט איינעם אויף א פּאָסטען אָדער געגעבען איינעם סמיכה אָהן דעם נשיא׳ס הסכּמה, האָט די בעשטימונג אָדער די סמיכה קיין בעדייטונג נישט געהאַט, און האָט דער נשיא אויף זיין אייגענער פֿעראַנטוואָרטליכקייט בעשטימט איינעם אלס ריכטער אָדער געזעצלעהרער, — איז די בעשטימונג גילטיג געװען.

די קהלות אין און אויסער ארץ ישראל זענען געשטאַנען אין א שטענדיגער פֿערבינדונג מיט׳ן פּאַטריאַרך, און ער פֿלעגט בעשטימען פֿאַר זיי בעאַמטע, ריכטער און לעהרער. אַזוי האָבען זיך די ראשים פֿון דער קהלה אין סימאָניא געװענדעט צום נשיא מיט דער בקשה, ער זאָל זיי שיקען „איין מענשען, וואָס זאָל פֿאָרלייענען פֿאַר זיי, לעהרנען זיי און משפּט׳ען צווישען איינעם און אנדערן״, און ר׳ יהודה האָט זיי געשיקט איינעם פֿון זיינע תלמידים, ר׳ לוי בר סיסי, רעקאָמענדירענדיג איהם מיט דער ערקלערונג: „איך גיב אייך אזא מענשען,

חי איך בין". אנ'אנדער תלמיד ר' יהודה'ס מיט'ן נאמען רבה בר חנא פון כפרי אין בבל, האט זיך אויפגעהאלטען א לענגערע צייט אין ארץ ישראל, און ווענדיג זיך אומקעהרען אין דערהיים, האט ער, דורך זיין פעטער ר' חייא, געבעטען פונ'ם נשיא רשות, צו מעגען דארטין „לעהרנען און פסק'נען". אזא מין סמיכה פונ'ם נשיא האט בעקומען אויך זיין צווייטער תלמיד פון בבל, אבא אריכא, וועלכער איז שפעטער (אונטערן נאמען רב) בעריהמט געווארען אלם איינער פון די גרעסטע אויטאריטעטען אין זיין לאנד. נאר איין איינציגער מענש איז געווען דעמאלט אין דער יודישער וועלט, וואס האט זיך געקענט פערגלייכען צו דעם פאטריארך אין ארץ ישראל בנוגע צו מאכט און כבוד — דער ראש גלותא אין בבל. און ר' יהודה האט איהם זאגאר מקנא געווען, וואָרום אויב יענער האט נישט געשפיעלט קיין גרעסערע ראליע פון איהם אין דער יודישער וועלט גופא, האט ער אבער מעהר אנזעהען געהאט ביי דער פארטישער רעגירונג, ווערענד די נשיאות אין פאלעסטינא איז פון רוים העכסטענס נאר געדולדעט געווארען.

א געבוירענע הערשער-נאטור, האט ר' יהודה אבער זיך מיט דעם נישט גערעכענט אין דער פראקטיק. אין זיין ממשלה האט ער זיך געהאלטען, ווי א אונבעגרענצטער הערשער, און זיין בעציהונג צו די תלמידים איז געווען א שטרענגע, א געביטערישע. יעדערער פון זיי האט שטענדיג געמוזט געדענקען, אז ער שטעהט נישט בלויז פאר א לעהרער, נאר אויך פאר א הערשענדער פערזאן, און די מינדסטע פרייהייט אין דער האלטונג בנוגע צום פאטריארך איז שטרענג בעשטראפט געווארען. צווישען דער גרויסער צאהל תלמידים פון בבל, וואס האבען זיך געפונען אין ר' יהודה'ס אקאדעמיע, איז געווען איינער מיט'ן נאמען חייא (פון אחיה), וואס האט זיך אויסגעצייכענט מיט אונגעוועהנליכע מעלות, און איז געווען בעריהמט מיט זיין אונערמידליכער טעטיגקייט, צו פערשפרייטען די תורה צווישען די ברייטע שיכטען פון פאלק. דעם דאזיגען ר' חייא האט ר' יהודה אליין אויך שטארק געשעצט און ליעב געהאט, און געזאגט אויף איהם: „א גרויסער מענש, א הייליגער מענש"; און דאך האט ער איהם נישט געקענט שענקען דעם פאקט, וואס ער, ר' חייא, האט זיך ערלויבט צו מאכען א שפאס מיט איהם. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: ר' יהודה האט זיך אמאל אבגערופען צו זיין געליעבטען תלמיד: „אלע

וואס א מענש וועט מיר הייסען טאן, וועל איך טאן, נאר נישט דאס, וואס די בני בתירא האבען אמאל געטאן בנוגע צו מיין זיידען הלל, ווען זיי האבען זיך אבגעזאגט פון דער נשיאות אין איהם אוועקגעזעצט אויף זייער שטוהל; ווען דער ראש גלותא (עקזילארך) פון בבל, רב הונא, וואלט קומען אהער, וואלט איך איהם נאר אוועקזעצען אויבען־אן, ווייל ער איז פון שבט יהודה און איך בין פון שבט בנימין (לויט אנ'אנדער גוסח: ווייל ער קומט ארוים פון דוד המלך פון דער מענ־ליכער ליניע, און איך פון דער ווייבליכער), אבער מיין פלאץ וואלט איך איהם נישט אבגעגעבען". אין א צייט ארום איז ר' חייא אריינגעקומען און האט אויסגערופען: „רב הונא, דער ראש גלותא פון בבל קומט אהער". דאס האט אויפ'ן פאטריארך געמאכט אנ'איינדריק און ער איז רויט געווארען פון אויפרעגונג; ערשט דאן האט אבער ר' חייא ערקלערט: „זיין ארון קומט אן, ווייל ער האט אנגעזאגט פאר'ן טויט, מ'זאל איבערפיהרען זיינע ביינער קיין ארץ ישראל און זיי דארטין ברענגען צו קבורה"; פאר דעם שפאס האט דער נשיא דערווייטערט פון זיך דעם תלמיד אויף דרייסיג טאג. א צווייטען מאל איז פארגעקומען, אז ר' חייא האט בעקומען א שטארקען אויסרייד פון פאטריארך דערפאר, וואס ער האט געלעהרנט מיט צוויי תלמידים אין גאס, געגען דעם בעפעהל פון נשיא, וואס האט פערבאטען צו לעהרנען אין אנ'אפענעם ארט.

א עהנליכע עמפפינדליכקייט האט ר' יהודה ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו זיין תלמיד שמעון בר קפרא; דער דאזיגער תלמיד איז, אויסער זיין גרויסקייט אין לעהרנען, געווען אויך א גלענצענדער קענער פון דער העברעאישער שפראך, און דערצו — א געשיקטער דיכטער און סאטיריקער. האט זיך געמאכט אמאל, אז ביים נשיא אין שטוב איז געווען פערזאמעלט א גרויסע געזעלשאפט, און דעם וויציגען בר קפרא האט זיך פערגלוסט מאכען א שפאס מיט'ן איידים פון נשיא, בר אלעשה, וועלכער איז געווען זעהר רייך, אבער פראסט און דערצו נאך א גרויסער בעל גאוה. פון די פערזאמעלטע האט יעדערער געפונען אנ'אנדער זאך, צו פרעגען דעם נשיא, און נאר איין בר־אלעשה איז געזעסען שווייגעגדיג; איז צו איהם צוגעגאנגען בר־קפרא און איינגערעדט, ער זאל אויך עפעס פרעגען דעם נשיא, און דערביי האט ער איהם אויפגעגעבען א עפיגראם, וואס האט ענטהאלטען א בייסענדע סאטירע געגען געוויסע פערזאנען, וועלכע זענען געשטאנען

נאָהנט צום נשיא. בר-אלעשה האט די סאטירע נישט פערשטאנען, און פאָרגעלייענט דאס ליעדעל פאר זיין שוועֶר, יענער האט אָבער גלייך בעמערקט בר-קפרא'ס מיין, און וועדענדיג זיך צו דעם שמייכלענדען דיכטער, האט ער מיט אָפענער פערראלטונג געזאָגט: „וועד ביזט? איך קאָן דיך נישט!" ערשט דאן האט בר-קפרא זיך ארומגעזעהען, אז ער האט איבערגעשאפט די מאס, און האט פערשטאנען, אז ער האט נישט מעהר קיין האפנונג צו בעקומען סמיכה פונ'ם נשיא. דעם דאזי-גען פסק האט געהאט אויך מר-שמואל, איינער פון די בעריהמטע תלמידים פון בבל, וואס האט געלערנט אין ר' יהודה'ס ישיבה און וואָגאר אויך אויסגעהיילט איהם פון זיין שווערער קראנקהייט. מעהר דאָקטאר און אַסטראָנאָם, ווי געזעצקענער, האט ר' יהודה איהם נישט געוואָלט מסמיך זיין פאר א געזעצלעהרער, און פיהלענדיג אליין, אז דאס איז נישט קאָרעקט בנוגע צו א מענשען, וואס האט איהם ביים לעבען דערהאלטען, האט ער זיך אמאל געפרובט פערענטפערן פאר שמואל'ן; דער לעצטער האט זיך אָבער פריהער געחאפט און איהם איראָניש געענטפערט: „אומזיסט דער צער! איך זעה, אז ס'איז שוין אויף מיר אזוי נגזר געוואָרען און אין אדם הראשונ'ס בוך איז געשטא-נען געשריעבען, אז שמואל ירחינאה וועט האבען נאר דעם טיטול „חכם" און נישט „רבי" און רבי'ס (ר' יהודה'ס) הילף וועט קומען דורך זיין האנד".

בנוגע צו דער געזעצגעבענדער פראקטיק האט ר' יהודה ארויס-געוויזען א אונגעוועהנליכע זעלבסטשטענדיגקייט, און ווי א אייניקעל פון דעם גרויסען הלל, האט ער דאס אלע מאל געטאן נישט כדי צו בעלעסטיגען און בעשווערן דאס יודישע לעבען, נאר כדי עס צו פער-לייכטערן. ער האט איינגעפיהרט תקנות מיט גרויסע פערלייכטע-רונגען אין א סך דינים און מנהגים, וועלכע זענען געווען פערהייליגט אין פאלק צוליעב זייער אלטקייט, און האבען קיין יסוד נישט געהאט אין דעם איצטיגען לעבען. צו די לעצטע האבען אנגעהערט אויך די אלע דינים וועגען שמיטה און מעשרות, וואס האבען שטארק גע-דריקט דעם פאלק ביי דעם איצטיגען סיסטעם פון קאפ- און ערד-שטייערן. ר' יהודה האט זאגאר געוואָלט אינגאנצען מבטל זיין דעם דין פון שמיטה, אלס א געזעץ, וואס איז נישט צוגעפאסט צו די איצ-טיגע לעבענס-בעדינגונגען פון די יודישע מאסען; אזוי פיעל האט ער שוין אָבער מורא געהאט אויף זיך צו נעהמען, זעהענדיג די גרויסע

התנגדות, וואס יענע פערלייכטערונגען האבען ארויסגערופען צווישען די קאנסערוואטיווע עלעמענטען פון סנהדרין. פון די האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר׳ פנחס בן יאיר, דער איידעם פון דעם אויבענדערמאנטען ר׳ שמעון בן יוחאי. אונגעוועהנליך פרום און אסקעטיש, האט זיך אט דער ר׳ פנחס אויסגעצייכענט אויך מיט א שטארקען פאטריאטישען געפיהל, און פול מיט פערצווייפלונג פלעגט ער שטענדיג קלאגען: „זינט עס איז חרוב געווארן דער בית המקדש האבען די חברים און פאטריאטען אנגעהויבען זיך צו שעמען, און די אנשי מעשה זענען ארים געווארן, און עס האבען זיך געשטארקט בלויז די קולאק און צונג-מענשען; קיינער פרעגט נישט און קיינער זוכט נישט, און מיר מוזען האפען נאר אויפ׳ן טאטען אין הימעל״. ר׳ פנחס האט שטארק מחמיר געווען אין די מצוות, וואס זענען געווען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון ארץ ישראל און האבען זיך דארטען פראקטיצירט, ווען דער בית-המקדש איז געשטאנען; זיין שטרענגקייט אין דער הינזיכט האט געדיענט אלס שטאף פאר פערשידענע איראנישע מעשיות, און אין פאלק האט זיך דערצעהלט, אז ווען איינער האט אמאל געפרובט אונטערטראגען ר׳ פנחס׳עס אייזעל נישט קיין גע׳מעשר׳טען האבער, האט עס דער אייזעל גלייך דערשפירט און נישט געוואלט פערזוכען.

וועגען דעם סכסוך, וואס האט אויסגעבראכען צווישען דעם נשיא און ר׳ פנחס׳ן, צוליעב דער פראגע פון שמיטה, איז דערגאנגען צו אונז די פאלגענדע אגדה, וואס כאראקטעריזירט אויך אין אלגעמיין די בעציהונג צווישען די דאזיגע גרויסע גייסטער. דער נשיא האט זיך געשטיצט אויף דעם, וואס יענעם יאהר איז געווען א שטארקע נישטגערעטעניש אויף די פעלדער און ס׳איז פארגעשטאנען די געפאהר פון א הונגער. און ער האט געוואלט מתיר מאכען שמיטה כלומר׳שט נאר אויף דעם יאהר, אלס אנ׳אויסנאהם; ווען ער האט אבער געפרובט א רעדטאן מיט ר׳ פנחס׳ן, און איהם אנגעהויבען אויפמערקזאם צו מאכען אויף דעם, וואס „די תבואות זענען נישט געראטען״, — האט איהם ר׳ פנחס גלייך איבערגעשלאגען מיט דער בעמערקונג: „די ביטערע קרייטעכצער זענען גערעטען״; דאס האט געהייסען: אויב דאס פאלק וועט קיין ברויט נישט האבען, זאל עס זיך שפייזען מיט ביטערע קרייטעכצער און די מצוה פון דער תורה טאר נישט בטל ווערן. ר׳ יהודה האט דאן שוין מעהר נישט גערעדט מיט ר׳ פנחס׳ן וועגען דעם; נאר איינמאל האט זיך געטראפט, אז ר׳ פנחס איז אנגעקומען אין דער געגענד פון רבי׳ס הויף, איז רבי איהם ארויסגעגאנגען אנטקעגען און

פערבעטען צו זיך אויף א מאלצייט; אויף דעם האט ר' פנחס גענטפערט, אז ער וועט קומען צוריקפאהרענדיג, ווייל איצט איז ער פערנומען אין א מצוה-ענין. דערביי האט ער ערקלערט דעם צופריעדענעם נשיא: „דו מיינסט, אז איך האב מיך פערשווארען נישט נהנה צו זיין פון קיינעם? יודען זענען היילעג. אנ'אנדערער וויל מהנה זיין און האט נישט, מיט וואס; א צווייטער האט יא, מיט וואס, און וויל נישט; דו ווילסט און האסט מיט וואס — בין איך גרייט ביי דיר צו עסען". צוריק קומענדיג, איז ער גראד געגאנגען דורך דעם הויף, וואו ס'זענען געשטאנען ווייסע מויל-אייזלען, האט ער געזאגט: „דער מלאך המות איז ביי איהם אין שטוב, וועל איך ביי איהם עסען? האט רבי זיך דערוואוסט. איז ער ארויסגעגאנגען צו איהם און געזאגט: איך וועל זיי פערקויפען! — ס'שטעהט: ולפני עור לא תתן מכשל (פאר א בלינדען זאלסטו קיין שטרויכלונג נישט אוועקלעגען), האט ר' פנחס געענטפערט. — איך וועל זיי מפקיר זיין! — וועסטו אנטאן נאכמעהר שאדען. — איך וועל זיי לאזען מסרס זיין (קאסטרירען)! — ס'איז א צער בעלי חיים. — איך וועל זיי הרג'ענען! — וועסטו עובר זיין אויף בל תשחית. און אזוי לאנג האבען זיי זיך געשפארט, ביז ס'איז אויסגעוואקסען א הויכע וואנט צווישען זיי".

ביי דער שטארקער התנגדות פון דעם פערהייליגטען ר' פנחס בן יאיר, האט דער נשיא פונדעסטוועגען דאך נישט נאכגעגעבען און זיינע פערלייכטערונגען אין דעם רעליגיעזען לעבען פון פאלק זענען פערבליבען אין זייער קראפט. צווישען אנדערעס האט ר' יהודה אויסגעשלאסען עטליכע פאלעסטינישע ראיאנען (בית שאן, קסריה א. אנד., וועלכע זענען פון אייביג אן געווען בעפעלקערט פון געצענדיענער) פון כלל ארץ ישראל, און אויף אזא אופן זיי בעפרייט פון די אלע געבאטען, וואס זענען פערבונדען מיט דער היילינגקייט פון דער יודישער ערד. ר' יהודה האט אין געוויסע הינזיכטען פערלייכטערט אויך די געזעצען וועגען שבת, וועלכע האבען שטארק געדריקט דעם פאלק און פערוואנדעלט דעם שבת'דיגען טאג אין א טאג פון פיין און נויט.

אט די אלע פערדיענסטען פון דעם געאכפערטען נשיא זענען אבער נישט בעדייטענד אין פערגלייך מיט דער אונטערנעהמונג, וואס האט זיין נאמען אונשטערבליך געמאכט און געבילדעט מיט זיך א נייע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע — די אבשליסונג פון דער משנה. פון יענער צייט אן, ווען עס איז געמאכט געווארן די ערשטע פראבע

צונויפצוזאַמלען דעם הלכי׳שען מאַטעריאַל (אונטערן נאָמען עדיות),
זענען שוין געהאַט אריבער עטליכע דורות, און דער דאָזיגער מאַטער־
יאַל איז זיך פונאַנדערגעוואַקסען אין אַ אומגעהויערער מאָס. הונדערטער
נײַע מעגליכקײַטען און הלכות זענען ערקלערט און בעשטימט געוואָרן
אין די פערשידענע ישיבות פון די גרויסע געזעצלעהרער, און די זאַך
איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווײַט, אַז די אַלטע טראַדיציע, לויט וועלכער
די אַלע ערקלערונגען, געזעץ־אויסטײַטשונגען און בכלל נײַע הלכות
האָבען געמוזט איבערגעהן פון דור צו דור בעל פה (אויסווענדיג,
מונדליך), כדי דערמיט צו בעטאָנען די הײליגקײַט פון דער געשרי־
בענער געטליכער תורה (תורה שבכתב), — אַז אָט די טראַדיצ־
יע האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ געפאַהר פאַר דער גאַנצער ווײַטער־
דיגער ענטוויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. וואָס ווײַטער איז
אַלץ מעהר אונמעגליך געוואָרן, צו געדענקען אויפ׳ן קאָפּ די אומגעהוי־
ערע צאָהל הלכות, וואָס האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און פער־
וויקלען זיך, און די עטליכע סיסטעמאַטיזירטע זאַמלונגען פון ר׳ עקיבא
און ר׳ מאיר האָבען שוין איצט אויך גאַנץ ווייניג בעפרידיגט די פאָ־
דערונג פון דער צײַט.

אָט די ערנסטע לאַגע האָט דעם חײַטזיכטיגען נשיא שטאַרק בע־
אונרוהיגט, און ער האָט זיך גענומען פאַר דער גרויסער אַרבײַט —
צונויפצוזאַמלען אין איין ווערק דעם גאַנצען הלכי׳שען מאַטעריאַל, וואָס
האָט זיך געשאַפען און געבילדעט פון די אַלטסטע צײַטען אָן — די
כנסת הגדולה, — ביז דער עפּאָכע פון די לעצטע ישיבות. אין דער
זאַמלונג, אונטערן נאָמען משנה, האָט ר׳ יהודה אַרײַנגעגעבען נישט
בלויז די בעשטימונגען פון יעדער הלכה, נאָר אויך די פערהאַנדלונגען,
די שקלא וטריא וועגען איהר; דערבײַ האָט ער אָבער אַלײן שוין
מכריע געווען צווישען די פערשידענע מײנונגען און נישט איבערגע־
לאָזען כמעט קײן שום הלכה אָהן אַ קלאָרער בעשײדונג. כדי אַרײַנ־
צופירענגען מעהר אָרדנונג אין דער אומגעהויערער מאַסע פון געזעץ־בע־
שטימונגען און פערהאַנדלונגען וועגען די פערשידענסטע פראַגען פון
דעם געזעלשאַפטליכען און רעליגיעזען לעבען, האָט ר׳ יהודה אײַנגע־
טײלט דעם מאַטעריאַל אין בעזונדערע זעלבסטשטענדיגע גרופּען, לויט
דעם כאַראַקטער פון די פראַגען, וואָס זענען אין זײ בעהאַנדעלט גע־
וואָרן. אויף דעם יסוד זענען ענטשטאַנען אין דער משנה זעקס אָבטײ־
לונגען (סדרים), אונטער די פאָלגענדע נעמען און מיט די פאָלגענדע

אינהאלטען: א) זרעים (וואקסונגען) — אלע געזעצען, וואס האבען א שייכות צו דער ערד (פאה, שמיטה, מעשר א. א. וו.); ב) מועד (יום-טוב) — די געזעצען וועגען שבת, וועגען אלע יום-טובים, תעניתים א. א. וו.; ג) נשים (פרויען) — אלע געזעצען, וואס בעהאנדלען די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי; ד) נזיקין (שאדען טאן) — אלע געזעצען וועגען דער בעציהונג צווישען איין מענשען און דעם אנדערן (בירגערליכע און קרימינאל-געזעצען) און וועגען דער טעטיגקייט פון געריכט; ה) קדשים (הייליגקייטען) — וועגען קרבנות, שחיטה, כשר און טרפה א. א. וו.; ו) טהרות (ריינקייטען) — וועגען די ריינהייטס-פליכטען פון די לויים און געוועהנליכע יודען, וועגען דער היגיעניש רייגקייט אין פאמיליענלעבען (נדה) א. א. וו. אט די גרופעס האבען זיך ווידער געטיילט אויף קליינע אבטהיילונגען (מסכתות), און עטליכע פון די מסכתות, וואס זענען געוועזען קליין, אום צו פערנעהמען א גאנצען „סדר״, זענען אריינגענומען געווארן אין זייטיגע גרופעס, חאטש זיי האבען צו יענע קיין דירעקטע שייכות נישט געהאט, אזוי, למשל, איז אין דעם סדר „זרעים״ אריין די מסכתא „ברכות״, וואס בעהאנדעלט אלע תפילות און ברכות אין שוהל און אין הויז; אין דעם סדר נשים — די מסכתא „נדרים״ (וועגען א נדר טאן) און „נזיר״ (וועגען נזירות און בעזונדערער הייליגקייט); אין דעם סדר נזיקין — דער טראקטאט וועגען געצענדיענעריי („עבודה זרה״) און די זאמלונג פון עטישע אפאריזמען (פרקי אבות).

דאס איז געוועזען א ריעזען-ארבייט, דעם לאאס צו בעלייכטען און צו סיסטעמאטיזירען, צונויפצונעהמען אין איין רייהע א מאסע געזעצען, ארויסצוגעפינען די צוזאמענגעהעריגקייט אדער די געגענזעצליכקייט פון די דאזיגע געזעצען, און דאס אלץ קורץ און בינדיג צו פארמולירען; דער קצור און די אויסדריקליכקייט איז דא נאך בעזונדער נויטיג געוועזען, ווייל דאס ווערק איז לכתחילה געשאפען געווארן נישט אלס אבגעשלאסענער קאדעקס, נאר אלס געדענק-בוך (ספר זכרון) פאר זיך און פאר די תלמידים. די שפראך פון דער משנה איז די אקאדעמישע העברעאישע שפראך פון יענער צייט, וואס איז געוועזען פיעל פשוט'ער און פראזאאישער פון דעם הויך-פאעטישען ביבלישען דיאלעקט, דער-פאר אבער אויך פיעל רייכער, מיט פיעל מעהר בעשטימטקייט און נאהענטער אין א געוויסער מאס צו דעם אלטעגליכען אראמעאישען דיא-לעקט. די דאזיגע שפראך איז געוועזען איינגעפיהרט אינ'ם הויף פון

נשיא, און אין פאלק האט זיך שפעטער דערצעהלט, אז אפילו די דינסטען דארטין האבען געקענט גוט העברעאיש.

געשאפען אלס ספר זכרון, איז די שפראך פון דער משנה, ווי געזאגט, זעהר קורץ, און דאס האט שפעטער געבראכט צו נײַע מײַנונגס-פערשיעדענהײַטען און אויסטײַטשונגען, וואס האבען זיך געצויגען גאנצע יאהרהונדערטער. דערצו האט א סך מיטגעהאלפען אויך דער פאקט, וואס די משנה איז געווארן מיט דער צײַט פיעל מעהר, ווי א ספר זכרון — דער אויטאריטעט פונ'ם גרויסען נשיא איז געווען אזוי גרויס, אז זײַן ספר זכרון איז אנגענומען געווארן פון גאנצען פאלק, ווי א הײַליג געזעץ-בוך, ווי א צווײַטע תורה, און די הלכות פון דער משנה זענען אלײַן געווארן א מין אײַזערנער יסוד, אויף וועלכען ס'האבען זיך שפעטער אויסגעבויט גאנצע פיראמידען פון נײַע אויסטײַטשונגען און פלפולים. די אלע געזעצלעהרער, וואס זײַער נאמען ווערט דערמאנט אין דער משנה, בעקומען אין פאלק דעם עהרענטיטול תנאים, וועהרענד די אויסטײַטשער פון דער משנה און בכלל אלע געזעצלעהרער פון ר' יהודה'ן אן, טראגען דעם נאמען אמוראים.

ענדיגענדיג די משנה, האט ר' יהודה נאך געלעבט א סך יאהרען, און אויף וויפיעל ס'איז ארויסצודרינגען פון די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דערגאנגען צו אונז פון יענער צײַט, איז דעמאלט די יודישע לאגע אין פאלעסטינא וואס ווײַטער אלץ ערגער געווארען. מיט דער הערשאפט פון מארק אורעליוס'עס זוהן, קאמאדוס, הויבט זיך אן די רײַהע פון מערדעריש-ווילדע קרוין-טרעגער, וואס האבען זיך אײַנע די אנדערע דערשטיקט און דערשטאכען, כדי צו פערחאפען דעם טראן. קאמאדוס האט בעשטימט פאר א פערוואלטער איבער סיריען און פאלעסטינא דעם אכזריות'דיגען פעסצעניוס ניגער, און ווען די אײַנוואוינער פון יהודה האבען זיך געפרובט ווענדען צו איהם מיט דער בקשה, ער זאל פערלײַכטערן עטוואס די אונערטרעגליכע משא פון אלערלײַ שטײַערן, האט ער זײַ געענטפערט: „איהר פערלאנגט, איך זאל פערלײַכטערן די שטײַערן פון אײַערע פעלדער, און איך וואלט וועלן ארויפלעגען א אבצאהל אויך אויף דער לופט, וואס איהר אטעמט אײַן". נאך קאמאדוס'עס טויט האבען די פרעטאריאנער פערקויפט די רוימישע קרוין דעם שענדליכען דידיוס יוליאנוס; יענער איז אבער אויך באלד גע'הרג'עט געווארן, און עס האט אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג צווישען סעפטימוס סעווערוס און פעסצעניוס ניגער, אין

וועלכען עס זענען אריינגעצויגען געוואָרן אויף די יודען פון פּאַלעסטי-נא . די לעצטע , וויסענדיג גוט פון ניגער׳ס אַכזריות , האָבען זיך גע-שטעלט אויף דער זייט פון סעפּטימוס סעווערוס , און אין דערזועלבי-גער צייט זענען די שומרונים צוגעשטאַנען צו דער פּאַרטיי פון דעם געוועזענעם סירישען פערוואַלטער . געענדיגט האָט זיך די מלחמה מיט סעווערוס׳עס נצחון , און ער האָט זיך ביטער נוקם געווען אָן די שומ-רונים : ער האָט אַוועקגענומען די בירגער-רעכט פון דער שומרונ׳ישער שטאָדט שכם און פערוואַנדעלט אין אַ רוימישער קאָלאָניע די שטאָדט שומרון . דאַגעגען האָט ער זיך צו די יודען בעצויגען מיט חסד און זיי צוריקגעגעבען עטליכע פון די זכיות , וואָס זיי האָבען פערלוירען בעת דעם האדריאַנישען קריעג .

אין יענער צייט זענען ווידער פאָרגעקומען בעוואָפענטע צוזאַ-מענשטויסען צווישען רוימישע סאָלדאַטען און יודישע יונגע לייט , וועל-כע זענען צוגעשטאַנען צו פערשידענע פערברעכערישע מחנות , און האָבען שטאַרק בעאונרוהיגט די רוימער . נישט קענענדיג אַליין זיך אַנ׳עצה געבען מיט די „רויבער” , האָבען די רוימער זיך געווענדט צו די צוויי אָנגעזעהענע יודישע געזעצלעהרער ר׳ אלעזר (אַ זוהן פון דעם בעריהמטען רוימער-פיינד ר׳ שמעון בן יוחאי) און ר׳ ישמעאל, מיט דעם פאָרשלאַג , אַז זיי זאָלען העלפען דער רוימישער מאַכט אין איהר קאַמפּף מיט די „באַנדיטען” ; און די געזעצלעהרער האָבען דעמ-דאָזיגען פאָרשלאַג אָנגענומען : זיי האָבען מיט פערשידענע מיטלען אויסגעשפּיאָנירט די יודישע פערברעכער און זיי איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אַדמיניסטראַציע ; דאָס האָט אָבער אַרויסגערופען געגען זיי אַ פערביטערטען כעס אין די בעסערע קרייזען פון פאָלק . ר׳ יהושע בן קרחה (לויט אַנ׳אַנדער נוסח : ר׳ עקיבא׳ס אַ זוהן) האָט געשיקט זאָגען ר׳ אלעזר׳ן : דו , עסיג , זוהן פון וויין (שלעכטער זוהן פונ׳ם גוטען טאַטען) ! ביז ווען וועסטו עס איבערגעבען דאָס פאָלק פון אונזער גאָט צום הרג׳ענען ?” און ווען ר׳ אלעזר האָט זיך געפּרובט פערענטפערן : „איך רוים אויס די דערנער פון וויינגאָרטען” , — האָט ר׳ יהושע שאַרף אָבגעענטפערט : „זאָל קומען דער בעל-הבית פון וויינ-גאָרטען און אויסרוימען זיינע דערנער !” דער צווייטער , ר׳ ישמעאל , האָט זיך פערטהיידיגט דערמיט , וואָס די רוימער האָבען איהם געצוואונ-גען , זיי צו העלפען אויפזוכען די „גנבים” ; אויף דעם האָט איהם דאָס פאָלק געענטפערט : „דיין טאַטע , וואָס איז געווען פיעל בעסער פון

דיר, האָט געשוויגען, נישט וועלענדיג רעדען קיין גוטס אויף רוים און האָט געטוזט דעריבער אנטלויפען קיין לאָדיצעע. פאַרוואָס זאָלסטו אויך נישט אַנטלויפען?"

אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיגע אונרוהען זענען קיין בעזונדערע גזירות געגען יודען נישט ארויסגעגעבען געוואָרן, נאָר געגען די פּראָוועליטען (גרים) האָט סעווערוס ארויסגעגעבען שאַרפע געזעצען. לויט איינעם פון די בעפעהלען איז יעדער גע'מל'טער געצענדיענער פערטריבען געוואָרן פון לאַנד און זיין פערמעגען איז קאָנפיסקירט געוואָרן; נאָך אַ גרעסערע שטראָף האָבען בעקומען יענע, וואָס האָבען זיך בעטייליגט בײַ דער אָפּעראַציע פון מל זיין — זיי האָט געדראָהעט דער טויט. און די זעלביגע שטראָף איז בעשטימט געווען אויך פאַר די יודען, וואָס האָבען געלאָזען מל זיין זייערע שקלאַפען.

אָט די אַלע געשעהעניסען זענען פאָרגעקומען נאָך פאַר'ן לעבען פון דעם אַלטען פּאַטריאַרך, וועלכער האָט פערנומען דעם פּאָסטען געוויסע פיערציג יאָהר (ביז אַרום 210). די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען האָט דער נשיא פערבראַכט אין שווערע פיזישע ליידען; זיין גייסטיגע רוהיגקייט האָט איהם אָבער אויך דאַן נישט פערלאָזען. ער האָט צונויפגערופען אַרום זיך זיינע קינדער און די מעהר בעדייטענדע געזעצלעהרער, און זיי איבערגעגעבען זיין לעצטען ווילען בנוגע צו די פערשיעדענע אַנגעלעגענהייטען פון דעם וויכטיגען הויז־לעבען און דער פאָלקס־פיהרונג. „גמליאל מיין זוהן — האָט ר' יהודה אַנגעזאָגט — זאָל זיין „נשיא" אויף מיין אָרט און זיין ברודער שמעון דער „חכם" אין די זיצונגען פון סנהדרין"; דאַן האָט ער נאָך געבעטען, מ'זאָל „נישט קלאָגען נאָך איהם אין די שטעדט און נישט מבטל זיין איבער דעם די קינדער פון לערנען"; אין אַ קורצע צייט אַרום איז דער גרויסער נשיא געשטאָרבען, און דאָ ערשט האָט זיך ארויסגעוויזען, ווי הייט דאָס פאָלק האָט פערגעטערט דעם פּאַטריאַרך און איהם געשעצט; נאָך בײַ דער גסיסה פון דעם געשאַפּערטען ר' יהודה האָבען זיך שוין געפונען אין צפּורי טויזענדער יודען פון אַלע עקען לאַנד, וואָס האָבען ארומגערינגעלט דעם פּאַלאַץ און אַזוי ווי נישט געוואָלט גלויבען, אַז די ענדע פון יעדען שטערבליכען וועט ענדליך קומען אויך אויף דעם הייליגען פיהרער פון דער אומה. די שפּאַנונג און די אויפרעגונג פון די פערזאַמעלטע האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די חכמים האָבען מורא געהאַט, אַז עס זאָל נישט קומען צו קיין צו־שטורמישע און צו־שטאַרקע

אויסברוכען פון טרויער, ווען דאס פאלק וועט זיך דערוויסען, אז דער גרויסער פיהרער איז טויט. זיי האבען דעריבער פעראָרדענט, אז קיי־נער זאל נישט ארויסברענגען פאר'ן מויל די ווערטער „רבי איז גע־שטארבען", און ווען דער לעצטער איז ווירקליך אויסגעגאנגען, האט זיין תלמיד שמעון בר קפרא גענומען צו וויסען דערפון דעם פערזאַ־מעלטען פאלק אויף אַ אייגענארטיגען אופן. ער איז ארויף אויף אַ הויכען אָרט, האט זיך געוויזען פאר'ן פאלק אין צוריסענע קליידער און געשריען מיט אַ וויינענדיגען קול:

„מלאכים און שטערבליכע האבען זיך געראנגעלט איבער דעם הייליגען ארון.
האבען די מלאכים בעזיגט די שטערבליכע, און ס'איז געפאנגען דער הייליגער ארון!"

פון הארצען פון פאלק האט זיך גלייך ארויסגעריסען דער גע־שריי: „אונזער הייליגער רבי איז געשטארבען!" און זיין געוויין האט אָבגעהילכט אזש אין גבתה, וואס איז געווען פיער מייל ווייט פון צפורי. דער המון, וואס האט בעגלייט דעם ארון, האט, לויט דער מסורה, פערנומען דעם גאנצען וועג פון צפורי ביז בית שערים, וואו דער נשיא איז געבראכט געוואָרן צו קבורה; און צום צייכען פון אויסערגעוועהנליכען טרויער האט מען מתיר געווען די כהנים, זיך צו בעטהייליגען מיט דער קבורה פונ'ם גרויסען נפטר, כאטש דאס איז זיי, לויט דער תורה, פערבאטען. „היינט איז קיין כהונה נישטאָ!" האָ־בען די חכמים שארף ערקלערט —: דאס סנהדרין און די כהונה האבען מיט עהרפורכט געבויגען דעם קאפ פאר דעם „הייליגען רבי'ן", וואס האט פערקערפערט מיט זיך די אייביגקייט פון דער תורה.

פון ר' יהודה'ם נאכפאלגער, ר' גמליאל III (225 — 210), ווייס די געשיכטע צו דערצעהלען נאר דאס, אז ער האט פינקטליך אבגעהיט דעם פאטער'ס פעראָרדנונגען. כאראקטעריסטיש פאר דער פאליטישער לאגע פון יהודה אין יענער צייט און פאר דעם גדאנקען־גאנג פון דעם דאזיגען פאטריארך, זענען די מאמרים, וואס זענען איבערגעגאנגען פון איהם צו אונז אין די פרקי אבות. אין דעם מאמר זאגט זיך: „ס'איז גוט צו לערנען תורה, ווען מ'האט דערביי עפעס א וועלטליכע בעשעפטיגונג, דען אט די דאפעלע ארבייט מאכט פערגע־סען אן זינד; תורה אהן א מלאכה מוז פערשוואונדען ווערן און דער סוף איז, אז זי ברענגט צו זינד; אלע, וואס פערנעהמען זיך מיט

כלל־זאכען, זאלען עס טאָן לשם שמים, וועט זיי דער זכות פון זייערע עלטערן בײַשטעהן און זייער צדקה וועט בלייבען אייביג". „אײַך אָבער — האָט ער זיך געווענדט צו זײַנע תלמידים — זאָג איך צו דעם העלסטען שכר, פונקט ווי ווען איהר וואָלט זיך בעשעפטיגען מיט כלל־ענינים. זײַט פאָרזיכטיג געגענאיבער דער (רוימישער) מאַכט, דען זיי זענען מקריב א מענשען נאָר דעמאָלט, ווען זיי דארפען איהם; זיי פערשטעלען זיך פאר פרײַנד, ווען זיי דארפען דערפון עפּעס האָבען, און שטעהען נישט בײַ אין א נויט. — מאַך זײַן (גאָט'ס) ווילען, ווי דײַן ווילען, כדי ער זאָל מאַכען זײַן ווילען, ווי דײַנעם. זײַ מבטל דײַן ווילען פאר זײַנעם, כדי ער זאָל מבטל זײַן די ווילענס פון אַנדערע פאר דײַן ווילען".

די דאָזיגע וואָרנונג, זיך צו פערהאַלטען מיט א געוויסער פאָרזיכטיגקײַט צו די פאָרשטעהער פון דער מאַכט און זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון זייערע שמייכלערײַען און הבטחות, — האָט א ווירקליכען יסוד אין דער דעמאָלדיגער פאָליטישער לאַגע פון יהודה. נאָך דעם טויט פון סעפטימוס סעווערוס איז רוים, אין דעם משך פון א גאַנצען פירטעל־יאָהרהונדערט, געווען מעהר א סירישֿ־אזיאַטישע, ווי א אייראָפּעאישע מלוכה. שלאַנגענקלוגע סירישע פרויען זענען געווען די טאָן־געבער פון דעם רוימישען מלוכה־לעבען — אזעלכע זענען געווען יוליא דאָמנא, סעווערוס'עס ווײַב, איהר שוועסטער יוליא מעזא און דער'ס צוויי טעכטער יוליא סאָעמיא און יוליא מאַמעא. בעהערשענדיג דעם גאַנצען אפּאַראַט פון דער אונגעהויערער וועלט־מלוכה, האָבען אַט די סירישע פרויען פונ'ם שטעדטיל עמעסא, וואו ס'האָט זיך געפונען א בעדײַטענדע יודישע קהלה מיט א מאַסע אַנגעזעהענע יודען און גרים, — געפיהלט אין א געוויסער מאָס נעהנטער צו יודען, און אויב זיי האָבען געטראָגען אין האַרצען כעס און פעראַכטונג, איז עס ניכער געווען צו די מיוחס'דיגע רוימער און זייער ווערען. אין א יאָהר ארום נאָך דער ערמאָרדונג פון סעווערוס'עס זוהן קאַראַקאַלא, — וועלכער האָט ערקלערט די אײַנוואוינער פון אלע אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען פאר גלײַכבערעכטיגטע רוימישע בירגער — איז סאָעמיאַ'ס זוהן, העליאָגאבעל, אויסגערופען געוואָרן פון דעם סירישען לעגיאָן פאר א קייזער. אַט דער ווילד־אויסגעלאַסענער הערשער, וואָס איז געווען שטאַרק פערקאַכט אינ'ם קולט פונ'ם סירישען זונען־גאָט (בעל), האָט אפילו זיך געלאָזען מל'ן און קיין חזיר נישט געגעסען; דאָס איז

בער געווען נישט מעהר , ווי א מיטעל צוצוציהען די בעפעלקערונג
צו דעם קולט פון בעל .

אונטער דער הערשאפט פון די דאזיגע מושלים האט זיך די יו-
דישע לאגעווירקליך בעדייטענד פערבעסערט—זיי האבען נישט געהאט
איצט אזוי פיעל צו ליידען פון דער רוימישער גאוה , פון דער פעררי-
טענקייט , מיט וועלכער די רוימער האבען שטענדיג געקוקט אויף זיי
און אויף זייער גלויבען . ביי די אלע מעשים תעתועים וואס דער דער-
מאנטער העליאגאבעל האט אנגעטאן אין דער צייט פון זיין הערשען ,
האט זיך אבער אין זיין טעטיגקייט דאך געזעהען איין בעשטימטע כונה :
ער האט געוואלט אונטערגראבען דעם רוימישען וועזען , די רוימישע
געטער-וועלט . אין דעם טעמפעל פאר'ן זונענגאט , וואס ער האט אויפ-
געשטעלט אין רוים , האט ער אבגעגעבען א פלאץ אויך פאר'ן קולט
פון יודען , קריסטען און שומרונים , און פון דער יודישער זייט האט
זיך אויך בעמערקט א געוויסע פריינדליכע דערנעהנטערונג צו דער
אויסוועניגסטער וועלט . ר' גמליאל'ס צוויי בעגאבטע זיהן , מיט די
נעמען יהודה און הלל , האבען גרינדליך ערלערנט די גריכישע שפראך
און די גריכישע ליטעראטור , כדי צו קענען פרייער פערקעהרען מיט
דער רוימישער וועלט , און די זאך איז דערגאנגען ביז אזוי וויים , אז
אפילו אין דער פריזור-פארם האבען דעם פאטריארכ'ס זיהן זיך צוגע-
פאסט צו דער רוימישער מאדע , חאטש דאס איז ביז דאן געווען פער-
באטען .

ווענען את דער צו-שטארקער התקרבות האט עס ר' גמליאל
מרמז געווען אין זיין אנזאג ; די ווירקונג פון דעם אנזאג איז אבער ,
ווי ס'איז צו גלויבען , נישט זעהר שטארק געווען . ר' גמליאל'ס נאכ-
פאלגער , ר' יהודה II האט נאכמעהר דורכגעבראכען די וואנט , וואס
האט ביז אהער אבגעטיילט די יודען פון דער ארומיגער וועלט און
געארבייט מיט אלע כחות , צו מאכען דאס יודישע לעבען פרייער און
צו שאפען א באדען פאר שכניש-פריינדשאפטליכע בעציהונגען צווישען
יודען און היידען . ער האט מבטל געווען א געוויסען טייל פון די „אכ-
צעהן גזירות” , וואס זענען ארויסגעגעבען געווארן אין די שטורמישע
צייטען מיט'ן צוועק , אבצוזייסען וואס מעהר די יודען פון דער געצענ-
דינערישער וועלט ; שטרעבענדיג אריינצוברענגען מעהר ליכט און מונ-
טערקייט אין דער יודישער גאס , האט ר' יהודה נשיאה II אבגעשאפט
אויך די תקנה , לויט וועלכער די כלה האט נישט געטארט געטראגען

וערן דורכ'ן שטאדט אין איהר פאראדנעם חופה-שטוהל, צום צייכען פון טרויער איבער די אונגליקען פון דעם האדריאנישען קריעג, און צו דעמזעלבינען צוועק, האט ער זאגאר געקלערט אונטערצוברעכען טיילוויז אדער אינגאנצען דעם שטרענגען תענית פון נייטען אב (תשעה באב), וואס איז איינגעפיהרט געווארן צום אנדענקען פון די שרעקליכסטע געשעהענישען אין דער יודישער געשיכטע. דאס לעצטע האט זיך איהם נישט איינגעגעבען דורכצופיהרען, איבער דער שארפער התנגדות מצד דער מעהרהייט מיטגליעדער פון קאלעגיום, און ווען ר' שמלאי פון לוד האט פארגעלעגט דעם נשיא, דורכצופיהרען נאך עטליכע נויטיגע פערלייכטערונגען אין דער בעציהונג צווישען יודען און געצענדיענער, האט ער געענטפערט: „לאז אב, מ'וועט מיך פערשרייען פאר א מקיל“.

אין זיין אייפער פאר דער דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער, האט זיך ר' יהודה II נישט אבגעשטעלט אפילו פאר בפירוש'ע הלכות אין דער זאמלונג פון זיין גרויסען זיידען. אזוי האט ער כתיר געווען די קדושין צווישען א יודיש קינד און א קינד וואס איז געבוירען געווארן פון א אונגעזעצליכער פערבינדונג צווישען א יודען מיט א געצענדיענער אדער א שקלאף, ווערהענד ר' יהודה הנשיא I האט אזעלכע קדושין ערקלערט פאר אונגילטיג; דער איצטיגער נשיא האט אויך מתיר געווען יודען, זיך צו בעטייליגען אין די נאציאנאלע יום-טובים פון די רוימער, האטש די משנה האט עם שטרענג פערבאטען, ווייל די דאזיגע דינאסטיע אדער פאלקס-יום-טובים זענען אממעהרסטענטייל פערבונדען געווען מיט רעליגיעזע צערעמאניעס.

אט די דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער האט זיך נאכמעהר פערשטארקט א דאנק דער פריינדליכער בעציהונג פונ'ם נייעם קייזער אלעקסאנדער סעווערוס צום יודענטום בכלל און צו דעם יודישען פאטריארך בפרט. דער דאזיגער צווייטער קייזער פון סירישער אבשטאמונג (א זוהן פון דער סירערין יוליא מאמעא) איז געווען איינער פון די איידעלסטע און געבילדעטסטע מענער אויף דעם טראן פון די צעזארען. בעקומענדיג פון זיין מוטער א שטרענג זיטליכע ערציהונג, האט אלעקסאנדער אין דער יוגענד נאך שוין געטראגען אין הארצען א געוויסען געפיהל פון רעספעקט פאר דער הויכער זיטליכקייט פון יודענטום און קריסטענטום. אין זיין הויז-פאלאץ האט ער נעבען די בילדער פון די רוימישע געטער און צעזארען געלאזען אויסשטעלען

איך די געשטאַלטען פון אברהם און קריסטוס. אויף אלע עפענטליכע געבײַדעס און פּאַלאַצען האט דער קייזער געלאָזען אויסהענגען הלל'ס דעוויז: „דאס, וואס דו ווילסט ניט, מ'זאָל דיר טאָן, טו אויך ניט דעם צווייטען", און פאַר די סאָלדאַטען זאָגאַר, האָט ער דורך ספּעציעלע העראָלדען געלאָזען אויסשרײַען אָט דעם אָנזאָג, וואָס זיי האָבען זיך געקליבען אַרויפצעוואַרפען אויף דאס האַב און גוטס פון די בעזיגטע.

פערברענגענדיג א לענגערע צײַט אין סיריען צוליעב זײַן מלחמה מיט די פּערסיאַנער, האָט אלעקסאַנדער זיך עטליכע מאָל צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם יודישען פּאַטריאַרך, און דער לעצטער האָט אויף דעם רוימישען קייזער געמאַכט אַזאַ גוטען אײַנדרוק, אַז ער האָט איהם געשענקט אַ סך פּריווילעגיעס פאַר זיך און בעדײַטענד פערלײַכטערט די יודישע לאַגע. דאס סנהדרין האָט ווידער בעקומען אין זײַן מאַכט אלע געריכטס-אַנגעלעגענהײַטען פון דער יודישער בעפעלקערונג; יודען איז ערלויבט געוואָרען צו קומען אין זייער אַמאָליגער הויפּטשטאָדט, די איצטיגע עליא-קאַפּיטאָלינאַ; אין'ם שמיטה-יאָהר זענען די ערד-בעזיצער בעפרײַט געוועזען פון ערד-שטײַערן, און בכלל האָט די סימפּאַטיע פון'ם יונגען קייזער צו יודען אָנגענומען אַזעלכע ממשות'דיגע פאָרמען, אַז די אַרומיגע גריכיש-רוימישע בעפעלקערונגען האָבען דאס איהם ניט געקענט מוחל זײַן און איהם געקרוינט דערפאַר מיט דעם שפּאָט-נאָמען סירוס אַרכיסינאַגאָגוס (סירישער שוהל-עלטסטער).

אַ דאַנק די וויכטיגע פערלײַכטערונגען פון דער רוימישער מאַכט, וואָס די יודען האָבען בעקומען דורך דעם פירשטליכען נשיא, איז דער פּרעסטיזש פון דעם לעצטען שטאַרק געהויבען געוואָרען. איהם איז אלס „קרוב למלכות", ערלויבט געוואָרען אַזוינס, וואָס איז אַנדערע פערבאָטען געוועזען, און ער אַליין האָט אויך געקוקט אויף זיך ניט בלויז, ווי אויף אַ גײַסטיגען פיהרער, נאָר אויך, ווי אויף אַ האַלב-וועלטליכען העררשער פון דער יודישער אומה. ער האָט איבערגעטראָגען זײַן רעזידענץ פון צפורי קיין טבריה, און צוזאַמען מיט איהם האָט זיך אַהין איבערגעטראָגען אויך דאס סנהדרין. טבריה איז אויף אַזאַ אופן געוואָרען דער צענטר פון דער יודישער זעלבסטפערוואַלטונג אין פּאַלעסטינאַ, וואָס זי איז אַזוי פערבליבען אין דעם משך פון עטליכע יאָהרהונדערטער. דאָ האָט געלעבט און זיך געעלטערט דער געאַכפּערטער פּאַטריאַרך, האָבענדיג אַרום זיך אַ גאַנצען שטאַט מיט טראַבאַנטע

(בעוואָפענטע דינער), וואָס האָבען איהם געדינט אלס אויספיהרונגס־מאַכט אין זיין אדמיניסטראַטיווער און געריכטליכער טעטיגקייט, און אזוי ווי די דאָזיגע פירשטליכע אומגעבונג האָט געפאָדערט גרויסע הוצאות, האָט דער נשיא זיך געזעהען געצוואונגען, צו פערגרעסערן דעם אָבצאָהל פון פאָלק פאַר דער אויסהאַלטונג פון זיין הויף. פון דעם אָבצאָהל, ווי פון אלע מלוכה־שטייערן בכלל, האָט דער נשיא ניט בעפרייט אפילו די בעדייטענדסטע געזעצלעהרער, געגען דעם אָנגענומענעם מנהג, לויט וועלכען די אלע, וואָס האָבען מקבל געווען אויף זיך דעם עול תורה זענען פטור פון דעם עול מלכות. די חכמים האָבען זיך געפיהלט אָנגעגריפען פון דער פעראָרדנונג, וואָס האָט זיי אוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט די עמי הארצים, און האָבען געטראָגען דערפאַר א פערדרוס אויפ'ן נשיא, און בעזונדער האָט זיך אין דער הינזיכט אויסגעצייכענט ר' שמעון בן לקיש. איינער פון די בעדייטענדסטע אויטאָריטעטן אין דער יודישער געזעצלעהרע, האָט דער דאָזיגער בן לקיש ניט אויסגעמיטען קיין איינציגע געלעגענהייט צו בעליידיגען דעם נשיא און איהם פאָרצוּוואַרפען זיינע ניט עהרליכע מעשים בנוגע צו די חברים־געזעצלעהרער און צום פאָלק. איינמאָל איז פאָרגעקומען אין סנהדרין א פאַל, אז די תלמידים האָבען בעהאַנדעלט די פראַגע וועגען א נשיא, וואָס האָט געזינדיגט; דערביי האָט ר' שמעון בן לקיש אָפען אויסגערופען: „א נשיא, וואָס האָט געזינדיגט, שלאָגט מען איהם מלקות, צי ניט?" „מ'שלאָגט איהם מלקות, און ס'איז גענוג אויף דעם א בית־דין פון דריי" — איז געווען דער ענטפער. „און ער בלייבט ווייטער נשיא?" האָט ר' שמעון ווידער געפרעגט. — „ניין, האָט ר' חגי געענטפערט, אויב ער וועט בלייבען ווייטער נשיא, וועט ער אונז אלע הייסען אויס'הרג'ענען". די דאָזיגע שקלא וטריא אין דער געגענוואַרט פונ'ם נשיא אליין האָט דעם לעצטען שטאַרק בעליידיגט, און ער האָט געשיקט איינעם פון זיינע טראַבאַנטען צו אַרעסטירען בן־לקיש'ן, דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער מקדים געווען און איז אנטלאָפען קיין מגדלא. אויף צו מאָרגענס — האָט זיך אין פאָלק שפּעטער דערצעהלט — איז ר' יוחנן געקומען אין קאָלעגיום, און וועלנדיג עפענען די זיצונג, האָט ער געמאַכט מיט די הענד, אזוי ווי זוכענדיג אימיצען. — וועמען זוכסטו? האָט דער נשיא איהם געפרעגט. — בן לקיש'ן זוך איך, — האָט ר' יוחנן געענטפערט — ווי אזוי קען איך אָנהויבען רעדען וועגען דער הלכה, אז איך האָב ניט דעם שליסעל צו

איהר? — וואו איז דען בן לקיש? האט דער נשיא ווידער געפרעגט — ער איז אנטלאָפען קיין מגדלא. מאָרגען וועל איך מיט דיר ארויסגעהן איהם אנטקעגענען און מיר וועל איהם צוריקברענגען, — האט דער נשיא אויף דעם געזאָגט, און ווען זיי זענען אויף צו מאָרגענס ווירקליך געקומען קיין מגדלא און דער נשיא האט געפרעגט בן-לקיש׳ן. פאַרוואָס איהם איז פלוצליג איינגעפאלען, פאַרצולעגען אזעלכע שאלות אין בית המדרש, האט דער לעצטער געענטפערט: „און דו האסט געגלויבט, אז צוליעב דעם, וואָס איך האָב מורא פאַר דיר, וועל איך אויסמיידען שטעלן פון גאָט׳ס תורה?"

א צווייטער עהנליכער פאַל איז פאָרגעקומען אַנ׳אַנדערם מאָל איבער אַנ׳אַנדער פראגע. דאָס איז געוועזען נאָך אלעקסאנדער׳ס טויט; עס האט זיך אָנגעהויבען דער שרעקליכער קייזער-טאנץ ארום דעם רוימישען טראָן אין דער צייט, און אין א משך פון גאַנצע פופציג יאָהר האט די אנארכיע געהערשט איבער׳ן גאַנצען לאַנד. אין פיער מאָנאטען האָבען פינף קיסרים-אוזורפאטאָרען זיך אויסגעקוילעט איינער דעם אַנדערן, און אָט די איינטאָגיגע מושלים, ווייסענדיג אז זיי זענען נישט זיכער מיט דעם קומענדיגען מעת-לעת, האָבען געקלערט נאָר וועגען איין זאך: ארויסרייסען וואָס מעהר געלד פון די אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען און אָנזאמלען זיך אוצרות. די דאָזיגע שווערע אָבצאָהלונגען פלעגען אויפגעמאָנט ווערן נישט אזוי וויַיט פון די אונטערטאַנען, ווי פון זייערע פאָרשטעהער, און וועגען זיי האט זיך אמאָל דער נשיא געקלאָגט פאַר בן-לקיש׳ן: „בעט גאָט פאַר מיר — איך קען שוין נישט אריבערטראָגען פון די רוימישע אדונים", אויף דעם האט איהם בן-לקיש שאַרף אָבגעענטפערט: „נעהם דו נישט, וועט מען פון דיר אויך נישט נעהמען". אזא מין ביטערן פאָרוואורף פאַר די שווערע שטייערן, מיט וועלכע ער האט בעלעסטיגט דעם פאָלק, איז דעם נשיא אויסגעקומען צו הערען אויך פון אַנ׳אַנדער געלערנטען, ר׳ יוסי בן מעון. דער לעצטער האט גע׳דרשה׳נט אין שוהל פאַר׳ן גאַנצען עולם: גאָט ברוך הוא פאָדערט א רעכנונג פון די כהנים: פאַרוואָס האט איהר נישט עוסק געוועזען אין דער תורה? האט איהר דען נישט געהאט קיין פיער-און-צוואַנציג מתנות כהונה? און די כהנים ענטפערן: דו האסט אונז גאָרנישט געגעבען. באַלד ווענדט זיך גאָט אום צו די יורען און זאָגט: „הערט, איהר בית ישראל, פאַרוואָס גיט איהר נישט די כהנים די פיער-און-צוואַנציג מתנות-כהונה, אזוי ווי איך האָב אייך פאָרגע-

שרייבען אין דער תורה ?" און זיי ענטפערן : צוליעב דאס הויז געזינד פון נשיא, וואס נעהמט אוועק ביי אונז אלץ, וואס מיר האבען!"

ר' יהודה האט געהערט די דאזיגע דרשה און געוואלט שטרענג בעשטראפען דעם אגיטאטאר ; איהם האבען אבער אבגעהאלטען דערפון ר' יוחנן מיט ריש-לקיש'ן, וועלכע האבען איהם פארגעשטעלט ר' יוסי'ן אלס א גרויסען געלערנטען . דאן האט דער נשיא געשיקט רופען ר' יוסי'ן צו זיך , און כדי איהם אויסצופרובען , צי ער איז ווירקליך א בן תורה , האט ער איהם געפרעגט : וואס איז די בעדייטונג דערפון , וואס עס שטעהט אין דער תורה „כאמה בתה" (ווי די מאמע אזוי איהר טאכטער) ? אויף דעם האט איהם ר' יוסי געענטפערט : וואסער דור — אזא נשיא, וואסער מזבח — אזעלכע כהנים .

נאך א גרעסערע אונצופריעדענהייט אין די אקאדעמישע קרייזען האט ארויסגערופען דער פאקט , וואס דער נשיא האט צו-ברייט אויס-גענוצט זיין רעכט , אליין צו בעשטימען שופטים און לעהרער אין די קהלות פון זיין יעפארכיע . עס איז זאגאר געקומען ביז אזוי ווייט , אז די מיטגליעדער פון קאלעגיום האבען חושד געווען דעם נשיא אין שוחד , און זיי האבען נישט געוואלט אנערקענען פאר קיין „זקנים" יענע , וואס דער נשיא האט זיי מסמיך געווען אליין , אויף זיין אייגע-נער פעראנטווארטליכקייט . איינמאל איז פארגעקומען א פאל , אז דער נשיא האט בעשטימט פאר א שופט א געוויסען עושר , וואס איז דערצו נישט ראוי געווען , און בעפויהלען דעם בעריהמטען ר' יהודה בן נחמני, ער זאל זיין יענעמס מתורגמן (אויסטייטשער, ערקלערער). דער מתורגמן האט געפאלגט און צוגעבויגען די אויערן צום מויל פון דעם נייעם שופט , כדי צו הערען פון איהם , וואס ער האט צו לעהרנען דעם פאלק ; יענער האט אבער געשוויגען און נישט געהאט , וואס צו זאגען. דאן האט בר נחמני אויסגעשריען אויפן קול דיעם פסוק פון דער נבואה : הוי אומר לעץ הקיצה עורה לאבן דומם הוא יורה ! הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (וועה דעם , וואס זאגט צו א בוים : שטעה אויף ! צו א שטומען שטיין : ערוואך ! ער וועט לעהרנען ? ער איז אנגעשטאפט מיט גאלד און זילבער און קיין גייסט איז איהם נישטא) .

געגען די דאזיגע גאלד-שופטים האבען די מיטגליעדער פון קא-לעגיום ארויסגעגעבען בעזונדערע תקנות , כדי דאס פאלק זאל וויסען ,

זײַ נישט צו אַלטען: פאַר אזא שופט דאַרף מען זיך נישט אויפשטעלן, מ'רופט איהם נישט „רבי", און דער טלית, וואס ער טראָגט, איז ווי אַ זאַטעל פון אַן אײזעל.

אַט די אונצופריעדענהײַטען, וואס האָבען, אײגענטליך, געשטאַמט פון דעם אינוועניגסטען אנטאַגאָניזם צווישען דער וועלטליכער און גײַסטיגער מאַכט, האָבען פונדעסטוועגען נישט אונטערגעגראָבען אינגאַנצען דעם אויטאָריטעט פון נשיא, וואס איז דאָך געבליעבען בעליעבט פאַר זײַן עניוות און נאָכגיעביגקײַט. אַ פּירשטליכע פערזאָן מיט ברײַטע פּאַלמאַכטען און מיט אַ אײַנטריט אין די העכסטע קרײַזען פון דער רוימישער וועלט, איז דער יודישער נשיא דאָך שטענדיג געגאַנגען אָנגעטאָן אין פּשוט'ע לײַווענטענע קלײדער, און עס האָבען נישט געהאָלפען דערבײַ אפילו די טענות פון זײַנע חברים ר' חנינא און ר' יוחנן, וועלכע האָבען איהם געפּרובט איבערצײַגען, אז דער כבוד פון דער נשיאות פאָדערט, ער זאָל ערשײַנען פאַר'ן פאָלק אין אַ פּאַראַדקאָסטיום. אויף ווי ווײַט ר' יהודה איז געווען בעליעבט און געשעצט פון פאָלק, איז צו זעהען פון דעם גרויסען כבוד, וואס מ'האָט איהם אָבגעגעבען נאָך זײַן טויט. ווי בײַ דער קבורה פון זײַן זײדען, איז אויך אין דעם טאָג פון ר' יהודה'ס טויט בטל געוואָרן די כהונה, און דער כהן ר' זעירא איז געניוט געוואָרן, זיך צו בעשעפטיגען מיט'ן נפטר.

מיט די נאָכפאָלגער פון ר' יהודה II, ר' גמליאל IV און ר' יהודה III, הויבט זיך אָן די ירידה פונ'ם פאַטריאַרכאַט אין פּאַלעסטינא. פון די דערמאָנטע צווײ נשיאים איז קײן שפור נישט געבליעבען אין דער יודישער געשיכטע, און ווי ס'איז צו גלויבען, האָבען זײ נאָר ערפילט זײערע אָפיציעלע פליכטען און זיך בעמיהט צו דערהאַלטען דאָס אויסערליכע אָנזעהען פונ'ם פאַטריאַרכישען „הויף". נישט דער נשיא איז איצט געווען דער טאָן-געבער פון דעם יודישען פאָלקס-לעבען, נאָר דער קאָלעגיום פון די געזעצלעהרער, די ישיבה; דאָרט האָבען זיך קאָנצענטרירט אלע שטראַהלען פון דעם יודישען גײַסט, דאָרט איז אָהן אַ אויפהער פאָרטגעזעצט געוואָרן די גרויסע אַרבײַט פון פונאַנדערוויקלען און אויסטײַטשען יעדען וואָרט, יעדען אות פון דער תורה — די אײנציגע פיהרענדע, שיצענדע און פערײניגטע קראַפט, וואָס האָט געמוזט אַרײַננעהמען אין זיך דאָס לעבען פון פאָלק אינגאַנצען: מיט אלע זײַנע אײַנצעלהײַטען, מיט די מינדסטע קנײטשען פון דעם אלטעג-

ליבן פערקעהר, צווישען זיך, ווי מיט דער ארומיגער וועלט. דער פאקט, וואס די גרעסטע צאהל הלכות איז דורך דעם גרויסען נשיא ר׳ יהודה I שוין געהאט צונויפגעזאמעלט געווען אין איין ווערק, — אט דער פאקט האט די אקאדעמישע טעטיגקייט אין די ישיבות נאך אינ־טענסיווער, נאך לעבעדיגער געמאכט. איין טייל פון דער נײַער פלע־יאדע געזעצלעהרער האט זיך בעשעפטיגט מיט דער בעהאנדלונג און צונויפזאמלונג פון יענע הלכות, וועלכע ר׳ יהודה האט פערגעסען אריינצונעהמען אין דער משנה, און פון דער צווייטער זייט האט זיך אנ׳אנדער גרופע פערנומען מיט די הלכות פון דער משנה גופא, וואס זיינען איבערגעגעבען געווארן דארטין אין א נישט־בעשטימטער פארם אדער פון וועלכע מ׳קען ארויסדריננגען א נײַע מעגליכקייט, א נייעם דעטאל. צו די ערשטע, די נאכזאמלער, האבען אנגעהערט אממעהרס־טענטייל די תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך — די ועלביגע, וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין ריזיגער אונטערנעהמונג: ר׳ חייא, ר׳ הושעיא, אבא אריכא (רב), בר קפרא, ר׳ לוי, ר׳ ינאי, לוי בר סיסי. די דאזיגע האלבע תנאים האבען צונויפגענומען די אלע הלכות, וואס ר׳ יהודה האט פערגעסען אדער בעוואוסטזיניג דורכגעלאזען, און צוזאמענגעשטעלט פון זיי „צוזעצונגען" צו דער משנה אונטער די נעמען „תוספתות" און „ברייתות"; די „צוזע־צונגען" האבען שוין, בײַ נישט געהאט דעם זעלביגען אויטאריטעט, וואס די משנה אליין, און האבען בעקומען דעמנאמען „אויסווענינסטע משניות" (משנה חצונה), וואס ס׳האט געהייסען, אז די בעציהונג פון די דאזיגע צוגעגעבענע הלכות בנוגע צו די הלכות פון דער משנה איז דיזעלביגע, ווי די בעציהונג פון די אפאקריפען צו די ספרים פון דער ביבעל: די לעצטע זיינען אבסאלוט הייליג, דיענען אלס יסוד, ווע־רענד די ערשטע זיינען ווערק פון צווייטען ראנג און זייער הייליגקייט איז נישט אונבעדינגט.

צוזאמען מיט די דאזיגע זאמלונגען פון צוגעגעבענע הלכות (תוספתות", „ברייתות") זיינען ענטשטאנען אין יענער צייט אויך א מין פסעודאגראפען, זאמלונגען פון פערשיעדענע הלכות און אגדות, וואס זיינען געשאפען געווארן אין דער פארם פון א פירוש צו די הייליגע שריפטען און האבען געטראגען דעם נאמען פון איינעם פון די אלטע אויטאריטעטען. אזעלכע זיינען געוועזען די מכילתא — א פירוש צו דעם צווייטען ספר פון דער תורה (שמות), וואס ווערט צוגעשריבען ר׳

ישמעאל'ן; ספרא אדער תורת כהנים — א פירוש אויף דעם דריטען ספר פון דער תורה (ויקרא), וואס טראגט אויף זיך די נעמען פון ר' יהודה בן אלעאי און ר' עקיבא; ספרי — א פירוש אויף די לעצטע צוויי ספרים פון דער תורת („במדבר" און „דברים").

אין דער עפאכע פון די לעצטע צוויי פאטריארכען, ר' יהודה II און ר' גמליאל IV, פערנעהמט שוין אט די „נאכזאמלונג" א נישט-בעדייטענ-דען ארט אין דער אלגעמיינער טעטיגקייט פון די פערשידענע ישיבות. עס הויבט זיך אן דער פעריאד פון די אמוראים, פון די ערקלערער, וואס וועבען ווייטער די אייביגקייט פון דער יודישער געזעצלעהרע און בענוצען זיך דערביי מיט דיזעלביגע פארמולעס און כללים, מיט וועלכע ס'האבען זיך ביז אהער בענוצט די תנאים, נאר אנשטאט דעם, וואס די תנאים האבען געהאט פאר זיך אלס אויטאריטעט, אלס הייליגען יסוד — די תורה, די „הייליגע שריפטען", האבען די אמוראים זיך שוין געגריבעלט איבער די ווערטער פון דער משנה. די תורה איז געווען אויסגע'דרשה'נט: אין איהרע פסוקים האט זיך שוין קיין זאך נישט געלאזען אריינלעגען און פון זיי האט זיך שוין קיין מעג-ליכקייט נישט געלאזען ארויסדרינגען — איצט האט זיך געעפענט א נייער קוואל פאר אלערליי מעגליכע פאלען און לעבענס-פאקטען אין דער געשטאלט פון רבי'ס ענציקלאפעדיע. די קורצע שפראך פון דער משנה, איהרע וועניג מאטיווירטע בעשטימונגען, די גרויסע צאהל צו-זאמענגעדריקטע און אונבעשטימטע אויסדריקען — דאס אלץ האט גגעגע-בען מאטעריאל אויף צו ערקלערן, אויף אויסצוטייטשען די כונה פון דער אדער יענער משנה און ממלא אויך — ארויסצודרינגען פון איהר א נייע מעגליכקייט, א נייע הלכה.

דער ערשטער פון דער פלעיאדע אמוראים אין פאלעסטינא איז געווען ר' חנינא בר חמא. איינער פון די גרעסטע מיוחסים אין זיין צייט און א תלמיד פון ר' יהודה הנשיא I, האט ער, צוליעב א געווי-סער שנאה פון דעם לעצטען, זיך נישט דערדיענט צו דעם טיטול „רבי". פאר'ן טויט האט אבער ר' יהודה אנגעזאגט זיין זוהן, ער זאל בעשטימען חנינא'ן פאר דעם עלטסטען אין דער ישיבה פון צפורי. דעם דאזיגען פאסטען האט ר' חנינא פונדעסטוועגען נישט אנגענומען גלייך, ווייל ער האט אנגעוויזען אויף א גרעסערן פון זיך, אויף ר' אפס'ן, און נאר ערשט, ווען ר' אפס איז געשטארבען, איז ר' חנינא געווען ראש-ישיבה.

דאָ האָט ר׳ חנינא געלעגט דעם גרונדשטײן צו דעם גרויסן בנין פון דער אַזוי גערופענער גמרא (תלמוד). ער האָט זיך דער ערשטער גענומען בענוצן מיט די אַלע מדות און כללים, וואָס זענען איהם בעוואוסט געווען, אויף צו ערקלערן דעם פשט פון די משנות אין בריתות. און נישט נאָר טעאָרעטיש — ער האָט זיך אויך פּראַקטיש געהאַלטען ביי די בעשטימונגען פון דער משנה, אין וואָס ער האָט דאָרטין נישט געפונען, האָט ער זיך נישט ערלויבט אַליין צו פּסק׳נען, האַטש דאָס איז געווען אַ פּשוט׳ע, עלעמענטאַרע זאַך.

אויסער זיין גרויסקייט, אַלס געזעצלעהרער, איז ר׳ חנינא בעזונדער בעריהמט געווען אויך אַלס צדיק און מוסטער פון ערליכקייט. ווען ס׳האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין לאַנד און די בעפעלקערונג האָט געהאַט טענות צו איהם, פאַרוואָס ער איז נישט מתפלל און זעהט נישט, אַז די מגפה זאָל אָבגעטאָן ווערן, האָט ער זיי געענטפערט: „איין זמרי (וואָס האָט געהאַט בעציהונגען מיט אַ טאָכטער פון אַ געצענדינערישען פאָלק), איז געווען אין משה׳ס צייטען, זענען געפאַלען פון יודען פיער־און־צוואַנציג־טויזענד מאַן. היינט האָבען מיר אַ סך זמרי׳ס, און איהר האָט נאָך טענות?״ פון איהם ווערט נאָך דערצעהלט: ס׳האָט זיך איינמאָל געמאַכט אַ טריקעניש אין ארץ ישראל. דאָס פאָלק האָט מתפלל געווען, שופר געבלאָזען, געפאַסט און געטאָן בכלל אַלץ, וואָס דער שטייגער איז געווען צו טאָן אין אַזאַ פאַל, און ס׳האָט נישט געהאָלפען — קיין רעגען האָט זיך נישט געוויזען. זענען געקומען די איינוואוינער פון צפורי צו זייער רבי׳ן ר׳ חנינא, און זיך געקלאָגט פאַר איהם: דיין חבר ר׳ יהושע בן לוי, וואָס זיצט אין דרום, איז מתפלל צו גאָט און ברענגט רעגען. ר׳ חנינא׳ן האָט פאַרדראָסען אָט די אמונה אין דער אַלמעכטיגקייט פון אַ צדיק און ער האָט זיי אַוועקגעשיקט פון זיך, נאָר אין אַ צייט אַרום, ווען דער רעגען איז ווידער פאַרהאַלטען געוואָרן, האָט ר׳ חנינא געשיקט נאָך ר׳ יהושע בן לוי, ער זאָל מתפלל זיין. און ביידע האָבען מתפלל געווען, אָבער — אומזיסט. דאַן האָט ר׳ חנינא געשטראָפט זיינע שטאָדט־לייט און געזאָגט: „נישט יהושע בן לוי ברענגט דעם רעגען אין דרום און נישט חנינא האַלט אויף דעם רעגען אין צפון, נאָר די יודען פון דרום האָבען ווייכע הערצער; זיי הערן זיך צו צו די רייד פון דער תורה און פאָלגען, דערפאַר גיט זיי גאָט זייערע רעגענס צו דער צייט; איהר אָבער, איינוואוינער פון צפורי, אייער הארץ איז האַרט, איהר הערט

זיך נישט צו צו די רעד פון דער תורה און היט זיי נישט אב — גיט איין גאט קיין רעגען נישט".

די צווייטע בעדייטענדע פערזענליכקייט פון דער ערשטע רייהע אמוראים איז ר' יוחנן בר נפחא. ר' יוחנן איז דער איינציגער פון די אמוראים, וואס די פאלקס-ערצעהלונג האט אונז איבערגעגעבען אלע דעטאלען פון זיין לעבען, און האט אפילו געפונען פאר וויכטיג, צו שילדערן זיין שענקייט. א געבוירענער יתום, איז ר' יוחנן גאנץ יונג אנגעקומען, אלס א תלמיד, אין דער ישיבה פון דעם גרויסען פאטריארך (ר' יהודה I). זיין ארט איז דארט געווען, ווי ער אליין האט דערנאך דערצעהלט, אין דער זיעבעצעהנטער שורה הינטער רב'ן (אבא אריכא), און ווען רבי מיט רב'ן האבען זיך געשפארט וועגען א הלכה, האבען זייערע ווערטער איהם אויסגעזעהען, ווי פייערדיגע פונקען, וואס פליהען פון מויל, און ער האט זיי נישט פערשטאנען. פון דער ישיבה איז ר' יוחנן אריבער אין די ישיבות פון ר' הושעיא אין קסריה און ר' חנינא אין צפורי; מיט דעם לעצטען האט אבער ר' יוחנן נישט געקענט שטימען. ר' חנינא האט געזעהען אין דער משנה דעם תמצית פון דער תורה שבעל פה און יעדע הלכה פון דארטין איז פאר איהם געווען א אייזערנער יסוד, פון וועלכען מ'טאר נישט אבטרעטען; ר' יוחנן איז אבער געווען פיעל שארפער און ערפינדערישער. איהם האט זיך געוואלט קאנטראלירען די הלכות פון דער משנה, אויסגעפינען זייערע ריכטיגע מאטיווען, און דערנאך ארויסצודרינגען פון זיי גאנץ נייע דינים און פארמולעס, און ער האט זיך געקלאגט: „וואס זאל איך מאכען מיט דעם אלטען? וואס איך בין מתיר, אסר'ט ער, און וואס ער אסר'ט, בין איך מתיר".

דער סוף איז געווען, אז ער האט זיך געגרינדעט אנ'אייגענע ישיבה אין טבריה. דא איז ער געווארן די רעכטע האנד פונ'ם נשיא (ר' יהודה II) און האט בעקומען פון הויף אויך א שטענדיגע פענסיע אויף זיינע הוצאות, פארוואס ער האט געקריגען דעם נאמען ר' יוחנן דבי נשיאה („יוחנן פון נשיא'ם הויף"). אין טבריה האבען זיך ארום דעם חריפ'ישען ר' יוחנן ארומגעקליבען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד. און דא איז ער געווארן איינער פון די זיילען פון דעם פאלעסטינישען תלמוד, אנאליזירענדיג יעדע הלכה פון דער משנה און דערגרונטעווענדיג זיך ביז דעם לאגישען יסוד איהרען, — איז ר' יוחנן געקומען צו דער איבערצייגונג, אז ס'זענען פאראן א סך הלכות

אין דער סתם משנה (אַנאָנימע משנות), וואָס זענען געגען דער מערהייט פון די אַלטע אויטאָריטעטען. ער האָט זיך דעריבער שטאַרק גערעכענט אויך מיט די תוספתות און ברייתות און אָפטמאָל בעשטימט דעם דין לויט דער ברייתא געגען דעם נוסח פון דער משנה.

אין דער פּראַקטיק איז ר׳ יוחנן געגאַנגען האַנד בײַ האַנד מיט׳ן נשיא, און ווי יענער האָט ער אויך נוטה געווען, צו פערלײַכטערן די געבאָטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען און בכלל אַרײַנצובריינגען מעהר ליכט און וועלטליכקײַט אין דער יודישער גאַס. ר׳ יוחנן האָט ערלויבט יודען זיך אָבצוגעבען מיט „חכמת יון״ (גריכישע קלוגהײַט) און האָט זי זאָגאַר אוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט דער תורה; דערבײַ האָט איהם אָבער זײַן פּאַטריאָטיזם שטאַרק אָבגעשטויסען פון די רוימער, און ער האָט געטראָגען אין הארצען א ביטערע שנאה צו זיי. לײַענענדיג אויף דער „מלכות הרשעה״ (רוים) די נבואה פון דניאל׳ן וועגען דער „פיערטער חיה״, האָט ר׳ יוחנן גע׳עצה׳ט זײַנע ברידער, זיי זאָלען זיך האַלטען וואָס ווײַטער פון די רוימישע בעאַמטע און נישט האָבען קיין צוטרוי צו זיי; ער האָט גערדרשה׳נט: „ואלו עיינין כבני אנשה לה״ (דניאל) — דאָס מײַנט מען די מלכות הרשעה, וואָס ברענגט אַרײַן א שלעכט אויג אין׳ם מענשענס (יודענס) פערמעגען; (זיי זאָגען:) יענער איז אַן׳עושר — לאָמיר איהם מאַכען פאַרן הויפּט-אויפמאָהנער פון די שטײַערן, יענער איז רײַך — לאָמיר איהם מאַכען פאַר א מיטגליעד פון שטאָדטראַט, כדי ער מיט זײַן פערמעגען זאָל אונז דינען.״

ר׳ יוחנן׳ס נאָהנטסטער חבר און מיטאַרבײַטער איז געווען זײַן שוואָגער ר׳ שמעון בן לקיש, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען ריש לקיש. דער דאָזיגער אמורא איז געווען פונקט דער היפך פון ר׳ יוחנן אין זײַנע נײַגונגען און אײַגענשאַפטען, און אַליין איז ער אויך געווען פול מיט סתירות און קאָנטראַסטען. אין דער יוגענד האָט ריש לקיש געלערנט מיט ר׳ יוחנן צוזאַמען אין דער ישיבה פון ר׳ יהודה הנשיא; דערנאָך האָט ער אוועקגעוואָרפען דאָס לערנען, און בעזיצענדיג פון דער נאַטור זעהר א געזונטען אָרגאַניזם, האָט ער זיך פערדונגען אין א צירק אלס גלאַדיאַטאָר (קעמפפער מיט ווילדע חיות). אײַנמאָל — דערצעהלט די פאָלקס-לעגענדע — איז ריש לקיש, דער בעריהמטער אַטלעט, געגאַנגען שפּאַצירען אויפ׳ן ברעג פון ירדן, און זעהענדיג פון דערווײַטען, ווי ר׳ יוחנן באָדט זיך, האָט ער זיך

ניט געקענט אבריסען פון זיין שענקייט און איז אויך אריינגעשפרונגען אין וואסער. דאן האט ר׳ יוחנן זיך אבגערופען צו זיין אמאליגען חבר: „דיין קראפט וואלט געפאסט פאר דער תורה״; אויף דעם האט איהם ריש לקיש גלייך אבגעענטפערט: „און דיין שענקייט פאסט פאר פרויען״. ר׳ יוחנן האט זיין חבר ניט אבגעלאזען, און צוגעזאגט איהם זיין שענע שוועסטער פאר א ווייב, אויב ער וועט זיך אומקעהרען צום לערנען; און דער גלאדיאטאר האט דעם פארשלאג אנגענומען: ער האט זיך אינגאנצען אבגעזאגט פון זיינע פיזישע גבורות און זיך איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער תורה. מיט דער צייט איז דער געוועזענער גלאדיאטאר געווארן איינער פון די זיילען פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה, און ווי אויף ר׳ מאיר׳ן אמאל האט מען אויך אויף איהם געזאגט: ריש לקיש אין בית־מדרש איז א קראפט, וואס רייסט אויס בערג און צושמעטערט זיי איינעם אן אנדערן. ריש לקיש איז אויך בערימט געוועזען מיט זיין אונגעוועהנליכער עהרליכקייט. א פערטרויערטער, מיט אנאייביגען מעלאנכאלישען וואלקען אויפ׳ן געזיכט, איז ער געוועזען זעהר פארזיכטיג אין זיין אומגאנג מיט מענשען, אזוי, אז דער מענש, וואס ריש לקיש איז מיט איהם געגאנגען אין גאס, איז שוין דערמיט אליין אטעסטירט געווארן פאר אנ׳עהרליכען מאן, וואס מ׳קען שליסען מיט איהם אלערליי אבמאכונגען אהן עדות. חאראקטעריסטיש פאר דעם דאזיגען מערקווירדיגען גייסט איז אויך זיין גאנג אין דער אגדה; ווען די חכמים אין בית־מדרש האבען זיך געשפארט וועגען דער צייט פון איוב׳ן: צי ער איז געוועזען אין משה׳ם צייטען, צי אין די צייטען פון די שופטים, — האט ריש לקיש זיך אוועקגעשטעלט און ערקלערט: איוב איז ניט געוועזען און האט ניט געלעבט — דאס איז נאר א משל. ריש לקיש האט קריטיש געקוקט אויך אויף די נעמען פון די מלאכים: ער האט געהאלטען, אז די דאזיגע נעמען זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די בבל׳ישע און פערסישע פעלקער. געשטארבען איז ריש לקיש אויף א וואונדערבארען אופן, און די פאלקסלעגענדע האט דעם טויט אויך צוזאמענגעבונדען מיט דעם נאמען פון זיין שוואגער און חבר. זי דערצעהלט, אז איינמאל האט אויסגעבראכען זעהר א הייסער וכוח צווישען די ביידע שוואגערס, וואס האבען די גאנצע צייט שטארק ליעב געהאט איינער דעם אנדערן; דער אינהאלט פון דעם וכוח איז געוועזען א געוויסע הלכה, און ווען ריש לקיש האט מיט א בעזונדער עקשנות פערטיידיגט

זײַן מײנונג, איז ר׳ יוחנן זעהר אויפגערעגט געוואָרן און האָט איהם דערמאָנט זײַן אַמאָליגע בעשעפטיגונג אין צירק. ריש לקיש האָט זיך פון דער בעליידיגונג געשפירט שטאַרק אָנגעגריפען, און ווען ר׳ יוחנן האָט אָנגעשטעלט אויף איהם זײַן דורכדרינגענדען, שאַרפען בליק, האָט איהם ריש לקיש נישט איבערגעטראָגען: דער געוועזענער ריזע איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבען.

צווישען די בעדײַטענדע פערזענליכקײַטען פון יענער צײַט פערנעהמט אַ בעזונדער פּלאַץ דער בעריהמטער ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י. ער האָט זיך געדעכענט פאַר אַ „אב בתורה” און אין דער הלכה׳שער פּראַקטיק איז זײַן מײנונג אָנגענומען געוואָרן, אפילו ווען זי איז געווען נעגען די מײנונגען פון ר׳ יוחנן און ריש לקיש. בעזונדער גרויס איז ר׳ יהושע געווען אין דער א ג ד ה, און זי האָט איהם דערנאָך צוגע־שריבען אַלערלײַ מופתים און איבערנאַטירליכע מעשות. לויט איהרע שילדערונגען האָט א ל י ה ו א ה נ ב י א ענטפּלעקט דעם געטליכען ר׳ יהושע אלע סודות פון וועלט און לעבען, און דער מלאך־המות זאָגאַר איז נישט אימשטאַנד געווען, איהם צו בעהערשען, ווײַל ר׳ יהושע האָט איהם אַרויסגעחאַפּט דעם מעסער פון די הענד און איז לעבעדי־גערהײַט אַרײַן אין גן־עדן. פון דאָרטען זאָל ר׳ יהושע, דורכ׳ן מלאך המות גופא, האָבען געשיקט אַ בריעף צום נשיא מיט אַ אויספיהרליכער שילדערונג פון אלץ, וואָס ער האָט געזעהען אין יענע וועלטען, און דאָס זאָל עס זײַן די „מעשה דרבי יהושע בן לוי”, אָדער די „מסכתא גן עדן וגיהנם”.

גרעסער נאָך פון ר׳ יהושע׳ן אויף דעם געביט פון דער אגדה איז געווען דער אויבענדערמאָנטער ר׳ ש ל מ א י. ער האָט דער ער־שטער אויפגעהויבען די אגדה ביז צו דער מדרגה פון אַ פילאָזאָפישער לעהרע און אויף אלץ, וואָס איז פון איהם דערגאַנגען צו אונז, ליגט דער שטעמפּעל פון אַ שענעם מענשליכען גײַסט מיט אַ גרויסען פער־שטאַנד. ער האָט שטודירט די יודישע געזעצען פון זײַער דאָגמאַטי־שען און עטישען שטאַנדפּונקט, און האָט אײַנגעטײלט די תרי״ג (זעקס הונדערט דרײַצעהן) מצוות פון דער תורה אין צוויי קאַטעגאָריעס: רמ״ח (צוויי הונדערט אַכט און פירציג) „מצוות־עשה” (פּאָזיטיווע געבאָטען; זאָלען, וואָס דער מענש איז פערפּליכטעט זײַ צו טאָן), גע־גען די צוויי הונדערט אַכט און פירציג גליעדער פון דעם מענשליכען קערפּער. און שס״ה (דרײַ הונדערט פינף און זעכציג) „מצוות לא

תעשה" (נעגאטיווע געבאָטען; וועגען די זאכען, וואס דער מענש איז פערפליכטעט, זיי ני שט אויסצואיבען), נעגען דער צאהל טעג פון דעם זונען-יאהר. אט די זעקס הונדערט מיט דרייצעהן מצוות האָבען רעם ציעל — זאגט ר' שלמאי — צו פערפאָלקאָמען דעם מענשען גייס-טיג און מאראליש, און דער דאָזיגער ציעל ווערט פון די נביאים וואס ווייטער אַלץ קירצער און קאָנצענטרירטער צוזאמענגעפאסט. „איז גע-קומען דוד (המלך) און האָט געמאכט פון זיי (פון די תרי"ג מצוות) עלף: הולך תמים, פועל צדק, דובר אמת, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, חרפה לא נשא על קרובו, נבזה (בעיני ה') נמאס גם בעיניו, יראי ה' יכבד, נשבע (גם) להרע (לעצמו) לא ימיר, כספו לא נתן בנשך, ושחד על נקי לא לקח (בעגעהט זיך עהרליך, איבט אוים גערעכטיגקייט, רעדט אמת, טרייבט נישט קיין רכילות, טוט זיין חבר קיין שלעכטס נישט, פעראורזאכט נישט זיין קרוב קיין חרפות, פעראכטעט דאס פעראכטעטע אין די אויגען פון גאט, שעצט גאטספארכטיגע, פעלשט נישט זיין שבועה אפילו זיך שלעכטס צו טאָן, גיט נישט זיין געלד אויף פראָצענט און נעהמט פון אונשולדיגען קיין שוחד נישט) 1); איז געקומען ישעיה און געמאכט פון די עלף גע-באָטען — זעקס: הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשוחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (בעגעהט זיך גערעכטיג, און רעדט עהרליך, פעראכטעט גערויבטע פערדינסטען, שאקעלט אָב זיינע הענד פון שטיצען שוחד, פערשטאָפט זיינע אויערן פון הערן בלוטיגעס און פערמאכט די אויגען, נישט צו זעהן קיין שלעכטס) 2); איז געקומען מיכה און געמאכט פון די זעקס — דריי: עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת (אויסאי-בען גערעכטיגקייט, ליעב האבען וואוילטעטיגקייט און דעמוטיג זיך פיהלען פאר גאט) 3); איז געקומען ישעיה (דער צווייטער) און גע-מאכט פון די דריי — צוויי: שמרו משפט ועשו צדקה (היט אָב דאָס געזעץ און איבט אוים גערעכטיגקייט 4); איז געקומען חבקוק און

---

1) תהלים ט"ו.

2) ישעיה ל"ג.

3) מיכה ו'.

4) ישעיה נ"ו.

געמאכט פון דעם אלעם — א י נ ס : וצדיק באמונתו יחיה (דער צדיק וועט לעבען מיט זיין ג ל ו י ב ע ן) ; דאס הייסט, אז דער עצם יסוד פון דער יודישער אמונה איז די א מ ו נ ה ג ו פ א, דאס דורכגעדרונגען־זיין מיט דעם בעוואוסטזיין פון גאטס איינהייט, אלמעכטיגקייט און אייביגער השגחה, פון וואס עס פאלגען שוין מ מ י ל א אלע מאראלישע פאלקאמענהייטען און די עהרפורכטיג־עניוות׳דיגע בעציהונג צום לעבען.

א בעזונדער אויפמערקזאמקייט צווישען די אגדות פון יענער צייט, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין די תלמודים און מדרשים, ציהען צו די גייסטרייכע און שענע מאמרים פון ר׳ ש מ ו א ל ב ר נ ח מ נ י, ר׳ ל ו י ב ר ח מ א און ר׳ א ב א ב ר כ ה נ א, און מיר ציטירען די עטליכע פון זיי אלס מוסטער: „פון יעדער צרה, וואס קומט אויף א מענשען, קען א צווייטער מענש ארויסציהען עפעס א טובה פאר זיך״; „די אויגען און דאס הארץ — דאס זענען צוויי פאקטארען פון זינד״; „וזרח השמש ובא השמש״ (די זון געהט אויף און די זון פערגעהט): איידער עס געהט אונטער די זון פון א י י ן גרויסען מענשען, הויבט שוין אן שיינען די זון פון א צ ו ו י י ט ע ן״. כאראקטעריסטיש זענען די אגדות פון יענער צייט בנוגע צו דער רוימישער מלוכה; אין איינער פון זיי זאגט זיך: „אויב אין מצרים איז געווען פינסטער, איז אין רוים — גלאט א כאאס״. דערמיט איז, ווי ס׳שיינט כאראקטעריזירט געווארן די דעמאלטיגע ארומרייסעניש איבער דעם רוימישען טראן.

אין יענער צייט האבען זיך ווידער בעניייט די אמאליגע דאגמאטישע וכוחים צווישען די פארשטעהער פון יודענטום און קריסטענטום, אמת, מיט ווייניגער כעס און ביטערניש און מיט א מעהר ערנסטער בעציהונג צו דעם עצם ענין. דאס קריסטענטום האט שוין דעמאלט געהאט דורכגעמאכט א בעדייטענדען פראצעס פון אינערליכע ארומרייסענישען, און אנגעהויבען אנצונעהמען א בעשטימטע איינהייטליכע געשטאלט מיט א פעסטען דאגמאטישען יסוד; די וכוחים צווישען די קריסטליכע און יודישע דרשנים האבען דעריבער געטראגען איצט א ריין אקאדעמישען כאראקטער, און אזוי ווי ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף איין און דעם זעלבען מקור — אויף די „הייליגע שריפטען״, האבען זיך געפונען עטליכע פון די קריסטליכע געלערנטע, וואס האבען ספעציעל צוליעב דעם שטודירט די העברעאישע שפראך. פון די לעצטע האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט דער בעריהמטער קריסטליכער טעאלאג א ר ע ג י נ ו ס, וועלכער האט פערבראכט א

לענגערע צײַט אין פּאַלעסטינא (250 — 230) און דאָרט שטודירט
די ביבעל אין אָריגינאַל אונטער דער אָנווײַזונג פון דעם אויבענדער=
מאַנטען הלל, אַ ברודער פון ר׳ יהודה נשיאה II.

אָט דער אָריגינוס האָט אַ סך מאָל זיך געפּרובט מתוכח זײַן מיט
די יודישע דרשנים, און צו די וכוחים געהערן עס די אַלע „תשובות
המינים“ (אַ ענטפער די מינים ׳קריסטען) פון דער אגדה. כדי צו דער=
ווײַזען די ריכטיגקײַט פון זײַער מײַנונג וועגען דער געטליכער „דרײַ=
אײַניגקײַט“, האָבען זיך די קריסטליכע טעאָלאָגען אָפט געשטיצט אויף
דער גראַמאַטיקאַלישער בעדײַטונג פון׳ם וואָרט „אלהים“ (לשון רבים,
מעהרצאָהל; אלה — גאָט, אלהים — געטער), מיט וועלכען ס׳ווערט
כסדר בעצײַכענט אין דער ביבעל דער בעגריף „גאָט“. אַלס ענטפער
אויף דעם האָט ר׳ שמלאי זיי אויפגעוויזען, אַז דאָס וואָרט, וואָס
קומט נעבען דעם אויסדריק אלהים, איז שטענדיג אין לשון יחיד
(אײַנצאָהל) און נישט אין לשון רבים (בראשית ברא אלהים: האָט
בעשאַפען און נישט האָבען בעשאַפען). די קריסטען האָבען דאָן
אָנגעוויזען אויף דעם פּסוק: נעשה אדם בצלמנו (מיר וועלען
מאַכען אַ מענשען לויט אונזער געשטאַלט), וואו גאָט אַליין בענוצט
זיך מיט אַ לשון רבים; אויף דעם האָט ר׳ שמלאי בר נחמני געענט=
פערט: ווען משה האָט געשריבען די תורה און איז צוגעקומען צו
דעם פּסוק, האָט ער זיך אָבגערופען צו גאָט: „הערשער פון דער
וועלט! מיט דעם אויסדריק (דעם לשון רבים) גיסטו דאָך אַ געלע=
גענהײַט די מינים צו פערטײַדיגען זײַערע אײַנבילדונגען!“ האָט איהם
גאָט געענטפערט: שרײַב, און ווער ס׳וויל זיך אײַנבילדען, זאָל זיך
אײַנבילדען“.

אַן׳אַנדער בעל=אגדה האָט שאַרף און אָפען ערקלערט: „זאָגט אַ
מענש: איך בין גאָט — גלויב איהם נישט; זאָגט ער: איך בין אַ „בן
אדם“ (מענשענזוהן) — וועט ער סוף כל סוף חרטה האָבען; זאָגט ער:
איך וועל מיך אויפהויבען אין הימעל — וועט ער עס קײנמאָל נישט
בעווײַזען“. „גאָט איז נישט גלײַך צו אַ מענשען=קעניג: ער האָט נישט
קײן פאָטער, נישט קײן זוהן, נישט קײן ברודער. דאָס איז די בעדײַ=
טונג פון פּסוק: איך בין דער ערשטער און איך בין דער לעצטער און
חוץ מיר איז קײן גאָט נישטאָ“.

„אַזעלכע פרידליכע און פרײַע וכוחים — בעמערקט אַ יודי=
שער היסטאָריקער — זענען נאָך מעגליך געוועזען אין III=טען יאָהר=

הונדערט, ווען די קריסטען האָבען זיך געפונען אין דער לאַגע פון אַ געררודפ'טער סעקטע. אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער, ווען דאָס קריסטענטום איז, אונטער דער הערשאַפט פון קייזער קאָנסטאַנטין און זיינע נאָכפאָלגער, געוואָרן אַ הערשענדע רעליגיע, — האָבען די יודישע און קריסטליכע טעאָלאָגען שוין נישט געקענט דיספוטירען וועגען רעליגיעזע פראַגען מיט איינע און די זעלבע רעכט. די קירכע האָט בעקומען אויף איהר זייט דאָס רוימישע שווערד און פאַר'ן אָבשפּאַרען איהר'ע דאָגמאַטען זענען די נישט-בעוואָפּענטע פרעמד-גלויביגע הארט בײַשטראָפט געוואָרן *).

*) דובנאָ.

זעקסטעס קאפיטעל.

די לאגע פון די יודען אין בבל און פערסיען.

נאכ'ן טויט פון ר' יהודה נשיאה II איז דאס יודענטום אין פאלעסטינא צוגעקומען צו דעם מצב פון א שטארקער ירידה. עס האט געפעהלט די צענטראלע, ענערגישע פערזאן, וואס זאל פבח זיין אריינצופרענגען לעבען און גייסט אין דעם אבגעשוואכטען ארגאניזם פון די איבערגעבליבענע יודישע מאסען, און די ישיבות אין דער פראווינץ זענען איינע נאך דער אנדערער אונטערגעגאנגען. געבליבען פון אלע בעריהמטע אקאדעמיעס אין ארץ-ישראל איז נאר די איינציגע ישיבה אין טבריה (גליל), און אויך דא האט די שיין פון דעם יודישען גייסט נאר שוואך געצאנקט.

אט די ירידה פון ארץ ישראל איז אבער נאך נישט געווען די ירידה פון דעם יודישען כלל, פון דער יודישער אומה; דא האט זיך ווידער ארויסגעוויזען די וואונדערבארע ערשיינונג, וואס האט זיך אזוי אפט איבערגעחזר'ט אין דער יודישער געשיכטע; אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין פאלעסטינא האט זיך געראנגעלט מיט'ן אונטערגאנג, האט געבליהט און זיך אויסגעבילדעט א נייער צענטר פאר דעם יודישען גייסט אין בבל. דאס דאזיגע אלטע שענע לאנד צווישען די טייכען פרת און חדקל, וואו די יודישע געפאנגענע זענען

אמאל געזעסען און געוואוינט, זיך דערמאנענדיג אן ציון", — איז איצט געווארן א צווייטע מוטער פאר דער יודישער אומה. דאס איז געווען א מין פאקט פון דער השגחה מיט זיבעצן יאהרהונדערטער צוריק, צו מאכען, אז נישט אלע יודען פון בבל זאלען זיך אומקערען קיין ארץ ישראל, און א גרויסע צאהל פון זיי זאל זיך אבשטעלן אין דעם לאנד, כדי עס זאל נישט אונטערגעהן די גאנצע אומה, צוזאמען מיט דעם טייל, וואס וועט אונטערפאלען אונטער דער הערשאפט פון די רוימער און נישט קענען בייסטעהן געגען זייערע גזירות און רדיפות. די דאזיגע איבערגעבליבענע יודישע קאלאניע איז זיך דא מיט דער צייט פונאנדערגעוואקסען און האט געבילדעט א בעדייטענדען עלעמענט אין דעם ארגאניזם פון דער פארטישער מלוכה, וואס האט קאנקורירט מיט רוים איבער דער וועלט-מאכט און מיט א לייבען-פעסטער עקשנות זיך נישט אונטערגעווארפען דעם רוימישען אדלער. דא האבען יודען נאך פון די עלטסטע צייטען אן ענטוויקעלט א לעבעדיגע גייסטיגע טעטיגקייט, און די ריכטונג פון דער דאזיגער טעטיגקייט איז שטענדיג געווען א ריין-נאציאנאלע, יודישע, אהן וועלכער ס'איז השפעה פון א פרעמדער קולטור. די גרויסע צאהל פון די יודישע איינוואוינער, וואס האבען זייט צעהנדליגער דורות בעוואוינט גאנצע פראווינצען פון לאנד; די זעלבסטשטענדיגקייט אין זייערע אינווענינגסטע אנגעלעגענהייטען, וואס די פארטישע ממשלה האט זיי איבערגעלאזען; דער גלאנץ און די פירשטליכע מאכט פון זייער פאליטישען פארשטעהער און פיהרער; זייער אלטבעזעסענקייט אין לאנד, וואס האט זיי צוגעגעבען דעם כאראקטער פון איינגעבוירענע, גלייכבערעכטיגטע בירגער, — דאס אלץ האט אויסגעארבייט אין דעם בבלישען יודען א געוויסען געפיהל פון שטאלץ און רוהיגקייט, און זיין גייסט איז אויך געווארן טיעפער און פיעלזייטיגער.

די בעדייטענדסטע צווישען די צענטראלע שטעדט פון דעם יודישען ישוב אין בבל, איז געווען נהרדעא, א בעפעסטיגטע שטאדט בייםברעג פון טייך פרת, וואס איז געווען דורך און דורך בעפעלקערט פון יודען, און האט דעריבער א לאנגע צייט געטראגען דעם נאמען „ירושלים פון בבל". ווען דער בית-המקדש אין ירושלים איז נאך געשטאנען, איז דא געווען די אלגעמיינע קאסע, וואו ס'פלעגען איינפלוסען די נדבות פאר'ן בית-המקדש פון אלע בבלישע קהלות, און פון דאנען פלעגט די אלגעמיינע סומע בעזארגט ווערן קיין

ירושלים. פון נהרדעא האָבען אויך געשטאַמט די צוויי יודישע יונגע לייט, וואָס האָבען מורד געווען אין דעם פּאַרטישען הערשער און געגרינדעט אויף א בעדייטענדער צייט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה.

עטליכע מיילען ווייט צו דרום-זייט פון נהרדעא איז געלעגען פירוז-שבור (אויך: בי-שבור), אויך א בעפעסטיגטע און רייך-בעפעלקערטע שטאָדט, און נישט ווייט פון דאָרטען האָט זיך געפונען פומבדיתא, א גרויסע שטאָדט נעבען די קאַנאַלען פון טייך פרת מיט פּאַלאַצען און טעמפּלען. זעלכעהן געאָגראַפישע מיילען ווייט פון פומבדיתא איז געלעגען די שטאָדט מתא-מחסיא; מתא-מחסיא האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח ארום דעם טייך סורא, און דעריבער ווערט זי אויך אָפט בעצייכענט מיט דעם נאָמען סורא. ווי פומבדיתא מיט איהר עשירות און רייכע פּאַלאַצען, אזוי האָט זיך מתא-מחסיא-סורא אויסגעצייכענט מיט איהר אָרימקייט און מאוס'ען אויסזעהן; דערפאַר זענען די איינוואוינער פון דעם אָרימען שטעדטעל געווען בערי‍הםט מיט זייער עהרליכקייט, און דאָס שפּריכוואָרט האָט געזאָגט: „ס'איז בעסער צו וואוינען אין א מיסט-שטאַל פון מתא-מחסיא, איידער אין א פּאַלאַץ פון פומבדיתא".

מיט די דאָזיגע דריי שטעדט ארום דעם טייך פרת האָט קאָנקורירט א פיערטע, מחוזא, אויפ'ן ברעג פון חדקל, דריי מייל ווייט פון דער פּאַרטישער הויפּטשטאָדט קטעסעפאָן. מחוזא איז געשטאַנען אויף א בארג און איז געווען געשיצט מיט פעסטע מויערן, א טיעפען גראָבען און א שטאַרקען פעסטונגס-שלאָס אין שטאָדט גופא; בעפעלקערט איז זי אָבער געווען בלויז פון יודען. דאָס זענען געווען אמעהרסטענטייל אייניקלעך און אוראייניקלעך פון די אַמאָליגע גרים, און די יודען האָבען געקוקט מיט א געוויסער פעראַכטונג אויף זייער לייכטזיניגקייט, אויף זייער ליעבע צו אלערליי וועלטליכע פערגניגענס און אויף זייערע אויסגעלאַסענע געגנ בכלל. נישט וועניג יודען האָבען זיך געפונען אויך אין די איבריגע שטעדט פון דעם פרוכטבאַרען לאַנד, און זיי האָבען זיך אומעטום געפיהלט, ווי בײ זיך אין דערהיים. די אונטערנעוואָרפענקייט בנוגע צו דער מלוכה האָט זיך אויסגעדריקט אין קאָפּ- און ערד-שטייערן; דערביי זענען נאָך דעמאָלט געווען ארום דעם טייך פרת גרויסע שטרעקעס ערד אינגאַנצען אָהן בעלי-בתים, און ווער ס'האָט זיך ארויסגערופען צו בעצאָהלען די שטייערן פון א געוויסער שטרעקע, האָט זיך גערעכענט פאַר איהר אייגענטימער. מיט

דעם זכות האָבען זיך די יודען אַ סך בענוצט און די גאַנצע געגענד מיט איהר יודישער בעפֿעלקערונג איז רעגירט געוואָרען פֿון אַ יודישען פֿירשט (עקזילאַרך), וואָס האָט געשפּיעלט אַ אָנגעזעהענע ראָליע אין דעם פּאַרטישען מלוכה־לעבען און פֿערנומען דעם פֿיערטען ראַנג נאָכ׳ן קעניג אין דער רייהע פֿון די מלוכה־פֿיהרער. דער עקזילאַרך איז אויס־געוועהלט געוואָרען פֿון דער יודישער בעפֿעלקערונג אַליין, און די קרוין האָט נאָר בעשטעטיגט די וואַהלען, דערביי איז דעם אויסדער־וועהלטען געגעבען געוואָרען אַלס עהרען־צייכען אַ זיידענעם אויבער־קלייד מיט אַ גאָלדענעם גאַרטעל.

די עקזילאַרכען האָבען געשטאַמט פֿון די מלכי בית דוד, דעריבער האָט דאָס פֿאָלק שטאַרק דרך־ארץ געהאַט פֿאַר זיי און אָבגעהיט זייערע פֿעראָרדנונגען. מיר האָבען נישט קיין גענויע קוועלען וועגען די עקזילאַרכען אין די ערשטע פּעריאָדען פֿון דער אַלט־פּערסישער און סעלייצידיש־גריכישער הערשאַפֿט, חאָטש איין אַלטע כראָניק (סדר עולם זוטא) רעכענט אויס אַ רייהע עקזילאַרכען פֿון זרובבל בן שאלתיאל אָן ביז דער ענדע פֿון צווייטען יאָהרהונדערט אין פֿינפֿטען טויזענד. מיר בעגעגענען צום ערשטען מאָל די געשטאַלט פֿון אַ „ריש גלותא״ אין דעם לעצטען דור פֿון די תנאים; דאָס איז מר הונא, וועלכער איז געשטאָרבען אין דער צייט, ווען ר׳ יהודה I איז געוועזען פּאַטריאַרך (נשיא) אין פּאַלעסטינא, און האָט אַנגעזאָגט, מ׳זאָל איבערפֿיהרען זיינע ביינער אינ׳ם לאַנד פֿון די אבות. פֿון דעם מר־הונא׳ן אָן האָבען מיר שוין קלאָרע היסטאָרישע ידיעות וועגען דער טעטיגקייט פֿון די עקזי־לאַרכען אַזש ביז׳ן סוף פֿון VI־טען יאָהרהונדערט.

די עקזילאַרכען זענען קודם כל געוועזען הויפּט־ריכטער פֿון אַלע יודישע קהלות אין בבל, דערביי איז אין זייער קאָמפּעטענץ אריין אויך קערפּערליכע שטראָף פֿאַר קרימינעלע פֿערברעכענס, וואָס האָט זיך אויפ׳ן אָריענטאַלישען שטייגער אויסגעדריקט אַממערהרסטענטייל אין „מלקות״ (שמייץ). אין די פֿונקציעס פֿון דעם ריש־גלותא זענען אויך אריין די גאַנצע פּאָליציי־אָרגאַניזאַציע אין די שטעדט, די אויפֿזיכט איבער דער ריכטיגקייט פֿון מאָס און געוויכט, איבער בריקען און קאַנאַלען און בכלל איבער אַלע ענינים פֿון דער עפֿענטליכער אָרד־נונג. אָפֿיציעל איז דעם ריש־גלותא אָבגעגעבען געוואָרען דער וועל־ביגער כבוד, וואָס די אַמאָליגע יודישע מלכים פֿון דוד׳ס הויזגעזינד: איהם איז איבערגעגעבען געוואָרען אַ העכערער אָבגעזונדערטער פּלאַץ

אין שוהל, און ביים עולה לתורה זיין פלעגט דער שמש צוטראגען די ספר־תורה צו איהם, און ער האט ביי זיך אויפ'ן פלאץ ארויסגעלייענט פון איהר די בעשטימטע פרשה. דער ריש־גלותא האט בעזעסען א גרויסע צאהל שקלאפען און סתם דיענער, און זאגאר פרייע מענער האבען זיך געפונען אונטער זיין שוץ און געמוזט, צום צייכען פון אונטערטעניגקייט, שטענדיג טראגען אויף די קליידער דעם הערב פון זייער הער.

ביי אזא ברייטער און נישט נארמירטער מאכט איז זעלבסטפערשטענדליך, אז די עקזילארכען האבען זיך געפיהלט, ווי זעלבסטהערשער בנוגע צו דער יודישער בעפעלקערונג, און דאס האט אפט געבראכט צו שארפע תרעומות מצד די געדריקטע מאסען; אין דער פארהיסטארישער צייט, ד. ה. איידער די יודישע געזעצלעהרע האט זיך איבערגעקליבען קיין בבל, זענען געווען צווישען די עקזילארכען זאגאר עמי הארצים, וואס האבען נישט געוואוסט אונטערצושיידען פון כשר ביז טרפה, און די גאנצע פיהרונג אין „הויף" איז געווען געגען די געבאטען פון דער תורה. וואס ווייטער איז אבער די לאגע אין דער הינזיכט אלץ בעסער געווארען, און די געשיכטע פון די שפעטערדיגע צייט ווייס שוין צו דערצעהלען פון א רייהע עקזילארכען, וואס האבען פעראייניגט אין זיך תורה און גדולה און דאס פאלק האט זיי געשעצט נישט ווייניגער פון די פאטריארכען אין ארץ־ישראל.

א בעזונדער שטארקע בעוועגונג, צו פערשפרייטען די יודישע געזעץ־לעהרע צווישען די יודען אין בבל, בעמערקט זיך אין דער עפאכע פון די לעצטע תנאים. אין דער ישיבה פון ר' יהודה הנשיא I. (רבי) זענען אנגעקומען מאסען תלמידים פון די פראווינצען ארום די טייכען פרת און חדקל, און א סך פון זיי זענען דערנאך געווארן די ליכט־זיילען פון דער ישיבה. ר' חייא פון כפרי און זיינע צוויי וואונדערזיהן, זיינע פערוואנדטע אבא אריכא און רבה בר חנא, אבא און זיין זוהן מר שמואל, — אלע האבען זיי זיך גערעכענט פאר די בעסטע תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך, און זיי זענען אויך געווען די ערשטע פיאנערען פון דער יודישער אקאדעמישער בילדונג אין בבל. ר' חייא מיט זיינע צוויי זיהן האבען זיך, אמת, נישט אומגעקעהרט צוריק אין זייער היימאט־לאנד, און זענען געשטארבען אין גליל, וואו דאס פאלק האט פערהייליגט זייערע קברים און גערעכענט פאר א זכיה, בעגראבען צו ווערן נאהנט פון זיי. פאר'ן לעבען האט

אָבער דער דאָזיגער גרויסער גײַסט געהאַט אַ שטאַרקען און דירעקטען אײַנפלוס אויף אַ ב א אַ ר י כ א, וועלכער איז אַוועק צוריק קײַן בבל און געגעבען אינגאַנצען אַ נײַע ריכטונג דער ענטוויקלונג פון דער בבלי־שער דיאַספּאָראַ.

אַ ב א אַ ר י כ א, מיט זײַן היסטאָרישען נאָמען ר ב (געב. 175, געשט. 247), איז אַלס קינד נאָך שוין בעריהמט געוועזען מיט זײַנע אויסערגעוועהנליכע פעהיגקײַטען. נאָכ'ן טויט פון זײַן פאָטער איז ער אַוועק קײַן ארץ־ישראל און איז אָנגעקומען אין דער ישיבה פון דעם גרויסען נשיא. דאָ האָט ער אַרויסגערופען די בעוואונדערונג פונ'ם גאַנ־צען קאָלעגיום איבער זײַן אונגעוועהנליכער שאַרפזיניגקײַט, און ווען ער האָט זיך געקליבען צו פערלאָזען פאַלעסטינאַ, האָט זײַן פעטער ר' חייא געבעטען דעם נשיא, ער זאָל איהם מסמיך זײַן און ערלויבען צו זײַן „אַ לעהרער און אַ ריכטער". די דאָזיגע בקשה איז דערפילט געוואָרן, כאָטש נישט אינגאַנצען; דער ווײַטזיכטיגער נשיא האָט פאָר־געזעהען, אַז זײַן בעגאַבטער תלמיד וועט אויפהויבען דעם מעמד פון דער תורה אין בבל אַזוי שטאַרק, אַז זי וועט קאָנקורירען מיט ארץ ישראל, און ער האָט איבערגעלאָזען אײַן צײַכען פון אָבהענגיגקײַט: געבענדיג סמיכה דעם גרויסען תלמיד פון בבל, האָט ער איהם דאָך פערבאָטען, צו פסק'ענען געוויסע שאלות. מיט אַזאַ האַלבער סמיכה האָט זיך אבא אריכא אומגעקעהרט קײַן בבל, און דעמאָלט שוין איז זײַן פּאָפּולאַריטעט געוועזען אַזוי גרויס, אַז די פאָרנעהמסטע געזעצלעה־רער פון גאַנצען לאַנד זענען אַרויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זײַן און אָנערקענט איהם פאַר'ן העכסטען אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאָזיגע בבלישע גע־זעצלעהרער האָט זיך געפונען אויך דער פיהרער פון דער ישיבה אין נהרדעא, ר' ש י ל א, און ער האָט דער ערשטער אָבגעטרעטען זײַן פּלאַץ דעם אָנגעקומענעם „זקן" פון דער גרויסער ישיבה אין צפורי.

פאָרגעקומען איז דער פאַקט אויף דעם פאָלגענדען אופן:

קומענדיג קײַן נהרדעא האָט אבא געפונען דעם אַלטען „ריש־סידרא" (ראש ישיבה), וועלכער האָט איהם פערזענליך נישט געקאָנט, ווי ער זיצט און דרש'נט אַ געוויסע משנה און ס'איז נישטאָ קײַנער, ווער עס זאָל זי מסביר זײַן און ערקלערן; דאַן האָט זיך אבא אוועק־געשטעלט פאַר אַ מתורגמן, און ווען ר' שילא האָט איהם איבערגעגעבען

אין דער שטיל דעם פירוש פון א משנה, האט ער זי מסביר געווען פאר'ן עולם און פערטיפט דעם פירוש אויף אזוי פיעל, אז ס'איז ארויסגעקומען עטוואס גאר אנדערעס דערפון, וואס ר' שילא האט געוואלט זאגען. דער לעצטער האט געפרובט אין אנהויב מקפיד זיין און פראטעסטירען; אויף דעם האט איהם דער „רעוואלוציאנערער" רב געענטפערט: „די פלייט, וואס פערשאפט פערגניגען דעם מענשען מיט א מוזיקאלישען געהער, קלינגט שלעכט אין די אויערן פון א פראסטען ארבייטער, וואס האט קיין געהער נישט פאר פיינע טענער; וויפיעל מאל האב איך ערקלערט משנות פאר'ן גרויסען ר' חייא'ן און ער איז צופרידען געווען, נאר דיר געפעלען נישט מיינע ערקלערונגען". ר' שילא האט דאן ערשט זיך געחאפט, אז דער מתורגמן, וואס שטעהט פאר איהם, איז דער בעריהמטער אבא אריכא, און בעטענדיג מחילה ביי איהם האט ער זיך אבגערופען: „זעץ דיך דו אויף מיין ארט; איך האב נישט פערדיענט, אז דו זאלסט זיין מיין מתורגמן". רב האט דעם פארשלאג פונדעסטוועגען נישט אנגענומען, און נאך ר' שילא'ס טויט, האט ער דעם פאסטען אין נהרדעה איבערגעגעבען זיין חבר שמואל'ן, וועלכער איז מיט איהם צוזאמען געקומען פון פאלעסטינא און איז דערצו געווען אויך א געבוירענער א דארטיגער.

אין יענער צייט איז געווען עקזילארך א געוויסער ענן, וועלכער האט, ווי ס'איז צו גלויבען, געוואלט מהנה זיין די חכמים און זיי איבערגעבען אלע געזעלשאפטליכע פאסטענס; ער האט בעשטימט מר עוקבא'ן פאר א אויבער-שופט אין כפרי, קרנא'ן פאר א שופט, און ווען רב איז געקומען קיין בבל, האט ער איהם געמאכט פאר א „אגאראנאמאס", ד. ה. פאר א אויפזעהער איבער דער ריכטיגקייט פון די וואגען און מאסען אין די האנדעלס-פלעצער פון לאנד. אין דעם פאסטען איז ארייננגעגאנגען אויך די פונקציע פון קאנטראליען די פרייזען און נישט דערלאזען דערביי קיינע שפעקולאציעס. בנוגע צו דער פראגע איז פארגעקומען א שארפער סכסוך צווישען רב'ן און דעם עקזילארך, — א סכסוך, וואס האט זיך געענדיגט דערמיט, אז רב איז איינגעזעצט געווארן אין תפיסה אויף א לאנגע צייט.

אט די נישט לאנג דויערנדע געזעלשאפטליכע טעטיגקייט איז אבער אריבער נישט אהן א גרויסען פערדיענסט פאר דעם בעניער פונ'ם יודישען גייסט אין זיין פאטערלאנד; ארומפאהרענדיג אלס

אגאראנאמאס איבער די שטעדט און שטעדטליך פון לאנד האט רב דערווייל געהאט די געלעגענהייט, זיך צו בעקאנען מיט דעם גייסטיגען צושטאנד פון די יודישע פאלקס-מאסען, און זיין איינדריק פון די דאזיגע בעאבאכטונגען איז געווען זעהר א טרויעריגער. דער גרויסער לעהרער האט געזעהען, אז דאס פאלק איז שרעקליך פערגרעבט און בעגעהט זעהר הארבע פערברעכענס געגען די געבאטען פון דער תורה נישט אויס לייכטזיניגקייט, נאר פשוט אויס עמי-הארצות. אין דער גאנצער יודישער דיאספארא האט זיך שוין, למשל, לאנג געהאט פראקטיצירט דאס געזעץ פון דער תורה, וואס פערבאט צו עסען פלייש מיט מילך אינאיינעם (בשר בחלב), און דא האט רב געהערט אין א שטעדטעל, ווי איין יודישע פרוי האט געפרעגט דער צווייטער, וויפיעל מילך דארף מען האבען אויף א פיערטעל פונט פלייש. צו די פערברעכען אין דעם אלטעגליכען לעבען איז צוגעקומען אויך די מאראלישע פערדארבענקייט און די אלגעמיינע אונוויסענהייט, און דאס האט ביי דעם יונגען געלעהרטען ארויסגערופען די אידעע, צו גרינדען א גרויסע ישיבה גראד אינ'ם צענטר פון דער געגענד, וואו די עמי-הארצות הערשט אמשטארקסטען, און אזוי ארום פערשפרייטען די וויסענשאפט און דעם גייסט פון דער תורה איבערן גאנצען לאנד. און די אידעע איז פערווירקליכט געווארן: זיעבען הונדערט יאהר האט די ישיבה אין סורא געדיענט דעם פאלק ווי א פאקעל, און פונאנדערגעווארפען פייערדיגע ליכט-שטראהלען אין אלע ווינקעלעך פון דער יודישער דיאספארא.

צו דער אויספיהרונג פון דעם גרויסען פלאן האט, ווי ס'שיינט, א סך מיטגעהאלפען די אינטימע פריינדשאפט, וואס האט געהערשט צווישען רב'ן און דעם לעצטען פארטישען קעניג, ארטאבאן (216-226); די בעקאנטשאפט צווישען זיי איז אויך געשלאסען געווארן אין דער צייט פון רב'ס געזעלשאפטליכער טעטיגקייט, און דער קעניג איז אזוי בעצויבערט געווארן פון דעם יודישען געלעהרטען, אז ער האט זיך מיט איהם ענגער צוזאמענגעלעבט און איז געבליבען זיין פריינד און בעשיצער ביז דער איבערקעהרעניש פון די פערסיאנער. אט די שטיצע פון קעניג האט געגעבען רב'ן די מעגליכקייט צוצוטרעטען צו דער פערווירקליכונג פון זיין אידעע און אין יאהר דריי טויזענד נייין הונדערט נייין און זיעבעציג (219) איז שוין געווען געגרינדעט די גרויסע ישיבה (מתיבתא) אין סורא (מתא מחסיא). דאס איז געווען

א צענטראלע אקאדעמיע פאר׳ן גאנצען לאנד, וואו ס׳האבען זיך גלייך צונויפגעזאמעלט ביז צוועלף הונדערט תלמידים, נישט בלויז פון בבל אליין, אזוי אז דער בית-מדרש אליין איז צו קליין געווען פאר׳ן גאנצען עולם, און מ׳האט געמוזט צונעהמען פאר דער ישיבה נאך א ברייטען גארטען. די דאזיגע גאנצע מאסע תלמידים האט זיך קאנצענטרירט ארום דער פערזאן פון דעם גרויסען רבי׳ן, און זייער פערעהרונג בנוגע צו איהם איז אזוי גרויס געווען, אז אין גיכען האבען זיי איהם אלע אנגעהויבען צו רופען סתם רב (רבי, לעהרער), ווי מ׳האט דעם פאטריארך, ר׳ יהודה I אין ארץ-ישראל, אויך גערופען סתם רבי. אזוי ווי דער בית-מדרש איז געווען רב׳ס אנ׳אייגען הויז, האט מען איהם אויך גערופען בי רב (בית רב), און פון דאן אן איז פערבליבען דער נאמען פאר יעדען תלמיד חכם — „בר בי רב" (א תלמיד פון רב׳ס בית-מדרש). א סך תלמידים פון זיין ישיבה האט רב אליין אויסגעהאלטען און געשפייזט, זייענדיג זעהר רייך. ווי אין פאלק האט זיך דערצעהלט, האט דער גרויסער געזעצלעהרער, איבריגענס, אליין בעארבייט זיינע פעלדער און זיינע איבריגע נחלאות.

מיט דעם צוועק, צו געבען די מעגליכקייט צו לערנען אויך מענשען פערנומענע און בעשפטיגטע, — האט רב בעשטימט צוויי חדשים אין יאהר, אדר און אלול, וואס זענען אינגאנצען געווידמעט געווען דעם שטודיום פון דער תורה; אין די דאזיגע צוויי חדשים, וואס האבען געטראגען דעם נאמען „ירחי דכלה" (פערזאמלונגס-חדשים) פלעגט געלערנט ווערן פון פריה ביז שפעט אין דער נאכט כמעט אהן א שום אויפהער, און א סך פון די תלמידים האבען זיך נישט פערגונען דעמאלט אפילו אפצועסען צו דער זאט. די לעצטע וואך פון יעדען פערזאמלונגס-חודש, ד. ה. די וואך ערב די גרויסע יום-טובים אדער ערב פסח, איז בעשטימט געווען פאר׳ן פאלק. אין דער וואך („שבתא דריגלא") פלעגט זיך צונויפפאהרען קיין סורא אזא עולם פון אלע עקען לאנד, אז די הייזער פון שטאדט האבען איהם נישט געקענט אריינגעהמען אינגאנצען און גרויסע מאסען האבען געמוזט זיך אויפהאלטען אונטערן פרייען הימעל. דאס איז געווען דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פון דער ברייטער פאלקס-בילדונגס-ארבייט, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין די שפעטערדיגע צייטען.

אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט איז רב׳ס שטייגער געווען, אויסצוטייטשען די משנה און זי צו ערקלערן, לויט דער לעצטער

חכרעה צווישען די משנות און בריתות; אט די הכרעות און פערגלייכונגען האבען איהם געדיענט אלס יסוד אויך פאר נייע הלכות — דאס זענען די בעריהמטע „מימרות", וואס פערנעהמען א בעדייטענדען פלאץ אינ'ם בבלי'שען תלמוד. וואס ס'געהערט צו דער ריכטונג פון די דאזיגע ניי-געשאפענע הלכות, זעהט זיך אין דעם גרעסטען טייל פון זיי א נייגונג צו פערהארבערן די נארמען פון דער תורה, און בעזונדער בולט ווייזט זיך ארויס רב'ס הארבקייט בנוגע צו די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי. דאס ערקלערט זיך דערמיט, וואס דער מאראלישער צושטאנד פון די ברייטע פאלקס-שיכטען אין בבל איז געוועזען צו יענער צייט שטארק געפאלען, און זיי האבען פערוואנדעלט די טראדיציאנעלע יודישע פאמיליענרייניקייט אין א מורא'דיגער הפקירות. רב האט שטרענג פערבאטען, מקדש צו זיין א פרוי אין גאס אהן קיינע געהעריגע אונטערהאנדלונגען, און אין דער זעלבער צייט האט ער גוזר געווען אויפן פאטער, ער זאל נישט פער'קנס'ען זיין טאכטער קליינערהייד, נאר ווארטען „ביז זי וועט גרוים ווערן און זאגען: איך וויל יענעם און יענעם". כדי אויסצעווארצלען פון דער יודישער גאס די וואכעדיגע בעציהונג צווישען דעם פערקנסט'ען פאר, האט רב פערבאטען דעם חתן, צו וואוינען ביי דער כלה אין שטוב פון די תנאים ביז דער חתונה. צו רב'ן געהערן אויך א גאנצע רייהע תקנות מיט דעם צוועק, צו פערשטארקען דעם אויטאריטעט פון דער געריכטס-מאכט, און די אלע תקנות זענען מיט דער צייט געווארן פעסטע, גילטיגע געזעצען. רב'ס טעטיגקייט איז אלזא געווען א דאפעלע: פון איין זייט האט ער אויסגעאיידעלט די זיטען פון דער בעפעלקערונג מיט דער הילף פון פראקטישע איינפירונגען, און פון דער צווייטער זייט — געוועקט דעם פארשונגסגייסט פון פאלק און פערשפרייט אין לאנד ליכט און גייסט.

דער גרויסער בעגייער פון דעם יודישען לעבען אין בבל האט זיך אויסגעצייכענט אויך מיט זיין מילד-עניוות'דיגער און מענשענפריינדליכער נאטור. די לעגענדע דערצעהלט, אז ער האט געהאט זעהר א שלעכטע און בייזע ווייב, וועלכע האט ליעב געהאט צו טאן פונקט דעם היפך פון דעם, וואס ער האט ביי איהר געבעטען; ווען זייער זוהן חייא איז אויסגעוואקסען, פלעגט ער דעריבער איבערגעבען דער מוטער דעם פאטער'ס בקשות פערקעהרט, כדי זי זאל זיי ערפילען אזוי, ווי ער האט באמת פערלאנגט. פון דער קאמבינאציע האט זיך

רב דערוואוסט, און האט אנגעזאגט דעם זוהן, ער זאל דאס מעהר נישט טאן, ווייל ס'שטעהט אין דער תורה געשריבען: מדבר שקר תרחק (פון א ליגען זאלסטו דיך דערווייטערן). אזא נאכגיביגקייט האט רב ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו פרעמדע מענשען פון פאלק, און ווען א געוויסער קצב האט איהם אמאל בעליידיגט און איז אפילו ערב יום-כפור נישט געקומען בעטען ביי איהם קיין מחילה, — האט רב איהם געשיקט זאגען, אז ער איז איהם מוחל. וועגען דער גייסטיגער שענקייט פון דעם גרויסען בעבייער רעדען אויך די פיעל אגדי'שע מאמרים, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין זיין נאמען: „ווער עס האט נישט אין זיך די מדה פון רחמנות, איז נישט פון אברהם'ס אייניקלעך"; „די געזעצען פון דער תורה זענען געגעבען, נאר אפצורייניגען דעם מענשען פון מאראלישע זינד"; „א פאטער דארף קיינמאל נישט שטעלען איין קינד העכער פונ'ם צווייטען: אונזער עלטער-פאטער יעקב האט אויסגעצייכענט יוספ'ן פון זיינע איבריגע קינדער — און וויפיעל שלעכטס איז דערפון ארויסגעקומען!"

זעהענדיג די הונדערטער תלמידים, וואס קומען זיך צונויף הערן זיין דרשה, האט רב מורא געהאט, עס זאל איהם נישט איינפאלען עפעס א הרהור פון גאוה, און ער האט זיך גע'חזר'ט דעם פסוק: אם יעלה לשמים שיאו א. א. ח. (ווען דעם מענשענ'ס גרויסקייט געהט אפילו אויף ביז'ן הימעל, פערגעהט זי דאך אויך פלוצלינג); אליין א ערד-בעזיצער און אויך א ערד-ארבייטער איז רב געוועזען א געגנער פון מסחר, און זיין נישט געראטענעם זוהן איבו געפינט ער פאר נויטיג אנצוזאגען: ס'איז בעסער צו פערדינען ווייניג פון ערד-ארבייט, איידער פערדינען א סך פון מסחר; ערגער פון די ביידע איז אבער גאר-נישט טאן און זיך ארויפלעגען אויף קהל; נעגען די האט ער אנגעזאגט: „שינד אב א נבלה אין גאס (אויב דו האסט נישט קיין אנדער פרנסה), און זאג נישט: איך בין א כהן (א מיוחס), איך בין א גרויסער מענש!"

די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האט זיך געצויגען גאנצע אכט-און-צוואנציג יאהר, און ווען ער איז פערלאשען געווארען, האט דאס גאנצע פאלק איהם בעקלאגט. צעהנדליגער טויזענדער פון זיינע תלמידים האבען זיין ארון בעגלייט, און צום צייכען פון נאציאנאלען טרויער האט מען מתקן געווען, אז דעם גאנצען יאהר זאלען די יודישע חתונות געפייערט ווערן אהן הדסים און בלומען, פון

זיינע קינדער איז בעזונדער בעקאנט דער זוהן חייא; זיין טאכטער איז פערהייראט געוועזען פאר א זוהן פון עקזילארך און איהרע זיהן זענען עס געוועזען די גייסטרייכע און בעריהמטע עקזילארכען: רבנא עוקבא און רבנא נחמיה.

פיעלזייטיגער פון רב'ן און מיט א גאנץ אנדער כאראקטער איז געוועזען זיין חבר און מיטארבייטער אין דער אויפהויבונג פון בבלי'שען יודענטום שמואל בר אבא הכהן (געב. 180 געש. 257). מיט דער אקאדעמישער טעטיגקייט פון דער דאזיגער גייסטרייכער און בעגאבטער פערזענליכקייט הויבט זיך אין א געוויסער הינזיכט אן א נייע עפאכע אין דער יודישער לעהרע. א מענש מיט א גלייכען און ניכטערן פערשטאנד, וויים פון חלומות און פאנטאסטישע איבערטרייבונגען, האט מר שמואל אריינגעבראכט א אייגענעם זעלבסטשטענדיגען טאן אין דעם אלגעמיינעם אקארד פון פלפיל און שווערמעריי. עס זיצען זיינע חברים און דערצעהלען כסדר די נסים און נפלאות און ענדערונגען אין דער גאנצער וועלט-הנהגה, וואס וועלן פארקומען אין די ערווארטעטע משיח'ס צייטען, און שמואל ענטפערט געלאסען: „צווישען דער היינטיגער צייט און די צייט פון משיח'ן איז דא נאר דער אונטערשייד, וואס היינט זענען יודען משועבד צו פרעמדע מלוכות, און דעמאלט וועלן זיי פריי זיין. שמואל איז געגאנגען געגען זיינע חברים אויך דערמיט, וואס ער האט זיך אבגעקליבען נאר דריי געביטען, אויף וועלכע ער האט זיך ספעציעל אויסגעצייכענט: יוריספרודענץ, אסטראנאמיע און מעדיצין. אלס אמורא איז ער דעריבער געשטאנען ניעדריגער פון רב'ן בנוגע צו דינים פון כשר און טרפה, ערלויבטעס און פערבאטענעס; דערפאר אבער איז זיין אויטאריטעט גרעסער געוועזען אין די פראגען פון דיני-ממונות (יורידיש-געזעלשאפטליכע פראגען) און דער כלל אין תלמוד זאגט: דער דין בלייבט, ווי רב אין איסורים און ווי שמואל אין דינים. פון דער גרויסער צאהל הלכות, וואס שמואל האט אויפגעטאן אויף דעם געביט פונ'ם יודישען ציוויל-רעכט, איז בעזונדער וויכטיג זיין פרינציפ, לויט וועלכען די אלגעמיינע בירגערליכע געזעצען פון לאנד גילטען אויך פאר די יודען, וואס וואוינען דארט, און זייערע אייגענע געזעצען מוזען צוגעפאסט ווערן צו די געזעצען פון לאנד (דינא דמלכותא דינא). דאס איז געוועזען א וויכטיגער שריט פון דעם גרויסען געזעצלעהרער, די פאלגען פון וועלכען ס'האבען זיך ארויסגעוויזען אין די קומענדיגע דורות; שמואל

האט צוגעגעבען זיין כלל דעם כאראקטער פון א רעליגיעזער נארמע, וואס עובר זיין אויף איהר, הייסט ריכטיג, ווי עובר זיין אויף אנ'אנדער דין פון דער תורה, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען האבען זיך אנגעהויבען בעציהען ניט בלויז מיט סבלנות, נאר אויך מיט א געוויסער אכטונג צו די געזעצען פון דעם לאנד, וואו דער גורל האט זיי פערווארפען. ווען דער יוד אין גלות איז געצוואונגען געוועז צו לעבען לויט אזעלכע געזעצען, וואס האבען גאנץ אפט ניט גע־שטימט מיט דעם כאראקטער פון זיין אייגענעם הייליגען קאדעקס, האט איהם זיין געוויסען דערפאר ניט געפלאגט — ער האט געוואוסט, אז זיין קאדעקס גופא, די תורה, הייסט איהם אפהיטען די געזעצען פון לאנד און זיך זיי אונטערגעבען; פון דער צווייטער זייט ווידער, האבען זיך יודען מיט דעם כלל שטענדיג געקענט פערטיידיגען געגען די אנפאלען פון די שונאי־ישראל, וואס האבען כסדר אויפגעווארפען די יודען, אז זיי לעבען לויט בעזונדערע, מענשענפיינדליכע דינים און מנהגים. אזוי איז דורך מר שמואל'ן פערקערפערט געווארען די עצה פונ'ם גרויסען געטליכען נביא ירמיה, וואס האט געלעבט מיט אכט הונדערט יאהר פריהער: ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה", כי בשלומה יהיה לכם שלום (און איהר זאלט פאדערן דעם פריעדען פון דער שטאדט, וואס איך האב אייך דארטין פערטריבען, און איהר זאלט בעטען פאר איהר צו גאט, דען אין איהר פריעדען וועט אויך צו אייך פריעדען זיין).

אי'ם געגענזאץ צו די איבריגע געזעצלעהרער פון זיין צייט אין יהודה און אין בבל, האט מר־שמואל, ווי געזאגט, זיך ניט דערווייטערט פון דער ארומיגער וועלט און אבגעגעבען א סך צייט אויף צו דערלערנען געוויסע אלגעמיינע וויסענשאפטען. ער איז געשטאנען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט דעם פערסישען געלעהרטען אבלאט, און מיט איהם צוזאמען געשטודירט די אסטראנאמישע וויסענשאפט; פאר א פאסענדען פלאץ, אויף צו מאכען אסטראנאמישע בעאבאכטונגען האט זיי געדיענט דער טאל שנער, צווישען פרת און חדקל, און דער פלאץ איז ווירקליך ביז היינטיגען טאג פערבליבען דאס ווינקעל פון דער הימעל־לעהרע. אויף ווי ווייט עס האבען דערגרייכט שמואל'ס ידיעות אין דער חכמה בעווייזט זיין מאמר: „מיר זענען קלאר די וועגען פון הימעל, ווי די וועגען פון נהרדעא"; נאר בנוגע צו די קאמעטען איז ער אפען מודה, אז ער קען זיך ניט אר־

יענטירען אין זייער מארנער בעוועגונג און איז נישט אימשטאנד אויס-צורעכנען זייער גאנג .

בענוצענדיג זיך מיט זיינע אסטראנאמישע קענטעניסען האט שמואל אויפגעטאן א וויכטיגע זאך : ער האט צונויפגעשטעלט א גענויען קאלענדאר פון אלע יודישע יום-טובים אויף א גאנצער רייהע יאהרען . דאס האט ער געטאן מיט דער כונה , כדי די יודען אין בבל זאלען זיך אליין קענען א עצה געבען מיט די קאלענדאר-בעשטימונגען און נישט זיין שטענדיג אבהענגיג אין דער הינזיכט פון די לבנה-בעאבאכ-טונגען אין יהודה ; ווי ס'ווייזט אויס, האט אבער שמואל נישט געפועל'ט ביי זיך , צו מאכען אזא שריט געגען דער איבער-הערשאפט פון פאט-ריאך אין פאלעסטינא , און ער האט זיין קאלענדאר נישט פערעפענט-ליכט .

וועגען שמואל'ס קענטעניסען אין מעדיצין זענען דערגאנגען צו אונז גאנץ ווייניג קוועלן. ער האט זיך בעריהמט, אז ער איז אימשטאנד אויסצוהיילען אלע קראנקהייטען, אויסער דריי (וועלכע זענען א רעזולטאט פון שלעכטע היגיענישע בעדינגונגען) , און זיין פלאסטער צו געוויסע אויגען-קראנקהייטען איז געוועזן בעריהמט אפילו אין ארץ-ישראל . דער-ביי איז כאראקטעריסטיש זיין מיינונג , אז אלע קראנקהייטען שטאמען פון דער לופט און פון דער ווירקונג, וואס די לופט האט אויפ'ן לעבען; זאגאר די פערוואונדעטע אויפן שלאכט-פעלד , זאגט מר-שמואל , זענען בלויז קרבנות פון דער לופט , און ווען מיר האלטען אימשטאנד זיין צו מאכען , אז די לופט זאל נישט אריינדרינגען אין די וואונדען , וואלט קיינער פון קיין וואונד נישט געשטארבען .

די דאזיגע זייטיגע וויסענשאפטען , צוזאמען מיט זיין אינטענסי-ווער טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצלעהרע , האבען שמואל'ס נאמען זעהר פאפולער געמאכט אין לאנד . און פון אלע זייטען האבען זיך געצויגען תלמידים קיין נהרדעה, אין זיין ישיבה, ער האט אבער פערשטאנען אבצושאצען די גרעסערע בעדייטונג פון דער נייער אקאדעמיע אין סורא (מתא מחסיא) , וואס איז געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון זיין חבר אבא אריכא (רב) , און זיין בעציהונג צו דעם לעצטען צייכענט זיך אויס מיט יענער עניוות פון גרויסע גייסט-מענשען, וואס בעמערקט זיך כמעט ביי אלע פארשטעהער פון דער יודישער געזעצלעהרע . דארט , וואו רב האט זיך געפונען , האט זיך שמואל אוועקגעזעצט צווישען אלע תלמידים , און ווען די נש-

עהרטע משפחה פון דעם בעריהמטען ר' שילא האט אבגעטרעטען מר שמואל'ן איהר ערשטען פלאץ בײַ א געוויסער פײַערליכקײַט, האט שמואל דעם כבוד איבערגעגעבען ר ב'ן.

נאך רב'ס טויט איז שמואל אלײַן געבליבען דער אב בתורה פאר גאנץ בבל, אלס ראש ישיבה (ריש סידרא) אין נהרדעה, און דעם פאסטען האט ער פערטרעטען גאנצע צעהן יאהר. אין אנהויב האט מען זיך אין יהודה בעצויגען מיט א געוויסער גרינגשעצונג צו שמואל'ס אויטאריטעט אין די ענינים פון דער יודישער געזעצלעהרע; אנשטאט דעם געוועהנליכען טיטול אין די בריעף צו רב'ן: „צו אונזער רבי'ן אין בבל", האט ר' יוחנן איצט געשריבען: „צו אונזער חבר אין בבל", און ווען שמואל האט אריינגעשיקט קײַן ארץ ישראל זײַנע קאלענדאר-אויסרעכנונגען אויף גאנצע זעכציג יאהר, האט ר' יוחנן איראניש בעמערקט: „יא, רעכנען קען ער". שפעטער אבער, ווען ס'האבען אנגעהויבען אנצוקומען פון שמואל'ן קײַן יהודה גאנצע פעק מיט שאלות ותשובות וועגען די פערשידענסטע דינים פון דער תורה, — האט מען זיך דארטין איבערצײַגט, אז דער האלב-וועלטליכער חיסענשאפטס-מענש איז גרויס אויך אין הלכה, און ר' יוחנן האט צוריק אײַנגעפיהרט דעם אלטען טיטול: „צו אונזער רבי'ן אין בבל" (לרבינו שבבבל). ר' יוחנן מיט ריש-לקיש'ען האבען זיך דעמאלט אפילו אלײַן געקליבען, צו פאהרען קײַן בבל און זיך פערזענליך צו זעהען מיט דעם פיעלזײַטיגען יודישען גײַסט; דער לעצטער איז אבער אונטער דער צײַט געשטארבען. — מר שמואל האט נאך זיך קײַן זיהן נישט איבערגעלאזען און זײַן נאמען איז איבערגעגאנגען אין דער יודישער געשיכטע, צוזאמען מיט דער גרויסער גײַסטיגער ירושה, וואס זײַנע תלמידים האבען פונאנדערגעטראגען איבער אלע עקען פון דער יודי-שער וועלט.

זיבעטעס קאפיטעל.

די מלוכה-איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים.

אין די לעצטע יאהרען פון שמואל'ס אקאדעמישער טעטיגקייט אין בבל איז פארגעקומען א פאלשטענדיגע איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען, וואס האט געהאט בעדייטענדע פאלגען פאר דער ענטוויקלונג פון דעם דארטיגען יודישען צענטר. פיער הונדערט יאהר האט געהערשט איבערן לאנד די פארטישע דינאסטיע פון די ארסאצידען, וועלכע האבען געגעבען די יודען אין בבל אלע פרייהייטען און געלאזען זיי זיך פריי ענטוויקלען. אונטער דער צייט האבען יודען בעוויזען, זיך איינצובירגערן אין לאנד, צו ווערן דארטין פרייע בעלי-בתים איבער זייערע אייגענע אנגעלעגענהייטען, און גלייך בערעכטיגטע שכנים בנוגע צו די אלגעמיינע אנגעלעגענהייטען פון דער מלוכה. און אט, אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין דעם לאנד האט גענומען ענטוויקלען א רייכע און פיעלזייטיגע טע-טיגקייט, איז אויפגעשטאנען איינער, וואס האט ארויסגעריסען די קרוין פון דער אלטער דינאסטיע און פונאנדערגעטרייסעלט דאס גאנ-צע לעבען פון דער איינגעבוירענער, ווי פון דער יודישער בעפעל-קערונג. דאס איז געוועזען א שפראץ פון די אלט-פערסישע סאסאני-דען, וואס האבען בעהערשט דאס לאנד, איידער די פארטאנער האבען עס איינגענומען; די ראזיגע אלט-פערסער האבען זיך די גאנצע צייט פיינדליך בעצויגען צו די פרעמדע הערשער, וואס האבען זיך

אַרײַנגעריסען אין זייער לאַנד און אונטערגעבראַכט זייער אמונה, און איצט האָט זיך געפונען אַ קרוין-פּרעטענדענט, מיט׳ן נאָמען א ר ד אַ ש י ר (אַרתחשסתר), וואָס האָט אויפגעהויבען דעם פאָלק געגען דעם לעצטען פון די פּאַרטישע מלכים, א ר ט אַ ב אַ ן IV. זון אַרדאַשיר האָט געזיעגט: דאָס אַלט-פּערסישע פאָלק האָט פערביטערט געקעמפּפט געגען זײַנע האַלב-גריכישע הערשער, ערשטענס, דערפאַר וואָס האָבען זיי אַרויסגעשטופּט פון לאַנד זאָראָאַסטער׳ס זענדאַ-לעהרע, און, צווייטענס, ווײַל זיי האָבען זיך נישט געקענט געגענשטעלען די רוימער און געלאָזען זיי אָבריַיסען אײַן פּראָווינץ נאָך דער אַנדערער. מיט א ר ד אַ ש י ר ׳ ס הערשאַפט איז אויף אַזאַ אופן צוריקגעשטעלט געוואָרען די ס אַ ס אָ נ י ד י ש ע דינאַסטיע, און זי האָט פון איצט אָן בעקומען דעם ביינאָמען נ ײַ - פּ ע ר ס י ש ע.

די פאָלגען פון דער דאָזיגער מלוכה-איבערקעהרעניש האָבען זיך גלייך געלאָזען פיהלען. עס איז צוריק אײַנגעפיהרט געוואָרען אין לאַנד דער אַמאָליגער פייער-קולט; זאָראָאַסטער׳ס רעליגיע מיט די דאָפּעלע געטליכע כחות פאַר גוטס און שלעכטס, ליכט און פינסטערניש א. א. וו., איז ווידער פערשפּרייט געוואָרען צווישען דער בעפעלקערונג, און אַרדאַשיר האָט געלאָזען פונ׳ם נײַ צונויפזאַמלען די פּסוקים און מאמרים פונ׳ם ז ע נ ד אַ - וו ע ס ט אַ און דאָס אַרויסגעגעבען מיט פירושים אַלס הייליגעם רעליגיאָנס-בוך. דער פאַנאַטיזם פון די אַלט-פּערסישע נאַציאָנאַליסטען האָט זיך דערפון, נאַטירליך, שטאַרק געהויבען, און ס׳האָט זיך אָנגעהויבען אַ רייהע פערפאָלגונגען געגען אַלע פרעמדע און פרעמד-גלויביגע. די פאָרשטעהער און ליעבהאָבער פון דער גריכישער קולטור זענען דורך פייער און שווערד געטויט געוואָרן; ווענינגער, אָבער אויך פיעל, איז אויסגעקומען צו ליידען פון דעם פאַנאַטיזם די פיעל קריסטען, וואָס האָבען זיך געפונען אין אויבער-מעסאָפּאָטאַמיען, אין די ערטער, וואָס האָבען שוין אָנגעהערט צו רוים. און אויך איבער די יודען פון לאַנד האָט דער פאַנאַטיזם פון צאַרוואָאַסטער׳ס לעהרע געוואָלט אויסגיסען זײַן צאָרן; דאָס איז אָבער אונמעגליך געווען שוין צוליעב דעם אַליין, וואָס יודען האָבען געלעבט קאָנצענטרירט אין בעשטימטע פונקטען און דאָרט האָבען זיי פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ מורא׳דיגע קראַפט. בנוגע צו זיי האָט זיך די פּער׳שבור׳טע מאַכט דעריבער בענוגענט בלויז מיט דריקענדע גזירות; פון די יודישע געריכטען איז צוגענומען געוואָרען דאָס רעכט

צו משפט'ן פאר קרימינעלע פערברעכענס, יודען זענען נישט צוגעלאזען געווארען צו קיין שום מלוכה-פאסטען, און אפילו אין ענינים פון אמונה האבען אויך די יודען געפיהלט א געוויסען דרוק: אין די יום-טובים, ווען די מאגיער (די גייסטליכע פון דעם זאראאסטער'ס קולט) האבען פערעהרט דאס פייער אין זייערע טעמפלען אלס אבבילדונג פון דעם ליכט-גאט אהורא-מאזדא (הורמיז), — האט זיך אין קיין יודיש שטוב קיין פייער נישט געטארט זעהען. אזוי ווי די מאגיער האבען געהאלטען פאר הייליג אויך די ערד און דאס וואסער, אלס א טייל פון דעם זעלביגען ליכט-גאט, האבען זיי פערבאטען די יודען, מקבר צו זיין זייערע מתים אין דר'ערד און אויך צו באדען זיך אין וואסער.

די דאזיגע פערפאלגונגען האבען געמאכט א שווערען איינדריק אויף דער גאנצער יודישער דיאספארא. ר' יוחנן אין ארץ ישראל איז בעטריבט געווארען פון דער ידיעה, אז די סאסאנידען האבען זיך ארייגעריסען אויך אינ'ם יודישען בבל, און ער האט זיך בערוהיגט ערשט דאן, ווען מען האט איהם ערקלערט, אז די אלטפערסער זענען זעהר ארים און פאר געלד קען מען ביי זיי אלץ פועל'ן. יודען האבען געקוקט אויף די אויפגעקומענע פערסיאנער (חברים, אמגושים), ווי אויף א המונ'ישער ווילדער באנדע, וואס איז אימשטאנד אבצוטאן די שרעקליכסטע מעשים, און איינער האט זיך אויסגעדריקט: „די פארטאנער זענען עהנליך געוועזן צו די הילות פון די מלכי בית דוד, און די חברים (ניי-פערסיאנער) זעהען אויס, ווי מלאכי חבלה". איין אגדה דערצעהלט זאגאר וועגען דעם בעריהמטען רבה בר חנא, אז ער האט אמאל פון כעס איבער די מעשים פון די אמגושים זיך ארויסגערופען: „גאט, אונזער גאט! אויב דו אליין ווילסט אונז נישט בעשיצען, טא גיב אונז שוין בעסער איבער צו די רוימער אין די הענד, אבי נישט צו די חברים!".

אט די געדריקטע שטימונג האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען. מיט דער צייט איז דער פאנאטיזם פון די ניי-פערסיאנער אלץ מילדער און ווייכער געווארען, און די יודען האבען זיך מיט זיי זעהר ענג און פריינדליך צוזאמענגעלעבט. די פריינדשאפט האט זיך אנגעהויבען אין די צייטען פון ארדאשיר'ס זוהן, שבור-מלכא I (241—272), וועלכער האט, ווי ארטאבאן מיט רב'ן, זיך זעהר הארציג בעפריינדעט מיט שמואל'ן. דאס איז געוועזן א העלדישער און

גוטהארציגער הערשער, וואס האט יודען נישט געלאזען טאן קיין שלעכטס; ער האט דערצעהלט שמואל'ן, אז זינט ער פיהרט מלחמות מיט די רוימישע לענדער, וואס זענען אלע כמעט בעפעלקערט פון יודען, האט ער קיין איינציגען יודען נישט גע'הרג'עט, נאר אין דער שטאדט מזגת-קסרא, אין קאפידאציע, איז ער געצוואונגען געווען צו פערניכטען גאנצע צוועלף טויזענד יודען, ווייל זיי זענען מיט געוועהר אין די הענד איהם ארויס אנטקעגען און געקעמפפט געגען איהם.

די איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען איז נישט אריבער אהן א בעדייטענדער ווירקונג אויך אויף רוים, — דער געוועזענער וועלט-אימפעריע, וואס האט געהאלטען אין צופאלען ווערן. די נייע-פערסען פון איין זייט און די גערמאנען און גאטען פון דער צווייטער האבען זיך אריינגעריסען אינ'ם סאמע הארצען פון דעם צופוילטען רוימישען מלוכה-ארגאניזם און ער האט אנגעהויבען פאלען, ברעקלען זיך. כמעט פון יעדען איינעם פון די אלע פעלקער, וואס רוים האט אמאל אונטעריאכט, זענען איצט אויסגעוואקסען מלכים, קרוין-טרעגער, וועלכע האבען נאר איין אויפגאבע פאר זיך געזעהען: פערקנעכטען דעם איטאליענישען „דור הפלגה" און איהם בעהערשען. נאכ'ן טויט פון דעם עהרליכען אלעקסאנדר סעווערוס האט זיך אנגעהויבען א עפאכע פון בלוטפערגיסונגען, איבערקעהרענישען און אנארכיע. אין א משך פון פופציג יאהר זענען ביז צוואנציג קסרים געזעסען אויף דעם רוימישען טראן, און צו די איז צוגעקומען נאך א דאפעלע צאהל פון רויבער-אוזורפאטארען, וואס האבען אויסגענוצט די אנארכיע אין לאנד אום צו פערכאפען דעם טראן — האטש אויף געצעהלטע טעג. איינער פון די דאזיגע אוזורפאטארען, פיליפוס, האט אין שמואל'ס צייטען בעהערשט די רוימישע אימפעריע און אפילו ארגאניזירט א גראנדיעזען יום-טוב לכבוד דעם טויזענדטען יאהר, זינט רוים איז געבויט געווארען דורך די ברידער ראמוס און ראמולוס; באלד אבער האט א צווייטער אוזורפאטאר, דאציוס, פערכאפט די מאכט אין זיינע הענד און פיליפוס'ען געטויט.

אזוי האט די אנארכיע אונטערגעגראבען דעם גאנצען יסוד פונ'ם רוימישען מלוכה-לעבען און די פאלגען דערפון האבען זיך גלייך ארויסגעוויזען. רוים איז ארומגערינגעלט געווארען פון אלע זייטען מיט שטארקע יונגע פעלקער, וועלכע האבען אבגעריסען פון איהר איין פראווינץ נאך דער צווייטער; די אייביגע זיעגער זענען ערשטוינט און

צוטומעלט געוואָרען פון זייערע ערשטע מפּלות, און באַלד נאָך די זענען געקומען אַנדערע — גרעסערע און נאָך שענדליכערע, וואָס האָבען אינגאַנצען ענטפּלעקט די שוואַכקייט פון די „אונבעזיגבאַרע" רוימער. דער קייזער וואַלעריאַנוס האָט זיך אַוועקגעלאָזען מיט אַ רײַהע לעגיאָנען געגען דעם נייַ-פּערסישען שבור-מלכּא I, כּדי אָבצונעהמען צוריק די פּראָווינצען, וואָס ער האָט אָבגעריסען פון רוים, און געענדיגט האָט זיך די מלחמה דערמיט, אַז די לעגיאָנען זענען אַלע צושלאָגען געוואָרען, און דער קייזער אַליין איז אַרייַנגעפאַלען אין געפאַנגענשאַפט ביי די פּערסיאַנער, וועלכע זענען זיך מיט איהם בעגאַנגען נישט בעסער, ווי די רוימישע זיגער פלעגען זיך בעגעהן מיט זייערע געפאַנגענע. די דאָזיגע געפאַנגענשאַפט פון קייזער, צוזאַמען מיט דער שוואַכקייט פון זיין זוהן גאַליִנוס, האָבען אויפגעלאָזט יעדען באַנד פון אויטאָריטעט און דיסציפּלין, און דאָס גאַנצע רוימישע לעבען האָט בעקומען דעם אויסזעהען פון אַ אייביגער קאַמפּפס-אַרענע.

אַ בעזונדער שאַרפען כאַראַקטער האָבען אָנגענומען די מהומות אין די מזרח-פּראָווינצען, וואָס האָבען זיך געפונען נעהנטער צו דער אויפגעקומענער פּערסיען. עס האָט זיך געפונען אַ געוויסער מוטיגער און רייכער איינוואוינער פון תּדמור (פּאַלמירא), מיט'ן נאָמען אָדענאַט, און בענוצענדיג זיך דערמיט, וואָס די שרעק פאַר דער רוימישער מאַכט איז אינגאַנצען געפאַלען, האָט ער צונויפגעזאַמעלט אַרום זיך אַ מחנה פון ווילדע סאַראַצענען, און זיך אַוועקגעלאָזען מיט איהר איבער די פּראָווינצען פון סיריען און פּאַלעסטינא פון איין זייט און אין די געגענדען פון טייך פּרת — פון דער צווייטער. נאָך די ערשטע נצחונות פון דער מחנה, וואָס האָט פערשפּרייט אַרום זיך טויט און רויב, האָט אָדענאַט בעקומען דעם טיטול „קאָנסול און מיליטער-פיהרער פון אָריענט"; דאַן איז ער שוין אַרויסגעטרעטען אין נאָמען פון רוים, און זיין מאַרשרוט איז געווען קיין בבל, וואו ער האָט פערפאָלגט די פּערסישע זיגער; אָנקומענדיג קיין נהרדעא האָבען די יודישע איינוואוינער זיך איהם אַנטקעגענגעשטעלט, דאַן איז ער מיט זיין מחנה בעפאַלען די שטאָדט און זי אינגאַנצען חרוב געמאַכט (259). אין יענער צייט האָט שוין שמואל אַליין נישט געלעבט, און די גרעסטע צאָהל זיינע פון תּלמידים האָבען געמוזט אַנטלויפען פון שטאָדט, כּדי זיך צו ראַטעווען. פון דער איבעריגער יודישער בעפעלקערונג זענען

מאסען געפאנגענע געוואָרען ; דערביי האָבען זיך צווישען די לעצטע געפונען אויך שמואל'ס צוויי טעכטער, וועלכע זענען אוועקגעפיהרט געוואָרען קיין צפורי. דאָס האָבען די זינגער געטאָן מיט א כיון, וויל ס'איז שוין דעמאָלט בעקאנט געוועזן, אז די יודען לייזען אויס זייערע געפאנגענע און גיעבען פאר זיי פיעל מעהר פון דער סומע, וואס זיי זענען ווערט אלס שקלאפען.

אָדענאַט, אָדער תלמודיש: פפא בר נצר, האָט געשיצט דעם רוימישען טעריטאָריום נעגען יעדען אָנפאל מצד די פערסיאנער, און אין גיכען איז דער געוועזענער רויבער-הויפטמאן געוואָרען נישט בלויז אָפיציעלער הערשער און געביטער איבער פאלמירא (די אָאזע, וועלכע שלמה המלך האָט מיט הונדערט יאָהר פריהער פערוואנדעלט אין א שטאָדט), נאָר אויך וויצע-קייזער פון רוים. אָט די גרויסקייט האָט אָדענאַט'ן פערשאפט שונאים און אין יאָהר 267 איז ער גע'הרג'עט געוואָרען פון זיינעם א פערוואנדטען מיט'ן נאָמען מעעניוס. די הערשאפט איבער פאלמירא איז דעמאָלט אריבער צו זיין פרוי זינאָביא, וועלכע האָט די ירושה פיעלפאכיג פערגרעסערט ; די דאָזיגע ענערגישע, געבילדעטע און גייסטרייכע הערשערין (זינאָביע האָט געהערשט איבערן לאנד אין נאָמען פון איהרע צוויי זיהן) האָט בעוויזען צו פערוואנדלען פאלמירא אין א צענטער פון גייסט, שענקייט און האנדעל, און ווי די אמאָליגע בבלי'שע קעניגין סעמיראמיס, האָט זי אויך געחלום'ט וועגען פאנטאסטישער גרויסקייט, און זיך ארומגערינגעלט מיט די בעסטע מענשען פון איהר צייט. אין איהר צויבער-פאלאץ, וואס ווערט נאָך ביז היינט בעוואונדערט, האָט דער פילאָזאָף לאָנגינוס געשאפען זיינע ווערק איבער די געזעצען פון שענקייט, אין וועלכע ער לויבט שטארק די שענע שילדערונגען פון דער יודישער תורה וועגען בריאת העולם; דאָרט האָט זיך געשיצט פון זיינע פיינד דער קריסטליכער געלעהרטער פאאולוס פון סאמאסאטא, וועלכער האָט אויך נוטה געוועזן צום יודענטום, און ווי די קריסטליכע קוועלן ווילען האָבען, זאָל זאָגאר די קעניגין זינאָביא אליין אויך האָבען געוועזן א יודיש גלויביגע.

נישט קוקענדיג אויף דעם אלעם זענען די יודען פון דעסטוועגען נישט צופריעדען געוועזן פון זינאָביא'ס הערשאפט, וועלכע האָט שוין געהאט ארומגענומען סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען. ר' יוחנן האָט זיך אויסגעדריקט: „וואויל ווער עס וועט זיין דעם, וואס וועט דערלעבען צו

זעהען די מפלה פון תדמור", און די שפעטערדיגע דורות האבען געפרובט ערקלערען די דאזיגע שנאה דערמיט, וואס כמעט אלע איינוואוינער פון תדמור („התרמודים"), ווי די קעניגין אליין, זענען געווען געבוירען פון געמישטע חתונות צווישען יודען מיט געצענדינער, און ר' יוחנן האט מורא געהאט, אז די קרובה'שאפט צווישען יודען און דעם ערב-רב זאל נישט שלעכט ווירקען אויף דער ריינקייט פון די ערשטע.

די יודישע אונצופריעדענהייט מיט דער פאלמירישער (תדמורישער) הערשערין איז דערגאנגען זאגאר ביז א בעוואפענטען אויפשטאנד, ווי ס'איז צו זעהן פון פערשידענע תלמודישע ערצעהלונגען. אזוי דערצעהלט זיך אין תלמוד ירושלמי וועגען א געוויסען זעירא בר חיננא, וואס איז געפאנגען געווארען אלס פאליטישער פערברעכער. געחאפט האט מען איהם אין דער שטאדט סאפסיפא, און ווען צוויי תלמידים פון ר' יוחנן'ס ישיבה (רב אמי און ר' שמואל) זענען געקומען צו דער קייזערין בעטען פאר זייער חבר, האט זי (זינאביע) געזאגט צו זיי: „צוליעב דעם דען, וואס אייער גאט טוט מיט אייך נסים, ערלויבט איהר זיך שוין אלץ צו טאן און אפילו אויך מורד צו זיין אין דער קייזערין?" דערווייל איז אריינגעקומען א סאראצען („סרקיי") מיט א שווערד אין האנד און האט זיך אנגערופען: מיט דעם שווערד האט בן נצר (אדענאט) געטויט זעירא'ס ברודער; דאן האט זינאביא געהייסען בעפרייען דעם געפאנגענעם, וואס איז געגאנגען זיך נוקם זיין פאר זיין ברודער'ס בלוט. אין דעם זעלביגען ארט ווערט דערצעהלט וועגען א ר' איסא, וואס איז געפאנגען געווארען און ר' יוחנן האט זיך שוין געהאט פון איהם מיאש געווען, נאר ריש לקיש האט זיך אזוי לאנג איינגעשטעלט, ביז מ'האט דעם געפאנגענעם בעפרייט, און ווי ס'איז משער צו זיין געהערט צו יענער צייט אויך דער ספור וועגען עולא בר קושר; דעם לעצטען האט די „מלכה" געפאדערט, איבער-צוגעבען אין איהרע הענד, איז ער אנטלאפען קיין לוד און האט זיך בעהאלטען ביי ר' יהושע בן לוי. דאן איז געקומען א מחנה סאלדאטען און געדראהעט, חרוב צו מאכען די גאנצע שטאדט, אויב דער געפאנגענער וועט נישט ארויסגעגעבען ווערן, און ר' יהושע האט איינגעפונען, אז ביי אזא פאל דארף מען ארויסגעבען דעם

געפאָדערטען און נישט אונטערבראָכען א גאנצע שטאָדט צוליעב איין מענשען *).

אויסער די יודען פון פאלעסטינא, האָט זיך זינאַביאַ'ן איינגעגעבען אריבערצוציהען אויף איהר זייט עטליכע אזיאטישע פירשטען; דאס האָט איהר אָבער וועניג געהאָלפען. דער העלדישסטער פון די דעמאָלדיגע רוימישע קיסרים, אוירעליוס, האָט דער שטאָלצער קעניגין בעזיעגט און געבראַכט קיין רוים אלס געפאנגענע, געשמידט אין גאָלדענע קייטען. צוזאמען מיט דעם נצחון איז אויך אונטערגעגאנגען די גלאנצפולע תדמורישע רעגירונג, אזוי אז ר' יוחנן האָט נאָך דערלעבט צו זעהען די ערפילונג פון זיין פערלאַנג.

*) די פאָלקס-לעגענדע האָט ר' יהושע'ן דעם פאקט נישט געקענט מוחל זיין און זי דערצעהלט, אז אליהו הנביא האָט זיך ענטפּלעקט צו איהם און איהם אנגערופען „מסור".

זיבעטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום אין יהודה און בבל.

יהודה האָט איבערגעלעבט די הערשאַפט פון דער תּדמוריִשער קייזערין, ווי זי האָט איבערגעלעבט פיעל אַנדערע פעלקער און מלוכות; איהר גלאַנץ איז אָבער וואָס ווייטער אַלץ בלייכער און שוואַכער געוואָרען. דער פּאַטריאַרך ר׳ יהודה III האָט שוין געשפּיעלט אַ גאַנץ קליינע ראָליע אַלס געזעצלעהרער און פלעגט זאָגאר נישט פּסק׳נען אַליין קיין שווערע שאלות; איהם זענען געשטאַנען צו הילף צוויי פון די ערשטע אמוראים אין ארץ ישראל: ר׳ אמי און ר׳ אסי, און נאָך דעם טויט פון ר׳ אלעזר בן פּדת זענען זיי געוואָרען די אָנפיהרער פון דער בעריהמטער ישיבה אין טבריה.

די בעדייטענדסטע און אינטערעסאַנטסטע פּערזענליכקייט צווישען די פּאַלעסטינישע אמוראים פון יענער עפּאָכע איז רבי אבהו פון קסרי. רבי אבהו האָט נישט פערנומען קיין גרויסען פּלאַץ אין די קרייזען פון די הלכי׳שע געזעצלעהרער, דערפאַר האָט ער אָבער געהאַט אַנדערע מעלות, וואָס האָבען איהם אויסגעשטעלט בראש פון זיין צייט און בעריהמט געמאַכט אין אַלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. לויט דער פּראָפעסיע אַ קינסטלער פון פרויען-ציערונג, איז ר׳ אבהו געוועזען זעהר רייך, און זייענדיג גוט בעהאַוועגט אין דער גריכישער ליטעראַטור, איז ער אין דער זעלביגער צייט געוועזען אויך אַ לעבעדיגער

סימבאָל פון די שענסטע יודישע מדות.

איבער זיין בילדונג, שענהייט און רייכטום איז ר' אבהו געווען א גרויסער חשוב אין הויף פונ'ם רוימישען פראָקאָנסול, און ער האָט דאָס אויסגענוצט, אויף צו בעשיצען די פערפאָלגטע און געדריקטע. איינמאל — דערצעהלט זיך אין א כאַראַקטעריסטישער תלמודישער אגדה — האָבען ר' אמי און ר' אסי פערמשפט צו א שווערער שטראָף א אויסגעלאַסענער פרוי מיט'ן נאָמען תמר; איז זי אוועק צום פראָקאָנסול און פערמסר'ט די אמוראים, אז זיי טרעטען איבער די פונקציעס פון זייער מאַכט און ערלויבען זיך צו משפט'ן דיני נפשות געגען געזעץ. די געזעצלעהרער האָבען זיך דאַן געווענדעט צו ר' אבהו'ן מיט דער בקשה, ער זאָל זיך משתדל זיין פאַר זיי, און ער האָט זיי אויף דעם געענטפערט מיט א פערשטעלטען העברעאישען בריעף, אין וועלכען ס'האָט זיך געזאָגט: „איך האָב שוין געפּרובט איבער-רעדען דריי מוסרים; אָט די תמר האַלט זיך אָבער ביי איהר'ס און מיינע אלע השתדלות'ען קענען דאָ נישט העלפען".

פון ר' אבהו'ס בעשיידענעם, נאַכגיביגען כאַראַקטער זענען דערגאַנגען צו אונז אין די תלמודים פערשידענע אינטערעסאַנטע שטריכען. ווען ס'איז געקומען זיין צייט צו בעקומען סמיכה, האָט ער געזאָגט: „ס'איז פערהאַן א גרעסערער פון מיר אין תורה, וואָס איז ראוי צו בעקומען סמיכה — ר' אבא פון עכו. ער איז אָרים און האָט א סך בעלי חובות, ווען ער וועט ווערען א לעהרער, וועט מען איהם ברענגען מתנות, און ער וועט האָבען אָבצוצאָהלען זיינע חובות". קומענדיג אמאָל אין איין שטאָדט מיט דעם בעריהמטען ר' חייא בר אבא, האָט ר' חייא געדרשה'נט פאַר'ן עולם אין הלכה, און ר' אבהו האָט, ווי זיין שטייגער איז געווען, גערעדט צום פאָלק און געפלאַנצט אין איהם גוטע מדות, טרייסט און האָפנונג. געוועהנליך, זענען אלע געלאָפען הערן די האַרציגע דרשות פון דעם בעליעבטען פאָלקס-ערציהער, און ר' חייא האָט זיך געפיהלט שטאַרק געקרענקט דערפון, וואָס זיינע הלכה'שע פּלפולים האָבען צוגעצויגען נאָר איינצעלנע צוהערער. דאַן האָט איהם ר' אבהו געטרייסט מיט דעם משל: „צוויי זענען אריינגעקומען אין א שטאָדט; איינער פערקויפט טייערע פּערל און בריליאַנטען, דער אַנדערער — קינדערשע שפּיעלצייג, צו וועמען געהט מען מעהר?"

און ס'איז באמת אזוי געווען. נישט קוקענדיג אויף דער אונצופ

פריערדענהייט פון די הלכ'יסטען, זענען די בתי-מדרשים אלץ לעדיגער און די תלמידי חכמים — אלץ ווייניגער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די דרשנים-אגדי'סטען, וועלכע דאס פאלק האט געהערט מיט בעגייסטערטער צופריעדענהייט. צו די דאזיגע פאלקס-בעליעבטע דרשנים האט אנגעהערט אויך ר' אבהו; ער האט אבער אויף דעם געביעט קיין בעזונדער טיעפקייט און גרויסקייט נישט ארויסגעוויזען.

כאראקטעריסטיש פאר די לעבענסבעגריפען פון יענער צייט און פאר ר' אבהו'ס מאראלישער וועלט-אנשויאונג איז אויך די פאלגענדע תלמודישע ערצעהלונג: ס'איז געווען א שרעקליכער הונגער-יאהר; האט מען בעשטימט א רייהע תעניתים מיט תפילות, מוסר-דרשות און שופר-בלאזען; דערביי האט, לויט'ן מנהג, דער גרעסטער צדיק פון שטאדט געדארפט דיענען פאר א שליח צבור, און ר' אבהו איז ערשטוינט געווארען, ווען דאס פאלק האט אנגעוויזען דערביי אויף איינעם מיט'ן שפאטנאמען פענטאקאקא (פינף-זינד). אין וואס בעשטעהט די פרומקייט פון דעם פעראכטעטען עם-הארץ? האט ר' אבהו נישט געקענט פערשטעהן — און ווען ער האט זיך געווענדעט מיט דער פראגע צו פענטאקאקא'ן אליין, האט איהם דער לעצטער געענטפערט: איך בין אזוי ווי מ'רופט מיך. מיין בעשעפטיגונג איז פאקטאריי פון פראסטיטוציע; איך קעהר אויס דאס טעאטער; טראג נאך וועש אין באד; מאך לוסטיג די וואס באדען זיך, און שפיעל אויף א פלייט.

„האסטו עפעס אמאל גוטס געטאן אין דיין לעבען?" — האט איהם ר' אבהו געפרעגט, נאכמעהר ערשטוינט. און פענטאקאקא האט דער-צעהלט: אמאל, קעהרענדיג די זאלען פון טעאטר, האב איך בעמערקט צווישען די זיילען א פרוי, וואס איז געשטאנען און געוויינט. האב איך איהר געפרעגט: פארוואס וויינסטו? האט זי מיר געענטפערט: מיין מאן איז געפאנגען געווארען. ער ליעגט געבונדען אין געפענגעניש, און מ'וויל איהם נישט ארויסלאזען אנדערש, סיידען איך זאל מקריב זיין מיין עהרליכקייט. הערענדיג דאס, האב איך פערקויפט מיין בעט, דאס קישען פון צוקאפענס און אלץ, וואס איך האב נאר פער-מאגט; דערנאך האב איך איהר געבראכט דאס געלד און געזאגט: געה לייז אויס דיין מאן און פערשוועך נישט דיין ריינקייט". פון דער ערצעהלונג איז ר' אבהו טיעף גערירט געווארען און האט מיט התפעלות אויסגערופען: „אויב דו האסט דאס געטאן, ביזטו ווירקליך

ראוי, צו בעטען פאר אונז אין אנ'עת צרה".

ר' אבהו איז געווען דער לעצטער פון די פאן-געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייטען אין ארץ ישראל פאר דעם פעריאד פון תלמוד; מיט זיין טויט האט זיך אזוי ווי איבערגעריסען די לאנגע גאָלדענע קייט פון שופטים, קריעגספיהרער, נביאים, מלכים, דיכטער, סופרים, חכמים, תנאים און אמוראים, וואס דאס געבענשטע לאנד האט געבוירען און ערצויגען אינ'ם משך פון גאנצע פופצעהן הונדערט יאהר. פאר דעם היילינען לאנד איז אנגעקומען די צייט פון גייסטינער אלטקייט און אונפרוכטבארקייט, און א טרויעריג פארגעפיהל הערט זיך אין דער פאלקס-לעגענדע, וואס דערצעהלט, אז ווען ר' אבהו איז געשטארבען זענען די שטיינערנע סטאטוען צוגאסען געווארען און טרערען זענען געפלאסען פון זייערע אויגען. —

גאנץ אנדערש איז געווען אין דער צייט די לאגע פון דער יודי-שער גייסטינער ענטוויקלונג אין דעם צווייטען נאציאנאלען צענטער — אין בבל; דא האבען איצט אנגעהויבען ארויסצוואקסען שענע פרוכטען פון די קערנער, וואס די גרויסע בענייער, רב און מר שמואל, האבען מיט אזוי פיעל מיה און בעגייסטערונג פערפלאנצט. עס האט אזוי ווי א מעכטיגער שטראם זיך דורכגעטראגען איבער'ן לאנד ארום די טייכען פרת און חדקל, און אלע שיכטען פון דער יודישער בעפעלקערונג זענען בעהערשט געווארען פון איין שטארקען דראנג, זיך צו פערפאלקאמען אין דער יודישער וויסענשאפט, אין דער תורה. די העכסטע שטרעבונג פון א בבלי'שען יודען איז געווארען דער טיטול „צורבא מרבנן" (למדן, געלעהרטער), און די גרעסטע חרפה, דאגעגען — צו הייסען „בור" אדער „עם הארץ"; בבל איז געווארען א יודיש לאנד מיט א אייגענער, יודישער, קאנסטיטוציע — די משנה — און די פיהרער פון דעם לאנד זענען געווען די ראשי הגולה (עקזילארכען), וועלכע האבען אויך געלעהרנט דאס פאלק און איהם ערצויגען, זענענדיג אליין איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער תורה און פערשפרייטענדיג איהם צווישען אלע קלאסען פון פאלק. סורא און נהרדעא, די צוויי ישיבות, וואס האבען גערינט ווי א סיגנאל פון די גרויסע פאלקס-לעהרער, אויפצולעבען דאס בבלי'שע יודענטום און עס צו בעשיינען, — האבען ארויסגערופען צום לעבען אלץ, וואס האט זיך געפונען געזונטעס און קרעפטיגעס אינ'ם יודישען בבל, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע, שטארקע

בעוועגונג, צו פערטרייבען פון לאנד די עמי הארצות צוזאמען מיט אלע איהרע פאלגען, צו בעשאפען א נייע מעלטיגע פעסטונג פאר דעם יודישען גייסט

די בעדייטענדסטע צווישען די דירעקטע נאכפאלגער פון רב און שמואל זענען געווען רב הונא, וועלכער האט איבערגענומען די פיהרונג פון דער ישיבה אין סורא; רב יהודה בר יחזקאל, דער גרינדער פון דער גרויסער ישיבה אין פומבדיתא (נאך דער צושטערונג פון נהרדעה) און פארשטעהער פון א נייעם סיסטעם אין דעם שטודיום פון דער הלכה; רב נחמן בר יעקב, א איידים פון ראש גלותא; דער רייכער רב חסדא, רב ששת, און רבה בר אבהו.

הונא פון דיאקארט (געב. 220 געשט. 297) איז דער אנגעזעהענסטער יודישער געזעץ-לעהרער פון יענער צייט, וועלכען עס האבען זיך פרייוויליג אונטערגעווארפען אפילו די אמוראים פון ארץ ישראל. זיין לעבענסגעשיכטע איז צוגלייך אויך א כאראקטעריסטיש בילד פון דעם יודישען לעבען אין יענער עפאכע. געבוירען פון דער היים נישט רייך, האטש א קרוב פון עקזילארך, האט הונא אין דער יוגענד אליין בעארבייט זיין קליין שטיקעל פעלד. פלעגען צווי בעלי דברים קומען צו איהם זיך משפט'ען, פלעגט ער זאגען: „גיט מיר אנ'אנדערן אויף מיין ארט אנצוטרינקען די פעלדער, וועל איך אייער שופט זיין". אמאל האט זיך געמאכט, אז רב הונא איז געגאנגען פון פעלד אהיים מיט'ן רידעל און גראב-אייזען אויפן אקסעל און איהם האט בעגעגענט רב חנא בר חנילאי, דער בעריהמטער עושר, וועלכען דאס פאלק האט פערגעטערט פאר זיין לעגענדארישער וואוילטעטיגקייט. דער בעשיידענער נדבן האט געוואלט אראבנעהמען די שווערע פעלד-כלים פון הונא'ס אקסלען און איהם זיי נאכטראגען; דער לעצטער האט דאס אבער נישט דערלאזען. „אין דיין וואוין-ארט — האט ער צו איהם געזאגט — ביזטו נישט געוועהנט דערצו, דארפסטו עס דא אויך נישט טאן".

מיט דער צייט איז רב הונא רייך געווארען. זיינע פעלדער און ווייןגערטנער האט ער שוין אבגעגעבען אין ארענדע, זיינע סטאדעס האבען זיך געפיטערט אין די מדבריות פון דרום-בבל, און ער איז שוין אומשטאנד געווען צו לעבען רוהיג פון זיינע יעהרליכע הכנסות. דאן האט ער זיין עשירות אויסגענוצט צו פערשידענע וואוילטעטיגע

צוועקען; אין צייטען פון שטארקע שטורעם-ווינטען האט רב הונא זיך געלאזען ארומטראגען איבער אלע גאסען פון שטאדט, און בעמערקענדיג א אלטע איינגעבויגענע וואנט, האט ער געהייסען זיינע דינער, זי אומווארפען און אויפשטעלען אויף איהר ארט א נייע — אויף זיין חשבון. אין דער צייט פון עסען זענען אלע טהירען פון רב הונא'ס הויז געעפענט געווארען און איינער איז געשטאנען און גערופען: „ווער ס'איז בעדערפטיג זאל אריינגעהן און עסען!" די דאזיגע וואוילטעטיגקייט האט רב הונא ארויסגעוויזען אויך צו די נישט פערמעגליכע פון זיינע תלמידים, וועלכע זענען אויסגעהאלטען געווארען אויף זיין רעכנונג, און די צאהל פון זיינע תלמידים איז געוועזען אזוי גרויס, אז ווען עס פלעגט זיך אויפהויבען א מזרח-ווינט אין ארץ ישראל און אנטראגען א שטויב, פלעגט מען אין טבריה זאגען: „דאס זענען די תלמידים פון רב הונא'ס ישיבה אין סורא אויפגעשטאנען פון זייערע ערטער, און אויפטרייסלענדיג זיך, מאכען זיי אן א שטויב".

אין רב הונא'ס צייטען האט דאס יודישע לעבען אין בבל, וואס איז ענג צוזאמענגעקניפט געווארען מיט דער ישיבה, אנגענומען יענע וואונדערבארע גאנצע געשטאלט, וועלכע האט זיך דערהאלטען אין דעם משך פון גאנצע אכט הונדערט יאהר. ביסלעכווייז און אזוי ווי פון זיך אליין האט זיך אויסגעארבייט א גאנצע היערארכיע פון לעהרער מיט נידריגע, העכערע און גאר הויכע ראנגען, לויט דעם פלאץ, וואס יעדערער פון זיי האט פערנומען אין דעם אקאדעמישען לעבען פון לאנד. ווי ס'איז שוין אויבען דערצעהלט געווארען, פלעגען זיך די תלמידים צונויפזאמלען אין בעשטימטע חדשים (ירחי דכלה) פון יאהר; די דאזיגע אקאדעמישע פערזאמלונג האט געהייסען מתיבתא, און דער פיהרער פון דער פערזאמלונג — ריש מתיבתא. דעם העכסטען ראנג נאכ'ן ריש מתיבתא האט פערנומען דער „ראש הכלה". דאס איז געווען, אייגענטליך, דער פאקטישער פראפעסאר, און זיין פונקציע איז געווען, צוצוגרייטען די תלמידים אין די ערשטע דריי וואכען פון די צוויי אקאדעמישע חדשים און זיי בעהאווענט צו מאכען מיט די אלע סוגיות, וואס דער ריש מתיבתא וועט שפעטער בעהאנדלען. אבגעטיילט פון די אלע אקאדעמישע ראנגען איז געווען דער טיטול ריכטער (דיין); די זיצונגען פונ'ם בית דין (א גרופע דיינים) פלעגען פארקומען אויף א אפענעם פלאץ ביי די טויערן פון שטאדט (פון דאנען: דייני די בבא), און האטש די פונקציע פון בעשטימען

דיינים איז געלעגען אין די הענד פונ'ם ריש גלותא, ווענען דאך די דיינים פאקטיש אבהענגיג געווען פונ'ם ריש מתיבתא.

אט דעם פאסטען פון א ריש מתיבתא האט רב הונא פערנומען גאנצע פירציג יאהר, און זיין אויטאריטעט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט דער ערשטער זיך ערלויבט, צו בעפרייען בבל פון דער ארץ ישראל'דיגער אפוטרופסות בנוגע צו שאלות פון דער יודישער געזעצלעהרע. „מיר האבען זיך געמאכט, ווי ארץ ישראל" — זאגט רב הונא, חאטש עס האט נאך עקזיסטירט דערווייל די ישיבה אין טבריה און מ'האט זיך נאך געמוזט שטארק רעכנען מיט די מיינונגען פון די „בני מערבא". געשטארבען איז רב הונא אין טיעפער עלטער, איבערלאזענדיג נאך זיך א ווירדיגען זוהן (רבה), און זיינע תלמידים און חברים האבען איהם אבגעגעבען גרויס כבוד. ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, האט רב הונא אויך אנגעזאגט, מ'זאל איבערפיהרען זיין קערפער קיין ארץ ישראל, און ווען דער ארון איז צוגעקומען נאהנט צום לאנד, זענען איהם ארויסגעקומען אנטקעגען ר' אמי און ר' אסי.

גרעסער פון רב הונא'ן אין געוויסע הינזיכטען און פונקט דער היפך פון איהם אין דער נאטור איז געווען ר' יהודה בר יחזקאל (געב. 225, געשט. 299). א תלמיד פון דעם גרויסען רב, האט ער זיך דאך געהאלטען מעהר אן די וועגען פון מר שמואל און פארטגעזעצט זיין טעטיגקייט. בכלל איז רב יהודה געווען א מענש פון נישט געוועהנליכען מאסשטאב; שטאמענדיג אליין פון א אוראלטער משפחה, וואס האט געצויגען איהר יחום אז ביז דער צייט פון די נביאים, האט ער שרעקליך מקפיד געווען אויף דער ריינקייט פון געשלעכט און דער נישט פערמישטער אבשטאמונג; אין דער זעלביגער צייט איז ער אבער געווען אויך א פערביסענער שונא פון יעדער מין פערפיינערונג, פון יעדער פוצעריי.

אין לעהרנען האט זיך רב יהודה אויסגעצייכענט אלס חריף, אלס א מענשען, וואס האט ליעב יעדע זאך צוצוגליידערן אויף א פלפול'דיגען אופן מיט'ן שכל, און נאך אין דער יוגענד האט איהם דערפאר מר שמואל שוין געקרוינט מיט'ן נאמען „שיננא" (שארפזיניגער). די דאזיגע מעטאדע פון זעהר איידעלע לאגישע אונטערשיידונגען און פערגלייכונגען האט רב יהודה איינגעפיהרט אלס לעהר-סיסטעם אין דער ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט אין פומבדיתא, און בעזונדער

האט ער ליעב געהאט אויסצונוצען זיין פלפול'דיגען גייסט אויף דעם געביעט פון דיני ממונות (ציוויל-רעכטליכע פראגען), וואו די טעאריע איז געגאנגען צוזאמען מיט דער פראקטיק און וואו ס'זענען מעגליך זעהר שארפע שלום-פאלגערונגען און פשט'לעך.

איבער זיין שטייפער פערעקשנט'ער נאטור האט ר' יהודה געהאט א מאסע שונאים, און זיין גאנץ לעבען איז געוועזן איין לאנגע רייהע פון פערביטערטע קאנפליקטען און צוזאמענשטויסען. זיין הקפדה בנוגע צו דער ריינקייט פון געשלעכט איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז ער האט א לאנגע צייט זיך אבגעהאלטען פון חתונה מאכען זיין זוהן, מורא האבענדיג פאר א פסול אין דער שנור'ס משפחה, און זיין פריינד עולא האט איהם דערפאר געמוסר'ט און ערקלערט: „און מיר אליין — ציי ווייסען מיר דען, פון ועמען מיר קומען ארויס? אפשר שטאמען מיר נאר אויך פון די געצענדיענער, וואס האבען געשענדעט יודישע יונגפרויען, בעת דער בעלאגערונג פון ירושלים?" אין א צייט ארום האט זיך וויעדער, ווי אויף צו להכעיס רב יהודה'ן, בעוועזט אין פומבדיתא איינער פון נהרדעא, וואס האט זיך אנגעגעבען פאר א אבשטאמלינג פון די חשמונאים, און די חשובס'טע פאמיליעס פון שטאדט האבען זיך מיט איהם מתחתן געוועזן. דעם דאזיגען מיוחס האט פערדראסען, פארוואס מ'גיט רב יהודה'ן אב אזוי פיעל כבוד, און ער האט זיך איינמאל אויסגעדריקט וועגען איהם מיט חוזק. רב יהודה האט דאן דעם אריסטאקראט אריינגעלעגט אין חרם, און ווען ער האט געהערט, אז יענער רופט אלעמען אן „עבדים" (שקלאפען) האט ער געלאזען אויף איהם אליין אויסרופען, אז ער איז א זוהן פון שקלאפען. דאס האט דעם שטאלצען מיוחס אינגאנצען ארויסגעבראכט פון די כלים, און ער האט זיך בעקלאגט אויף רב יהודה'ן פאר'ן איידים פון ריש גלותא, רב נחמן בר יעקב, וועלכער האט געשיקט רופען רב יהודה'ן צו זיך. ווען דער לעצטער איז געקומען האט דער אנקלאגער פערביטערט אויסגערופען: „מיך וועט מען מאכען פאר א זוהן פון שקלאפען! מיינע זיידעס זענען געוועזן די חשמונאים, די מלכים פון יהודה!" אויף דעם האט רב יהודה געענטפערט: דאס איז'ס טאקי, וואס מר שמואל האט אנגעזאגט, אז ווער עס גיט זיך אן פאר א אייניקעל פון די חשמונאים, איז א זיכערער עבד, ווארום די לעצטע פרוי (מרים, הורדוס'עס ווייב) האט פאר איהר טויט אפען ערקלערט, אז זי איז דאס לעצטע גליעד פון דעם חשמונאישען שטאם, און ווער

עס זאָגט: איך קום אַרוים פון די חשמונאים, קומט אין דער אמת'ען אַרוים פון הורדוס'ען—דעם אדומישען עבד. די דאָזיגע מײנונג אין נאָמען פון דעם אויטאָריטעטען מר שמואל איז בעשטעטיגט געװאָרען פון נאָך אַ אַמורא, רב מתנה, און רב נחמן האָט געמוזט נאָכגעבען און לאָזען אויסרופען אומעטום, אַז די אַלע, װאָס גיעבען זיך אָן פאַר אײניקלעך פון די חשמונאים, האָבען דעם דין פון בני עבדים.

נאַטירליך, האָט די דאָזיגע פּובליקאַציע אָנגעגריפען אַ סך פון די שענסטע משפחות, װאָס האָבען זיך געהאַט מתחתן געװען מיט די מיוחסים, און דער צאָרן פון די אַלע אויף דעם שולדיגען אין דער קאַטאַסטראָפע, אויף רב יהודה'ן, איז געװען אַזוי גרויס, אַז זײ האָבען איהם געװאָלט מיט שטײנער פערװאַרפען, און ער האָט זיך מציל געװען פון זײ נאָר דערמיט, װאָס ער האָט געדראָהעט צו ענטפּלעקען דעם פסול פון נאָך אַ גאַנצער רײהע אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס.

אָט די אַלע צוזאַמענשטויסען זענען אָבער דאָך נישט אימשטאַנד געװען, אונטערצוגראָבען רב יהודה'ס נאָמען אַלס אַב בתורה אין בבל, װי אין ארץ ישראל, און נאָך רב הונא'ס טויט האָט ער איבערגענומען דעם טיטול ריש מתיבתא, װעלכען ער האָט געטראָגען צװײ יאָהר.

דער יונגסטער צװישען די אַמוראים פון יענער צײַט איז געװען דער דערמאָנטער רב נחמן בר יעקב. אין איהם האָט זיך אָבגעשפּיגעלט דער שטאָלצער בעװאוסטזײן פון אַלע בבלי'שע יודען צוזאַמען מיט דעם געפיהל פון פערזענליכער קראַפט און פערמעגליכקײט. אַ אײדים פון ריש גלותא, האָט ער געקוקט אויף זיך אויך, װי אויף אַ העכערע, מאַכטהאָבענדע פערזאָן, װאָס אַלע מוזען זיך איהר אונטערגעבען; אים געגענזאַץ צו אַלע אַמוראים און תנאים פאַר איהם, האָט רב נחמן זעהר שלעכט בעהאַנדעלט זײַנע שקלאַפען, און זײַן גאַנג אין דער הלכי'שער פּראַקטיק איז אויך געװען, זיך צו האַלטען שטרענג בײַם געזעץ, נישט מאַכענדיג קײנע הנחות.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים.

מיט דער ענדע פון דריטען יאהרהונדערט איז די רוימישע אימפעריע צוגעקומען ביז דער שוועל פון אונטערגאנג. די ארמעע, צוזאמענגעשטעלט נישט פון רוימער, נאר פון די צעהנדליגער בארבארישע פעלקער, וואס האבען איינגעוואנדערט אין איטאליען און פערפלייצט דאס לאנד, — האט איינעם נאכ'ן אנדערן ארויפגעזעצט אויפן טראן און גלייך אראבגעשליידערט, דעמאראליזירענדיג אויף אזא אופן דעם גאנצען מלוכה-ארגאניזם און אבשוואכענדיג די מורא פון די אונטערגעווארפענע פעלקער פאר דער מעכטיגער רוים. עס האט זיך געפאדערט א געוואלטיגע קראפט, אום אבצוהאלטען דעם שטראם פון דער דאזיגער אנארכיע, און אזא קראפט האט זיך בעוויזען אויף א געוויסער צייט, אין דער געשטאלט פונ'ם סאלדאטען-קייזער ד י א ק ל ע ט י א נ ו ס מיט זיינע העלפער. אליין א זוהן פון א שקלאף, האט אט דער מעכטיגער בעזיגער פערטיליגט דעם לעצטען שפור פון דער רוימישער פרייהייט און דאס גאנצע בירגערטום אראבגעווארפען ביז צו דער מדרגה פון האלב-שקלאפען. מיט די געוואלט-מיטלען איז איהם געלונגען ווי ס'איז איינצוצוימען דעם כאאס, און אמשטארקסטען האבען דערביי פון איהם געליטען די ק ר י ס ט ע ן. די לעצטע, וועלכע האבען שוין דעמאלט אויסגעמאכט א גרויסע צאהל פון דער בעפעלקערונג און

געהאט אייגענע שוהלען און פערזאמלונגס־ערטער, — האבען מיט זייער שטארקער אגיטאציע אונטערגעגראבען די הערשענדע אמונה פון לאנד, און דיאקלעטיאנוס האט געזעהן אין דעם א געפאהר פאר דעם גאנצען קיום פון דער אימפעריע.

צו יודען, דאגעגען, האט זיך דער דאזיגער הערשער בעציהגען נישט שלעכט. אין זיין צייט האט פערטרעטען דעם פאסטען פון א פאטריארך ר׳ יהודה III, דער זוהן פון ר׳ גמליאל IV, א מענש, וואס איז, ווי געזאגט, געווען וועניג בעדייטענד אלס געזעצלעהרער און האט בכלל נישט געקענט פערנעהמען אין לעבען פון פאלק דעם פלאץ, וועלכען עס האבען פערנומען זיינע זיידעס און עלטער־זיידעס. נישט קוקענדיג אויף דעם, איז אבער דער פאטריארך נאך אלץ געווען געאכטעט אלס פירשט, און זיין טעטיגקייט איז אויך נישט געווען אינ־גאנצען אונפרוכטבאר. ר׳ יהודה האט זיך שטארק אינטערעסירט מיט דער ערציהונג פון פאלק; צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א קאלעגיום פון דריי פערזאן, וועלכע זענען ארומגעפאהרען איבער גאנץ יהודה פון שטעדטיל צו שטעדטיל און געזעהן אוועקצושטעלן אין ארדנונג די חדרים און ישיבות.

אין דעם אינוועניגסטען לעבען פון יהודה האט זיך די רוימישע אדמיניסטראציע וועניג געמישט און די יודען האבען געלעבט פער־העלטניסמעסיג רוהיג. עס האט זיך נאר איינמאל געמאכט, אז דיאק־לעטיאנוס האט זיך פערבייזערט אויפן פאטריארך און איהם געפאדערט צו זיך; דער צוזאמענשטויס האט זיך אבער אויך געענדיגט בשלום און האט קיין שלעכטע ווירקונג נישט געהאט אויף די בעציהונגען פון דער רעגירונג צו די יודען פון לאנד. די שטרענגע עדיקטען פון דיאקלעט־יאנוס׳ען מיט זיינע יועצים, לויט וועלכע די קריסטליכע שוהלען האבען געמוזט געשלאסען ווערן, די קריסטליכע שריפטען — פערברענט ווערן, און די קריסטען אליין געצוואונגען ווערן צום געצענדינענדיי און צו דער פערעהרונג פון קייזער־בילד, — די אלע עדיקטען האבען יודען גארנישט נוגע געווען, און נאר זיי אליין זענען אויסגעשלאסען געווארן פון דעם אלגעמיינעם געזעץ וועגען רעליגיאנס־צוואנג.

אונפערשטענדליך בלייבט דער פאקט, וואס די שומרונים זענען אין די געזעצען פערגלייכט געווארען מיט די קריסטען, און זיי האט מען אויך געצוואונגען אנצונעהמען דאס געצענדינעריי. און וויל גרוי־סע מאסען פון זיי זענען נישט בייגעשטאנען דעם נסיון און האבען

געדינט די עבודה־זרה, האט מען פון דער יודישער זייט אנגעהויבען
צו בעטראכטען אלע שומרונים, ווי געצענדיענער, אויסשליסענדיג זיי
אויף אזא אופן איננאנצען פון דעם יודישען כלל. דאס איז געשעהען
כמעט אונערווארטעט און אהן א בעשטימטער כונה פון ווען ס'איז, ווא-
רום גראד דאס מאל האבען די שומרונים נישט ארויסגעוויזען קיין
בעזונדער שנאה צו יודען. בכלל האט עפעס ווי א מין פאטא-
לער גורל פערפאלגט די ביידע פערוואנדטע שטאמען און נישט געלא-
זען זיי, זיך דערנעהנטערן אויף א לענגערע צייט. ערשט מיט הונדערט
יאהר פריהער זענען די בעציהונגען צווישען שומרונים און יודען געוועזען
זעהר פריינדליכע, און די חכמים האבען ערקלערט, אז „יעדער מצוה,
וואס די כותים (שומרונים) האבען זי אנגענומען, היטען זיי זי אב נאך
שטרענגער פון יודען". דעמאלט איז דורכגעפאלען ר' מאיר'ס פאר-
שלאג, צו ערקלערן די שומרונים פאר געצענדיענער — דער גאנצער
טעגליכער אומגאנג און דער געזעלשאפטליכער פערקעהר צווישען די
יודען און זייערע שומרונישע מיטבירגער איז געוועזען געגען דעם. ר'
יוחנן אליין זאגאר האט זיך ערלויבט צו עסען פלייש, וואס איז געקויפט
געווארן פון א שומרוני. און איצט האבען זיינע תלמידים, ר' אמי און
ר' אסי, פערבאטען יעדען פערקעהר מיט די „כותים", ערקלערנדיג
זיי פאר פאלשטענדיגע געצענדיענער. —

אונטער דער צייט האט דאס פערפאלגטע קריסטענטום בעזיגט
זיינע בעזיגער. די וואפען פון גייסט, מיט וועלכע די פערטרעטער
פון יודענטום זענען ארויסגעטרעטען געגען דער קריסטוס־לעהרע, ווי
די וואפען פון געוואלט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון הײדענטום
האבען געגען איהר געקעמפפט, — ביידע זענען נישט אימשטאנד געוועזען
צו דערשטיקען די פײערדיגע בענקשאפט נאך א געטליכען לעבענס־
אינהאלט, וואס ס'האבען אזוי בעגייסטערט פונאנדערגעבלאזען די נאכ-
פאלגער פון דעם גרויסען יודישען הימעל־טרוימער. דאס געצענדיענע-
רײַ, אויפגעגעסען פון דעם אייגענעם אונזין, פון דער אייגענער פאל-
שקייט און אויסגעלאסענקייט, האט געמוזט אונטערגעהן און דעם פלאץ
האט פערנומען די גרונד־אידעע פון יודענטום, אויסגעדריקט
אין א עקסטרעמער, מיסטישער פארם. דאס פארמירטע,
גאנצע, פערקערפערטע יודענטום האט דעם פלאץ נישט געוואלט
און אויך נישט געקענט איבערנעהמען: צו־בולט, ערשטענס, איז
אין דעם געוועזען די נאציאנאלע טענדענץ; צו־שטארק, צווייטענס, האט

נאך געגליהט אין די הערצער די פערביטערטע שנאה צו די היסטארי-
שע בעדריקער און, דריטענס, זענען די רעליגיעזע נארמען פון דעם
אלטעגליכען יודישען לעבען שוין געווען צו פיעל פונאנדערגעוואקסען;
דאס יודישע גלויבען איז שוין צו פיעל תורה געווען, האט שוין
געהאט א צו-שווערען קארעקס פון דינים, חוקים, חומרות, גזירות,
סיגים, סיגים-צו-סיגים און אזוי כסדר — האבענדיג געגען זיך אזעלכע
שווערע בעדינגונגען וואלט דאס היידענטום אזוי שנעל נישט קאפיטו-
לירט. קעמפפען מיט'ן היידענטום אין זיינע רייהען און זיך אוועקשטעלן
אויף זיינע חורבות האבען געקענט נאר יחידים, נאר איינצעלנע יודישע
כחות, וועלכע האבען זיך אינגאנצען בעפרייט פון יעדען נאציאנאלען
באנד, און געבראכט דער וועלט די אידעע פון דעם יודישען גאט,
די יודישע הייליגקייט, די יורישע בעגריפען פון גאט,
וועלט און מענש. אט די בעגריפען האבען געפונען פאר
זיך נאר געצעהלטע אנהענגער אזוי לאנג ווי זיי זענען פערבליבען אין
זייער אריגינעלער, לויטערער געשטאלט; דאס האט אבער נישט לאנג
געדויערט. דאס אירעאלע קריסטענטום, די גאט-לעהרע פון די ערשטע
הימעל-טרוימער, פון די ערשטע הויהל- און מדבר-אסקעטען, איז ווָס
ווייטער אלץ מעהר מגושם'דיג געווארען, האט זיך וואס ווייטער אלץ
מעהר אראבגעלאזען, אלץ מעהר צוגעפאסט צו די בעדינגונגען
פון דעם שטאדטישען, פערוויקעלטען, וואכעדיגען לעבען, און אט
דער קאמפראמיס האט בעשאפען דעם מלוכה-קריסטענטום, — יענעם
קריסטענטום, וואס שרעקט זיך נישט אב פאר קיין פאלאצען, גערהט
מיט'ן שווערד אין האנד, זיך אויסקעמפפען מאכט און עשירות און
בעקומט אלע פריווילעגיעס פון א מלוכה-גלויבען.

פארגעקומען איז די דאזיגע איבערקעהרעניש אין די צייטען פון
קאנסטאנטין דעם גרויסען (אין די ערשטע צעהנדליגער פון
IV-טען יאהר-הונדערט) און נאטירליך האבען פאליטישע מאטיווען
אויך געשפיעלט דערביי נישט קיין קליינע ראליע. צווישען קאנסטאנ-
טינען מיט די פארשטעהער פון קריסטענטים איז געשלאסען געווארען
א מין אבמאך, לויט וועלכען די לעצטע האבען זיך פערפליכטעט צו
שטיצען איהם אין קאמפף מיט זיינע מיט-קיסרים, און דערפאר בעקו-
מען די פולע פרייהייט, צו האלטען זיך ביי דעם קריסטליכען גלויבען
און איהם צו פערשפרייטען. עס האט אלזא געהייסען דערוויל, אז
דאס קריסטענטום איז בלויז גלייכבערעכטיגט געווארען מיט די

איבריגע אמונות פון דער אימפעריע, און די גלייכבערעכטיגונג האט זיך בעצויגען אויך אויף דעם יודישען גלויבען. קאנסטאנטינ'ס טאלעראנץ־עדיקט פון יאהר 313 האט ערלויבט יעדען בירגער פון לאנד צו היטען די אמונה, וואס איהם געפעלט, און אין דעם עדיקט האט זיך בפירוש געזאגט, אז די יודישע פאטריארכען, עלטסטע, געמיינדעפארשטעהער און ראשי־ישיבות האבען די זעלביגע פריווילעגיעס, וואס די קריסטליכע און געצענדיענערישע גייסטליכע. אין א קורצער צייט ארום האט קאנסטאנטין נאך מעהר בעפעסטיגט די דאזיגע בעשטימונג דורך א רייהע נייע געזעצען, לויט וועלכע אלע יודישע כלי־קודש (שוהל־בעאמטע, עלטסטע, לעהרער פון פאלקס־שוהלען א. א. וו.) זיינען בעפרייט געווארן פון די לעסטיגע ארבייטען אין דער שטאדטפערוואלטונג.

די דאזיגע אונפארטייאישע בעציהונג צו יודען און דער יודישער אמונה האט זיך אבער נישט לאנג געצויגען. קאנסטאנטין איז וואס וייטער אלץ מעהר ארונטערגעפאלען אונטערן איינפלוס פון קריסטענטום, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין שנאה צו יודען. האזיוס, דער בישאף פון קארדובא, ווי דער צווייטער קריסטליכער געלעהרטער עווזעביוס פון קסריה, — ביידע זענען געוועזען פערביסענע שונאים פון יודענטום, און גראד זענען זיי צו יענער צייט געוועזען די נאהנטסטע יועצים פון קייזער. אין די רעגירונגס־דאקומענטען פון דעם פעריאד ווערט שוין דאס יודענטום אנגערופען „שענדליכע, פערברעכערישע סעקטע", און באלד דערנאך (315) ווערט פערעפענטליכט א קייזערליכער עדיקט, לויט וועלכען די יודען ווערט פערבאטען אנצונעהמען גרים, געגען א הארטער שטראף פאר די גרים גופא, ווי פאר יענע, וואס וועלן זיך אין דעם בעטייליגען.

די אגיטאציע פון די קריסטליכע מיסיאנערען האט אויף אזא אופן בעקומען א עפענטליכע שטיצע פון דער רעגירונגס־מאכט; ווארום צוזאמען מיט דעם פערבאט אנצונעהמען גרים, האט זי אויך שטרענג פערבאטען יעדען אויסדריק פון פראטעסט און צארן געגען די יודען, וואס זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום. יודען זענען אבער נישט זעהר גערן אריבער אינ'ם לאגער פון דער נייער אמונה, און די מיסיאנערען האבען זיי געמוזט אונטערקויפען מיט פערשידענע גליקען און וואוילטאגען; אזוי דערצעהלט זיך אין א אגדה: „די אומות העולם האבען טענות צו יודען און זאגען: ביז ווי לאנג נאך וועט איהר אומקומען

פאר אײַער גאָט, ביז ווי לאַנג נאָך וועט איהר פאַר איהם דאָס לעבען אוועקגעבען? קומט צו אונז, מיר וועלן אײַך מאַכען פאַר דוכּסים, לאַנד־הערשער און קריעגס־פיהרער".

דאָס האָט אָבער אַלץ נאָך ווייניג געווירקט; דאַן האָט קאָנסטאַנטין אײַנע נאָך דער אַנדערער אָבגענומען פון יודען אַלע פּריווילעגיעס, וואָס זיי האָבען נאָך געהאַט פון די אַלטסטע צײַטען. יודישע כלי־קודש זענען געצוואונגען געוואָרען זיך צו בעטהײליגען אין די שווערע שטאָדטישע אַרבײַטען; יודען איז פערבאָטען געוואָרען צו פערשפרײַטען זייער גלויבען, צו מאַכען זייערע נעכענדיגערישע קנעכט, און אין דער זעלביגער צײַט האָט די קריסטליכע קירך בעקומען אַ רײַהע בעדײַטענדע פּריווילעגיעס, וואָס האָבען איהר מאַכט פערגרעסערט און בעפעסטיגט.

אין אַ בעזונדער שאַרפער פאָרם האָט זיך אַרויסגעוויזען די פײַנדליכע פערהאַלטונג צום יודענטום פון דער אויפגעקומענער קריסטליכער קירך, — בעת די פערהאַנדלונגען פון דעם ערשטען אַלגעמײַנעם קירכען־קאָנגרעס, וואָס איז אָבגעהאַלטען געוואָרען אין ניצעאַ, אונטערן פאָרזיץ פון קייזער. אַט דער קאָנגרעס האָט געהאַט צו בעשטימען די דאָגמען (עיקרים) פון דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער רײַהע פון די פערשיעדענע תקנות, וועלכע זענען דאָרט פון די פערזאַמעלטע בעשטימט און אָנגענומען געוואָרען, האָט זיך געפונען אויך אײַנע, וואָס האָט איבערגעריסען דעם לעצטען צוזאַמענהאַנג צווישען דער קריסטליכער קירך און איהר אורערשטער אָבשטאַמונג — דאָס יודענטום. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם יום־טוב פּסח; ביז דאַן פלעגען די קריסטען (בעזונדער פון די מזרח־לענדער) פײַערן זייער פּסח צוגלײַך מיט'ן יודישען, לויט דער בעשטימונג פון דעם יודישען נשיא אין ארץ ישראל; דאָס האָבען די קריסטליכע קהלות פון די מערב־פּראָווינצען נישט געקענט מוחל זײַן זייערע גלויבענס־ברידער פון מזרח, און קאָנסטאַנטין אַליין האָט אויסגעדריקט די אונצופריעדענהײַט מיט די ווערטער: „פאַרוואָס זאָלען מיר עס נאָכטאָן די דאָזיגע גאָט־פערשאָלטענע, צו פײַערן אונזער הייליגען יום־טוב מיט זיי אין אײַן טאָג? צי קען דען נאָך געבען אַ גרעסערע עזות דערפון, צו לאָזען די פערהאַסטע יודען זאָגען, אַז מיר קענען נישט פײַערן אונזער יום־טוב און איהם ווי געהעריג אָבהיטען, נאָר מוזען נאָכטאָן זייער תּורה, — פון ווײַטער אָן זאָל מעהר קיין געמיינ־

וואמעם ניִשט זייַן צווישען אונז און דעם פערהאסטען
פאלק: מיר האבען פון אונזער אויסלייזער אַנ'אנדער
וועג בעקומען". דער דאָזיגער געדאנק האט ארויסגערופען די איבער־
טונג פון דער קאָנגרעס־מעהרהייט, און ס'איז בעשלאָסען געוואָרען אָבצו־
טראָגען דעם קריסטליכען פסח אויף אַנ'אנדער טאָג, כדי ניִשט צו זייַן
מעהר אָבהענגיג פון דעם יודישען קאלענדאר.

אזוי איז די שנאה צו אלעם יודישעם געוואקסען צוזאמען מיט
דער פערשפרייטונג פון דער גללי'עאישער לעהרע וועגען ליִעבע און
הייליגקייט; דאס ערשטע ווארט פון קריסטענטום נאָכדעם, ווי עס איז
מעכטיג און שטארק געוואָרען, איז געוועזען אַנ'ארויסרוף צום קאמפף
געגען די „פערהאסטע" יודען, וועלכע האבען ניִשט געוואָלט פערלאָזען
זייער גאָט און זייער תורה, און די קומענדיגע קריסטליכע דורות
האבען הונדערטער יאָהרען געפיהרט אָט דעם קאמפף מיט פייער און
בלוט, — דעם קאמפף פון זיעגער געגען אונבעזיעגבארע. —

א קורצע צייט נאָך דער ניצעאישער פערזאמלונג האט קאָנסטאנ־
טין בענייט האדריאנ'ס געזעץ, אז קיין יוד טאר ניִשט אריינקומען קיין
ירושלים. די סבה פון דעם בעפעהל איז געוועזען די ענדערונג, וואס
איז פארגעקומען אינ'ם לעבען פון דער אמאָליגער יהודה'עאישער
הויפטשטאָדט. האדריאנ'ס „עליא קאפיטאָלינא" האט צוריק בעקומען
איהר פריהערדיגען נאָמען און איז פערוואנדעלט געוואָרען פון א גע־
צענדיענעריִשער שטאָדט אין א הייליגען צענטער פארן גאנצען קריסטענ־
טום; קאָנסטאנטין האט געלאָזען אויפשטעלען א גרויסע קירכע אויף דעם
אָרט, וואו עס זאָל, לויט דער לעגענדע, זיך האבען געפונען ישו'ס
קבר, און פון דעמאָלט אָן ווערט די קירכע בעזוכט פון טויזענדער
פיליגריִמען. פאר יודען איז בעשטימט געוועזען נאָר איין טאָג אין יאָהר,
ווען זיי איז ערלויבט געוועזען אריינצוקומען אין זייער אמאָליגער הויפט־
שטאָדט און וויינען בייַ די חורבות פונ'ם איינגעפאלענעם בית־המקדש—
תשעה־באב (דער 9־טער אב, דער טאָג, ווען דער בית המקדש
איז חרוב געוואָרען).

בייַ דעם אלעמען איז קאָנסטאנטין נאָך אין געוויסע הינזיכטען
געבליעבען טריי די פרינציפען פון גלייכהייט און גערעכטיגקייט, און
האט ניִשט נאָכגעגעבען די פאָדערונגען פון זיינע יועצים. ער האָט,
למשל, איבערגעלאָזען אין זיין קראפט דאס געזעץ, וואס האט בעפרייט
די יודישע געזעצלעהרער און אנדערע כלי קודש פון פערשיעדענע

מלוכה־שטייערן; אויסער דעם, האט ער זיך זאגאר איינגעשטעלט פאר יודען און זיי געשיצט פון די משומדים, וואס זענען געווארען יודישע שונאים און פלעגען אויסטראכטען די שרעקליכסטע בלבולים אויף יודען און דעם יודישען גלויבען. געגען די דאזיגע יודישע יודען־פייניגער האט קאנסטאנטין ארויסגעלאזען א ספעציעלען עדיקט, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: „די נייע קריסטען פון דעם יהודה'עאישען פאלק, וואס וועלען שטערן די רוהע פון זייערע פריהערדיגע שטאם־ און גלויבענס־ברידער און זיי בעליידיגען אדער שלעכטס טאן, וועלן שטרענג בעשטראפט ווערן" (336) — ביז אזוי ווייט זענען דערגאנגען די צרות, וואס יודען האבען געליטען פון זייערע „נייע קריסטען"!

בעזונדער שטארק האט זיך צווישען די לעצטע אויסגעצייכענט יוסף פון טבריה; אין דער יוגענד איז ער געווען א מיטגליעד פון בית דין, און דער נשיא האט איהם זאגאר אנפערטרויט זיין אייגענעם כבוד, בעשטימענדיג אוהם פאר א „שליח ציון"; אזא שליח פלעגט פאהרען אין די ווייטע לענדער און צונויפזאמלען אינ'ם נשיא'ס נאמען די יעהרליכע נדבות פון די יודישע איינוואוינער. איינמאל האט איהם דער נשיא געשיקט קיין ציליציען (קליין אזיען); האט זיך דארט יוסף נאהנט בעקאנט מיט א בישאף און מיט איהם א סך פערבראכט. דאס האט אויפגערעגט געגען איהם דער יודישער בעפעלקערונג, און זי האט אנגעהויבען קוקען מיט א שטארקען חשד אויף דעם „שליח ציון", וועלכער איז בכלל נישט בעליעבט געווען פאר זיין גאוה'דיגער בעציהונג צו די פראווינציעלע דיינים און לעהרער. די מעהר איבערגעגעבענע יודען האבען איהם פון דעמאלט אן אנגעהויבען שטארק נאכצושפירען, און ווי גרוים איז געווען זייער צארן, ווען זיי האבען דעם נשיא'ס שליח ווירקליך געפונען פערטיעפט איבערן עוואנגעליום (ברית חדשה)! ווי יוסף אליין דערצעהלט, זאלען די יודען איהם האבען זאגאר אריינגעווארפען אין טייך צידנוס, פון וואנען ער איז נאר על פי נס נצול געווארען, און ער האט דעריבער עפענטליך געשוואוירען, צו דינען דעם נייעם גלויבען און איהם צו זיין איבערגעגעבען.

פון דעמאלט הויבט זיך אן יוסף'ס קאריערע אלס מסור און פייניגער פון זיין פאלק. קענענדיג גוט די יודישע עמפפינדליכקייט בנוגע צו ענינים פון גלויבען, האט אט דער פערביטערטער משומד פערשפרייט אומעטום קלאנגען, אז דער אלטער נשיא, ר' יהודה III, האט אויפן טויטען־בעט געפיהלט א שטארקע בענקשאפט נאך דער שענהייט

פון קריסטענטום, און אז דער איצטיגער יונגער נשיא, הלל II, האט בעהאלטענערהייד געפיהרט א ווילד, אויסגעלאסען לעבען. צו די דאזיגע גיפטיגע בעלײדיגונגען פון דעם יודישען געפיהל האט יוסף נאך צוגעגעבען א רײהע נסים און וואונדערליכע מעשות, וואס זענען געשעהען מיט איהם ביז דער „ענטפלעקונג" פון דעם געטליכען אמת, און אויף אזא אופן איז ער געווארען א גרויסער חשוב ביי די זײלען פון דער קירך, וועלכע האבען אויסגעפועל'ט פאר איהם ביי קאנסטאנטינ'ען דעם טיטול קאמעס, וואס האט געדיענט, ווי א מין פריי-בריעף צו מעגען טאן אלץ אונבעשטראפט. איצט האט דעם משומד'ס גיפטיגע חוצפה שוין פאר זיך קיין גרענעץ נישט געהאט, און קאנסטאנטין אליין האט ענדליך געפונען פאר נויטיג, צו בעשיצען די גע‑פלאגטע און בעלײדיגטע יודען.

אויב אין דער צייט פונ'ם ערשטען קריסטליכען קייזער האבען נאך יא עקסיסטירט געוויסע נארמען פון מענשליכקייט און יושר, זענען אבער אט די נארמען (בנוגע צו יודען) אינגאנצען אונטערגעגאנגען אונטער דער הערשאפט פון דעם ערשטען אינקוויזיטאר און ברודער-מערדער קאנסטאנציוס (337—362). מיט זיין הערשען האט זיך איצט אנגעהויבען דער ווירקליכער קריסטליכער רעזשים און ממילא אויך — די אונגעהויערע קײט פון לײדען און פיין פאר דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געווען א פאנאטישער דעספאט, וואס האט נישט געוואוסט פון קיינע נארמען און געזעצען דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער אמונה. גלייך אין דער ערשטער צייט פון זיין הערשען זענען א גאנצע רייהע געזעצליהער אנגעקלאגט געווארען פאר פערשיעדענע פערברעכענס געגען דעם נייעם רעזשים, און דער גרעסטער טײל פון זיי האט געמוזט אנטלויפען קיין בבל. חתונה-פערבינדונגען צווישען יודען מיט קריסטליכע פרויען זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט, און די זעלביגע שטראף איז בעשטימט געווארען פאר יענע, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען. דער גרונד פון דעם שטרענגען שקלאפען-געזעץ (אין קאנסטאנטינ'ס צייטען איז דאס אויך פערבאטען געווען; עס האט אבער געקוסט דערפאר א פיעל לייכטערע שטראף) איז געווען א דאפעלער: ערשטענס, זאל זיך די יודישע בעפעלקערונג נישט פערמעהרען א דאנק דעם צופלוס פון די שקלאפען; און צווייטענס, זאל א קריסט נישט דיענען קיין יודישען הארקיין „נאט-מערדער".

די אלע בעשרענקונגען זענען געווען געגען די גרונד־געזעצען פון דער רוימישער קאנסטיטוציע, לויט וועלכער יעדער „פראווינציאל", אהן א שום אונטערשיעד פון גלויבען, האט פאלשטענדיגע בירגער־רעכט און קיינער טאר פון איהם די דאזיגע רעכט נישט אוועקנעהמען. פאר דעם שיצלינג און בעשיצער פון דער הייליגער קירך האבען אבער נישט עקסיסטירט אינגאנצען די בעגריפען פון רעכט און געזעץ. עס איז געשאפען געווארען איין נייער אויסגאנגס־פונקט, וואס האט אלץ מעגליך געמאכט און אלץ ארייננגענומען אין דעם סוג פון קרלויב־טען—די קירך. די קריסטליכע קירך מוז הערשען אין לאנד; די מדינה, די מאכט, דער גאנצער מלוכה־ארגאניזם, — אלץ מוז ווערן קריסטליך, רוים מוז ווערן די מלוכה פון קריסטענטום.

די רדיפות געגען יודען זענען אויף אזא אופן ארייננגענומען גע־ווארען אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה־ארדנונג, און די יודען אין פאלעסטינא האבען באלד דערפיהלט די פאקטישע פאלגען פון דעם רעזשים. דאס איז געווען אין דער צייט פון די איי‌ביגע קריעגערייען צווישען דעם רוימישען חיל און די שכנים־פערסיאנער, ווען די לעצטע האבען זיך בעפעסטיגט אין מערב־אזיע און ארויסגע־שטופט פון דארט די רוימער; קאנסטאנציוס האט דאן אוועקגעשיקט אהין א גרויסען חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון זיין מיט־קייזער גאלוס. פון דער מחנה האט א גרויסער טייל, אונטער דער פיהרונג פון לעגאט אורסיצינוס („ארסקין"), דורכמארשירט פאלעסטינא, און אורסיצינוס האט געפאדערט פון יודען, זיי זאלען איהם צושטעלען פריש־געבאקען ברויט פאר דער מחנה אום שבת און זאגאר אום פסח. די געזעצלעהע־רער האבען געזעהען די געפאהר פון געצוואונגענעם שמד, וואס רוקט זיך אן אויף יודען, זיי האבען אבער קיין אויסוועג נישט געפונען, און געמוזט מתיר זיין לפי שעה די דערמאנטע שווערע פערברעכענס, אונטער דעם אויסרייד, אז אורסיצינוס האט דא נישט גוזר געווען קיין גזירת שמד, און ער וויל נאר ברויט פאר זיינע סאלדאטען. עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען דורכאויס געפאדערט, אז יודען זא־לען זיך מוסר נפש זיין און נישט עובר זיין אויף די געבאטען פון דער תורה; דאס זענען געווען יענע, וואס האבען גוט געזעהן די אמת'ע כונה פון די רוימישע מיליטער־פיהרער און געוואוסט, אז דער זעלבי־גער אורסיצינוס האט אין א שטעדטיל נעבען טבריה פערברענט א ספר תורה, ווען ער האט געטראפען יודען לייענענדיג אין איהר.

צו די דריקונגען און רדיפות זענען נאך צוגעקומען די שווערע שטייערן, וואס האבען אויסגעפרעסט פון פאלק דעם לעצטען פערהארעוועטען פערדינסט. די שטייערן זענען געווען פיער-פינף-פאלי־גע, און איין אגדה פון יענער צייט קלאגט זיך: „אזוי ווי א קלייד, וואס האט זיך פערטשעפעט אן דערנער: ציהסט ארויס איין עק, בלייבט שטעקען דער צווייטער, — אזוי זענען מיר אין דער מלכות עשיו (רוים): מ'האט נאך נישט אבגעצאהלט די ארנוניא (תבואה־, שאף־ שטייערן), מאהנען זיי שוין דעם גלגלת (קאפ־שטייערן). — זיי קומען מיט גזירות אויף יודען: דו האסט געגנב'עט און געטויט! האסטו נישט געגנב'עט און נישט געטויט, טא זאג: ווער האט מיט דיר געגנב'עט, ווער האט מיט דיר געטויט? געה ברענג ארנוניא, גלגלת און דימוסיא.

די דאזיגע אלע צרות און גזירות האבען ענדליך ארויסגעבראכט דעם פאלק פון געדולד, און ווי אלע מאל האט אויך איצט גליל די ערשטע אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד. עס האט זיך אבגע־פונען א אנפיהרער, אונטערן נאמען נאטראנא, וועלכער האט בע־גייסטערט די קריעגערישע גליל'ער און זיי אויפגעמונטערט צום קאמפף מיט די רוימער, און אין א געוויסער נאכט זענען די רעוואלוציאנערען אין צפורי (וואס האט דעמאלט געהייסען דיאצעזערעא) בעפאלען דעם דארטיגען רוימישען גארניזאן און איהם פערניכטעט. דערנאך האבען זיי זיך בעפעסטיגט אויף דער פאזיציע (צפורי איז געשטאנען אויף א הויכען בארג) און געמאכט פון דארטין אפטע אנפאלען אויף די רוימער פון דער ארומיגער סביבה; דערביי איז די צאהל פון די יודישע קריעגער געוואקסען, און באלד האט דער אויפשטאנד ארומגע־חאפט אויך טבריה, לוד און אנדערע שטעדט אין יהודה און גליל, אזוי, אז גאלום האט זיך דערשראקען און ארויסגעפאדערט פון קאנס־טאנציוס'ען פרישע לעגיאנען; אורסיציגוס האט אבער בעוויזען צו דערשטיקען די יודישע רעוואלוציע, נאך איידער זי האט זיך איגגאנצען פונאנדערגעפלאקערט. די רוימישע לעגיאנען האבען זיך מיט אכזריות נוקם געווען אן די בעזיעגטע יודען און טויזענדער פון זיי געטויט און געפייניגט; צפורי איז אינגאנצען חרוב געווארען, און אויך נאך אנדע־רע שטעדט פון גליל און יהודה האבען שטארק געליטען (352). די איבערגעבליבענע רעוואלוציאנערען האבען געמוזט אנווענדען פערשיע־דענע מיטלען, זיך צו ראטעווען פון אורסיציגוס'עס אכזריות; אנדערע

האבען זיך אנגעקלעפט פלאסטערן אויף די נעזער, כדי מ'זאל זיי נישט דערקענען, א טייל איז איינגאנצען אנטלאפען פון לאנד און א סך האבען זיך בעהאלטען אין הויהלען און מערות. צווישען די לעצטע האט זיך געפונען אויך דער געזעצלעהרער רב הונא (דער צווייטער), און ער דערצעלט: „ווען מיר זענען געוועזען בעהאלטען פון די שונאים אין אונטער-ערדישע מערות, האבען מיר געהאט ביי זיך ליכט; ווען זיי האבען געברענט טונקעל האבען מיר געוואוסט, אז ס'איז טאג, און ווען זיי האבען געברענט העל, האבען מיר געוואוסט, אז ס'איז נאכט".

ביי די רדיפות האט דער ביזאנטישער הויף *) זיך נאך נישט אבגעשטעלט. עס האט זיך איצט אנגעהויבען א רייהע נייע רעפרעסיעס געגען אלע ביזהעריגע פארמען פון דעם יודישען לעבען, און די לאגע האט זיך גארנישט געענדערט צום גוטען אפילו אויך נאכדעם, ווי דער מיט-קייזער גאלוס איז געטויט געווארען (פאר א פערראט געגען קאנסטאנציוס'ען) און אורסיצינוס האט פערלוירען זיין מאכט (354). די גאנצע ניי-רוימישע רעגירונג האט זיך, אונטער דעם איינפלוס פון די קריסטליכע יועצים, בעצויגען צו יודען, ווי צו גאט-לעסטערער אדער גאט-לייקענער, און האט כסדר געזוכט מיטלען, ווי אזוי אבצוזונדערן די קריסטען פון דעם שעדליכען יודישען איינפלוס. עס איז ווידער ארויפגעלעגט געווארען א שטרענגע שטראף אויף די קריסטען, וואס האבען זיך צוגעשלאסען צו יודישע קהלות, און די יודען אליין זענען גערודפ'ט געווארען מיט אלץ, וואס איז נאר מעגליך געוועזען. דעם פאטריארך איז פערבאטען געווארען צו מאכען זיינע בעאבאכטונגען בנוגע צו דער בעשטימונג פון די חדשים און יום-טובים, און בכלל זענען פערוועהרט געווארען כמעט די בעדייטענדסטע מצוות פון דער תורה, ווי ס'איז צו זעהען פון דעם פערשטעלטען בריעף, מיט וועלכען די ארץ ישראל-לייט האבען זיך געווענדעט צו דעם ריש-ישיבה פון מחוזא (אין בבל). אין דעם בריעף דערצעהלט זיך: „א פאר איז געקומען פון רקת (טבריה), האט זיי דער אדלער (רוימישע בעאמטע) געפאנגען, און זיי האבען געהאט ביי זיך דאס, וואס ווערט געארבייט אין לוז (תכלת צו ציצית); איז זיי זייער זכות

*) דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאנסטאנטין דער גרויסער, האט איבערגעטראגען זיין רעזידענץ פון רוים קיין קאנסטאנטינאפאל (ביזאנטיע).

ביינעשטאנען און זיי זענען ארוים בשלום. און נחשונ׳ס אוראייניקלעך (די נשיאים פון בית יהודה) האבען געוואלט בשטימען איין הויפט-חודש אין יאהר, האט זיי דער ארמי (רוימער) נישט געלאזען; אבער די בעלי אספות (די מיטגלידער פון סנהדרין, געזעצלעהרער) האבען זיך פערזאמעלט און האבען בעשטימט פאר׳ן הויפט (-חודש) דעם, ווען ס׳איז געשטארבען אהרן הכהן״ (א ב). אין דעם בריעף שפיגעלט זיך אב די גאנצע נויט, אין וועלכע דאס פאלעסטינישע יודענטום האט זיך געפונען פאר די לעצטע יאהרען פון קאנסטאנציוס׳עס הערשאפט; דאס אויפגעקומענע, וועלטליכע, קריסטענטום אין געשטאלט פון דער ביזאנטישער מלוכה, האט מיט א ווילדער פערביטערטקייט זיך נוקם געווען אן די שטאלצע עקשנים, וואס האבען מיט בטול און פעראכטונג געקוקט, אי אויף זיין וועלטליכער גרויסקייט, אי אויף זיינע גייסטיגע אויפטועכצען און נייע תורות. די רעגירונג האט ארויסגעגעבען איין געזעץ נאכ׳ן אנדערן מיט דעם צוועק, צו דריקען יודען און זיי צו ערניעדריגען; די לעצטע האבען אבער גארנישט אנגעהויבען צו טראכטען אפילו וועגען אונטערגעבען זיך, און די אלע רדיפות האבען, פערקעהרט, נאך שטארקער אויפגעוועקט ביי זיי דעם נאציאנאלען ערהאלטונגס-אינסטינקט. שווערע קרבנות האט יעדער יוד אין יענער צייט געמוזט ברענגען פאר זיין יודישקייט, פאר זיין צוגעבונדענקייט צו דעם יודישען גאט און צו דער יודישער תורה. און די קרבנות זענען געבראכט געווארען — פרייוויליג, נישט געצוואונגענערהייד, ווי א נאטירליכע פליכט, וואס ליעגט אויף יעדען יחיד בנוגע צום כלל.

א גרויסען קרבן אויף דעם מזבח פון כלל האט געבראכט דעמאלט דער נשיא (פאטריארך) פון די פאלעסטינישע יודען, הלל II, דער זוהן פון יהודה III. זעהענדיג מיט וואס׳רע שענדליכער חוצפה די אדמיניסטראציע ערלויבט זיך צו שטערן די טעטיגקייט פון דעם יהודה׳עאישען סנהדרין און אויף וויפיעל עס פאלט פון טאג צו טאג דער כבוד פונ׳ם פאטריארכאט, — האט דער דאזיגער איבער-געגעבענער און ווייטזיכטיגער פאלקס-פיהרער געפועל׳ט ביי זיך, צו פערעפענטליכען פאר׳ן גאנצען פאלק דעם סוד, וואס האט זיך א משך פון הונדערטער יאהרען גערעכענט פאר א עהרען-פריווילעגיע פון דער נשיאות. ביז דאן האט זיך געפיהרט, אז דער נשיא, אלס פארזיצענדער פון סנהדרין, פלעגט דורך ספעציעלע שלוחים, מאכען יעדען חודש בעקאנטונגען איבער די ערשיינונגען פון דער לבנה.

אויף דעם יסוד פון די בעאבאכטונגען פלעגט ער, לויט א געוויסען געהיימען סיסטעם, בעשטימען די חדשים און יום טובים פון יאהר, מאכען עבור-חדשים, און געבען צו וויסען וועגען דעם אלע יודישע קהלות אין ארץ ישראל און בבל; איצט אבער, צוליעב קאנסטאנציוס-עס רדיפות, האט זיך דער סיסטעם נישט געקענט מעהר פראקטיצירען, דען אויסער דעם, וואס די רעגיערונג האט פערבאטען דעם סנהדרין צו מאכען די בעשטימונגען, איז בכלל שווער געווארען די קאמוניקאציע צווישען יהודה, וואס איז געלעגען אונטער דער ניי-רוימישער הערשאפט, און בבל, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון די פערסיאנער, און די בבלי׳שע יודען זענען גאנץ אפט געבליבען אין צווייפעל וועגען די וויכטיגסטע קאלענדאר-פראגען.

און אט, כדי א ענדע צו מאכען מיט דער נישט נארמאלער לאגע, האט הלל איין מאל פאר אלע מאל איינגעפיהרט א פעסטען לוח (קאלענדאר), ד. ה. ער האט פערעפענטליכט דעם גאנצען קאלענדאר-סיסטעם, ביי וועלכען דאס סנהדרין האט זיך שטענדיג געהאלטען, און נגגעבען דערמיט יעדען איינציגען די מעגליכקייט, זיך צו אריענטי-רען אין דעם אזוי גערופענעם „סוד העבור". דאס איז געווען א אונגעוועהנליכער קרבן פון דעם פאטריאטישען נשיא — ער האט מיט דעם שריט אליין איבערגעריסען דעם לעצטען באנד, וואס האט צוזאמענ-געקניפט די יודישע קהלות אין אלע לענדער און זייער אבהענגיג געמאכט פון פאטריארכאט. איהם איז דער זיכערער קיום פון יודענטום טייערער געווען, ווי דער כבוד פון זיין הויז, און ווי א אמת׳ער אייניקעל פון זיינע גרויסע זיידעס, האט ער געאפפערט זיין כבוד פאר דעם קיום פון פאלק. די מיטגליעדער פון דעם דעמאלדיגען סנהדרין האבען איינגאנצען מסכים געווען צו דעם אויפטו פון נשיא; זיי האבען נאר דערביי געפאדערט פון זייערע ברידער אין חוץ-לארץ, זיי זאלען זיך נישט אביזאגען פון זייערע אלטע מנהגים בנוגע צום פייערן צוויי טעג יום טוב. „חאטש מיר האבען אייך געשיקט דעם סדר פון די יום טובים, זאלט איהר פון דעסטוועגען נישט משנה זיין (ענדערען) דעם מנהג פון אייערע עלטערן" — האט ר׳ אסי פון ארץ-ישראל געשריבען צו די יודען אין אלעקסאנדריע, און א עהנליכער באפעהל איז אוועקגעשיקט געווארען אויך קיין בבל (הזהרו במנהג אבותיכם שבידכם). פון דעמאלט אן ווערן אין אלע לענדער, אויסער ארץ ישראל, געפייערט צווישען יודען צוויי טעג יום טוב (יום טוב שני של

גליות), ווי עס האבען אנגעזאגט די געזעץ-לעהרער פון טבריה אין די צייטען פון הלל הנשיא.

די אויסרעכנונג פון הלל'ס קאלענדאר-סיסטעם איז פשוט און קלאר. זי שטיצט זיך אויף עטליכע איינפאכע כללים און איז אזוי לייכט און בעקוועם, אז יעדערער כמעט איז אימשטאנד צוזאמענצושטעלען א הונדערט- און אפילו א טויזענד-יעהריגען לוח (קאלענדאר). דער קערן פון דעם לוח איז די צייט פון א פאלשטענדיגען לבנה-אומקרייז (אדער חודש), וואס מאכט אויס 29 טאג מיט 12 שעה און עפעס; אזא לבנה-יאהר פון צוועלף חדשים האט אלזא אנ'ערך פון 354 טעג. אזוי אבער ווי די ביבלישע יום טובים זענען צוזאמען-געבונדען מיט די צייטען פון יאהר לויט דער זון (פסח אין פריהלינג, סוכות אין הערבסט א. א. ו.) האט מען געמוזט איינ-שטימען דעם יודישען לבנה-יאהר מיט דעם אלגעמיינעם יאהר לויטן אומקרייז פון דער זון, וועלכער מאכט אויס 365 טעג מיט 6 שעה, ד. ה. מיט עלף טאג מעהר, ווי אינ'ם לבנה-יאהר. מ'האט דעריבער אויסגערעכענט, אז אין א משך פון 19 יאהר גיט דער זון-חשבון א עורף פון 210 טאג (אדער זיבען 30-טאגיגע חדשים) געגען דעם סיסטעם פון לבנה-יאהרען, און כדי איינצושטימען דעם לבנה-מיט'ן זון-יאהר, האט מען געמאכט, אז אין יעדען ציקל פון 19 יאהר, זאלען זיין זיבען עבור-יאהרען, ד. ה. יאהרען וואס האבען נישט 12, נאר 13 חדשים. די חדשים, ווידער, רעכנען זיך כסדר: איינער 29, איינער 30 טאג, און הייסען לויט דעם „מלאים" (פולע) און „חסרים" (פעהליגע); נאר די הערבסט-חדשים חשון און כסליו קענען זיין מלאים אדער חסרים אויסער דער ארדנונג, אבהענגיג פון די בעזונדערע כללים, וואס זענען בעשטימט פאר די יום-טובים פון דעם פריהערדיגען חודש, תשרי, מיט וועלכען ס'הויבט זיך אן דאס יאהר *).

---

*) די ערקלערונג פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם איז גענומען פון דובנאוו'ס „Всеобщая исторія Евреевъ"

צעהנטעס קאפיטעל.

די ישיבות אין בבל.

די רדיפות געגען יודען אין פאלעסטינא, צוזאמען מיט דער פערעפענטליכונג פון דעם קאלענדאר-סיסטעם, האבען אין א גרויסער מאס פערגרעסערט די בעדייטונג און דעם איינפלוס פון די בבלי׳שע גייסטיגע צענטערן — די ישיבות. בכבוד׳יג און פערהעלטניסמעסיג רוהיג האבען דא יודען געלעבט אונטער דער הערשאפט פון די פערסיאנער, און זיי האבען צוגעבראכט דעם שטודיום פון דער תורה ביי זיך אין לאנד ביז יענער הויכער מדרגה, אויף וועלכער ער איז געשטאנען אין די גאלדענע צייטען פון די ערשטע פאלעסטינישע תנאים. צו דער ישיבה אין סורא, וואו ס׳האבען זיך געזאמעלט די מסורות פון אלטע צייטען, איז צוגעקומען די ישיבה אין פומבדיתא, וואס האט געגעבען א נייע ריכטונג דער יודישער געזעצלעהרע און ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע ריעזיגע גייסטער. נישט בלויז אין בבל אליין — אויך אין די ארומיגע לענדער האט מען זיך געמוזט צוהערן צו די נייע ווערטער פון די „חריפי דפומבדיתא" (די שארפזיניגע מוחות פון פומבדיתא), וועלכע האבען ארויפגעלעגט א אייגענעם שטעמפעל אויף דער גאנצער עפאכע.

די בעדייטענדסטע טרעגער און פארשטעהער פון דער נייער ריכטונג זענען געווען רבה בר נחמני און זיינע תלמידים-חברים: אביי און רבא.

רבה בר נחמני האט געזאלט פערטרעטען דעם פלאץ פון

א ריש מתיבתא אין פומבדיתא גלייך נאך רב יהודה'ס טויט; ער האט אָבער אָבגעטרעטען דעם טיטול א עלטערן געזעצלעהרער פון איהם, מיט'ן נאָמען רב הונא בר חינא, און ערשט נאך דעם ווי דער לעצטער איז געשטאָרבען, איז רבה אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דער ישיבה, וואו עס זענען צוליעב דעם צוגעקומען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאַנד. אלס געזעצלעהרער האט זיך רבה אויסגעצייכענט מיט זיין טיעפען און שארפזיניגען אנאַליז, בנוגע צו די פערשיעדענע סתירות צווישען די משנות און די שפעטער צוגעגעבענע בריתות אָדער סתם מימרות פון חכמים. האַלטענדיג זיך ביי דעם כלל, אַז דאָס שטודיום פון דער הלכה פאָדערט א בעזונדער לויטערע, פרעהליכע שטימונג, האט רבה זיך נוהג געווען, אנצוהויבען זיין שעור פאַר די תלמידים מיט א געוויסען פרעהליכען וויץ („מלתא דבדיחותא") אָדער האַרציגער אַגדה.

צווישען די אַמוראים פון זיין צייט איז רבה געווען דאָס, וואָס ר' עקיבא איז געווען פאַר די ערשטע תנאים. ער האט אויך געמאַכט די תורה, „ווי א קייט פון געפלאָכטענע רינגלעך", האט ארויסגעפונען דעם צד השוה (דאס געמיינזאַמע) צווישען מאַסען הלכות און זיי איינגעטיילט אין כללים און קאַטעגאָריעס. רבה איז דעריבער שטאַרק בעליעבט געווען אין דער ישיבה און די תלמידים האָבען איהם אָבגעגעבען נאך מעהר כבוד, ווי דעם אַמאָליגען בעניער פון דאָס בבלי'שע יודענטום, רב'ן. דאַגעגען האט איהם דאָס פאָלק פון פומבדיתא נישט ליעב געהאַט פאַר זיין שאַרפען מוסר, און ווען דער המון האט א מאָל מתרעם געווען אויף איהם דערפאַר, וואָס ער קען נישט אויספועל'ן ביי גאָט קיין רעגען (דאָס איז געווען אין א שטאַרקער „טריקעניש"), האט רבה מיט פערדראָס אויסגערופען: „וואָס קענען די צדיקים פון דור אויפטאָן, ווען דער דור אליין איז זינדיג".

אין רבה'ס צייטען האָבען די יודען אין בבל געהאַט אויסצושטעהן געוויסע פערפאָלגונגען מצד דעם פערסישען הויף, וואו אלס קעניג איז געזעסען דער צווייטער פון די סאַסאַנידען, שבור II (309—379); די יודען צוזאַמען מיט די קריסטען זענען דעמאָלט גערודפ'ט געוואָרען אלס אונגלויביגע, און נאָר דער זכות פון קעניג'ס מוטער, איפרא הורמיז, וועלכע איז געווען פריינדליך געשטימט צום יודענטום, האט געשיצט די בבלי'שע יודען פון די שווערע גזירות, וואָס די דאָרטיגע קריסטען האָבען געמוזט איבערטראָגען צו

יענער צייט. רבה אליין איז בעשולדיגט געווארען אין דעם, אז ער רעדט אפ זיינע תלמידים פון צאהלען שטייערן, און ווען מ'האט איהם געגעבען צו וויסען, אז א שליח פון דער רעגירונג געהט איהם פאנגען, איז ער אנטלאפען און זיך בעהאלטען אין די וועלדער ארום שטאדט. איינמאל האט ער דערהערט א שטארקען גערויש פון טריט צווישען די בוימער, האט ער עס אנגענומען פאר א מחנה חילות, וואס געהט איהם זוכען, און איז פון שרעק געשטארבען. דאן — דערצעהלט די פאלקסלעגענדע — איז א צעטעל אראבגעפאלען פון הימעל, אויף וועלכען ס'איז געווען געשריבען: רבה בר נחמני איז פערבעטען געווארען אין דער ישיבה של מעלה (ישיבה פון אויבען, פון גאט), און ווען די תלמידים פון זיין ישיבה זענען געקומען אין וואלד, האבען זיי געפונען זיין קערפער פערהילט און בעשאטענט פון א גאנצער מחנה פויגעל. ווי ס'שיינט, האט די בעשולדיגונג געגען רבה'ן מעהר קיינע אנדערע שלעכטע פאלגען נישט געהאט פאר'ן פאלק, און דעם קעניג'ס מוטער האט גלייך נאכדעם אריינגעשיקט דעם ריש מתיבתא א גרויסע סומע געלד, ער זאל עס פערווענדען אויף א דבר שבצדקה *).

רבה'ס נאכפאלגער אין דער ישיבה איז געווען זיין פריינד רב יוסף (געב. 270, געשט. 333), א מענש א קרענקליכער און א גרויסער כעסן. רב יוסף איז געווען א אויסנאהם אין דער ישיבה דערמיט, וואס ער האט נישט געהאלטען שטארק פון חריפות, און איז געווען בעריהמט נאר אלס „בקי אין משנות, בריתות און מסורות" (שמועות). אויסער זיין הלכי'שען שטודיום אין דער ישיבה, האט רב יוסף זיך בעשעפטיגט אויך מיט דער כאלדעאישער איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען. די תורה און איינצעלנע טיילען פון די נביאים צום געברויך פון די פארלעזונגען אין בית מדרש (הפטורה) זענען שוין, איינענטליך, לאנג געווען איבערזעצט אין סיריש און כאלדעאיש. די לעצטע, כאלדעאישע, איבערזעצונג איז געמאכט געווארען לויט דער גריכישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען עקילס, און האט בעקומען דעם נאמען תרגום אונקלוס; די יורען אין טעקסטאטמיען, וויעדער,

*) רב יוסף, דער ראש מתיבתא, וואס האט בעקומען די דאזיגע קעניגליכע נדבה, האט זי פערווענדעט, אויסצולייזען געפאנגענע (פדיון שבוים).

וואס האבען גערעדט סירישׁ, דאַ־ען געהאט די סירישע איבערזעצונגען, וואס האבען געהייסען „פשיטא“. דער גרעסטער טהייל פון די נביאים איז אבער געבליבען נישט איבערזעצט, און רב יוסף איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט דעם חסרון ממלא געווען.

נאך רב יוסף׳ס טויט האט זיך דאס קאלעגיום פון דער ישיבה געפונען אין א גרויסער פערלעגענהייט, ווייל עס זענען געוועזען גאנצע פיער קאנדידאטען אויף צו פערנעהמען דעם פאסטען, און דאס קאלעגיום האט זיך נישט געקענט בעשליסען, וועמען פון די פיער אויסצוּוועהלען. די פיער זענען געוועזען: אביי, רבא, רבי זירא (זעירא II) און רבה בר מתנה, און ס׳איז געבליבען צו ארגאניזירען א קאנקורס: עס וועט פארגעלעגט ווערען די פיער קאנדידאטען זעהר א הארבע שאלה, און אלע וועלן אבגעבען זייערע שטימען דעם פון זיי, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה. פון דעם טורניר איז אביי ארוים דער זיעגער: זיין תשובה האט קיינער נישט געקענט אבפרעגען, און ער איז בעשטימט געווארען פאר א ריש מתיבתא.

אביי, מיט׳ן ביינאמען נחמני (געב. 280; געשט. 338), איז אלס קינד נאך געבליבען אהן עלטערן און ער האט זיך אויפגעהאָדעוועט ביי רבה׳ן אין שטוב. אין כאראקטער נאכגיביג און ווייך, איז אביי געוועזען שטארק בעליעבט ביי יודען, ווי ביי די געצענדיענער, און זיין ליעבלינגס־שפרוך איז געוועזען: „שטענדיג זאל דער מענש זיין קלוג אין זיין גאטספארכטיגקייט; ווייך ענטפערן און שטילען דעם כעס, האלטען שלום צווישען זיינע ברידער, זיינע קרובים און אלע מענשען אפילו א גוי אין גאס, כדי ער זאל זיין בעליעבט אויבען און געאכטעט אונטען און אנגענומען ביי מענשען“. נישט קוקענדיג אבער אויף זיין גרויסקייט אין מדות און אויף זיין שארפזיניגקייט אין דעם שטודיום פון דער הלכה, האט ער פון דעסטוועגען נישט צוגעצויגען אין זיין ישיבה קיין סך תלמידים; דאס איז געוועזען דערפאר, וואס זיין נאהנטסטער חבר רבא האט זיך פון איהם אבגעטהיילט און געגרינדעט א בעזונדער ישיבה אין מחוזא (ביים טייך חדקל), וואוהין עס האבען זיך איבערגעקליבען מאסען תלמידים פון פומבדיתא. פאר׳ן צענטר פון דער הלכה האט זיך אבער דערווייל נאך אלץ גערעכענט פומבדיתא; ערשט נאך אביי׳ם טויט, איז רבא איינשטימיג אויסגעוועהלט געווארען פאר א ריש מתיבתא, און דער צענטר האט זיך איבערגעטראגען קיין מחוזא.

רבא בר־יוסף בר חמא (געב. 299, געשט. 352) פון

מחוזא איז געווען רייך, שארפזיניג און גרעסער פון אלע זיינע צייטגע־נאסען אין הלכה, דאגעגען האט ער אבער געהאט א סך שוואכע זייטען אין מדות און מוסר, וואס האבען איהם געשטעלט נידריגער פון די חברים־אמוראים. א בעזונדער שלעכטען איינדריק האט געמאכט זיין אונגעוועהנליכע גאוה, און ער אליין האט זיך געקלאגט: „דריי זאכען האב איך געבעטען ביי גאט, האט ער מיר צוויי געגעבען און די דריי־טע נישט. איך האב געבעטען רב הונא'ם חכמה און רב חסדא'ם עשירות — האט ער דאס מיר געגעבען; נאר מיין תפילה, איך זאל זיין אזוי עניוות'דיג און בעשיידען, ווי רבה בר רב הונא — איז נישט אנגענומען געווארען". אויסער זיין פערזענליכען נישט סימפאטי־שען כאראקטער, האט ער געהאט אויך די שוואכקייטען פון אלע זיינע שטאדט־לייט, און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי האבען געהאט זעהר א שלעכטען שם אין גאנצען לאנד, האט ער זיך שטענדיג גע־שטעלט אויף זייער זייט און געזוכט, זיך צו ערוועבען זייער ליעבע. „אין אנהויב — דערצעהלט רבא אין איין ארט — האב איך גע־גלויבט, אז די מחוזא־לייט וועלן מיך אלע ליעב האבען; דערנאך, חערנדיג א שופט, האב איך געזאגט: אנדערע פון זיי וועלן מיך ליעב האבען, און אנדערע — האסען. ווען איך האב זיי אבער געוויזען, אז דעם, וואס איך פעראורטהייל היינט בעפריי איך מארגען, — האב איך געזאגט: אויב ליעב האבען וועלן מיך אלע ליעב האבען, און אויב האסען — וועלן אלע האסען". דאס דאזיגע יאגען זיך נאך דער צונייגונג פון המון איז שטארק נישט געפעלן געווארען רבא'ס חברים, און אביי האט אפען ערקלערט, אז אויב א צורבא מרבנן (געזעצ־לעהרער, געלעהרטער) איז זעהר בעליעבט ביי זיינע שטאדט־לייט, איז עס נישט דערפאר, וואס ער איז בעסער פון אנדערע, נאר דער־פאר, וואס ער שטראפט זיי וועניג פאר זייערע פערברעכענס".

אנ'אנדער סכסוך איז פארגעקומען צווישען רבא'ן און זיינע חברים איבער א מעהר וויכטיגער פראגע. די איינוואוינער פון מחוזא האבען, ווי ס'איז שוין בעמערקט געווען אין א פריהערדיגען קאפיטעל, געשטאמט פון גרים, און די מעהר מיוחס'דיגע פאמיליעס האבען זיך נישט געוואלט מיט זיי מתחתן זיין. די מחוזא'ענער איז דעריבער שווער געווען צו קריגען יודישע פרויען פאר זייערע קינדער, און ווען זיי האבען זיך געקלאגט וועגען דעם פאר רבי זירא'ן, האט ער גע־דרשה'נט פאר זיי, אז „גר מעג נעהמען א ממזרת". די

דאָזיגע ערלויבניש, וועלכע האָט אוועקגעשטעלט דער גאַנצער בעפעלקע-רונג פון מחוזא אויף אַ ניעדריגער מדרגה און איהר מתיר געווען אַזוינס, וואָס איז אַלע יודען פערבאָטען, — האָט שטאַרק בעלײדיגט די צוהערער, און זיי האָבען געוואָלט רבי זירא'ן פערוואַרפען — דאָס איז געווען אום סוכות — מיט זייערע אתרוגים. דאַן האָט רבא זיך אָנגענומען פאַר די בעלײדיגטע, און אַרויסטרעטענדיג שאַרף געגען רבי זירא'ן האָט ער זיך אוועקגעשטעלט און געדרשה'נט, אַז „אַ גר מעג נעהמען אַ בת כהן", פאַרוואָס די מחוזא'ענער האָבען איהם בעגײסטערט געדאַנקט.

די שוואַכקייטען פון זיינע שטאָדט-לײט האָט רבא אַרויסגעוויזען אויך בנוגע צו געלד-ענינים, און גאַנץ אָפט האָט ער זיך אפילו ערלויבט צו פערשקלאַפען די אָרימע יודען, וואָס האָבען זיך מיט עפּעס פערזינדיגט נעגען דער תורה. בכלל בעמערקט זיך ביי די בבלישע יודען פון יענער צייט אַ געוויסע ירידה אין די הינזיכטען פון זיטליכקייט, יושר און יודישער בעשײדענהײט; די אַריסטאָקראַטיע איז געווען פערזונקען אין לוקסוס און פראַכט, און געזעצלעהרער פלעגען אַרויסגעהן אויסגעפּוצט אין טייערע זײדענע קלײדער, אָדער געטראָגען ווערן פון שקלאַפען (אָפט יודען) אין פערגאָלדעטע הימעל-בעטען. עס האָט זיך דאַן אויך אויסגעבילדעט די אַמאָליגע פּאַלעסטינישע פעראַכטונג צום עם הארצי'שען המון, און ס'איז ענטשטאַנען ווי אַ מין בעוואונדער אַריסטאָקראַטען-קאַסטע פון תלמידי חכמים, וואָס האָבען גענענזײטיג געשיצט די אייגענע אינטערעסען אויפן חשבון פון געמײנעם פאָלק. רבא אַליין האָט זיך מודה געווען, אַז ווען עס קומט פאַר איהם זיך משפּט'ען אַ צורבא מרבנן מיט אַ המוני'שען יודען, נעהט ער נישט שלאָפען פריהער, ביז ער געפינט נישט אויס עפּעס אַ זכות פאַר דעם ערשטען; ביי יעדען שופט איבערהויפּט האָט דער פּראָצעס פון אַ תלמיד חכם געמוזט בעטראַכט ווערן פריהער; האָט אַ מיטגליעד פון דער קאַסטע נעבראַכט אין מאַרק סחורה צו פערקויפען, האָבען אַלע איבריגע סוחרים געמוזט אָבטרעטען און לאָזען איהם פערקויפען די סחורה צו די פּרייזען, וואָס ער האָט זיך געשטעלט; פון אַ סך שטאָדטישע אָבצאָהלונגען האָבען זיך די געזעצלעהרער-פּאַטריציער בעפרייט, און רבא איז זאָגאַר פערגאַנגען אַזוי ווייט אין זיין זאָרג פאַר די אינטערעסען פון דער קאַסטע, אַז ער האָט ערלויבט די חברים, זיך אָנצו-

געבען פאַר אָנהענגער פון דעם פײַער-קולט, כדי זיי זאָלען ניט דאַרפען צאָהלען דעם קאָפּ-שטײַער.

אָט די אַלע פּריװילעגיעס אינ׳ם אַלטעגליכען לעבען, װאָס די געזעצלעהרער האָבען זיך גענומען, האָבען אַרױסגערופען אין פאָלק אַ טיפע פערביטערטקײַט געגען דער אַקאַדעמישער אַריסטאָקראַטיע. די פאָלקס-מאַסען האָבען אָנגעהױבען רעדען מיט אַ חוזק-טאָן פון „די דאָזיגע רבנן״, און אַנדערע פלעגען אָפען טענה׳ן: „װאָס האָבען מיר פון די רבנן? זיי לערנען פאַר זיך, זיי לייענען פאַר זיך (פאַר זײערע אײגענע נוצען)״; אָדער: „װאָס האָבען מיר פון די רבנן? זיי האָבען נאָך קײנמאָל ניט מתיר געװען קײן קראָה און ניט גע׳אסר׳ט קײן טובֿ״, ד. ה., אַז מיט אַלע זײערע פּשט׳לעך און פּלפּולים זענען זיי דאָך ניט אימשטאַנד עפּעס אױפצוטאָן געגען דעם, װאָס שטעהט אין דער תורה און געגען די בּיזהעריגע מסורות פון פאָלק.

נאָך דעם אַלעמען האָט זיך דאָס שטודיום פון דער הלכה דאָך זעהר פערשטאַרקט אין יענער צײַט און פון אַלע עקען לאַנד זענען אָנגעקומען תלמידים אין רבא׳ס ישיבה. צװישען די דאָזיגע תלמידים האָבען זיך געפונען אַ סך, װאָס האָבען איבערן לערנען פערנאַכלעסיגט זײערע װעלטליכע בעשעפטיגונגען, און רבא האָט זיי געמוסר׳ט: „איך בעט אײַך, קומט ניט צו מיר אין די חדשים פון פריהלינג און הערבסט, װען איהר פערזױמט די צײַט פון שנײַדען (די תבואה) און זאַמלען (די טרױבען), און מוזט דערנאָך דעם גאַנצען יאָהר פערנומען זײַן מיט דאַגות פרנסה״.

רבא׳ס דרשות אין דער ישיבה זענען געװען מעהר בעליבט פון אבײ׳ס; דאָס איז געװען דערפאַר, װאָס זיי האָבען זיך אױסגעצײכענט מיט אַ גלײַכען, לױטערען פערשטאַנד און מיט זעהר אַ אײדעלער שאַרפקײַט בײַם אונטערשײדען אײן זאַך פון דער אַנדערער. דער גאַנצער תלמוד אײַגענטליך: דער אוצר פון אָנציהענד-שאַרפזיניגע שאלות, תשובות, פערגלײַכונגען און אונטערשײדונגען; דער הױכער געדאַנקען-פליה, װאָס שטיצט זיך אױף אײן פונקט און האַפּט בליצשנעל אַרום אַ גאַנצען ליטער פון אַלץ נײַע שלוספאָלגערונגען און הלכות; די אונגעװעהנליכע דיאַלעקטישע פאָרם, — אָט דער גאַנצער ריזיגער בנין איז אַ פּראָדוקט פון דער צײַט, און תלמודיסטען אים

איינגעמפּליכען זיין פון דעם ווארט, ד. ה. געזעצפאָרשער-דיאלעקטיקער זענען געווען נאָר די דריי: רבה, אביי און רבא.

אלס געזעצלעהרער האט זיך רבא אין זיין צייט נערעכענט פאר דעם איינציגען אויטאָריטעט נישט בלויז אין בבל. ער פלעגט זיך נישט אָבשטעלן אפילו פאר אַ בפירוש'ער משנה אָדער ברייתא, און דאָרט, וואו די לעצטע איז געווען געגען זיין לאָגישער סברא, האט ער זיך געהאלטען ביי דער סברא.

נישט זעהר געהויבען איז געווען אין יענער צייט די פּאָליטישע לאגע פון די בבלי'שע יודען. אויפן פערסישען טראָן איז נאך אלץ געזעסען דער זעלביגער שבור II, און די יודען אין דער מלוכה האָבען פון איהם אויף אַזוי פיעל געליטען, אַז רבא האט געמוזט אלע מאָל אונטערקויפען די הויכע בעאמטע מיט גרויסע סומען געלד. איינמאל האט זיך וואָגאר געמאכט, אַז ער, רבא, אליין איז געשטאנען אין געפאהר; דאָס איז געווען נאָכדעם, ווי ער האט געלאָזען הארט בעשטראָפען אַ יודען פאר אויסגעלאסענקייטען מיט אַ פערסישער גאסענפרוי, און דער פעראורטיילטער איז פון דער שטראָף געשטאָרבען. פון דעם פאקט האט זיך דער קעניג דערוואוסט, און רבא'ן איז פארשטאנען זעהר אַ הארבער משפט פאר'ן איבערטרעטען די גרעניצען פון זיין מאכט; דעם קעניגס מוטער האט אָבער אָבגעווענדט די שטראָף פון דעם יודישען ריש-מתיבתא. זי זאָל דערביי, לויט דער לעגענדע, האָבען געזאָגט צום קעניג: „טשעפּע דיך נישט מיט די יודען; זייער גאָט טוט פאר זיי אלץ, וואָס זיי בעטען איהם". פון דער זעלביגער יודענפריינדליכער קעניגין ווערט דערצעהלט, אַז זי האט, אויסער דער גרויסער נדבה רב יוסף'ן (זעה ז. 209) אריינגעשיקט אויך רבא'ן פיער הונדערט דינרים, וועלכע ער האט צוטיילט צווישען די געצענדינערישע אָרימע לייט פון שטאָדט; לויט נאָך אַ לעגענדע זאָל זי זאָגאָר האָבען אריינגעשיקט איינמאל דעם ריש מתיבתא אַ קרבן פאר דעם „איינציגען גאָט", וואָס זאָל געאָפּפערט ווערן לויט די יודישע געזעצען.

מיט רבא'ס טויט (352) פאלט די בעדייטונג פון מחוזא און פומבדיתא הויבט צוריק אָן שפּיעלען די ראָליע פון אַ גייסטיגען צענטער פאר'ן גאנצען לאנד; דאָס איז שוין אָבער נישט געווען דער גלאנץ פון די פריהערדיגע צייטען. די גאונות פון בבלי'שען יודענטום האט זיך אַזוי ווי אויסגעשעפּט, און קיין איינציגער פון רבא'ס נאָכפאָלגער

איז נישט אימשטאנד געווען זיין פלאץ אויסצופילען. די ישיבה אין
פומבדיתא האט ווייטער עקסיסטירט און נאך א סך יאהרען צוגעצויגען
מאסען תלמידים; די פיהרער פון דער ישיבה זענען שוין אבער
איצט כסדר געווען מיטעלמעסיגקייטען, וועלכע האבען גאנץ וועניג
בערייכערט דעם איבערגענומענעם מאטעריאל, און איהם בלויז
געפפלעגט און דערהאלטען.

עלפטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פאטריארכאט.

א ליכטיגער שטראהל האט פאר יהודה א שיין געטאן אויף א קורצער צייט מיט דער הערשאפט פון יוליאן אפאסטאט. א ברודער פון דעם בעריהמטען גאלוס און א נאהנטער קרוב פון קאנסטאנציוס'ען אליין, איז יוליאן דאך נישט גלייך געווען נישט צו גאלוס'ען און נישט צו קאנסטאנציוס'ען, און נאר דורך א וואונדער האט ער בעוויזען צו ווערן פריהער מיט-קייזער און דערנאך זעלבסט-הערשענדער קייזער פון דער גאנצער רוימישער אימפעריע. דאן האט יוליאן גענומען אויף זיך, דורכצופיהרען אין לעבען די פילאזאפישע אידעען פון זיינע יוגענד-לעהרער ליבאניוס און מאקסימוס.

דער סך הכל פון די אידעען איז געווען פאלגענדער: די אונטער-דריקטע פון אלע סעקטעס און נאציאנען מוזען בעפרייט און געשיצט ווערן, פון די אונטערטאנען דארף אראבגענומען ווערן די לאסט פון שווערע שטייערן, דאס הייד ענטום דארף צוריק אויפלעבען, נאר דערביי דארף עס גערייניגט ווערן פון אלע נארישע אבערגלויבענס און מאוס'ע מעשים, וואס האבען עס פערשמוצט און פערמאוס'ט, און ענדליך: דאס קריסטענטום דארף צוריק אריינגעהן אין די ראהמען פון א געדולדעטען גלויבען. די קריסטליכע גדולים, וועלכע זענען שוין צו-געוועהנט געווען צו דער ראליע פון הערשער און בעפעהלער, האבען

זיך שטארק דערשראָקען פאר די נייע איינפיהרונגען פון דעם פילאָזאָפיש-הומאַנישען קייזער און איהם געקרוינט מיט'ן שאנד-נאָמען אפּאָסטאַט (אָבטריניגער, אָבגעקעהרטער פון רעכטען וועג); יוליאַן האָט זיך אָבער פאר קיין זאך נישט אָבגעשטעלט. ער האָט גלייך נאָך זיין אַרויפשטייגען אויף דעם רוימישען טראָן אָבגעשאַפט אַלע פריווילעגיעס פון קריסטענטום און פערבאָטען יעדען אקט פון געוואַלט געגען וועמען ס'איז פאר זיין גלויבען. מיט דעם עדיקט זענען שוין ממילא אָבגעפאַלען אַ סך פון די פריהערדיגע ערניעדריגענדע גזירות געגען יודענטום. און דערביי אַליין האָט זיך יוליאַן נאָך נישט אָבגעשטעלט. די יודען זענען באלד נישט נאָר צוריק גלייכגעשטעלט געוואָרען אין זייערע רעכט מיט אַלע איבריגע טיילען פון דער בעפעלקערונג; זיי האָבען אין אַ סך הינזיכטען בעקומען זאָגאר גרויסע פריווילעגיעס. און יוליאַן אַליין האָט זיך צו זיי בעצויגען מיט אַ בעזונדער האַרציגער פריינדשאַפט. איהם האָט טיעף אויפגעבראַכט די פערביטערטע שנאה, מיט וועלכער דאָס קריסטענטום אונטער קאָנסטאַנציוס'עס הערשאַפט האָט בעהאַנדעלט דעם יודישען גלויבען און זיינע אַנהענגער, און זענענדיג אַליין שטאַרק געצויגען צום יודישען רעליגיעזען געדאַנק און צו די יודישע בעגריפען פון מאָראַל און מענשענליבע, האָט ער געוואָלט אַזוי ווי אָבצאָהלען יודען פאר די אַלע ערניעדערונגען און דריקונגען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויסצושטעהן אונטער דעם פריהערדיגען רעזשים.

אַ בעזונדער ליעבע האָט יוליאַנוס געפיהלט צו דעם קולט פון קרבנות, און אין דער הינזיכט איז איהם דאָס יודענטום אויך שטאַרק געפעלען. „אמת,— שרייבט ער אין איינעם פון זיינע ווערק — די יודען האָבען איצט אויפגעהערט מקריב צו זיין קרבנות און צו גיסען נסכים; דאָס האָבען זיי אָבער געטאָן נישט פון זייער איינענעם ווילען, נאָר דערפאַר, ווייל די רוימער האָבען חרוב געמאַכט זייער בית המקדש. און דאָך זענען זיי נאָך ביז היינטיגען טאָג מקריב אַ קרבן צו זייער גאָט — האָטש נישט מיט אַזאַ פרעכטיגקייט און הייליגער פייערליכקייט, ווי אַמאָל, — ווען זיי עסען זייער ברויט אין הייליגקייט (היטען אָב די געזעצען פון טומאה וטהרה) און דאָס דאַווענען איז ביי זיי אויך אַנשטאַט קרבנות און פון יעדער געקוילעטער בהמה גיבען זיי אַוועק געוויסע טיילען די קינדער פון אהרן הכהן".

צו די דאָזיגע פערזענליכע סימפּאַטיעס איז צוגעקומען אויך אַ פּאָליטישער מאָטיוו; יוליאַנוס האָט זיך שוין דאַן אַרומגעטראָגען מיט'ן

גערדאנק, צו בעזיעגען די פערסיאנער, און ער האט געוואלט צוציהען אויף זיין זייט די בבלי'שע יודען, וואס האבען געשפיעלט א גאנץ בעדייטענדע ראליע אין דעם פערסישען מלוכה-לעבען.

איבער דעם אלעמען האט יוליאנוס ארויסגעוויזען יודען אלערליי חסדים, און די צוויי יאהר פון זיין הערשען קענען גערעכענט ווערן פאר א גליקליכען פעריאד אינ'ם לעבען פון די רוימיש-פאלעסטינישע יודען. מיט'ן פאטריארך פון יענער צייט, הלל II, איז דער קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אין איינעם פון די דאזיגע בריעף צו זיין „עהרווירדיגען פריינד", דעם נשיא, האט איהם יוליאנוס פערזיכערט אין זיין נוט-גענויגטקייט צו יודען און צוגעזאגט, מבטל צו זיין אלע אויסנאהמס-געזעצען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען געגען זיי אין די פריהערדיגע צייטען. אזעלכע עפענטליכע בריעף צו דעם יודישען פאטריארך האבען, ערשטענס, שטארק אויפגעהויבען דעם געפאלענעם פרעסטיזש פון דער יודישער אומה אין די אויגען פון די ארומיגע פעלקער, און חוץ דעם, זענען יודען מיט דער צייט ווירקליך בעפרייט געווארען פון א סך שווערע גזירות און שטייערן.

דאס אלץ איז נאך אבער נארניט געווען אים פערגלייך מיט דער גרויסער בשורה, וואס יוליאנוס האט אנגעזאגט דעם יודישען פאלק, — די בשורה, אז ער וויל אויף זיינע אייגענע קאסטען אויפבויען צוריק דעם בית המקדש אין ירושלים, וואו עס זאל ווידער, ווי אמאל, געפייערט און געפלאקערט ווערן דער נאמען פון דעם גרויסען איינציגען יודישען גאט. ווענען דעם פלאן האט ער אין הערבסט פון יאהר 862 פונאנדערגעשיקט (פון אנטיוכיא) דעם פאלגענדען גריכישען בריעף:

„צו די יודישע קהלות!

נאך פיעל שווערער פון דער אבהענגיגקייט אין דער פערגאנגענער צייט, איז געווען פאר אייך דאס, וואס מ'האט אויף אייך ארויפגעלעגט נייע שטייערן, אייך נארניט אנזאגענדיג פריהער וועגען דעם, און איהר האט געמוזט אריינטראגען אונצעהליגע מענגעס געלד אינ'ם אוצר המלוכה. א סך האב איך אליין געזעהן, און נאך מעהר בין איך געוואהר געווארען, ווען איך האב געפונען די שטייערן-ליסטע, וואס איז געווען צוגעפגעשטעלט צו אייער שאדען. איך אליין האב אבגעשאפט איין אבצאהל, וואס איז שוין געווען בעשטימט פאר אייך אין דער צוקונפט, און ארויסגענומען דערמיט פון אייך א בעליידיגונג. איך אליין

האב איבערגעגעבן דעם פייער די שטייער: ליסטע צו אייער שארדען, וואס איך האב געפונען אין מיינע ארכיוועןְ, כדי קיינער זאל נישט קענען מעהר אייך אנרופען „גאט-לעסטערער". אין דעם האט מיין ברודער, דער רוהם-ווירדיגער קאנסטאנציוס, נישט אזוי פיעל שולד, ווי פיעל די בארבארען לויט'ן גערעדט און גאטלאזע לויט'ן געמיט, וועלכע האבען ערפונדען אזא אבשאצונג. איך אליין האב זיי מיט דער איינענער האנד פערווארפען אין טיעפען אבגרונד, כדי עס זאל ביי אונז אפילו קיין זכר נישט בלייבען פון זייער אונטערגאנג. —

ווילנדיג אייך נאך מעהר חסד בעווייזען, האב איך ערמוטיגט מיין ברודער, דעם עהרווירדיגען פאטריארך יולאס (הלל), אויפצוהערן מאהנען ביי אייך דעם אזוי גערופענעם אפאסטאל-שטייער, און קיינער זאל אייך מעהר נישט דריקען ביי דער אויפמאהנונג פון אזעלכע שטייערן, כדי איהר זאלט אומעטום אין מיין מלוכה זיין פריי פון זארגען. דאן, אזוי געניסענדיג פון מנוחה, וועט איהר קענען שיקען פאר מיין מלוכה הארציגע תפילות צום אלמעכטיגען וועלט-בעשעפער, וועלכער האט מיך געשטיצט מיט זיין ריינער רעכטער האנד; דען עס איז שוין אזוי, אז די יעניגע, וואס לעבען אין קימער און זארג, זענען פויל אין גייסט און פועל'ן נישט ביי זיך, אויפצוהויבען די האנד אין א תפילה צום בורא עולם; די יעניגע אבער, וואס האבען קיינע זארגען נישט און פרעהען זיך מיט דער גאנצער נשמה, קענען גיכער און איגיגער אויסגיעסען זייער הארץ אין א תפילה פארן גליק פון דער מלוכה צו דעם אלערהעכסטען גאט, וועלכער קען אמבעסטען מיטווירקען די גליקליכע בענייאונג פון מיין מלוכה, ווי איך האב זי מיר אנגעצייכענט. — דאס זאלט איהר טאן, דאן וועל איך, ענדיגענדיג גליקליך דעם קריעג מיט די פערסיאנער, בעזוכען די הייליגע שטאדט ירושלים, וועלכע וועט אויף מיינע אייגענע קאסטען בעניים ווערן (און דער געשטאלט), אין וועלכער איהר ווינשט זיך זי צו זעהען שוין אזוי פיעל יאהרען; דארט וועל איך צוזאמען מיט אייך אבגעבען עהרע דעם אלמעכטיגען".

דער בריעף האט, ווי מ'קען זיך פארשטעלן, געמאכט א שטארקען רושם אין דער יודישער וועלט, און די אגדה האט אויף יוליאנוס'ען געלייגט די נבואה פון דניאל'ן: ובהכשלם יעזרו עזר מעט (און מען זיי וועלן געשטרויכעלט דערן, וועט אויף זיי א לייכטע הילף קומען), ד. ה., אז נאך די דריקונגען און רדיפות פון די קיסרים

קאנסטאנציוס און גאלוס, וועלן זיי געהאלפען ווערן דורך דעם קיסר יוליאנוס.

און די הילף האט זיך ווירקליך אנגעהויבען צו בעוויזען. יוליאנוס האט זיך גאנץ ערנסט בעצויגען צו זיין הבטחה, און וואס ער איז געווען שטארק בעשעפטיגט מיט די הכנות צו דער מלחמה מיט די פערסיאנער, האט ער דאך נישט אבגעלעגט דעם פלאן פון רעסטוירירען ירושלים מיט'ן בית המקדש. ער האט בעשטימט זיין נאהנטען פריינד, דעם געלעהרטען אליפיוס פון אנטיוכיא, פארן אויבער־אויפזעהער פון דער גאנצער אונטערנעהמונג, און איהם אנגעזאגט זאגאר, ער זאל זיך נישט אבשטעלען פאר קיינע אויסגאבען און זעהן נאר, אז די ארבייט זאל ארויסקומען וואס שענער און פאלקאמענער. אליפיוס'ען צו הילף זענען בעשטימט געווארען די רוימישע פערוואלטער פון סיריען און פאלעסטינא, וועלכע האבען בעקומען א בעפעהל, צו שטיצען די ארבייט מיט אלעם נויטיגען; און ווען אלע פארבערייטונגען זענען געענדיגט געווען און בוי־מאטעריאל איז אין גרויסע מאסען שוין געלעגען גרייט, האבען די ארבייטער אנגעהויבען אבצוראמען דעם פלאץ פון די חורבות, וואס זענען דארט געלעגען אנגעהויפט זינט דער דרייהונדערטיעהריגער צושטערונג פון בית המקדש.

און די יודען? ווי האבען זיי זיך בעצויגען צו דער אונערוואר־טעטער פערווירקליכונג פון זייער אלטען חלום? וועגען דעם איז שווער צו זאגען עטוואס פאזיטיוועס. די יודישע קוועלן פון יענער עפאכע פערשווייגען אינגאנצען יוליאנוס'עס אונטערנעהמונג און דערצעהלען וועגען דעם גארנישט; די שילדערונגען, ווידער, פון די שפעטערדיגע קריסטליכע היסטאריקער וועגען דאס לעבען און ווירקען פון דעם „אבטריניגען" קייזער — זענען זעהר טענדענציעז. לויט איינער פון די דאזיגע קוועלן, האבען יודען פון די ווייטסטע לענדער געשיקט מאסען געלד פאר דער אויפבויאונג פון בית־המקדש און פרויען האבען זייערע ציערונגען אוועקגעשענקט און אליין געהאלפען טראגען שווערע שטיינער צו דער ארבייט. בכלל האט אבער דאס פאלק זיך בעצויגען צו דער זאך [illegible] פארזיכטיג און מיט א געוויסען געפיהל פון אונצוטרוי. אינ'ם הונדערטיעהריגען חלום פון דער געפלאנטער אומה איז די צוריק־אויפבויאונג פון בית המקדש שטענדיג געווען פערבונדען מיט דער פארשטעלונג פון א משיח, פון א גאט־געזאלבטען בן דוד, וואס מעט וואונדער בעווייזען און אראבברענגען אויף דר'ערד די מלוכה פון

אייביגען גליק און אייביגער גערעכטיגקייט; און דא זאל גאר די זאך געשעהען א דאנק דער פשוט'ער איניציאטיווע פון א געצענדיענערישען רוימישען קייזער! די גאנצע ארבייט איז דעריבער געטאן געווארן כמעט אהן דער ממשות'דיגער בעטייליגונג פון די יודישע מאסען, און ס'איז גענוג געווען איין אונגליקס־צופאל ביי דער אבריייניגונג פון די חורבות, אום אבצושטעלען די גאנצע אונטערנעהמונג.

דער צופאל איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: ווען מ'האט אבגערייניגט די אלטע חורבות פון בית המקדש און אנגעהויבען אויסצוגראבען דעם פונדאמענט, האט זיך פלוצלינג ארויסגעריסען א פייער פון דער ערד און עטליכע פון די ארבייטער זענען פערברענט געווארן. די סבה פון אזא מין אויפרייס אין די אונטערערדישע הויהלען פון בית המקדש איז געווען, ווי ס'איז צו גלויבען, די שטארק צוזאמענגעפרעסטע לופט אין יענע מערות, וואס איז פלוצלינג בעפרייט געווארען פון דרוק און האט זיך פעראייניגט מיט די גאזען פון אויבען. ביי א בעגייסטערטען ווילען מצד די יודען, וואלט נאטירליך לייכט געפונען געווארען מיטלען, צו בעזייטיגען די אלע מעגליכע שטערונגען, אום צו קענען פארטזעצען די ארבייט. דא האט אבער די יודישע בעגייסטערונג אינגאנצען געפעהלט, און אליפיוס האט זיך ערלויבט אבצושטעלען די ארבייט ביז א ווייטערדיגער אינסטרוקציע פון יוליאנוס'ען. דער לעצטער האט, איבריגענס, חושד געווען די קריסטען, אז די גאנצע מעשה מיט'ן אויפרייס איז געשעהען נישט אהן זייער וויסען, און ער זאל זיי זאגאר — לויט די דערמאנטע קריסטליכע קוועלען — האבען געדראהעט, הארט צו בעשטראפען דערפאר, נאך זיין צוריקקומען פון דער מלחמה.

צום אונגליק פון דער יודישער אומה האט זיך אט די מלחמה מיט די פערסיאנער זעהר טרויעריג געענדיגט פאר יוליאנוס'ען, און דאס קריסטענטום האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ. יוליאנוס האט די גאנצע רוימישע מאכט קאנצענטרירט אין איין ארט און אנגענומען אלע מעגליכע מיטלען, צו בעזיגען די פערסיאנער און צו פערשפרייטען די פליגעל פון דעם רוימישען אדלער איבערן אזיאטישען מזרח; און דאגעגען האט שבור מלכא II זיך אויך געשטעלט פאר א לעבענס־אויפגאבע, צו פערטרייבען די רוימער פון אזיע און צו בלייבען דארט דער איינציגער בעל־הבית.

אייראפא און אזיע האבען זיך ווידער אויפגעשטעלט מיט וואפען

אין די הענד איינע געגען דער צווייטער, און גראד זענען די ענטשיידענ־דע קריגס־אָפּעראַציעס פאָרגעקומען אויף דעם געביעט פונם יודישען בבל. פירוז־שבור, די פון יודען בעפעלקערטע בבלי'שע שטאָדט, האָט קאַפּיטולירט נאָך א דריי־טאָגיגער שווערער בעלאַגערונג און איז אינגאַנצען פערברענט געוואָרען; די פאָרשטאָדט פון דער פעסטונג קטע־סיפאָן, מחוזא, האָט געשטעלט די רוימער א פערביטערטען ווידער־שטאַנד און איז אויך חרוב געוואָרען; דאָ האָט אָבער יוליאַנ'ען זיין גליק פערלאָזען. ביי קטעסיפאָן זענען די רוימער בעזיעגט געוואָרען, און יולי־יאַנוס האָט פערלוירען נישט בלויז די פרוכט פון זיינע פריהערדיגע נצחונות, נאָר אויך זיין לעבען. איהם האָט געטראָפען א פייל, וואָס א קריסט פון זיין אייגענער אַרמעע זאָל האָבען אין איהם געציעלט, און די לעצטע ווערטער פון דעם גרויסען קייזער זענען געוועזען: „דו האָסט געזיעגט, גליל'ער!"

די קריסטען האָבען זיך, נאַטירליך, געפרעהט מיט'ן טויט פון זייער פערביטערטען געגנער און געזעהן אין דעם א צייכען פון הימעל, ווי זיי האָבען בכלל אויסגעטייטשט די נישט געלונגענע אונטערנעהמונגען פון דעם גייסטרייכען קייזער; דאַגעגען האָבען די יודען אין דער רוימי־שער אימפעריע שטאַרק בעדויערט דעם טויט פון זייער איבערגעגעבענעם פריינד, וואָס האָט זיי בעפרייט פונ'ם דרוק פון קריסטענטום. זיי האָבען געהאַט א גרונד מורא צו האָבען, אז די זיילען פון דער קירך וועלען איצט צוריק ווערן די הערשער פון לאַנד און וועלען זיך ווידער נוקם זיין אין יודען פאַר די צוויי יאָהר פון זייער געוועלטיגען.

אין דער ווירקליכקייט איז דאָס אזוי גיך נישט געשעהען. יוליאַנ'ס נאָכפאָלגער, יאָוויאַן (פון יוני 363 ביז פעברואַר 364), וועלכער איז געוועזען געצוואונגען, צו שליסען א שענדליכען שלום מיט דעם פער־סישען זיעגער, האָט אין אלגעמיין געהערשט א צו קורצע צייט, אום צו קענען דורכפיהרען וועלכע ס'איז ענדערונגען אין די געזעצען פון לאַנד, און יוליאַנ'ס טאָלעראַנץ־עדיקט איז אויך ווייטער פערבליעבען אין זיין קראַפט. אין דער היגזיכט האָט זיך די לאַגע נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאַפט פון די צוויי ברידער וואַלענטיניאַן I (375 — 364) און וואַלענס (378 — 364); דער לעצטער, וועלכער האָט בעהערשט דעם מזרח־טייל פון דער אימפעריע, איז געוועזען אַנ'אַריא־

נער *), און האבענדיג אליין צו פיהרען א הארטען קאמפף מיט דער
שטארקער קאטוילישער מעהרהייט, איז ער שוין ממילא געווען טאלע־
ראנט אויך צום יודענטום. אין דעם קאמפף צווישען די קאטאליקען
און אריאנער איז אריינגעצויגען געווארען אויך דער קייזער פון די
מערב־פראווינצען, וואלענטיניאן I, און ער האט זיך אויך געהאלטען
ביי דעם פרינציפ פון פריעדען און טאלעראנץ. לויט זיינע עדיקטען
האט יעדער בירגער פון לאנד זיך געמעגט אויסוועהלען דעם גלויבען,
וואס איז איהם געפעלן (371), און די יודישע רעליגיאנס־אנשטאלטען
האבען בעקומען די זעלביגע הנחות, וואס די קריסטליכע.

פערטיידיגט יודען נעגען די געפלאנטע רדיפות פון דער קירך
האט אויך טעאָדאָסיוס I דער גרויסער (379 — 395),
נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער איז אריבער אויף דער זייט פון
קאטאליציזמוס און האט שטארק גערודפ'ט די אריאנער. טעאָדאָסיוס
האט זיך געשטיצט אויף דעם, וואס די יודישע אמונה איז נישט פער־
באטען געווען אין די געזעצען, און ער האט בעפוילען, נישט צו
שטערן די יודען אין די פונקציעס פון זייער אמונה. ביי א צווייטען
פאל, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דאס רעכט פון פאטריארך,
אריינצולעגען אין חרם געשמד'טע יודען, האט טעאָדאָסיוס זיך אויך
געשטעלט אויף דער זייט פון פאטריארך; ער האט ארויסגעגעבען א
ספּעציעלען בעפעהל, וואס האט איבערגעלאזען דעם פאטריארך און די
פרימאטען (קהלה־פארשטעהער) דאס פולע רעכט, אויסצושליסען
פון דער קהלה די, וואס זיי געפינען פאר נויטיג, און בכלל בעפעס־
טיגט די אויטאריטעט פון פאטריארכאט בנוגע צו די אינווענינגסטע
אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען.

טעאָדאָסיוס האט זיך, ביים שיצען די יודישע רעכט, נישט
אבגעשטעלט אפילו פאר די שארפסטע מיטלען, און ווען דער פאט־
ריארך האט זיך בעקלאגט פאר איהם אויף דעם קאנסולאר העזיכ־
יוס, אז ער האט ביי איהם אוועקגערויבט זעהר וויכטיגע פאפירען,
האט ער דעם אנגעקלאגטען פערמשפט צום טויט; אט די אלע קייזער־
ליכע בעפעהלען האבען אבער געהאט נאר א קליינע בעדייטונג אנטקע־

---

*) דאס איז געווען א קריסטליכע סעקטע, וואס איז געשטאנען נעהנטער צו
די דאגמען פון יודענטום, ווי צו די גלויבענס־סימבאלען פון קאטאליציזם.

געגען דער סיסטעמאטישער אגיטאציע פון די פאנאטישע קירכען-לעהרער, וועלכע האבען אויפגעוועקט ביי די קריסטליכע מאסען א גיפטיגע שנאה צו די אריאנער, ווי צום יודענטום. געגען דעם דאזיגען רעליגיעזען פאנאטיזם איז דאס געזעץ כמעט אינגאנצען מאכטלאז געוועזען, און די קריסטען זענען גאנץ אפט בעפאלען יודען אין דער צייט פון גאטעס-דיענסט, האבען חרוב געמאכט יודישע שוהלען אדער זיי פערוואנדעלט אין קירכען, און אין אלגעמיין אנגעטאן יודען אלערליי נגישות און צרות.

די הויפט-פאנאטיקער פון יענער עפאכע, וואס האבען זיך אמשטארקסטען אויסגעצייכענט מיט זייער ליידענשאפטליכער שנאה צו יודען, זענען געוועזען יוחנן (יאהאנעס) חריזאסטאמאס פון אנטיוכיא און אמבראזיוס פון מיילאנד.

דער ערשטער, חריזאסטאמאס, האט זיך געשטעלט פאר א אויפגאבע צו ערניעדריגען דאס יודענטום מיט אלע מעגליכע מיטלען און אויסצעווארצלען פון די קריסטליכע הערצער די לעצטע שפורען פון דער ליבע און אכטונג, וואס זיי האבען געפיהלט צו די יודישע זיטען און רעליגיעזע מנהגים. דער ליידענשאפטליכער יודענפיינד האט זיך נישט געקענט מוחל זיין דעם פאקט, וואס די יודישע שוהלען זענען איבערפולט פון קריסטליכע מענער און פרויען; וואס קריסטען געהען הערן שופר-בלאזען אום ראש השנה, הערן זיך-צו צו דעם פייערליכען גאטעסדיענסט אום יום-כפור און בעטייליגען זיך אין דער יודישער פרעהליכקייט אום סוכות; וואס קריסטען געהען זאגאר זיך משפט'ען גערנער פאר יודישע ריכטער, און ער האט זיך גענומען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף יודען און זייער גלויבען. יעדע איינציגע פון זיינע פייערדיגע דרשות אין קאנסטאנטינאפאל און אנטיוכיא איז געוועזען א מבול פון שענדליכע זידלערייען געגען יודענטום, און אין זיין שנאה איז ער דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט געפונען פאר נויטיג, צו ווארענען זיינע צוהערער פון די יודישע שוהלען, ווי פון „אויסגעלאסענע טעאטערן און רויבער-הויהלען".

נאך מעהר גיפטיג און געפעהרליך איז געוועזען די יודענפיינדשאפט פון דעם פאנאטישען און צוגלייך אויך וועלטליך-קלוגען בישאף אמבראזיוס. ווען די קריסטען אין רוים האבען פערברענט א יודישע שוהל, און דער דעמאלדיגער צייטווייליגער קייזער (מאקסימוס) האט בעפוילען דעם סענאט אבצובויען די שוהל אויף די קאסטען פון

שטאָדט, — האט אמבראָזיוס זיך געשטעלט דעם קייזער אנטקעגען און איהם אָנגערופען: יוד. דאס זעלבע כמעט איז פאָרגעקומען מיט טעאָדאָסיוס'ען, וועלכער האט בעפוילען א געוויסען בישאָף אין צפון-מעסאָפאָטאַמיע צו לאָזען אויפבויען צוריק די שוהל, וואס די דאָרטיגע פאַנאַטישע קריסטען האבען חרוב געמאכט; אמבראָזיוס האט זיך גע-ווענדעט צום קייזער מיט אזעלכע שארפע דראָהונגען, אז דער לעצטער איז געצוואונגען געווען, אָבצורופען זיין בעפעהל צוריק.

טעאָדאָסיוס האט דאָך נאָך געפרובט שיצען די געררודפ'טע יודען, און ער האט ארויסגעגעבען א נייעם בעפעהל דעם קאָמעס פון די מזרח-פראָווינצען, ער זאָל שטרענג בעשטראָפען די קריסטען, וואס וועלען שטערן יודען אין זייער גאָטעס-דיענסט אָדער חרוב מאכען א יודישע שוהל (393). וואס פאר א ווערט האבען אָבער געקענט האבען די אלע קייזערליכע בעפעהלען געגען דער שטימונג פון דער צייט, געגען דער אטמאָספערע פון לאנד, וועלכע איז געווען אָנגעזאפט מיט גיפטיגער שנאה צו יודען און אלעם יודישעם? די אכזריות'דיגע ווילד-קייט, וואס האט זיך אריינגעריסען אין לאנד צוזאמען מיט דעם שטראָם פון די בארבארישע פעלקער, האט געווירקט אָנשטעקענד אויך אויף דעם געביעט פון גלויבען: דער וואנדאליזם האט געהערשט אין דער קירך, ווי אין דער מלוכה-פיהרונג. —

אין זיינע לעצטע יאָהרען האט זיך טעאָדאָסיוס אליין אויך אונטערגעוואָרפען דער השפעה פון דער דאָזיגער יודענפיינדליכער אגיטאציע. דאן האט ער בענייט די אויסנאהמסגעזעצען געגען יודען, וואס זענען ארויסגעגעבען געוואָרען אין קאָנסטאנציוס'עס צייטען. אזוי האט ער פון דאס ניי בעשטעטיגט דעם געזעץ, לויט וועלכען א יוד ווערט שטרענג בעשטראָפט פאר מגייר זיין אָדער העלפען מגייר זיין זיינעם א שקלאף, און אין דער זעלביגער צייט אויך אָבגעשאפט די פריווילעגיעס פון די יודישע כלי קודש בנוגע צו די לעסטיגע שטאָדטיגע ארבייטען.

צוזאמען מיט די דאָזיגע אלע רדיפות געגען יודען, פאלט בכלל די בעדייטונג פון פאלעסטינא, אלס צענטער פון דעם יודישען לעבען. ארץ ישראל ווערט אלץ מעהר עוואנגעליש, מעהר קריסטליך-הייליג, און די אמאָליגע ישיבות און בתי מדרשים ווערען כסדר ארומגערינגעלט פון (אָדער פערוואנדעלט אין) קירכען און קריסטליכע הייליגקייטען. דער איינציגער ווינקעל, וואס איז נאָך איבערגעבליעבען פאר דער

יודישער געזעצלעהרע אין פאלעסטינא, איז געוועזען די ישיבה אין
טבריה. דא בעמערקט זיך שוין אבער אויך א שטארקע ירידה, און
אין א משך פון עטליכע דורות וואקסט נישט אויס פון דאנען קיין איין
גרויסער גייסט, וואס זאל איבערלאזען נאך זיך א טיעפען שפור אין
דער ענטוויקלונג פון יודענטום. די אמוראים פון דער צייט טוען
שוין מעהר קיין זאך נישט-אויף אויף דעם געביעט פון דער הלכה—
זיי קאמענטירען בלויז די משנות און האלטען זיך איינגאנצען ביי דער
מסורה פון די אלטע. פון בבל האט מען זיך נאך אפילו געווענדעט
קיין טבריה מיט צווייפעלהאפטע הלכות; דאס איז געוועזען דערפאר,
וואס די געזעצלעהרער אין יהודה האבען דערהאלטען אין א מעהר
ריינער געשטאלט די מסורות פון די אלטע אויטאריטעטען, אין דער
צייט, ווען די אמוראים אויף יענער זייט פרת און חדקל האבען זיך
מעהר גע'פלפול'ט און גע'פשטל'ט. מיט דער סיסטעמאטישער ירידה פון
דעם אקאדעמישען לעבען אין פאלעסטינא זענען אבער אט די מסורות
גופא אויך געשטאנען אין געפאהר פערגעסען צו ווערן, און דאס האט
ארויסגערופען די נויטיגקייט פון צונויפזאמלען און פובליקירען דעם
גאנצען הלכי'שען מאטעריאל, וואס האט זיך אנגעזאמעלט אין די
הונדערטער יאהרען, זינט עס זענען געשאפען געווארען די משנות.
דאס זאל האבען געשעהן אין דער צווייטער העלפט פון IV-טען יאהר-
הונדערט דורך א גאנצער רייהע אמוראים, פון וועלכע די בעקאנטסטע
זענען ר' יוסי פון טבריה, זיין תלמיד ר' מנא און דעם לעצטענס
א חבר ר' אבון (אדער ר' יוסי בר אבון). זיי האבען צונויפ-
גענומען דעם גאנצען מאטעריאל פון אמורא'ישע ערקלערונגען צו די
רייד פון די תנאים (די משנות) און דאס פערפעכטליכט אונטער'ן
נאמען תלמוד ירושלמי; די דאזיגע ענציקלאפעדישע ארבייט איז
נעמאכט געווארען אהן א בעשטימטען סדר און בכלל מיט א סך
בעדייטענדע פעהלערן, דעריבער האבען זיך די וויטערדיגע דורות בעצוי-
גען צו דעם תלמוד מיט א געוויסער נאכלעסיגקייט, און צו אונז זענען
דערגאנגען פון איהם נאר עטליכע טיילען.

פרוכטבארער ווי אויף דעם געביעט פון דער הלכה איז געוועזען
אין יענער צייט די טעטיגקייט פון די פאלעסטינישע אגדי'סטען. די
געפלאגטע און געדרודפ'טע יודישע מאסען האבען געלעכצט נאך טרייסט-
ווערטער, נאך ווערטער פון האפנונג און ליעבע, און דאס האט זיי
געגעבען די הארציגע אגדה. דאס דרשה'נען פאר'ן עולם איז געווארען

אַ בעדייטענדער טייל פון דער פאָלקס-ערציהונג, און אויך אַט די דרשות האָבען אָנגעהויבען אין יענער צייט געזאַמעלט צו ווערן פאַר די קומענדיגע דורות, אונטערן נאָמען מדרש.

דאָס איז דער סך הכּל פון דער יודישער אַקאַדעמישער טעטיג-קייט אין פּאַלעסטינא פאַר די ערשטע דורות פון'ם רוימישען קריסטענ-טום. ווי געזאָגט, איז די דאָזיגע טעטיגקייט געווען כמעט אינגאַנצען קאָנצענטרירט אין דער רעזידענץ פון פּאַטריאַרכאַט, אין טבריה; פּאַקטיש האָבען אָבער די פּאַטריאַרכען זיך גאָרנישט בעטייליגט אין די אַלע אונטערנעהמונגען, און פון זייער טעטיגקייט איז בכלל קיין זכר נישט געבליבען אין דער געשיכטע. פון ר' גמליאל V, דעם נאָכפאָלגער פון הלל II, איז בעקאַנט נאָר זיין צוזאַמענשטוים מיט דעם קאָנסולאַר העזיכיוס איבער געוויסע פּאַפּירען, וואָס דער לעצטער איז פון קייזער טעאָדאָסיוס I פערמשפּט געוואָרען צום טויט; דאַגעגען איז אַזוי גוט ווי גאָרנישט בעוואוסט פון ר' גמליאל'ס נאָכ-פאָלגער: ר' יהודה IV און ר' גמליאל VI (דער לעצטער). דאָס זענען געווען שאָטען-קעניגען, אַפיציעלע פירשטען אָהן וועלכער ס'איז פּאַקטישער מאַכט. זיי האָבען נאָך אַלץ געטראָגען דעם טיטול „דורכלויכט" און גענאָסען פון אַלע דערצו-געהעריגע זכיות, זיי האָבען אפילו נאָך געשיקט שלוחים אין אַלע קהלות פון דער דיאַספּאָרא צו זאַמלען די פרייוויליגע שטייערן פאַר'ן „הויף"; זייער מאַכט איז אָבער וואָס ווייטער אַלץ מעהר בעגרענעצט געוואָרען, און צוזאַמען דערמיט איז די יודישע אויטאָנאָמיע אויך געוואָרען אַ בלויזער נאָמען אָהן אַ ממשות'דיגען אינהאַלט.

צוועלפטעס קאפיטעל.

דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט.

מיט דער ענדע פון IV-טען יאהר הונדערט קומט פאר א גרויסע איבערקעהרעניש אינ'ם לעבען פון דער רוימישער מלוכה. די וועלט-אימפעריע צופאלט און עס ענטשטעהען צווייַ זעלבסטשטענדיגע מלוכות: די פון מזרח און די פון מערב אדער די ביזאנטינישע (קאנסטאנטינאפאל) און די איטאליענישע (רוים). די יודען פון דער פריהערדיגער אימפעריע זענען איצט אלזא ארונטערגעפאלען אונטער צוויי בעזונדערע רעזשימען מיט בעזונדערע מושלים: דער גורל פון סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען איז פון איצט אן געלעגען אין די הענד פון די ביזאנטינער, און די איבריגע יודישע קהלות זענען, ווי פריהער, געבליבען אבהענגיג פון רוים; די נייע אָרדנונג האט אבער יודען בכלל ווענִיג גליק געבראכט.

דער ערשטער ביזאנטינישער שאטען-קעניג ארקאדיוס (395-408) אדער, ריכטיגער, זיינע אלמעכטיגע יועצים רופיניוס און עוטראפיוס זענען נאך געווען אין א געווִיסער מאס גינסטיג געשטימט צו יודען. רופיניוס האט ליעב געהאט געלד, און אזוי ווי יודען האבען שוין פון לאנג זיך געהאט איבערצייגט אין דער צויבער-קראפט פון דער מטבע און פערשטאנען ווי אזוי זיך מיט איהר צו בענוצען, האט ער ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע געזעצען פון זייער טובה וועגען. איין געזעץ (396) האט בעשטימט, אז די יודישע זעלבסט-שטענדיגקייט בלייבט אונבעריהרט, און דער, וואס וועט שטערן מיט

וואס ס'איז די יודען אין זייערע אינווענינגסטע ענינים , וועט הארט בעשטראפט ווערן . אנ'אנדער בעפעהל האט בעשיצט די „דורכלויכטען פאטריארכען" פון זידלערייען , און ווען דער המון אין איליריען האט חרוב געמאכט א יודישע שוהל , האט ארקאדיוס בעפויהלען אנצעווענדען ערנסטע מיטלען נעגען דער פערברעכערישער טומווילינקייט (397). ארקאדיוס האט בעניימ און בעשטעטיגט אויך קאנסטאנטינ'ס געזעץ , אז די פאטריארכען , ווי די יודישע כלי קודש בכלל , זענען פטור פון די שטאדטישע ארבייטען גלייך מיט די קריסטליכע גייסטליכע , און דאנגעגען האט ער אין א קורצער צייט ארום פערבאטען יודען , זיך צו בענוצען מיט זייערע איינענע בית דין'ס . לויט דעם בעפעהל האבען יודען מיט אלע זייערע שטרייטינקייטען און אנגעלעגענהייטען — אפילו רעליגיעזע — זיך נעמוזט ווענדען צו דער ארטיגער געריכטסמאכט ; נאר בדיעבד , ווען ביידע בעלי דינים האבען איבערגעגעבען זייער ספסוך א יודישען דריי-געריכט , האט דער אורטייל געהאט א יורידישע קראפט .

די יודען האבען אויף אזא אופן געפונען דערווייל אין דער רעגירונג א געוויסען שוץ נעגען די רדיפות מצד דעם קריסטליכען המון ; באלד האט זיך אבער די לאגע אין דער הינזיכט אינגאנצען געענדערט. דער נייער הערשער, טעאדאסיוס II, האט זיך אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די פאנאטישע גייסטליכע , און אלע פאקטישע אנפאלען אויף יודען און יודישע שוהלען זענען במעט ווי סאנקציאנירט געווארען פון דער רעגירונג . דאס איז געווען דער אנהויב פון יענער שרעקליכער עפאכע אין דער יודישער און מענשליכער געשיכטע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען מיטעלאלטער ; דאס קריסטענטום איז געווארען מעהר ווי די הערשענדע אמונה פון לאנד , — עס איז געווארען די איינציג-בערעכטיגטע און איינציג-אמת'ע גלויבענספארם , וואס איז א חוב פאר אלע בירגער און מוז פון אלע אנערקענט ווערן , אזוי אז די , וואס זאגען זיך אב פון איהר , פערליערען דערפאר א גרויסען טייל פון זייערע בירגערליכע זכיות .

טעאדאסיוס האט פערבאטען יודען צו בויען נייע שוהלען — זיי האבען געמעגט בלויז רעמאנטירען זייערע אלטע שוהלען , און דאס אויך נאר דעמאלט , ווען זיי האבען שוין געהאלטען ביים איינפאלען . אנ'אנדער עדיקט האט פערבאטען יודען צו האלטען קריסטליכע שקלאפען , צו משפט'ען צווישען א יוד און א קריסט און אין אלגעמיין צו

פערנעהמען וועלכען ס'איז פאסטען אין דער געזעלשאפט אדער אין דער רעגירונג .

מיט דער הערשאפט פון טעאדאסיוס II איז פערבונדען אויך דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט , נישט קוקענדיג אויף דעם , וואס דער לעצטער פאטריארך , ר' גמליאל VI , איז געווען א גרויסער חשוב אינ'ם קאנסטאנטינאפאלער הויף און האט אפילו בעקומען אזעלכע אויסציינגונגען , וואס קיינער פון די לעצטע פאטריארכען האט זיי נישט בעקומען . ער האט געהאט דעם טיטול פרעפעקט מיט א עהרען-דיפלאם , און הגם דאס האט קיין פאקטישע מאכט נישט געגעבען , האט עס דאך געהאט א גרויסע בעדייטונג אין יענער צייט , אלס אויסדריק פון דער קייזערליכער גוט-געניגטקייט ; ר' גמליאל האט דעריבער געקוקט אויף זיך , ווי אויף א פריווילעגירטען שיצלינג פון הויף , און ער האט זיך ערלויבט איבערצוטרעטען די גרענעצען פון זיין מאכט . ער האט געלאזען אויסבויען נייע שוהלען , האט געדינט אלס שופט צווישען יודען און קריסטען און איבערהויפט עובר געווען אויף די קייזערליכע בעשטימונגען . דאס איז ענדליך דערטראגען געווארען צו טעאדאסיוס'ען , און ער האט צוגענומען ביי ר' גמליאל'ן אלע זיינע פריווילעגיעס , איבערלאזענדיג איהם בלויז דעם טיטול פאטריארך(415).

דאס איז געווען א שווערער קלאפ פאר'ן שטאלצען פאטריארך , נאך וועלכען ער האט נאר א קורצע צייט געלעבט , און אזוי ווי קיין מעגליכען יורש פון דער נשיאות האט ר' גמליאל נאך זיך נישט איבערגעלאזען , איז מיט איהם צוזאמען אינגאנצען אונטערגעגאנגען (425) די גרויסע דינאסטיע פון הלל'ס שטאם , וואס האט גאנצע פיער מיט א האלבען יאהרהונדערט געפיהרט דעם פאלק און איהם ערצויגען . דער פאסטען פון א יודישען פאטריארך איז בטל געווארן , און מיט עטליכע צעהנדליג יאהר שפעטער האט דעם טיטול איבערגענומען דער קריסטליכער בישאף פון ירושלים , וועלכער איז מיט דער צייט געווארען א פינפטער זייל פון דער קריסטליכער קירך אין דער רוימיש-ביזאנטינישער אימפעריע .

אזוי האבען זיך די וואלקענס פון קריסטענטום אלץ שווערער און פינסטערער פערצויגען איבער דעם הימעל פון דער יודישער וועלט . די רדיפות געגען יודען און יודישע קהלות זענען וואס ווייטער אלץ מעהר אריין אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה-פיהרונג , און באלד האט דאס פייער פון דער דאזיגער בלוטיגער יודענפיינדשאפט

זיך צופֿלאַקערט אין אַ הייסען קאַמפּף. דעם סיגנאַל צו דער בירגער-מלחמה האָט געגעבען אַלעקסאַנדריע; דאָ האָבען נאָך פֿון די אַלטסטע צייטען אָן געהערשט אייביגע קריעגעריען און סכסוכים צווישען די פֿערשידענגלויביגע בעפֿעלקערונגען, און אין דער לעצטער צייט זענען די צושטאַנדען נאָך שטאַרקער געוואָרען, אַ דאַנק דער הערשאַפֿט פֿון דער קירך; עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ פּאַרטיי פֿון קריסטליכע פֿאַנאַטיקער, וואָס האָבען זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציעל, אויפֿצורייצען דער גאַנצער אָרטיגער בעפֿעלקערונג געגען יודען, פֿערשפּרייטענדיג וועגען די לעצטע אַלערליי פֿאַלשע בלבולים. דאָס האָט די יודען שטאַרק אויפֿגעבראַכט און זיי האָבען בעשלאָסען, זיך נוקם צו זיין אָן די נייע הימעל-מענשען.

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז יודען האָבען בעמערקט אין טעאַטער איינעם פֿון די דאָזיגע אַניטאַטאָרען, מיט'ן נאָמען היעראַקס, האָבען זיי איהם איבערגעגעבען אין די הענד פֿון דער מאַכט, אַלס אויפֿהעצער פֿון פּאָגראָמען און רציחות און ער איז שטרענג בעשטראָפֿט געוואָרען; דערנאָך האָבען זיי צונויפֿגעזאַמעלט (דורך אַ פֿאַלשען פֿייער-סיגנאַל) אַלע קריסטען פֿון שטאָדט אויף איין פּלאַץ, און אָנגעמאַכט צווישען זיי אַ בעדייטענדען חורבן. אָט די נקמה האָט אָבער יודען זעהר טייער געקאָסט. דער בישאָף קיריל, אַ פֿאַנאַטישער גייסטליכער פֿון אַמבראָזיוס'עס חדר, האָט גלייך נאָכדעם אָנגערייצט געגען יודען די קריסטען פֿון דער גאַנצער סביבה און דער אויסברוך פֿון זייער כעס איז געוועזען אַ שרעקליכער: זיי האָבען צורויבט און חרוב געמאַכט אַלע הייזער און שוהלען פֿון די יודישע קוואַרטאַלען און די איבערגעבליבענע האַלב-נאַקעטע יודען אינגאַנצען פֿערטריבען פֿון שטאָדט (415). די אכזריות'ען פֿון דעם פּאָגראָם האָבען אויפֿגעבראַכט אפֿילו די פֿאָרשטעהער פֿון דער מאַכט, און דער פּרעפֿעקט פֿון שטאָדט, אָרעסטעס, האָט זיך געווענדעט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיט אַ אָנקלאַגע איבער די פֿערברעכערישע מעשים פֿון דעם פֿאַנאַטישען גייסטליכען; דאָרט האָט אָבער קיריל געפֿונען פֿאַר זיך הייסע פֿערטיידיגער, און זיינע מעשים זענען פֿון דער רעגיערונג גערעכטפֿאַרטיגט געוואָרען. דאָס האָט דעם אַלעקסאַנדרינישען בישאָף צוגעגעבען נאָך מעהר מוט, און איינער פֿון זיינע אָנהענגער האָט זיך אָפֿען אַרויסגעוואָרפֿען אויף דעם „פֿעררעטערישען" פּרעפֿעקט און איהם שיער נישט פֿערשטיינט — ביז אַזוי ווייט איז דער-

גאנגען די ליידענשאפטליכקייט פונ׳ם קאמפף פאר דער גרויסער ליעבע פון קריסטענט׳ום!

און נישט בלויז געגען יודען — די פאנאטישע קעמפפער פאר קריסטוס׳ עס תורה זענען עס אויך געווען יענע, וואס האבען איינגעטונקט זייערע הענד אינ׳ם בלוט פון דער בעריהמטער היפאטיא; די דאזיגע גייסטרייכע פרוי האט געלייענט לעקציעס אין דער אלעקסאנדרינישער אקאדעמיע און איז געווען טיעף געשעצט אין די ציווילירטע קרייזען פאר איהר גרויסקייט אין חכמה און אין מדות; נאר די פרעדיגער פון דער קירך האבען געפונען אין איהר שרעקליכע חטאים און האבען איהר בעשטראפט לויט אלע געזעצען פון דער קריסטליכער ליעבע: די „שווארצקינסטלערין" איז ארויסגעריסען געווארען פון איהר טראגבעט, געשלעפט געווארען נאקעטערהייד איבער די גאסען און ענדליך געטויט געווארען אויף א ווילד-אכזריות׳דיגען אופן אין איינער פון די שטאדטישע קירכען. „אזוי זענען זיך, נאך א סך יאהרען פון קריגערייען און ארומרייסענישען צונויפגעגאנגען דאס יודענטום און דער העלעניזם, ליידענדיג פון איין געמיינזאמען שונא — די קריסטישע קירך. דער העלעניזם האט זיך געפונען אין דעם צושטאנד פון דער לעצטער נסיסה: עס איז אפגעשטארבען אין איהם נישט בלויז דאס געצענדיענעריי, נאר אויך דאס בעסטע, וואס ער האט בעזעסען: די שאפונג פונ׳ם פרייען פילאזאפישען געדאנק, פון דער פרייער קונסט. דאס יודענטום, דאגעגען, האט זיין פאזיציע נישט אבגעטרעטען: עס האט געקעמפפט פאר זיין עקסיסטענץ מיט דעם נייעם שונא, וואס איז געווען מעהר געפעהרליך פונ׳ם אלטען, געצענדיענערישען, און וועט נישט אויפהערען צו פיהרען את דעם נישט גלייכען קריעג אויך ווייטער, אין דעם פערלויף פונ׳ם גאנצען מיטעלאלטער"... (דובנאוו).

פון די רדיפות אין אלעקסאנדריע האט די קירך געוואונען איין איינציגען יודען: א לעהרער פון מעדיצין, מיט׳ן נאמען אדאמאנטיוס; ער האט זיך געשמד׳ט און בעקומען א ערלויבניש, זיך אומצוקעהרען צוריק קיין אלעקסאנדריע. די איבריגע יודען האבען איבערגעטראגען די צרות מיט׳ן גירוש און נישט פערלייקענט דעם גאט פון זייערע אבות. דערפאר האט די קירך א סך פערדיענט פון איהרע רדיפות אין די קלענערע צענטערן, וואו דאס יודישע בעוואוסטזיין איז געווען נישט אזוי שטארק ענטוויקעלט; אין דער שטאדט מאהאן (מאגאנא), למשל, אויף דער אינזעל מינארקא, האבען אלע יודען כמעט זיך

אויסגעשמד'ט, נישט קענענדיק אַריבערטראָגען די רדיפֿות, װאָס זײ האָבען געהאַט אויסצושטעהן פֿון דעם דאָרטיגען בישאָף.

אין יענער צײַט האָבען אויסגעבראָכען שטאַרקע אונרוהען געגען יודען אויך אין אַנטיוכיאָ, און אויך דאָ האָבען די קריסטען צוגעריסען דעם גרעסטען טײל פֿון די יודישע הײַזער און אַװעקגענומען בײַ יודען אײַנגאַנצען זײערע שוהלען. דער סירישער פּרעפֿעקט האָט װעגען דעם פּאָגראָם מודיע געװען אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און טעאָדאָסיוס האָט בעפֿוילען, אָבצוגעבען יודען זײערע שוהלען צוריק; דאַן האָט דער בעריהמטער קריסטליכער אַסקעט שמעון פֿון אַנטיוכיא זיך געװענדעט צו טעאָדאָסיוס'ען מיט אַ בריעף, אין װעלכען ער האָט אויסגערעכענט אַלע יסורים און שרעקליכע שטראָפֿען, װאָס ערװאַרטען איהם, דעם קײזער, אין גיהנם דערפֿאַר, װאָס ער האָט זיך אָנגענומען פֿאַר די פֿון גאָט פֿערשאָלטענע יודען. און דער בריעף האָט געװירקט: טעאָדאָסיוס האָט צוריק אָבגערופֿען זײַן בעפֿעהל און דערצו אַראָבגעזעצט פֿון זײַן אַמט דעם פּרעפֿעקט, װאָס האָט נישט מסכים געװען מיט דער פּאָליטיק פֿון די קריסטליכע גדולים (423).

בעזונדער טרויעריג זענען געװען די פֿאָלגען פֿון די רדיפֿות געגען יודען אויף דער גריכישער אינזעל קרעטא. דאָ האָט די שרעקליכע װירקליכקײט שטאַרק אויפֿגעבריזט די אַלטע יודישע משיח-חלומות, און באַלד האָט זיך בעװיזען אײנער, מיט'ן נאָמען משה, װאָס האָט זיך אַרויסגערופֿען אויסצולײזען אַלע יודען פֿון גלות מיט דער הילף פֿון געטליכע װאונדער. די געפּלאָגט יודען האָבען געגלויבט אין די הבטחות און זיך מאַסענװײַז צונויפֿגעזאַמעלט אַרום דעם פֿערגעטערטען אויסלײזער; דאַן האָט דער לעצטער זיך אַװעקגעלאָזען מיט דער מחנה צום ים און געהײסען די אָנהענגער זיך אַרײַנװאַרפֿען אין איהם אָהן מורא, פֿערזיכערענדיג זײ, אַז דאָס װאַסער װעט זיך שפּאַלטען, װי אַמאָל דאָס װאַסער פֿון ים סוף, װען יודען זענען אַרויס פֿון מצרים. געענדיגט האָט זיך די „אויסלײזונג" מיט אַ מאַסע דערטרונקענע, צװישען װעלכע ס'האָט זיך געפֿונען אויך דער משיח אַלײן (440), און די איבערגעבליבענע האָבען זיך פֿון גרויס פֿערצװײפֿלונג כמעט אַלע אויסגעשמד'ט.

בײַ דער גאַנצער פֿערביטערונג, מיט װעלכער עס זענען דורכגעדרונגען געװען די בעציהונגען צװישען יודען און קריסטען אין יענער צײַט, האָבען זיך דאָך געפֿונען אײנציגע פֿאַרשטעהער פֿון בײדע

צדדים, וואָס האָבען גראָד נישט שלעכט געלעבט צווישען זיך און אַ סך געלערנט איינער פון אַנדערן; אַזוי אָבער, ווי פון דער יודישער זייט איז פערבאָטען געוועזען איבערצוגעבען אַ בן אומות העולם „דברי תורה", האָבען אַזעלכע בעציהונגען געמוזט געהאַלטען ווערן בסוד. יודען האָבען מורא געהאַט איבערצוגעבען אַ קריסט די למודים פון תורה, ווייסענדיג, אַז ער וועט זיי שפּעטער איבערדרעהען און בענוצען צו פּאָלעמישע צוועקען, און ווען דער קאַטוילישער הייליגער היעראָנימוס האָט געלערנט די העברעאישע שפּראַך ביי דעם יודישען חכם בר חנינא, האָט דער לעצטער זיך געמוזט אויסבעהאַלטען פון דער עפענטליכקייט און געהן צום הייליגען אין זיין קלויסטער-קעלער, ווען קיינער האָט איהם נישט בעמערקט. מיט דער צייט האָט היעראָנימוס גענומען לערנען אויך די הייליגע שריפטען אין אָריגינאַל (העברעאיש), און דאָס האָט איהם אין די שפּעטערדיגע יאָהרען געגעבען די מעגליכקייט צו שאַפען זיין בעריהמטע לאַטיינישע איבערזעצונג פון דער ביבעל, — די „וואולגאַטאַ", וואָס האָט אין אַ משך פון איבער טויזענד יאָהר געדיענט אַלס פערמיטלער צווישען די אייראָפּייאישע פעלקער און די „הייליגע שריפטען". היעראָנימוס האָט זיך געלאָזען איבערצייגען פון די יודישע חכמים אויך בנוגע צו דער פראַגע וועגען די „אַפּאָקריפען" (די נישט הייליגע טיילען פון דער ביבעל) און איז בכלל געוועזען אַ פלייסיגער תלמיד פון די בעלי האגדה אין יענער צייט; ער האָט דעריבער מורא געהאַט, מ'זאָל איהם נישט חושד זיין אין אַ צו גרויסער השפּעה פון יודישע חכמים, און האָט אומעטום אַרויסגעשטעלט זיין שנאה צו יודען. „איך פעראַכט — שרייבט ער — מיט אַ אונאויסדריקבאַרען האַס די יודען, וועלכע פערשילטען נאָך ביז היינטיגען טאָג אונזער גאָט אין זייערע שוהלען".

אין אַ צווייטען אָרט שילדערט ער מיט אַ שטאַרקער צופריעדענהייט די בעליידיגונגען און צרות, וואָס עס שטעהען אויס די יודישע פּילִיגרימען, וועלכע קומען קיין ירושלים בעוויינען די חורבות פון זייער הייליגטום. ער שרייבט: „ביז דער איצטיגער צייט איז די נישטגלויביגע איינוואוינער (יודען) — זיינט זיי האָבען געהרג'עט גאָט'ס דיענער און בעזונדער גאָט'ס זוהן — פערבאָטען אַריינצוקומען אין ירושלים; זיי לאָזט מען אַריין אַהין נאָר צו קלאָגען; זיי מוזען קויפען פאַר געלד די ערלויבניש צו בעוויינען די חורבות פון זייער מלוכה. יענע, וועלכע האָבען אַמאָל אָבגעקויפט קריסטוס'עס בלוט, צאָהלען איצט פאַר

זייערע טרערען, און דאס וויינען אפילו קומט זיי אויך נישט אן אומזיסט. אין דעם טאג, ווען ירושלים איז איינגענומען און חרוב געווארען דורך די רוימער (תשעה באב), זעהסטו, ווי עס געהט דאס בעטריבטע פאלק, ווי עס שלעפען זיך שוואכע פרויען און אלטע לייט, אנגעטאן אין סמאטעס, וואס ווייזען ארויס גאט'ס כעס שוין אין דער אויסערליכער קליידונג זייערער. עס קלייבט זיך צונויף א עולם פון די דאזיגע אומגליקליכע, און דארט נעבען דעם שטראהלענדיגען קרייץ, אויף וועלכען דער האר (קריסטוס) האט צום לעבען ערוואכט; דארט, וואו עס לייכט און פלאטערט די פאהן פון קרייץ, — דארט בעוויינט די חורבות פון זיין טעמפעל דאס אונגליקליכע און דאך נישט מיטליידס-ווירדיגע פאלק. די טרערען שטעהען נאך ביי זיי און די אויגען, די הענד ציטערן און די האר זענען צופלאסען, — און דער סאלדאט פאדערט שוין פריש געצאהלטס, אום צו לאזען זיי ווייטער וויינען..."

פאלעמיזירט מיט יודען און געפרעדיגט שנאה צו זיי האט אויך א צווייטער זייל פון קריסטענטום אין יענער צייט — דער הייליגער אויגוסטינוס פון אפריקא. ער האט אויך, ווי היעראנימוס, געזע-הען אין יודען נאר א פאלק, וואס האט גאט'ס זוהן געטויט און איז פון גאט פערשאלטען, און געהאלפען אויף אזא אופן מאכען די שנאה צו דער יודישער אומה פאר א ארגאנישען טייל פון דעם קריסטליכען גלויבען. אט די שנאה האט שפעטער געשאפען פאר יודען יענע קייט פון שייטערהויפענס, פיין-געריכטען און אנדערע אכזריות'ען אין נא-מען פון דער הייליגער אמונה, — יענע שוידערהאפטע קייט, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער פערשפרייטונג פון קריסטענטום און הערט נאך ביז היינטיגען טאג נישט אויף צו שטיקען דאס יודישע לעבען אין אלע לענדער פון דער קריסטליכער הערשאפט. —

דרייצעהנטעס קאפיטעל.

דאס יודענטום אין בבל (די אבשליסונג פון תלמוד).

נאכדעם ווי די נשיאות אין יהודה איז אונטערגעגאנגען, האט דאס פאלעסטינישע יודענטום אינגאנצען פערלוירען זיין פריהערדיגע בעדייטונג אלס גייסטיגער מיטעלפונקט פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען, און דעם פלאץ האט פערנומען דאס יודישע בבל מיט איהר פירשטליכען ריש גלותא און איהרע גרויסע ישיבות. דא האט זיך גראד אין דער צייט בעוויזען א גאנצע פלעיאדע פון וויטזיכטיגע רייכע פערזענליכקייטען, וואס האבען קאנצענטרירט ארום זיך די בעסטע כחות פון בבלי'שען יודענטום און עס צוריק צוגעבראכט ביז דער מדרגה, אויף וועלכער עס איז געשטאנען אין דער עפאכע פון די בעריהמטעסטע געזעץ-לעהרער.

דער בעדייטענדסטער און גרעסטער פון דער גרופע אמוראים איז געוועזען **רב אשי בר שימי** (געב. 352 געשט. 427) פון סורא. ער האט פעראייניגט אין זיך די גרינדליכע בקיאות פון די סורא'ענער מיט דער אנאליטישער חריפות פון די „בני פומבדיתא", און איז דעריבער פון אלע אנערקענט געווארען פאר א שטארקען אויטאריטעט אין דער יודישער געזעץ-לעהרע. אין דעם משך פון די צוויי און פופציג יאהר, וואס ער איז געשטאנען בראש פון זיין ישיבה אין סורא (מתא מחסיא) האבען זיך אין פומבדיתא געביטען זיבען ראשי ישיבות, און נהרדעה אפילו, וואס האט זינט דער צושטערונג אין ארענאט'ס צייטען, כמעט קיין ראליע נישט געשפיעלט, האט אויך

בעקומען אַ געוויסע בעדייטונג; קיינער אָבער פון די אַלע אמוראים האָט זיך נישט געקענט פערגלייכען מיט דעם פּיעלזייטיגען און געניאַלען רב אשי, אַרום וועלכען עס האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט טויזענדער תלמידים פון אַלע עקען לאַנד. סורא האָט צוריק בעקומען דעם גלאַנץ, וואָס זי האָט געהאַט אין די צייטען פון איהר ערשטען גרינדער (רב) און אַלע האָבען זיך פרייוויליג אונטערגעוואָרפען דעם איינפלוס פון איהר פיהרער; נישט נאָר די אמוראים — די עקזילאַרכען אפילו האָבען אויך זייערע שטאָלצע קעפּ געבויגען פאַר דעם גייסטיגען פיהרער און לעהרער פון דער גאַנצער אומה. זיי פלעגען קומען קיין סורא פייערן די הערבסט־יום־טובים, און דאָ זענען אויך פאָרגעקומען די יעהרליכע פייערונגען לכבוד דעם „ריש גלותא", אין וועלכע ס'האָבען זיך בעטייליגט דעפּוטאַציעס פון אַלע יודישע קהלות אין דער פּערסישער מלוכה. אַלע פאָלקס־אַנגעלעגענהייטען, אַלע פראַגען, וואָס האָבען בעריהרט אַלגעמיינע אַנגעלעגענהייטען פון דעם בבל'יש־יודישען לעבען זענען בעהאַנדעלט געוואָרען אין דער רעזידענץ פון דעם איינפלוסרייכען „ריש־מתיבתא", און אַהין פלעגט אויך דער „ריש גלותא" קומען, חאָטש ער האָט געוואוינט נאָר אין אַנ'אַנדער שטאָדט.

די פּאָליטישע לאַגע פון די יודען אין בבל איז פאַר דער צייט פון רב אשי'ס אַקאַדעמישער טעטיגקייט געווען זעהר אַ גוטע. איבערן לאַנד האָט דעמאָלט געהערשט דער יודענפריינדליכער סאַסאַנידישער קעניג יעזדיגערד I (399 — 420), וועלכער האָט זיך נישט אונטערגעגעבען דער השפעה פון די מאַגען (גייסטליכע) און זיך בעצויגען טאָלעראַנט צו די פרעמד־גלויביגע. צו יודען איז יעזדיגערד געווען בעזונדער גוט געזינט, און אין די פייערליכע טעג פון הויף האָבען זיך דאָרט געפונען פערטרעטער אי פון עקזילאַרכאַט, אי פון די גרעסערע ישיבות; ווי ס'דערצעהלט זיך, האָט דער קעניג אַליין אַמאָל אין אָרדנונג געבראַכט דעם גאַרטעל אויפ'ן עקזילאַרך הונא בר נתן, און בעמערקט דערביי: „איהר זענט אַ פאָלק פון כהנים און דאַרפט טראָגען אייערע גאַרטלען ווי כהנים".

און אָט, אין דער רוהיגער צייט, האָט דער גרויסער רב אשי, אָדער ווי זיינע צייט־חברים האָבען איהם גערופען: רבנא אשי (אונזער רבי), אָנגעהויבען טראַכטען וועגען אַ ריזען־ווערק פאַרן פאָלק, וועלכעס זאָל אַריינעמען אין זיך אַלץ, וואָס דער יודישער גייסט האָט געשאַפען אין דעם משך פון די אַלע הונדערטער יאָהרען זינט די

נבואה האט זיך פון יודען אבגעטאן. ער האט זיך דער ערשטער גענומען צוזאמענשטעלען, סיסטעמאטיזירען און צונויפזאמלען דעם אונגעהויערן מאטעריאל פון הלכות, שמועות און ערקלערונגען צו דער משנה און מאכען דערפון איין ווערק, איין ארגאנישע פערבינדונג פון דער משנה מיט אלץ, וואס האט א שייכות צו איהר — דעם תלמוד. די דאזיגע ארבייט האט ביי רב אשי'ן צוגענומען די גאנצע פופציג יאהר פון זיין טעטיגקייט אלס ריש מתיבתא, און ווי ס'איז צו דרינגען פון געוויסע קוועלען, האבען אויך די קאלעגיומס פון די איבריגע ישיבות זיך אינטענסיוו בעטייליגט אין דער סיסטעמאטיזירונג פון דעם תלמודישען מאטעריאל. די ארבייט איז צוגעגאנגען לויט דעם פאלגענדען סדר: אין די צוויי אקאדעמישע חדשים פון יאהר (ירחי דכלה) האט רב אשי, בעת זיינע שעורים פאר די תלמידים, גענומען דעם טעקסט פון א בעשטימטער משנה און איהם בעלויכטען לויט אלע תוספתות, ברייתות און אנדערע ערקלערונגען, וואס בעציהען זיך צו דער משנה, אזוי אז אין א משך פון דרייסיג יאהר זענען אין די שעורים בעהאנדעלט געווארען אלע משנות, אינאיינעם מיט די תלמודישע ערקלערונגען צו זיי, „און די יודישע געלעהרטע האבען דערזעהן פאר זיך, אנשטאט א כאאטישען פלאנטער פון פערשיעדענע שפארעייען און פשט'לעך, א בעשטימטען סיסטעם, מיט דער הילף פון וועלכען עס איז לייכט נאכצופאלגען די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ בעזונדער דורך זיינע אלע דריי סטאדיומס: די תורה, די משנה און די גמרא" (דובנאוו).

ווענען דעם, צי רב אשי האט אנגעהויבען פערשרייבען דעם סיסטעמאטיזירטען תלמודישען מאטעריאל, — זענען נישט דערגאנגען צו אונז קיין גענויע קוועלען; עס עקסיסטירט דעריבער א השערה, אז סיי די משנות, סיי די תוספתות און ברייתות זענען איבערגעגאנגען פון דור צו דור מונדליך, נישט פערשריבענערהייט, און רב אשי האט אויך נאר אריינגעבראכט א בעשטימטען סדר אין דעם כאאטישען מאטעריאל און איהם צונויפגעשטעלט, אבער נישט פערשריבען. לויט דער השערה האבען די יודישע פיהרער פון דער עפאכע זיך נאך אלץ געהאלטען ביי דער אלטער מיינונג, וואס האט בעטראכט די שריפטליכע פערקערפערונג פון דער מונדליכער מסורה פאר א פערברעך, און בעזונדער זאל אט די מיינונג זיך האבען דעמאלט פערשטארקט צוליעב דעם, וואס דאס קריסטענטום האט אנגעהויבען זיך

צוצושרייבען אלע ערשיינונגען פון דער יודישער נבואה און ממילא אויך די אויסדערוועהלטקייט פון גאָט. אין איין אגדה איז דער געדאנק זאָגאר דייטליך אויסגעדריקט; דאָרט זאָגט זיך: „משה האָט געוואָלט, אַז די משנה זאָל זיין פערשריבען, נאָר ווייל גאָט-ברוך-הוא האָט געקוקט אין דער צוקונפט און געזעהען, אַז די אומות העולם וועלן אמאָל איבערזעצען די תורה און לייענען זי אויף גריכיש און זאָגען: מיר זענען בני ישראל, מיר זענען גאָט'ס קינדער, — האָט ער געזאָגט (איך וועל כביכול׳עט (?) א סימן): ווער עס בעזיצט מיינע מיסטעריען, דער איז מיין קינד. און וואָס זענען עס די מיסטעריען? דאָס זענען די משנה און דער תלמוד (די תורה שבעל פה)".

מיט דער צונויפשטעלונג פון תלמוד האָט רב אשי אלזאָ פערענדיגט דעם ריעזיגען בנין, וועלכען דער גרויסער ר' יהודה הנשיא I האָט אָנגעהויבען בויען מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק; זיין ארבייט איז אָבער געווען אָהן א ערך שווערער און פערוויקעלטער. די משנה האָט געגעבען טרוקענע הלכות אין דער געשטאַלט פון אָבגעפּאַסטע געזעץ-פּאַראַגראַפען; דאַגעגען דער תלמוד האָט אריינגענומען אין זיך אויך די לעבעדיגע בעוועגונג, די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ און זיין גייסטיגען אינהאַלט, און געגעבען דערמיט יעדערן די מעגליכקייט אריינצודרינגען אין דעם עצם מהות פון דער יודישער געזעצגעבונג. רב אשי האָט אָבער דאָס גאַנצע ווערק נישט געענדיגט: ער אליין מיט זיינע חברים האָבען נאָך געהאַט צופיעל מחדש צו זיין, צופיעל אויפצוטאָן אין דער הלכה, אום זיך צו קענען איינגאַנצען איבערגעבען דער ארבייט פון זאַמלען און סיסטעמאַטיזירען. די פערענדיגונג פון דעם בבל'ישען תלמוד איז דעריבער אויסגעפאַלען אויף דעם גורל פון רב אשי'ס נאָכפאָלגער, און אַזוי ווי די יודישע לאַגע אין לאַנד האָט זיך אין דער צייט שטאַרק פערערגערט, איז די ארבייט אַזוי ווי איבערגעריסען געוואָרען אויף עטליכע צעהנדליג יאָהר.

אָנגעהויבען האָבען זיך די רדיפות געגען יודען אין פערסיען נאָכדעם, ווי אויפן טראָן איז ארויף יעזדיגערד II (456), וועלכער האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעגעבען דעם איינפלוס פון זיינע יועצים — די פאַנאַטישע מאַגיער (אמגושים). יעזדיגערד האָט גוזר געווען אויף יודען נישט צו היטען שבת — א גזירה, וואָס האָט געמוזט טיעף אָנגרייפען די שטאָלצע יודישע בירגער, וועלכע האָבען ביז אהער במעט נישט געוואוסט פון קיין רעליגיאָנס-צוואַנג. אָט די גזירה האָט

זיך אפילו נישט לאנג געהאלטען, ווייל יעזדיגערד איז באלד געהרג'עט
געווארען; יודען האבען אבער דערפין נישט פערדינט: זיין נאכפאל-
גער פ ע ר ו ז (פירוז רשיעה) האט זיי גאנצע צעהן יאהר פערפאלגט
מיט שרעקליכע גזירות און אכזריות'ען. ער האט געלאזען אויסהרג'נען
א גאנצע העלפט איינוואוינער פון דער שטאדט איספאהאן און חוץ דעם
האט ער אוועקגערויבט יודישע קינדער און זיי ערצויגען אין דעם פער-
סישען גלויבען. די יודען אין בבל זענען דאס ערשטע מאל אוועקגע-
שטעלט געווארען נעגען דעם נסיון פון ש מ ד, און אויך דא האבען
זיך געלייך בעוויזען מערטירער-קדושים, וואס האבען זייער לעבען מקריב
געווען פאר דער גרויסער ירושה פון די פריהערדיגע דורות. דער עק-
זילארך ה ו נ א מ א ר י ב ר מ ר ז ו ט ר א מיט צוויי חברים געזעצ-
לעהרער, א מ י מ ר ב ר י נ ק א און מ ש ר ש י א ב ר פ ק ו ד,
זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט פאר עובר זיין דעם קעניגס
צוואנגס-בעפעהלען, און מיט זיי האט זיך דער רייסטער פון די מער-
טירער-טויטען נישט געענדיגט.

ביי אזעלכע בלוטיגע רדיפות האט שוין מעהר קיין רייד נישט
געקענט זיין וועגען פארטזעצען די אקאדעמישע טעטיגקייט. די ישיבות
זענען חרוב געווארען אדער זיי זענען געשטאנען ליידיג; ווער עס
האט געקענט, איז אנטלאפען פון לאנד, און ביסליכווייז איז ענטשטא-
נען א מאסענהאפטע אויסוואנדערונג: אין דרום-זייט ביז אראביען און
אין מזרח-זייט — ביז אינדיען, וואו עס זענען שוין געווען פון פריהער
בעדייטענדע יודישע קאלאניעס. די דאזיגע קאלאניעס האבען עקזיס-
טירט אלס פרייע רעפובליקען אהן א שום שייכות נישט צו רוים און
נישט צו פערסיען, דערפאר האבען זיי אויך קיין בעשטימטען יודישען
כאראקטער נישט געהאט און נישט געוואוסט פון די אלע ענדערונגען,
וואס זענען פארגעקומען אין דעם פאליטישען און גייסטיגען יודישען
לעבען. איצט, מיט די איינגעוואנדערטע יודען, וועלכע האבען מיט-
געבראכט מיט זיך א אוצר פון יודישען וויסען, האבען אט די אבגערי-
סענע קבוצים בעקומען א יודישען אויסזעהען. אין אינדיען איז זאגאר
איינגעפיהרט געווארען א מין נשיאות, און איינער פון די בבל'ישע
אימיגראנטען, מיט'ן נאמען י ו ס ף ר ב ן, האט בעקומען פון דעם
בראהמינישען קעניג דעם טיטול הויפטלינג (מארדעליאר) מיט א גאנ-
צער רייהע פריווילעגיעס, וועלכער איז איבערגעגאנגען פון איהם

ירושה צו זײַנע קינדער און קינדס קינדער — צװײ און זיעבעציג אין צאָהל.

צום גליק פון די פערסישע יודען האָבען די רדיפות אויפגעהערט גלײַך נאָך פעראָז'ס טויט. זײַנע צװײ נאָכפאָלגער האָבען צוריקגעשטעלט די אָרדנונג אין לאַנד, און בּיסלעכװײַז האָט זיך צוריק בּעלעבּט אויך די אַקאַדעמישע טעטיגקייט אין די גרעסערע ישיבות. סורא און פומבדיתא האָבען װיעדער צוגעצויגען תלמידים פון גאַנצען לאַנד און באַלד האָבען זיך אויך געזעצ-לעהרער בּעװיזען, װעלכע זענען צוועקגעשטעלט געװאָרען בּראש פון די צענטערן און פון דאָרט פער־שפרײַט גאָט'ס װאָרט אין אַלע שיכטען פון דער אומה.

די בּעדײַטענדסטע צװישען דער איצטיגער פלעיאַדע אמוראים זענען געװעזען רבינא און רב יוסי, פון װעלכע דער ערשטער איז אויסגעװעהלט געװאָרען פאַר א ריש מתיבתא אין סורא און דער אַנדערער — אין פומבּדיתא. אַט די צװײ לעצטע אמוראים האָבען זיך ענערגיש גענומען צו פערענדיגען דעם בנין פון תלמוד, און זײַער גאַנצע טעטיגקײַט איז געװעזען געװידמעט דער גרויסער אויפגאַבּע. װי רב אשי, האָבען זײ אויך געאַרבּײַט צוזאַמען מיט א גאַנצען קאָלעגיום פון חברים און תלמידים, און דאָס װערק איז דורך זײ נישט בלויז פאָלשטענדיג פערענדיגט, נאָר אויך אָבּגעשלאָסען געװאָרען. רבינא און רב יוסי האָבּען סאַנקציאָנירט די פערענדיגטע צונויפשטעלונג און זי אָנערקענט פאַר א גאַנצען, פאַרטיגען בנין, צו װעלכען עס לאָזט זיך שוין מעהר קײן זאַך נישט צוגעבּען (499) — מיט זײ איז דער תלמוד פערחתמ'עט געװאָרען אויף אײביג.

דער „תלמוד בבלי" (רופט זיך אויך גמרא) שטעלט פאָר מיט זיך, א גאַנץ בעזונדערע שאַפונג, װאָס האָט צו זיך קײן גלײַכען נישט אין דער ליטעראַטור-װעלט פון אַלע פעלקער און קען נישט גע־מאָסטען װערן מיט דעם מאַסשטאַב, מיט װעלכען מ'מעסט געװעהנליך די װערק פון דער אַלטער װעלט. דאָס איז א אונגעהויערע ענציקלאָ־פעדיע, אין װעלכער עס זענען לעבּעדיג פערקערפּערט גאַנצע זעקס הונדערט יאָהר פון דעם יודישען שאַפען אויף די פערשיעדענסטע געביעטען. „דער תלמוד, װי ס'זאָגט שוין דער נאָמען אַלײן („לעהרנען"), איז לכתחילה צוזאַמענגעשטעלט געװאָרען נישט אַזוי װײַט אַלס קאָדעקס פאַר'ן פראַקטישען לעבּען, װי אַלס ספר צום לעהרנען, דאַז יעדער יוד קען געפינען אַלע ידיעות, װעלכע זענען איהם נויטיג. דאָס איז

דער „אוניווערזיטאס ליטעראַרום" פון יודאאיזם, די געזאמטהייט פון אלע ספעציעל-יודישע אין אלגעמיין-מענשליכע וויסענשאפטען, וואס זענען געווען צוגענגליך די יודען פון יענע דורות. אין תלמוד בעגעגנען זיך צוזאמען מיט רעליגיעזע און יורידישע אבהאנדלונגען, אויך ערקלערונגען איבער אסטראנאמיע, פילאזאפיע, מעדיצין, מאראל, היסטאריע, און דערביי גלייך אנעקדאטען, לעבענס-שילדערונגען שפריכווערטער, לעגענדעס און משונה'דיגע מיינונגען, וואס האבען זיך אויסגעבילדעט, ווי ס'איז צו גלויבען, אונטער דעם איינפלוס פון די המונ'ישע איינבילדונגען אדער פון די פערסישע נארישע גלויבערייען אין רוחות, שדים און כשוף (דובנאוו).

פון דעם תלמוד ירושלמי שיידט זיך דער בבלישער תלמוד אונטער מיט זיין פאלשטענדיגקייט, סיסטעמאטישער צונויפשטעלונג און אנאליטישער שארפקייט. די אבהאנדלונגען פון דעם בבלי'שען תלמוד ווירקען שטענדיג אויפ'ן מוח און וועקען איהם: דער פערשטענדיגער לעזער קען אין איהם נאכפאלגען יעדען געדאנק פון זיינע ערשטע רעגונגען אן ביז דארט אהין, וואו ער פערנעהט זיך אין א קאפ-שווינדעלנדער, אונבעגרייפליכער הויכקייט. דאס פאלק האט דעריבער זיך ענגער צוזאמענגעלעבט מיט דעם תלמוד, ווי מיט דעם פאלעסטינישען; ער איז געווארען דער לעבענס-אטעם, די נשמה פון דער אומה; די שפעטערדיגע דורות האבען מיט איהם געלעבט, אין איהם אלץ געזוכט און אלץ געפונען: דער קאפ-מענש טיעפע חקירות, און דער מענש פון געפיהל — שטימונגען און הארציגע בילדער. אין דעם משך פון איבער טויזענד יאהר האט די גאנצע אויסערליכע וועלט, די נאטור, די מענשליכע געזעלשאפט מיט אלע איהרע געוואלטיגע געשעהענישען אזוי ווי נישט עקסיסטירט פאר דעם יודישען פאלק; פאר איהם איז דאס אלץ געווען נישט מעהר ווי א פאנטאם, א צופעליג שאטען-בילד — די אמת'ע ווירקליכקייט האט זיך פאר איהם געעפענט אין תלמוד. דאס איז געווען די איינציגע פולע, ווירקליכע, ליכטיגע וועלט — די וועלט פון דער יודישער אומה. קיין אמת איז אין די יודישע אויגען קיין אמת נישט געווען, אזוי לאנג ווי ער איז נישט סאנקציאנירט געווארען דורך דעם אלוויסענדען תלמוד, און אפילו די תורה גופא מיט דער נבואה איז צו זיי איצט צוגעקומען נאר דורך זיינע אויסטייטשונגען און ערקלערונגען.

אזוי האט דער בבלישער תלמוד אויסגעאיבט א פיעלפאכיגע

ווירקונג אויף דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון יודענטום. א) ער האָט
געגעבען דעם פאָלק מאַטעריאַל פאַר אַ אַלזייטיגען, רעליגיע-
זען און בירגערליכען, קאָדעקס, וואָס האָט ארומגענומען
יעדען שריט, יעדע בעוועגונג פון דעם אַלטעגליכען לעבען, און אויף
אַזאַ אופן אָבגעזונדערט דער יודישער אומה פון די פעלקער, צווישען
וועלכע איהר איז אויסגעקומען צו לעבען. ב) ער האָט ערצויגען דעם
פאָלקס-גייסט און איהם געבילדעט אין אַ בעשטימטער ריכטונג. „די
תלמודישע הלכה, מיט איהר פיינער שאַרפזיניגער דיאַלעקטיק האָט
שטאַרק מיטגעווירקט צו פערשאַרפען דעם יודישען פערשטאַנד און צו
ענטוויקלען אין איהם אַ אייגענטימליכען לאָגישען טראַכטען; זי האָט
געהאַלטען דעם פערשטאַנד אין אייביגער אָנגעשטרענגטקייט, האָט
איהם נישט געלאָזען איינשלאָפען און כסדר געוועקט און געמונטערט.
ג) ער האָט געפּפלעגט דעם גייסט פון פאָלק, איהם געצערטעלט
און געבילדעט מיט זיינע מאָראַל-פילאָזאָפישע און פּאָעטישע אגדות.
„די אגדה האָט געגעבען דעם פאָלק הויכע מאָראַלישע בעגריפען, האָט
אין איהם געפלאַנצט אַלטעגליכע קלוגהייט, האָט איהם געטרייסט אין
זיינע ליידען מיט האָפנונגען אויף גליקען אין דער צוקונפט (אויף דער
אָדער אויף יענער וועלט), האָט אונטערגעהאַלטען אין איהם זיין
נאַציאָנאַלען געפיהל און איהם געוויילט מיט היסטאָרישע אָדער פּאָעטי-
שע לעגענדעס" (דובנאָוו).

צוזאַמען מיט די אויסגערעכענטע מעלות, האָט אָבער דער
איינפלוס פון תלמוד געהאַט אויך שלעכטע זייטען. די שטאַרקע הלכי-
שע בעגרענעצונגען בנוגע צו זאַכען פון דעם אַלטעגליכען לעבען, די
סיגים און סיגים צו סיגים האָבען בּיסליכווייז אַריינגעבראַכט אַ טויטע
טרוקענקייט אין דעם יודישען גלויבען און איהם פערוואַנדעלט אין אַ
רייהע זינלאָזע חומרות און פאָרמאַליטעטען; אַ דאַנק דעם הלכי'שען
פלפול האָט זיך אויסגעאַרבייט אין דעם יודישען פערשטאַנד אַ שטאַרקע
נייגונג צו קאַזואיסטיש-קליינליכע פּשט'לעך, און די וועלט-אַנשויאונג פון
דער תלמודישער אגדה האָט צופיעל אָבגעזונדערט דעם יודען פון דער
אַרומיגער וועלט און איהם צופיעל חשיבות צוגעשריבען, פלאַנצענדיג
אין איהם דעם בּעוואוסטזיין, אַז ער איז דער צענטער פון דער גאַנצער
יצירה און די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָר פון זיינעט
וועגען.

פיערצעהנטעס קאפיטעל.

די וויטערדיגע רדיפות נעגען יודען אין פערסיען; די „סבוראים״.

די מיטארבייטער פון דעם גרויסען בנין האבען נאך געלעבט. די שפורען פון די פריהערדיגע פערפאלגונגען זענען נאך נישט פערווישט געוועען, און איבער די יודען אין פערסיען האט זיך שוין א נייער שטורם איבערגעטראגען, — א שטורם, וואס האט די יודען פון געדולר ארויסגעבראכט און זיי געצוואונגען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר. דאס איז געוועען אין דער צייט פון דעם בעריהמטען מאצדאק, וואס האט געוואלט רעפארמירען דעם פייער-גלויבען פון די מאגיער און בכלל פערשפרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון דעם גוטען ליכט־גאט הורמיז. דער מקור פון אלדאס שלעכטס — האט מאצדאק געפרעדיגט, — און בייזס אויף דער וועלט, איז נאר די קנאה-שנאה צווישען מענשען, די תאוה צו בעזיצען יענעמס עשירות אדער יענעמס פרוי; דער איינציגער אויסוועג, צו פערשפרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון ליכט און גוטסקייט, בלייבט דעריבער, נאר איינצופיהרען א ארדנונג, ביי וועלכער אלע פערמעגענס און אלע פרויען זאלען געהערען צו אלע.

די דאזיגע לעהרע פון פאלשטענדיגער קאמוניסטישער גלייכהייט האט געפונען פאר זיך מאסען אנהענגער, און אזוי ווי צווישען זיי איז געוועען אויך דער קעניג אליין, האט ער בעפויהלען אלע בירגער

פון זײַן מלוכה, זײ זאָלען אָנהויבען צו לעבען געמײנשאַפטליך, נאַטירליך, האָט אזא מין בעפעהל געמוזט אַרויסרופען אַ איבערקעהרעניש אין לאַנד, און װײַל די יודישע אײַנװאוינער האָבען אַמטעהרכטען געליטען פון דער נײַער אָרדנונג, האָבען זײ געקעמפט געגען איהר מיט די שאַרפסטע מיטלען ; דאָס איז געװען אַ קאַמפּף אויף לעבען און טויט ניט אַזוי װײַט פאַר'ן פערמעגען פון דער יודישער בעפעלקערונג, וואָס האָט געזאָלט צורויבט װערן פון דעם פערװילדעטען המון, װי פאַר דער רײנקײַט פון די יודישע פרויען און טעכטער, וואָס איז געשטאַנען אין געפאַהר, פערשװעכט צו װערן פון די צורײַצטע „קאָמוניסטען", און בראש פון דעם קאַמפּף איז געשטאַנען דער יונגער און העלדישער עקזילאַרך מר זוטרא II. ער האָט צונויפגענומען אַרום זיך אַ מחנה פון פיער הונדערט העלדישע יודישע קריגער, װעלכע האָבען בעזיגט דעם חיל פון דער רעגירונג און אין אַ משך פון גאַנצע זיבען יאָהר בעװיזען צו דערהאַלטען כמעט אַ זעלבסטשטענדיגע יודישע מלוכה'לע, מיט מחוזא אַלס הויפּט־שטאָדט.

ענדליך זענען אָבער די פּערסיאַנער דאָך בײַגעקומען די יודישע רעװאָלוציאָנערען ; דערבײַ איז דער עקזילאַרך אַלײן געפאַנגען געװאָרען, און די פערביטערטע זיגער האָבען איהם געקרײציגט נעבען דער בריק פון מחוזא צוזאַמען מיט זײַן גרײז־גרויען זײדען מר חנינא (520). די איבריגע מיטגלידער פון דעם עקזילאַרכישען הויז האָבען געמוזט אַנטלויפען פון פּערסיען, און זײ האָבען געראַטעװעט מיט זיך אויך דעם נאָר װאָס געבוירענעם יורש פון עקזילאַרך — דעם אײנציגען צװײַגעל פון דוד המלך'ס אָבשטאַמונג. איבער די שטאַרקע רדיפות מצד דער רעגירונג האָט זיך אָבגעשטעלט אין יענער צײַט אויך דאָס אַקאַדעמישע לעבען פון לאַנד : די תלמידי חכמים זענען זיך צולאָפען און די ישיבות זענען געשטאַנען װיסט. פון דעסטװעגען האָבען זיך דאַן אין דער פּערסישער אַרמעע דאָך געפונען אַ סך יודען, און בעת דער מלחמה מיט דעם ביזאַנטינישען קריגספיהרער בעליזאַר, האָט דער פּערסישער הויפּט־מאַרשאַל אָבגעבעטען ספּעציעל אַ װאַפענשטילשטאַנד, כדי די יודישע סאָלדאַטען זאָלען קענען פײַערן דעם יום טוב פּסח.

פרײַ אָבגעאָטעמט האָבען די יודען אין פּערסיען אונטער דער הערשאַפט פון כאָזרעאָס נאַשירװאַן (579—532). אין זײַן צײַט האָבען יודען ניט געװאוסט פון קײנע רדיפות, און דאָס האָט זיך

באלד אבגערופען אויך אויף דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון בבל'ישען יודענטום. די ישיבות זענען צוריק בעניים געווארען, אלע נאציאנאלע אינסטיטוציעס האבען ווידער אנגעהויבען פונקציאנירען און די איבער־געריסענע קייט פון דער מסורה האט זיך, אזוי פון זיך אליין, ווידער צונויפגעבונדען. פון יענער צייט זענען דערגאנגען צו אונז די נעמען פון רב גיזא, ריש מתיבתא אין סורא, רב סימונא, ריש מתיבתא אין פומבדיתא, און איינעם א דריטען געזעצלעהרער, רב רבאי. אט די אלע חכמים מיט זייערע תלמידים האבען געזעהען פאר זיך זייער איינציגע אויפגאבע אין דער ארבייט פון שטודירען דעם תלמוד, ערקלערן די שטעלען אין איהם, וואס זענען אונפערשטענדליך, און בכלל מסביר זיין דעם מאטעריאל פון מסורות און הלכות, וואס איז שוין סאנקציאנירט געווארען פון די אמוראים, — פון דאנען עס זאל שטאמען אויך דער נאמען סבוראים.

מיט דעם ארויפשטייגען אויפ'ן טראן פון נאשירוואנ'ס זוהן (הורמיז IV 579-589) האט זיך די יודישע לאגע ווידער פערערגערט. הורמיז האט זיך אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די מאגיער, וועלכע האבען געוואלט אבהאלטען דעם אונטערגאנג פון זייער גלויבען דורך רדיפות איבער אנדערש־גלויביגע, און אונטער דעם דרוק פון זיינע פערפאלגונגען זענען די ישיבות ווידער חרוב געווארען.

אין דער צייט פון דעם קעניג האבען זיך אנגעהויבען אין לאנד שטארקע אונרוהען, וואס האבען זיך געענדיגט מיט א בלוטיגען טראן־וועקסעל: דער העלדישער קריעגס־פיהרער באהראם־שטובין האט אוועק־גענומען פון הורמיז'ן די הערשאפט און זיך אליין ערקלערט פאר קעניג פון פערסיען (590). אין דער איבערקעהרעניש האבען יודען א שטארקען חלק גענומען, און באהראם האט זיי דערפאר אבגעדינט מיט פער־שידענע זכיות און הנחות; זיין הערשאפט האט אבער נישט לאנג אנגעהאלטען, און ווען דער געזעצליכער טראן־יורש האט — מיט דער הילף פון ביזאנטינישע מחנות — צוריק איינגענומען פערסיען, האט ער אכזריות'דיג בעשטראפט אויך די געטריע אנהענגער פון דעם אוזורפאטאר — די יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם, האט זיך פון דעסטוועגען די יודען דערנאך נישט שלעכט געלעבט אונטער דער הערשאפט פון דעם קעניג (כאזרו II, מיט'ן ביינאמען פערואז 590—628). און פאר זיין צייט זענען צוריק רעסטוירירט געווארען אויך די בעריהמטע אקאדעמיעס — סורא און פומבדיתא.

זיבעצעהנטעס קאַפּיטעל.

יודען אין די איראָפּעאישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די יודען אין פערסיען זענען געשליידערט געוואָרען פון די היסטאָרישע געשעהענישען דאָ ארויף און דאָ אראָב, און האָבען אליין אויך ארויסגעוויזען שטאַרקע אויסדריקען פון לעבענס־קראַפט און איניציאַטיווע, — אין דער צייט איז דאָס יודענטום אין'ם ביזאַנטינישען מזרח אזוי ווי איינגעשלאָפען אינגאַנצען, אונטער דעם דרוק פון דער ארומיגער פעראַכטונג, און האָט נישט ארויסגעוויזען קיינע שפורען פון אקטיווער לעבענסקראַפט. די ביזאַנטינישע מלוכה, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אויך דאָס היילינגע לאַנד, האָט אנגעווענדעט בנוגע צו יודען חוץ דער רוימישער פערריסענער גאוה אויך די גריכישע גיפטיגקייט. בעקומענדיג איהר גייסטיגע יניקה נאָר דורך דער קירך, האָט די ביזאַנטינישע בעפעלקערונג זיך ערצויגען אויף די שפריכווערטער און בעגריפען, וועלכע האָבען געזעהן אין יודען גאָט־מערדער און פערברעכער, און די פאָלגען דערפון האָבען זיך ארויסגעוויזען אי אין אלטעגליכע מעשים, אי אין אָפיציעלע מלוכה־געזעצען.

לויט די איינפיהרונגען פון טעאָדאָסיוס דעם יונגערן זענען די יודען אין דער ביזאַנטינישער מלוכה אויסגעשלאָסען געוואָרען פון יעדען מין עהרען־פּאָסטען און אויך קיין נייע שוהלען האָבען זיי נישט געטאָרט בויען. די דאָזיגע אלע בעגרענעצונגען זענען זעהר

שטרענג אָבגעהיט געוואָרען פון טעאָדאָסיוס'עס נאָכפאָלגער, און גאַנץ אָפט זענען די מלכים אליין פערגאַנגען אין זייער גיפטיגער יודענפיינדשאַפט נאָך ווייטער פונ'ם צעווילדעטען המון. אַזוי איז פאָרגעקומען, למשל, מיט דעם אויפגעקומענעם קייזער צענאָ, וועלכען מ'האָט דערצעהלט וועגען אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס אין אַנטיוכיא בעת איינעם פון די לוסטשפּיעלען. די קאָנקורס-פּאַרטייען האָבען זיך דאָ געטיילט אויף גרינע און בלויע, און ווען מ'האָט דעם קייזער איבערגעגעבען, אַז די גרינע האָבען צווישען אַנדערע אויך אַ סך יודען געהרג'עט און זייערע טויטע קערפּער'ס אַריינגעוואָרפען אינ'ם פייער פון דער אונטערגעצונדענער שוהל, — האָט ער געענטפערט: די גרינע דאַרפען נאָר דערפאַר בעשטראָפט ווערן, וואָס זיי האָבען פערברענט בלויז די טויטע יודען און נישט אויך די לעבעדיגע!

ביי דעם אַלעמען האָבען די ביזאַנטינישע יודען דאָך גענאָסען דערווייל די פולע פרייהייט אין די אַנגעלעגענהייטען פון גלויבען און די רעגירונג האָט זיי אין דעם נישט געשטערט. דער ערשטער, וואָס האָט זיי בירגערליך נאָך מעהר געדריקט און דערצו נאָך אַרויפגעלעגט אויף זיי די צוואַנג פון רעליגיעזע פערפאָלגונגען איז געוועזען יוסטיניאַן (527—565). פון איהם שטאַמט דאָס שענדליכע געזעץ, לויט וועלכען יודען זענען נישט בעגלויבט אַלס עדות געגען אַ קריסט; די שומרונים זענען אין דער הינזיכט אָוועקגעשטעלט געוואָרען נאָך נידריגער: זייער עדות-זאָגען האָט אינגאַנצען נישט געהאַט קיין יורידישע בעדייטונג און אפילו אָבזאָגען זייער ירושה האָבען זיי אויך קיין רעכט נישט געהאַט. דאָס איז געוועזען אַ אַקט פון נקמה געגען די פערביטערטע שומרונים, וואָס האָבען נישט געקענט רוהיג אַריבערטראָגען דעם יאָך פון די גזירות און רדיפות און עטליכע מאָל געפּרובט מורד זיין אין דער קייזערליכער ממשלה.

בכלל האָט אָבער יוסטיניאַן זיך בעצויגען גלייך צו יודען ווי צו די שומרונים, און אַרויפגעלעגט אויף זיי אַלע מעגליכע פּפליכטען, נישט לאָזענדיג זיי דערביי געניעסען פון קיינע זכיות.

„זאָלען זיי קרעכצען, — האָט דער קייזער געשריבען אין זיין בעפעהל וועגען יודען און שומרונים, — זאָלען זיי קרעכצען אונטער דעם יאָך פון די שווערע שטאַדטישע אַרבייטען, זיי זאָלען אָבער דערפאַר נישט בעלוינט ווערן מיט קיין עהרענטיטול: זיי מוזען בלייבען

אין דעם פערפאלטעטען צושטאנד, אין וועלכען זיי האבען איבערגעלאזען זייערע נשמות".

יוסטיניאן האט אונטער א שווערער שטראף פערבאטען יודען צו פייערן דעם יום־טוב פסח, און יעדעס מאל, ווען דער יודישער פסח איז אויסגעפאלען אין איין צייט מיט דעם קריסטליכען, האבען די יודען זייער יום טוב געמוזט איינאנצען אבלעגען, כדי עס זאל נישט הייסען, אז די קריסטען האלטען זיך ביי דעם יודישען קאלענדאר. כאראקטעריסטיש איז דערביי דאס, וואס דער דאזיגער בעפעהל איז ארויסגעגעבען געווארען צוליעב א געוויסער קריסטליכער סעקטע, וואס האט זיך ווירקליך פעסט געהאלטען ביי דעם יודישען קאלענדאר און געפייערט דעם יום טוב גלייך מיט יודען; נאר אנשטאט צו צווינגען די ווידערשפעניגע קריסטען, זיי זאלען זיך אונטערגעבען די בעשטימונגען פון דעם ניצעאישען קירכען־קאנגרעס, האט יוסטיניאן געפונען פאר בעסער צו דריקען דער יודישער בעפעלקערונג און אנצוגרייפען איינעם פון איהרע שטארקסטע געפיהלען.

ביי אנאנדער פאל האט זיך יוסטיניאן ערלויבט נאך שטארקער אנצוגרייפען די רעליגיעזע געפיהלען פון דער יודישער בעפעלקערונג. עס איז פארגעקומען, אז די מיטגלידער פון א יודישער קהלה זענען זיך צונאנדערגעגאנגען אין די מיינונגען וועגען דעם, צי די פרשיות פון דער תורה און די קאפיטלעך פון דער הפטורה דארפען געלייענט ווערן בעת'ן דאווענען גאר אין ארגינאל (העבראיש) אליין, אדער מ'דארף זיי גלייך איבערזעצען אין דער לאנדשפראך, כדי די עמי הארצים און פרויען זאלען זיי אויך פערשטעהן. די געזעצלעהרער און דער מעהר ארטאדאקסישער טייל פון די מתפללים איז, נאטירליך, געווען געגען דער איינפיהרונג פון גריכיש — די שפראך פון די יודישע פייניגער און דער קריסטליכער קירך — אין דעם יודישען גאטעס־דיענסט, און דער שטרייט איז ענדליך דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז יוסטיניאן אליין האט זיך געמוזט אריינמישען אין דער זאך. ער האט דאן בעפויהלען, אז די יודען מוזען זיך בעת'ן גאטעסדיענסט בענוצען מיט גריכישע (אדער לאטיינישע — אין די איטאליענישע פראווינצען) איבערזעצונגען פון דער ביבעל, און האט זיי דערביי רעקאמאנדירט די קריסטליך־צונעפוצטע סעפטואגינטא. יוסטיניאן האט דאן אויך פערבאטען די אגדי'שע דרשות, וואס פלעגען געהאלטען ווערן יעדען שבת אין די שוהלען און בתי מדרשים, און אויף אזא אופן האט ער געגלויבט

צו פערבייטען די טראדיציאנעלע יודישע אויפפאסונג פון די הייליגע שריפטען מיט די אויסטייטשונגען פון דער ביבעל אינ'ם זין פון קריס־טענטום (553).

די זארגען פון דעם ביזאנטינישען הויף פאר'ן גליק פון דער יודי־שער נשמה האבען זיך אויסגעדריקט נאך אין א גאנצער רייהע פערבאטען און בעפעהלען. די יודען האבען אין זייערע שוהלען נישט געטארט אויסשרייען אין דער הויך דעם אויסרוף: ד' אלהינו, ד' אחד (גאט, אונזער גאט, איז איינציג), ווייל דאס איז א שארפער פראטעסט געגען דער אנגענומענער דריי־איינינקייט פון קריסטענטום; זיי איז פערבאטען גע־ווען אויסצורעדען דעם פערז „קדוש, קדוש, קדוש ד' צבאות" (הייליג, הייליג, הייליג איז דער האר צבאות), ווייל דאס איז אויך פון דער קריסטליכער זייט אויסגעטייטשט געווארען, ווי א רמז אויף דער דריי־איינינקייט, און דער יודישער בעל־תפילה פלעגט דערצו צוגעבען נאך א זאץ געגען דער דרייהייט; און ענדליך האבען די רוימישע בעאמטע אין די יודישע שוהלען אכטונג געגעבען, אז קיינער זאל נישט וואגען צו לייענען עפענטליך די קאפיטלעך פון ישעיהו, וואו די פערשטויסענע יהודה'אישע הויפטשטאדט (ציון) ווערט פונ'ם נביא געטרייסט און גע־צערטעלט מיט ליכטיגע האפנונגען אויף דער צוקונפט.

וועגען פאקטען פון צווינגען יודען צום שמד אין יוסטיניאנ'ס צייטען זענען צו אונז קיין קוועלען נישט דערגאנגען. עס איז בעקאנט בלויז, אז ווען דער ביזאנטינישער קריעגס־העלד וועליזאריא האט זיך אוועקגעלאזען אין אפריקא געגען די וואנדאלען און איינגענומען די שטאדט באריאן (אין מוריטאניע־מאראקא), האט ער איבער געוואלט אויסגעשמד'ט די דארטיגע יודישע קהלה און די שוהל פערוואנדעלט אין א קירך.

געענדיגט האט זיך די רייהע פון יוסטיניאנ'ס אכזריות'ען מיט א בלוטיגען צוזאמענשטויס. דאס איז פארגעקומען אין קסריה, בעת א פארשטעלונג אין צירק, וואו די קריסטען האבען זיך ווידער פערטשע־פעט מיט די שומרונים; דא האט ביי די שומרונים געפלאצט די גע־דולד, און זיי האבען זיך מיט א פערביטערט־ווילדען צארן ארויפגעווארר־פען אויף זייערע פייניגער און בעליידיגער. צו זיי איז באלד צוגעשטאנען אויך די יודישע יוגענד, און ווען דער קייזערליכער פראקאנסול סטע־פאנוס איז געקומען צולויפען מיט סאלדאטען אויפן פלאץ פון דעם צוזא־מענשטויס, האבען די צובונטעוועטע איהם געצוואונגען פריהער צו

אנטלויפען, און דערנאך — אויסגעפונען זיין בעהעלטעניש (פאליציי־הויז, פרעטאריום) און איהם דארטען געטויט (556). די פרוי פון דערהרגעט'ען איז גלייך אוועקגעלאפען קיין קאנסטאנטינאפאל און איבער געגעבען דעם גאנצען אינצידענט; דאן האט יוסטיניאן בעפוילען דעם פראקוראטאר פון גאנצען מזרח, אמאנציוסען, וועלכער האט געהאט זיין רעזידענץ אין אנטיוכיא, ער זאל זיך נוקם זיין אן די מורדים. און דער בעפעהל איז אויסגעפיהרט געווארען מיט דער געוועהנליכער אכזריות פון יענע צייטען: די אנפיהרער זענען געקעפט און אויפגעהאנגען געווארען און די איבריגע האט מען אבגעהאקט די הענד.

מעהר בעדייטענד און מיט מעהר קרבנות איז געווען דער אויפשטאנד פון די יודען אין אנטיוכיא אין די צייטען פון דעם טראנרויבער פאקוס (602—610). דער דאזיגער קעניגליכער מערדער האט די יודען איבערגעגעבען אינגאנצען אין די הענד פון די גיפטיגע גלחים, וואס האבען נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און צו דערצערנען; ווי ס'ווייזט אוים, איז שוין אבער דעמאלט די מאס איבערפולט געווען, און די יודען פון אנטיוכיא האבען פון פערצווייפלונג געפועל'ט ביי זיך, זיך איינמאל פאר אלע מאל נוקם צו זיין אן די אכזריות'דיגע שונאים. זיי זענען דאן בעפאלען די קריסטען פון שטאדט און אנגעמאכט צווישען זיי א חורבן: הונדערטער האבען זיי דערשטאכען און פערברענט, און דעם גיפטיגען פאטריארך אנאסטאזיוס האבען זיי דערהרג'עט און זיין קערפער ארומגעשלעפט איבער די גאסען. זייער צארן בכלל האט אזא פחד ארויפגעווארפען אויף די ארומיגע שטעדט, אז פאקוס האט זיך געזעהן געצוואונגען ארויסצושיקען געגען די מורדים א גרויסע מחנה סאלדאטען. ערשט דעמאלט זענען די נקמה-צורייצטע יודען בעזיעגט געווארען און די קריעגספיהרער האבען איבער זיי אויסגעאיבט די שרעקליכסטע שטראפען (604).

אין א קורצער צייט ארום האבען די יודען ווידער געפונען א געלעגענהייט זיך נוקם צו זיין אן זייערע פייניגער. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: כאזרו II דער קעניג פון פערסיען איז געווען א איידים פון דעם ביזאנטינישען קייזער מאוריציוס, ביי וועלכען פאקוס האט אוועקגערויבט דעם טראן; און אט האט זיך דער פערסישער קעניג אריינגעריסען מיט א מורא'דיגען חיל אין די גרענעצען פון דער ביזאנטינישער מלוכה און פערנומען גאנץ קליין

אזיען און סיריען. אונטער דער צייט איז הערַאקליוס געוועהלט געוואָרען פאַר אַ קיסר אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און ער האָט אויפגעפאָדערט די פערסיאַנער צו פערלאָזען דאָס ביזאַנטינישע לאַנד; די לעצטע האָבען איהם אָבער נישט געפאָלגט, און אַ גרויסע פערסישע מחנה, אונטער דער אָנפיהרונג פון שאַרבאַרזאָ, האָט זיך אַראָבגעלאָזען פון די לבנון-בערג, כדי אָבצורייסען פּאַלעסטינאַ פון דער ביזאַנטינישער אימפעריע. צו דער ערשיינונג האָבען די יודען נישט געקענט בלייבען גלייכגילטיג: די כפּלות פון דעם ביזאַנטינישען חיל האָבען פונאַנדערגערייצט זייער פאַנטאזיע, און אין זיי האָט ערוואַכט די האָפנונג, זיך ענדליך נוקם צו זיין אָן די בלוטיגע רוימער פאַר די אַלע הונדערטער יאָהרען פון נגישות, גזירות און פּיין. די קריגערישע שטימונג האָט באַלד אַרומגעכאַפּט גאַנץ פּאַלעסטינאַ, און ווי אין די אַלטע צייטען, האָט אויך איצט טבריה געדיענט פאַר דעם הויפּט-צענטר פון אויפשטאַנד; דאָ האָט זיך געפונען איינער מיט'ן נאָמען בנימין, וואָס האָט בעזעסען אַ אונגעהויערע עשירות, און ער האָט עס פערווענדעט, אויסצוהאַלטען דעם יודישען חיל און איהם צו בעזאָרגען מיט אַלעם נויטיגען; דערביי זענען אַלע יודען אויפגעפאָדערט געוואָרען, זיך צו שטעלען אין די רייהען פון דער פערסישער אַרמעע און צו קעמפפען מיט איהר צוזאַמען געגען דעם געמיינזאַמען שונא — די ביזאַנטינער. אויף אַזאַ אופן איז שאַרבאַרזאָ'ס מחנה געוואַקסען פון טאָג צו טאָג, און ווען ער האָט אָנגעהויבען מאַרשירען מיט איהר אויף דעם וועג קיין ירושלים, וועלכע ער האָט געוואָלט גלייך אָבנעהמען פון די קריסטען, זענען צוגעשטאַנען צו איהר אויך די יודען פון דרום-פּאַלעסטינאַ. מיט אַזאַ אונגעהויערער מחנה איז שאַרבאַרזאָ'ן נישט שווער אָנגעקומען איינצונעהמען די שטאָדט, און ווי די קריסטליכע קוועלען פון יענער צייט ווילען האָבען, זענען דאַן דורך די זיעגער אויסגעקוילעט געוואָרען אין ירושלים ביז נייַנציג טויזענד קריסטען. די זעלביגע קוועלען גיבען אָן פאַר אַ פאַקט אויך דאָס, אַז די יודען, זייענדיג פערשכור'ט פון דער דורשט נאָך נקמה, האָבען אָבגעקויפט ביי די פערסיאַנער די קריסטליכע געפאַנגענע, אום צו קענען אויסאיבען איבער זיי אכזריות'דיגע שטראָפען. נאַטירליך, זענען די אַלע ידיעות אין אַ גרויסער מאָס איבערטריבען, האָטש עס לאָזט זיך גלויבען, אַז דער צאָרן פון פאָלק, וואָס האָט זיך געזאַמעלט אין דעם משך פון הונדערטער יאָהרען, האָט דאָס מאָל אויסגעבראָכען מיט

א אונגעוועהנליכער קראפט, און אריינקומענדיג ווי זיעגער אין זייער הייליגער הויפטשטאדט, וואו זיי איז ביז אהער פערבאטען געוועזען אפילו א פוס אוועקצושטעלן, — האבען זיי די בעזיעגטע געגעבען צו פיהלען דעם שטורם פון פערשכור׳טער נקמה. די יודישע מחנות האבען זיך מיט א בעזונדער פערביטערטקייט ארויפגעווארפען אויף די קריסטליכע הייליגע און הייליגטימער; זיי האבען צושמעטערט אלע קירכען און מאנאסטירען פון ירושלים מיט איהר אומגעגענד און דערביי געטויט און געפייניגט די גלחים און נזירים. איינע פון די דאזיגע מחנות, וואס האט געצעהלט ביז צוואנציג טויזענד יודען (פון טבריה, דמשק, די אינזעל ציפערן א. א.) האט זיך אוועקגעלאזען צו דער שטאדט צור, וואו זי האט זיך געוואלט פעראייניגען מיט דעם דארטיגען יודישען גארניזאן און בעפאלען די קריסטען פון שטאדט אין דער ערשטער נאכט פון זייער פסח; דאס האט זיך אבער די יודען נישט איינגעגעבען איבער דעם, וואס די קריסטען האבען זיך דערוואוסט פון דער אונטערנעהמונג און גענומען געפאנגען אלע יודען פון שטאדט. אבריימענדיג אויף אזא אופן די שטאדטיגע יודען פון דער אנגעקומענער מחנה, האבען זיי געדראהעט דער לעצטער אויסצוהרגענען זייערע געפאנגענע יודען, און ווען די בעלאגערער האבען אנגעהויבען חרוב צו מאכען די קירכען פון דער אומגעגענד, האבען די קריסטען פון שטאדט ווירקליך געענטפערט אויף דעם מיט טויזענדער אראבגעווארפענע יודישע קעפ. ביי די אנגעקומענע איז דאן געפאלען דער מוט און זיי האבען פערלאזען די שטאדט מיט בעדייטענדע אבידות.

ארום פיערצעהן יאהר האבען די יודען מיט די פערסיאנער געבעל-הבתי׳וועט אין פאלעסטינא. וועגען די בעציהונגען, וואס האבען זיך איינגעשטעלט אין דער ערשטער צייט צווישען די ביידע בעלי בתים, זענען צו אונז קיין ידיעות נישט דערגאנגען; בעקאנט איז נאר, אז יודען האבען זיך שטארק געפרעהט מיט דעם נצחון און געזעהן אין איהם א צייכען פון הימעל. די פלוצלונגע איבערקעהרעניש אין דער פאליטישער לאגע פון יודען אין פאלעסטינא האט געווירקט זאגאר אויף די קריסטען גופא, און פיעל פון זיי האבען זיך מגייר געוועזען. פון די לעצטע האבען זיך יודען בעזונדער גרוים געהאלטען מיט איינעם א פערגעטערטען און בערירהמטען קריסטליכען קדוש, וועלכער איז איבערגעגאנגען צום יודענטום נישט נאר פרייוויליג, נאר אויך מיט

א שטארקער בעגייסטערונג; דער דאזיגער הייליגער האט א סך יאהרען פערבראכט אינ'ם קלויסטער אויפן בארג סיני, פערזונקען אין תפילות און סגופים, און פלוצלונג האט זיך ביי איהם דערוועקט א צווייפעל אינ'ם אמת פון קריסטענטום. ווי ער אליין האט ערקלערט, האבען איהם א לענגערע צייט געפייניגט די נאכט-ערשיינונגען פון קריסטוס'ען מיט זיינע אפאסטאלען און תלמידים פון איין זייט, און משה'ן מיט די יודישע נביאים און חכמים — פון דער צווייטער; דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ער האט ענדליך פערלאזען דעם בארג, געוואנדערט לאנג דורכ'ן מדבר, און איז געקומען קיין טבריה צו די יודישע געזעצלעהרער. דא האט ער זיך מגייר געווען, חתונה געהאט מיט א יודישע פרוי, און איז געווארען איינער פון דיווארימסטע קעמפפער פאר די אמת'ען פון יודענטום.

ביי דעם אלעם איז די האפנונג, וואס יודען האבען געלעגט אויף די פערסישע זיגער, נישט ערפילט געווארען. די פערסיאנער האבען וואס ווייטער אלץ מעהר אנגעהויבען צו קוקען אויף זיך, ווי אויף די איינציגע בעלי בתים פון לאנד, און אויסער דעם, וואס זיי האבען יודען נישט אבגעגעבען די גרעסערע פונקטען פון פאלעסטינא, ווי עס איז געווען אבגעמאכט צווישען זיי, האבען זיי דער יודישער בעפעלקערונג שטארק געדריקט און בעלעסטיגט מיט שווערע שטייערן. דאס האט ארויסגערופען צווישען יודען א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט די פערסישע קאמפפס-ברידער, און די דאזיגע אונצופריעדענהייט האט זיך נאך שטארקער פונאנדערגעקאכט נאכדעם, ווי דער פערסישער פיהרער פון פאלעסטינא האט א גרויסע צאהל אנגעזעהענע יודען פערשיקט קיין פערסיען. עס האבען זיך אנגעהויבען הערן שארפע ווערטער געגען די נייע מושלים, וואס יודען אליין האבען זיי אריינגעבראכט אין לאנד, און אט די יודישע ענטטוישונג האט דער ביזאנטינישער קייזער פערשטאנען אויסצוניצען. דער לעצטער, הערא קליוס, האט זיך אונטער דער צייט בעפרייט פון אלע שטערונגען, וואס זענען איהם געשטאנען אין וועג (די אווארען), און האט אנגעהויבען זיך גרייטען צו א שארפען ארויסטריט געגען די פערסיאנער, אום אבצונעהמען פון זיי די פערהאפטע ביזאנטינישע פראווינץ; ער האט אבער פערשטאנען, אז די יודען קענען איהם דא שטארק בעהילפיג זיין, און איז געקומען אין א נאהנטער בעציהונג מיט די „אונצופריעדענע" אין פאלעסטינא. דער פארשטעהער פון די לעצטע איז, װאהרשיינליך,

געוועזען דער אויבען דערמאנטער בנימין פון טבריה, און מיט איהם האט הערקליוס געשלאסען א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען די יודען איז געזיכערט געווארען א פאלשטענדיגע אמניסטיע, אויסער פערשיעדענע קלענערע הנחות (627). דערווייל זענען א סך זייטיגע בעדינגונגען אויך זעהר גינסטיג געווארען פאר דעם ביזאנטינישען קייזער, און די ענדע איז געוועזען, אז ער האט געצוואונגען די פערזיאנער, צו פערלאזען פאלעסטינא, און דאס הייליגע לאנד איז ווידער ארונטערגעפאלען אונטערן קריסטליכען קרייץ. אויף זיין מארשרוט קיין ירושלים, האט הערקליוס זיך אבגעשטעלט אין טבריה, וואו דער רייכער בנימין האט איהם מיט זיין מחנה זעהר גאסט-פריינדליך אויפגענומען, און ווען דער קייזער האט אין א אפענהערציגען שמועס געפרעגט דעם יודישען אריסטאקראט, פארוואס ער האט ארויסגעוויזען אזא פערביטערטע שנאה צו די קריסטען, — האט בנימין איהם קורץ געענטפערט: „ווייל זיי זענען שונאים פון מיין גלויבען".

אין ירושלים האבען הערקליוס'ען בעגעגענט די נזירים און גייסטליכע פון שטאדט, מיט'ן פאטריארך מאדעסטוס בראש, און זייער ערשטע בקשה איז געוועזען, אז ער זאל אויסראטען אלע יודען פון פאלעסטינא אלס נקמה פאר זייערע מעשים בנוגע צו די בעזיגטע קריסטען. דער קייזער האט זיך דאן פעררופען אויף דער הבטחה, וואס ער האט יודען געגעבען, זיי נישט צו בעשטראפען פאר זייערע ארויסטרעטונגען; נאר ווען די הייליגע האבען איהם ערקלערט, אז הרג'ענען יודען איז זעהר א אנגענומענע עובדא ביי גאט און אז זיי וועלען בעשטימען א בעזונדער תענית פון א גאנצע וואך, כדי אויסצוקויפען זיין זינד (פון ברעכען די הבטחה), — איז דער פרומער הערקליוס מרוצה געווארען ממלא צו זיין זייער בקשה. דאן איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, צו פאנגען יודען אין די גאסען, ווי חיות אין פעלד, און זיי צו טויטען אהן א שום דין און משפט. ביי דער געלעגענהייט האט הערקליוס בעניייט אויך דעם אלטען עדיקט פון האדריאנ'ס און קאנסטאנטינ'ס צייטען, לויט וועלכען די יודען איז פערבאטען געווארען מיט א פוס ארויפצוטרעטען אויף דער ערד פון זייער אמאליגער הויפטשטאדט—די שטאדט פון דעם הייליגען קבר. אזוי האבען די פאלעסטינישע יודען איצט ווידער אבגעצאהלט פאר דער קורצער צייט פון זייערע ליכטיגע האפנונגען — דער קרייץ האט טריאומפירט! הערקליוס אליין האט, איבריגענס, נאך דערלעבט צו זעהן,

ווי די הייליגע שטאדט מיט גאנץ פאלעסטינא, סיריען און מצרים זענען אויף אייביג אפגעריסען געווארען פון ביזאנטיען, ווי פון דער קריסטליכער הערשאפט בכלל, און זענען ארונטערגעפאלען אונטער דער ממשלה פון די קאליפען, די נאכפאלגער פון דעם נביא פון מעקקא. די ביזהעריגע פערפאלגער מיט'ן קרייץ אין דער האנד, האבען איצט אליין אנגעהויבען שפירען דעם טעם פון רעליגיעזער פערפאלגונג, כאטש די האלבע לבנה איז אין איהרע רדיפות קיינמאל נישט דערגאנגען ביז די אכזריות'ען פון קרייץ.

דערוויל אבער איז נאך דער קרייץ אלמעכטיג געווען און די יודען פון גאנץ אייראפא האבען זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. „צוזייט און צושפרייט אין דער גאנצער וועלט, — זאגט איין בעריהמטער בעאבאכטער פון יענער צייט — זענען די יודען אונטערגעווארפען דעם רוימישען יאך, און לעבען דאך לויט זייערע אייגענע געזעצען". פון דער כאראקטעריסטיק איז אמת נאר דער סוף: דעם רוימישען יאך זענען יודען נישט אונטערגעווארפען געווען, ווייל רוים אליין איז שוין דעמאלט געווען אונטערגעווארפען און פערשקלאפט פון די בארבארישע שטאמען (וועסט־גאטען, אסט־גאטען, געפידען, הערולען און לאנגאבארדען), וואס האבען איהר די קרוין פון קאפ אראבגעריסען און מיט די פיס געטרעטען. יודען האבען, אמת, פון דער איבערקעהרעניש קיין סך נישט פערדיענט; א נקמה אן רוים האבען זיי אבער דערלעבט. די דאזיגע אלמעכטיגע אימפעריע איז צופאלען געווארען, אויף איהרע חורבות זענען ענטשטאנען נייע פעלקער מיט נייע מלוכות, און ווי אויף ירושלים אמאל, האט מען איצט אויף רוים אויך געקלאגט: „די הארינטע פון פעלקער, די פירשטין פון לענדער איז א בעטלערין געווארען". *)

צו אונז זענען ניט דערגאנגען קיין קלארע ידיעות וועגען דער

*) ביי דער פערוויסטונג פון רוים דורך די וואנדאלען פון צפון אפריקא, האט דער פיהרער פון די לעצטע, גיזעריך, אוועקגעפיהרט מיט זיך קיין אפריקא די הייליגע כלים פון בית המקדש, וואס טיטוס האט געבראכט קיין רוים. מיט 80 יאהר שפעטער זענען די דאזיגע כלים דורך דעם ביזאנטינישען קייזער יוסטיניאן געבראכט געווארען קיין קאנסטאנטינאפאל און פון דארטען האט מען זיי איבערגעפיהרט קיין ירושלים.

ראליע, וואס יודען האבען געשפיעלט אין דעם פראצעס פון רוים'ס אונטערגאנג; זיכער איז אבער, אז יודישע קאלאניעס האבען זיך שוין דאן געפונען אין דעם גאנצען שטח פון דער אימפעריע. מילאן, גענוא, נעאפאל, סיציליען, מעסינא, אגרעגענטיא און אלע אנדערע שטערט פון אויבער- און אונטער-איטאליען האבען געהאט בעדייטענדע יודישע ישובים נאך פון די אלטסטע צייטען אן, און פון דארטין האבען זיך די יודען פערקליבען אויך אין די ווייטע מערב-פראווינצען פון דער אימפעריע — גאליען, גערמאניען און שפאניען.

אין א בעזונדער לאגע האבען זיך געפינען די יודען אין איטאליען נאכדעם, ווי עס איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון דעם אסט-גאטישען קעניג טעאדאריך (498). דער דאזיגער הערשער, וואס האט אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, איז פון דער קריסטליכער קירך דאך פערהאסט געוועזען, ווייל ער האט אנגעהערט צו די אריאנער (די וואס האלטען, אז גאט דער זוהן איז נאר עהנליך צו גאט דעם פאטער, אבער נישט גלייך צו איהם), און כדי איהם צו דערצערנען האבען די קאטוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט צו רודפ'ען יודען געגען זיין ווילען. דער מלוכה-פערשטאנד האט טעאדאריכען אונטערגעזאגט, אז קוים לעבען די יודען לויט זייערע אייגענע געזעצען מוזען זיי שוין ממילא האבען אויך אייגענע ריכטער און אייגענע לעהרער, און אין דעם זין האט ער בעהאנדעלט אויך אנדערע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען; די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אבער נישט געוואלט אונטערגעבען די פעראָרדנונגען פון דעם אפיקורסי'שען הערשער, און גאנץ אפט איז געקומען צו בלוטיגע קאנפליקטען צווישען זיי און די פארשטעהער פון דער קייזערליכער מאכט, ביי וועלכע די לעצטע האבען זיך איינגעשטעלט פאר יודען און בעשטראפט זייערע בעליידיגער.

וואס עס געהערט צו טעאדאריכען אליין, האט ער אויך יודען נישט ליעב געהאט, און זיין אידעאל איז געוועזען, זיי ארונטערצוברענגען אונטער די פליעגעל פון דעם הייליגען גלויבען. ווענדענדיג זיך ביי א געוויסער געלעגענהייט צו דער יודישער קהלה אין מילאן, האט ער מיט היץ אויסגעשריגען: „וואס זוכסטו, א יודא, צייטליכע רוה, ווערהענד דו קענסט די איביגע נישט געפינען איבער דיין פערעקשנט'ער בלינדקייט ?" א צווייטער פאל איז פארגעקומען מיט די

יודען פון גענוא, וועלכע האבען געבעטען ביים קייזער א ערלויבניש צו פערשענערן זייער שוהל; „מיר גיעבען אייך די פערלאנגטע ערלויבניש, — האט טעאדאריך זיי געלאזען ענטפערן — אבער מיר פעראכטען דעם פערלאנג, וואס שטאמט פון אייער פעראירטקייט. פון דעסטוועגען, קענען מיר נישט בעפויהלען אין ענינים פון אמונה, און צווינגען וועמען ס'איז צו גלויבען געגען זיין געוויסען". די ערלויבניש איז, איבריגענס, ארויסגעגעבען געווארען בלויז אויף דעם איינציגען מאל, און בכלל איז דעמאלט יודען פערבאטען געוועזען, צו בויען נייע שוהלען און זיי צו פערשענערן.

כאראקטעריסטיש פאר דער שטימונג, וואס האט געהערשט דאן אין די קרייזען פון דער קירך בנוגע צו יודען, איז דער פירוש אויף תהלים, וואס איז פערבליעבען פון טעאדאריכ'ס נאהנטסטען יועץ און פריינד קאסיאדאר. דאס איז געוועזען א געפיהל פון פערביטערטען כעס צו די פערעקשנ'טע בעלי גאוה'ס, וואס ווילען נישט זעהען דעם ליכטיגען אמת. „הערט, איהר יהודה'ער, — שרייט אוים מיט צארן דער פילאזאפישער מפורש — פערנעהמט, איהר הארטבעשולדיגטע, וואס דער תהלים-זינגער אסף רעדט וועגען קריסטוס'עם געבורט! איהר פערשטעהט דאך נישט אפילו די ווערטער פון אייערע אייגענע נביאים! געהט צו די פאטער'ס פון דער קירך; זיי וועלען עפנען אייערע אויערן, און איהר וועט, מיט גאט'ס הילף, גערעטעוועט ווערן פון אייער איבעריגער טויבקייט". און גלייך נאך דעם מוסר השכל ווערן די „טויבע" יודען אנגערופען מיט אזעלכע נעמען, ווי „ווילדע איזלען", „שלאנגען און לייבען", „הינט" א. ג. א.

ביי דער גאנצער אנטיפאטיע צו יודען פון די טאן-געבענדע פערזאנען אין דעם אסטגאטישען איטאליען, האט זיך דא יודען פון דעסטוועגען בעדייטענד בעסער און רוהיגער געלעבט, ווי אין דעם ביזאנטינישען מזרח, און זייער לאגע איז פערבליבען נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאפט פון טעאדאריך'ס נאכפאלגער: זיין טאכטער אמאלאזונטא און איהר מאן טעאדאט. די יודען האבען זיך דעריבער אויך געפיהלט צוגעבונדען צו דער דינאסטיע, און ווען דער ביזאנטינישער חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בעריהמטען וועליזאריא, האט זיך אריינגעריסען אין איטאליען (536), האבען איהם די יודען געשטעלט א שטארקען ווידערשטאנד. דער דאזיגער העלדישער בעזיעגער פון די וואנדאלען, וועלכער האט שוין געהאט איינגענומען

גאנץ סיציליען און א גרויסען טהייל פון דרום-איטאליען, האט אין געטפאל געפונען פאר זיך א פערביטערטען מעכטיגען געגנער אין דער געשטאלט פון די יודישע איינוואוינער. זיי האבען געוואוסט, וואס זיי האבען צו ערווארטען פון דער ביזאנטינישער הערשאפט, און ווערהרענד די גריכישע בעפעלקערונג פון שטאדט, האט זיך גלייך געוואלט אונטערגעבען, האבען די יודען מיט א אונגעוועהנליכער העלדישקייט געקעמפפט געגען די ביזאנטינער און זיי אפגעהאלטען א לאנגע צייט הינטער די טויערן פון שטאדט. עס האט שוין זאגאר געהאלטען דערביי, אז וועליזאריא זאל אינגאנצען אויפגעבען די בעלאגערונג, און נאר דורך א שווינדעל האט זיך איהם איינגעגעבען אבצונארען די יודישע קעמפפער, וועלכע האבען אין שטאדט נופא נאך אויך נישט אוועקגעלעגט דאס געוועהר פון האנד און נישט אויפגעהערט צו ווארפען טויט און פייער אין די רייהען פון דער ביזאנטינישער מחנה. נאך דעם אויסגאנג פון דער מלחמה, זענען די לעבען-געבליבענע יודען זיך צולאפען אין פערשידענע ערטער, און די היסטארישע קוועלען פון יענער צייט וויסען גארנישט צו דערצעהלען וועגען דעם גורל פון די ראזינגע העלדען.

אזוי האט זיך געענדיגט די ממשלה פון די אסטגאטען אין איטאליען. וועליזאריא האט נאך א לענגערע צייט געמוזט קעמפפען מיט זיי; ענדליך האט ער זיי אבער אינגאנצען בעזיעגט, און איטאליען איז געווארען א ביזאנטינישע פראווינץ, וואס האט זיך געפונען אונטער דער השגחה פון א עקזארך אין ראוועננא (554). פאר יודען איז אט די ענדערונג געווען א שווערער קלאפ: זיי זענען ארונטערגעפאלען אונטער די בעריהמטע געזעצען פון יוסטיניאנ׳ס קארעקס און האבען געמוזט אויסשטעהן אלערליי בעגרענצונגען און ערניעדריגונגען.

די הערשאפט פון די ביזאנטינער אין איטאליען האט זיך אבער אויך נישט לאנג געהאלטען. מיט פיערצעהן יאהר שפעטער האבען זיך די ריזען-שטארקע לאנגאבארדען אריינגעריסען אין לאנד, און יוסטיניאנ׳ס יורש האט זיי געמוזט אבטרעטען גאנץ צפון-איטאליען. די מושלים פון דעם שטאם, וועלכע זענען געווען האלב געצענדיענעדיש האלב אריאניש, האבען זיך צו יודען בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט, און אין דער גאנצער לאנגאבארדישער געזעצזאמלונג געפינט מען נישט קיין איינציגען געזעץ געגען יודען. אט די גוטע בעציהונג צו יודען האט זיך נישט געענדערט אפילו אויך שוין נאכדעם, ווי די

לאנגאבארדען זענען איבערגעגאנגען צום קאטוליציזם. דאס איז געוועזען דערפאר, וואס די ערשטע פיהרער פון דער קירך אין יענער צייט, די פויפסטען, זענען גראד געוועזען מענשען מיט סבלנות און יושר. גרעגאר דער ערשטער, דער פויפסט (590—604), וואס האט בעגרינדעט און בעפעסטיגט די אלוועלטליכע ממשלה פון קאטוליציזם, האט זיך געהאלטען ביי דעם פרינציפ, אז אזוי ווי די יודען טארען זיך נישט נעהמען אזעלכע רעכט, וואס זיי האבען נישט, אזוי טאר מען ביי זיי נישט אוועקנעהמען די רעכט, וואס זיי האבען שוין. גרעגאר האט אויך צוגערעדט יודען איבערצוגעהן צום קריסטענטום און האט זיי דערפאר צוגעזאגט פערשיעדענע זכיות און פריווילעגיעס; ער האט אבער געגען זיי קיינע געוואלט-מיטלען נישט אנגעווענדעט און האט אויפגערעדט די פראווינציעלע בישאפען פאר זייער שלעכטער בעציהונג צו יודען. דאס איינציגע, אויף וואס גרעגאר האט שטרענג מקפיד געוועזען, איז געוועזען דאס, אז יודען זאלען נישט האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען: אין דעם האט ער געזעהן א פערברעך געגען דעם קריסטליכען כלל, לויט וועלכען א „נישט-גלויביגער" טאר קיין מאכט נישט האבען איבער א גלויביגען.

גאנץ אנדערש ווי אין ביצאנץ און איטאליען האבען אויסגעזעהן די יודישע ישובים אין די מערב-לענדער פון דעם אמאליגען רוים — פראנקרייך (גאליען) און שפאניען. דער שטראם פון די בארבארישע פעלקער, וואס האט פערפלייצט די דאזיגע לענדער, האט פונאנדערגעטרייסעלט אלע יסודות פון זייער געזעלשאפטליכען לעבען און איהם איינגאנצען צושרויפט. די רוימישע רעליגיעזע און וועלטליכע ארדנונגען זענען אזוי ווי אונטערגעגאנגען פון זיך אליין, און די ניי-ענטשטאנענע מלוכות מיט די געצענדיענערישע אדער האלב-קריסטליכע פעלקער האבען זיך אויסגעבילדעט גאנץ זעלבסטשטענדיג — אהן דער השגחה פון די רוימישע נשמה-פערזארגער. עס האט געמוזט א לאנגע צייט אריבערגעהן ביז דער קאטוליציזם האט בעקומען די אויבערהאנד אין מערב אייראפא, און אזוי לאנג האבען אויך די יודען, וואס האבען זיך אויפגעהאלטען אין די לענדער, נישט געוואוסט פון קיינע שטערונגען און רדיפות. די לעצטע הויבען זיך אן צוזאמען מיט'ן זיעג פון דער קירך — אהן דער געלייטערטער אמונה און אהן די הויכע בעגריפען פון דער היילינער ליעבע האבען אט די פעלקער פון קיין רעליגיעזער שנאה נישט געוואוסט. —

די איינוואנדערונג פון יודען אין די צוויי פּראָווינצען, רייכע פּראָווינצען פאלט אוים כמעט אין איין צייט מיט דער רוימישער רעפּובליק אָדער מיט דער הערשאפט פון די צעזאר׳ס. די יודישע סוחרים פון אלעקסאנדריע און קליין אזיע, וועלכע זענען צוליעב זייערע געשעפטען געקומען קיין איטאליען, ווי די יודישע קעמפּפער, וועלכע זענען פון וועספּאסיאנ׳ען און טיטוס׳ען אלס געפאנגענע פּערטריעבען געווארען אין די וויטע רוימישע מקומות, — דאס זענען געוועזען די ערשטע, וואס האבען, פריוויליג אָדער געצוואונגענערהייד, אויסגעטרעטען פאר די שפּעטערדיגע דורות דעם וועג צו די גאלישע און איבערישע פּראָווינצען. אנגעקומען ווי געשעפטסלייט אָדער ווי געפאנגענע, מיט׳ן זעקעל אָדער אין שקלאפען-קלייד, זענען די יודען אין פראנקרייך און שפּאניען באלד אויסגעגלייכט געווארען אין זייערע רעכט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און די גערמאנישע פראנקען און בורגונדען, וואס האבען די ביידע לענדער איינגענומען, האבען געררעכענט די יודען פאר רוימער. אין דער פון קעניג כלאָדוויג געגרינדעטער פראנקישער מלוכה (צו דער ענדע פון V-טען יאהרהונדערט) האבען יודען אויסגעמאכט א בעדייטענדען טייל פון דער אלגעמיינער בעפעלקערונג; יודען האבען געוואוינט אין אָבערנע, קארקאסאָנע, אָרלעאנס ביז הויך אין צפון — אין פאריז און בעלגיען. בעזונדער רייך איז געוועזען דער יודישער ישוב אין דער אלט-גריכישער האפענשטאָדט מארסעל, וואס האט אויך געהייסען „העברעאישע שטאָדט", אין ארלס, וואו זיי האבען ביז׳ן זעקסטען יאהרהונדערט זיך בענוצט מיט דער גריכישער שפּראך, און אין דער אומגעגענד פון גארבאָנא, וואו א געוויסער בארג האט זאגאר געטראָגען א יודישען נאָמען (מאָנס יודאיקוס).

אין די לענדער האבען יודען א סך יאהרען געלעבט רוהיג און צופריעדען, זיך בעשעפטיגענדיג מיט ערד-ארבייט, האנדעל און מעדיצין. די גאלישע יודען פלעגען טראָגען צוזאמען מיט א ביבלישען אויך א אלגעמיינעם נאָמען (ארטענטאריוס, גאָזאלאס, פּריסקוס, סירעריוס) און בכלל האבען זיי זעהר גוט געלעבט מיט דער ארומיגער בעפעלקערונג. עס פלעגען פּאָרקומען זאגאר חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און די קריסטליכע גייסטליכע פלעגען בעטען יודען צו זיך אָדער זיך בעטייליגען אין יודישע שמחות און מאלצייטען. דאס דאזיגע צוזאמענלעבען צווישען יודען און קריסטען איז נישט געשטערט געווארען

מיט קיין זאך אפילו נאכדעם, ווי כלאדוויג איז אריינגעטרעטען אין דער קאטוילישער קירך — די לעצטע איז איהם זעהר דאנקבאר געוועזען פאר זיין שריט (זי האט איהם געגעבען דעם טיטול: „ערשטער זוהן פון דער קאטוילישער קירך") און האט פון איהם קיין איבריגע שטרענג־קייטען בכלל נישט געפאדערט. אין דעם משך פון דער צייט האט אפילו איין קירכען־פערזאמלונג געפרובט איבעררייסען די דאזיגע פריינדליכע בעציהונג צווישען יודען און קריסטען; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען. דארט האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם, וואס קריסטליכע גייסטליכע געהען צו יודען עסען, און דער קאנגרעס (וואן, 465) האט ארויסגעטראגען א רעזאלוציע, אז דאס איז די גייסטליכע פערבאטען, „דען וועהרענד די קריסטען געניעסען ביי יודען אלע שפייזען, זאגען זיך די לעצטע (די יודען) אב פון א סך קריסטליכע שפייזען, און עס זעהט אוים, אזוי ווי די קריסטליכע גייסטליכע וואלטען געשטאנען נידעריגער פון די יודען", א ענליכע החלטה איז אנגענומען געווארען אין אגד אין יאהר 506, און נאכדעם האבען די זיילען פון דער קירך נאך אלץ נישט אויפגעהערט צו מוסר'ן דעם עולם פאר דער צו־נאהענטער חבר'שאפט מיט יודען.

די ערשטע יודענפיינדליכע שטימונג נישט מצד דעם קירך, נאר אויך מצד דער מלוכה האט זיך ארויסגעוויזען אין בורגונדיען (דער מזרח־טייל פון דער גאלישער מלוכה) נאכדעם, ווי דער קעניג סיגיזמונד האט אנגענומען דעם קאטוילישען גלויבען (516). דער דאזיגער קעניג האט דער ערשטער אוועקגעשטעלט א שייד־וואנט צווישען יודען און קריסטען, און לויט זיין בעשטעטיגונג איז פערבאטען געווארען נישט בלויז גייסטליכע, נאר אפילו אויך געוועהנליכע קריסטען צו עסען ביי יודען (517). פון בורגונדיען האט זיך די שנאה צו יודען פער־שפרייט אויך אין די איבריגע פראנקישע פראווינצען, און אין די קירכען־בעשטימונגען פון די יאהרען 538 און 545 רעדט זיך שוין וועגען דעם, אז יודען זאלען זיך נישט ווייזען אין די גאסען וועה־רענד דעם קריסטליכען פסח, „וויל זייער ערשיינען איז א מין בעליידיגונג פאר'ן קריסטענטום". אין די זעלביגע בעשטימונגען ווערן אויך שטרענג (אונטער דער שטראף פון חרם) פערבאטען געמישטע חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און קוים האט א קריסטליכער קנעכט פון א יודען אנגענומען דאס יודענטום, האט איהם דאס געזעץ, לויט דער החלטה פון די קאנגרעסען, נישט אנערקענט פאר קיין פרייען אפילו אין דעם

פאל, ווען דער יודישער בעל הבית האָט איהם בעפרייט, „ווייל ס'איז נישט קיין יושר צו לאָזען פריי אַזוינעם, וואָס שטאַמענדיג פון קריסטליכע עלטערן, וויל ער דאָך לעבען לויט די יודישע מנהגים".

אַזוי איז די שנאה צו יודען וואָס ווייטער אַלץ טעהר אַריינגעדרונגען אין די ברייטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און מיט דער צייט האָבען אויך דאָ זיך אָנגעהויבען ווייזען יענע געשטאַלטען פון פאַנאַטיש-ווילדע הייליגע, וואָס האָבען געוואָלט בעגליקען די נשמות פון די „פערעקשנ'טע" יודען איבער געוואלט, זיך נישט אָבשטעלענדיג דערביי אַפילו פאַר די שרעקליכסטע מיטלען. אַזא העלדישער קעמפפער פאַר'ן הייליגען גלויבען איז געווען דער בישאָף אַוויטוס פון קלערמאָן, וועלכער איז געווען פאַר די יודען פון פראַנקענלאַנד דאָס, וואָס דער בלוטיגער קיריל איז געווען אַמאָל פאַר די יודען פון אַלעקסאַנדריע.

דעם דאָזיגען בישאָף זענען די יודען פון זיין יעפּאַרכיע געווען, ווי אַ דאָרן אין די אויגען, און ער האָט יאָהרען-לאַנג געהאַלטען אין איין דרשה'נען פאַר זיי און אויפווייזען די גרויסקייט און שענקייט פון דעם קריסטליכען גלויבען. ווען ער האָט אָבער געזעהן, אַז די יודען בלייבען טויב צו זיינע דרשות און לאָזען זיך בשום אופן נישט „איבערציינגען" מיט גוטען, איז ער געפאַלען אויף אַן'אַנדער איבערצייגונגסמעטאָדע: ער האָט אָנגערייצט דעם קריסטליכען המון, און דער לעצטער איז בעפאַלען די יודישע שוהל און זי גלייך געמאַכט מיט דער ערד! און דערביי האָט זיך דער הייליגער נישט אָבגעשטעלט; ער האָט די יודען אַזוי לאַנג גערודפ'ט און געפּייניגט ביז ער האָט זיינם אויסגעפיהרט: איין יוד האָט זיך געשמד'ט. איז אָבער דער משומד פעראַכט און פעראַסט געוואָרען פון דער גאַנצער יודישער קהלה, און ווען ער האָט געפּרובט דורכגעהן די גאַס אין זיינע ווייסע שמד-קליידער, האָט איהם אַ יוד אָבגעגאָסען מיט שטינקענדיגען אייל; דאָס האָט שטאַרק אויפגעקאָכט דעם קריסטליכען המון, און ער האָט זיך, אונטער דער אָנפיהרונג פון הייליגען פּאַסטוך, אַרויפגעוואָרפען אויף די יודען און פיעל פון זיי אויסגעהרג'עט. דאַן האָבען די יודען ענדליך נאָכגעגעבען און פינף הונדערט פון זיי זענען מרוצה געוואָרען זיך אָבצושמד'ען, כדי נצול צו ווערן פון טויט (די טריי געבליבענע יודען זענען אַנטלאָפען קיין מאַרסעל, 579).

די ידיעה וועגען דעם גרויסען „נצחון" האָט זיך גלייך פער-

שפּרייט איבערן גאַנצען לאַנד, און דער יום־טוב פון בעגליקען מיט טבילה־וואַסער פינף הונדערט יודישע נשמות איז געפייערט געוואָרען מיט אַ אונגעוועהנליכער פרייד. פון די ווייטסטע שטעדט זענען גייסט־ליכע געקומען זיך בעטייליגען אין דער הייליגער שמחה, און דער בישאָף גרעגאָר פון טור האָט אויפגעפאָדערט דעם פרומען איטאַליע־נישען דיכטער וועננאַנטיוס פאָרטינאַטוס, ער זאָל בעזינגען די העלדישע עובדא פון דעם גרויסען אוויטוס.

אין די איבריגע פּראָווינצען פון דער פראַנקישער מלוכה זענען די אָנפאַלען אויף יודען נישט אַזוי העפטיג געוועזען; דאָרט האָט מען זיי אָבער אויך נישט אויפגעהערט צו דריקען און צו בעליידיגען. יודען איז פערבאָטען געוואָרען צו פערנעהמען דעם פּאָסטען פון ריכטער און שטייער־אָבדינגער, „כדי עס זאָל נישט אויסזעהען, אַז די קריסטליכע בעפעלקערונג איז זיי אונטערגעגעבען“; לויט די החלטות פון אַנ׳אַנדער קאָנגרעס זענען יודען פערפליכטעט געוואָרען אָבצוגעבען כבוד די גייסטליכע, און רעדענדיג מיט אַ גייסטליכען האָט זיך דער יוד נישט געטאָרט זעצען פריהער, איידער דער ערשטער האָט דאָס איהם ער־לויבט. עטליכע מלכים פון יענער צייט האָבען אפילו געפּרובט נאָכטאָן די מעשים פון דעם גרויסען אוויטוס; אַזוי האָט דער קעניג שילפּע־ריק געצוואונגען די יודען פון זיין מלוכה צום שמד; ער האָט דאָס אָבער נישט געטאָן פון גרויס פרומקייט, און האָט די נייע קריסטען נישט געשטערט צו לעבען לויט אַלע געזעצען פון יודענטום.

דער זעלביגער קעניג שילפּעריק האָט געהאַט ביי זיך אַלס יועץ און נאָהנטען פריינד אַ יודען מיט׳ן נאָמען פּריסקוס, וועלכער איז געוועזען זעהר געשעצט פאַר זיין עהרליכקייט און בילדונג. דער קעניג פלעגט זיך מיט דעם יודען אָפט בעראַטען וועגען וויכטיגע ענינים און האָט איהם בכלל אויך שטאַרק ליעב געהאַט; ער האָט זיך אָבער נישט געקענט שענקען דעם פאַקט, וואָס פּריסקוס איז אַ יוד, און נישט אויפגעהערט איהם איינצורעדען, ער זאָל זיך שמד׳ען. איינ־מאָל האָט דער בישאָף גרעגאָר פון טור זיך געטראָפען ביים קעניג מיט פּריסקוס׳ען און זיי האָבען צוזאַמען פערבראַכט; דערנאָך האָט דער קעניג, אין שפּאַס, אַרומגענומען פּריסקוס׳עס קאָפּ, איהם עטוואָס אַנגעבויגען, און זיך אָבגערופען צום בישאָף: „קום, גאָט׳ס דינער, לעג אַרויף דיינע הענד אויף איהם“. דערהערענדיג דאָס, האָט פּריסקוס מיט שרעק זיך אַ ריס געטאָן און בעפרייט דעם קאָפּ פון קעניג׳ס

העֶנד ; דאַן האָט דער קעניג אויסגערופען : „אָ , דו אונטרײַער שטאַם ,
וואָס גלויבט נישט אין גאָט׳ס זוהן !״ און ווען פּריסקוס האָט אויף דעם
געענטפערט : „גאָט האָט קיינמאָל נישט חתונה געהאַט און נישט גע-
קענט האָבען קיין זוהן . ער אַליין האָט געזאָגט דורך דעם נביא משה :
איך בין גאָט , און קיין אַנדערער אויסער מיר איז נישטאָ !״ — האָט
זיך ענטוויקעלט אַ הייסער וכוח צווישען איהם מיט׳ן בישאָף . דער לעצ-
טער האָט מיט אַ גאַנצער רייהע אויסטײַטשונגען פון דער תורה און די
נביאים געוואָלט דערווײַזען דעם אמת פון די קריסטליכע דאָגמען , און
דאַגעגען האָט זיך פּריסקוס געהאַלטען בײַ דעם פּשוט׳ען מענשליכען
פערשטאַנד . „עס קען נישט זיין , — האָט דער יוד געטענה׳ט — אַז גאָט
זאָל זיך פערוואַנדלען אין אַ מענשען , געבוירען אַ קינד פון אַ פרוי ,
לײַדען צרות און שטאַרבען . און צו וואָס האָט ער עס געזאָלט טאָן ?
צו וועלכען צוועק האָט ער זיך געזאָלט ערנידריגען און ווערן אַ בשר-
ודם ? האָט ער דען נישט געקענט אַראָבשיקען נײַע נביאים און אַפּאָס-
טאָלען , כדי אַרויפצופיהרען דעם מענשען אויפ׳ן וועג פון אמת ?״ בײַ
אַזאַ לאָגישער ניכטערקײַט מצד דעם יודישען עקשן האָבען נאַטירליך
די אלע מגיד׳ישע אַרגומענטען פון דעם הײליגען בישאָף קיין ווירקונג
נישט געקענט האָבען , און דער קעניג האָט איהם ענדליך אָבגעלאָזען ;
ער האָט אָבער דערבײַ נישט אויפגעהערט צו זוכען מיטלען גיגען דער
יודישער עקשנות , און זענענדיג , מיט עטליכע יאָהר שפּעטער , אין
פּאַריז , האָט ער דאָרט פיעל יודען אָבגעשמד׳ט איבער געוואַלט (581).
דאָ האָט זיך דער קעניג ווידער גענומען אויך צו דעם פערעקשנ׳טען
פּריסקוס און האָט איהם אײַנגעזעצט אין תפיסה ; דער הייסער יוד איז
דאַן אײַנגעגאַנגען אויף אַ קלײַנער פאַלשקײַט : ער האָט זיך אָבגעבעטען
בײַם קעניג אויף אַ געוויסער צײַט , כלומר׳שט אום בײַצעוואוינען די
חתונה פון זײַן זוהן אין מאַרסעל , וועלנדיג דערווײַל צוזאַמענגעהמען
זײַן פערמעגען און אויסוואַנדערן פון לאַנד . ער האָט דאָס אָבער נישט
דערלעבט : געהענדיג אײַנמאָל שבת אין שוהל , אײַנגעהילט אין טלית ,
איז איהם בעפאַלען אַ געוויסער יודישער משומד , מיט׳ן נאָמען פּאַ-
טיר , און אויפן אָרט דערשטאָכען . די דאָזיגע רציחה האָט אויפגע-
רודערט דער גאַנצער בעפעלקערונג פון שטאָדט , און פאַטיר׳ן האָט
מען געוואָלט אפילו אַרויסשלעפּען פון דער קירך , וואו ער האָט זיך
בעהאַלטען , נאָר דער קעניג , וועלכער איז געווען פאַטיר׳ס טויפ-
פאָטער , האָט איהם נישט געלאָזען בעשטראָפען און פערשיקט אין

דער שכני'שער בורגונדיע, וואָס האָט זיך אין יענער צײַט געפֿונען אונטער דער ממשלה פֿון קעניג גאָנטראַם. אויך דאָ אָבער האָט דעם רוצח זײַן גורל געפֿונען: די קרובים פֿון דערהרג'עטען האָבען איהם אָבגעזוכט און מיט זײַן טויט אָבגעוואַשט דאָס פֿערגאָסענע בלוט.

נאָך שילפעריק'ס טויט איז דאָס פֿראַנקישע לאַנד אַרונטערגעפֿאַלען אונטער דער ממשלה פֿון די בורגונדער, וואָס האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך אַ שטאַרקען רעליגיעזען פֿאַנאַטיזם און ממילא אויך אַ גיפֿטיגע שנאה צו יודען. די יודען אין דעם לאַנד זענען פֿאַר יענער צײַט, אַ דאַנק די שווערע אויסנאַהמס־געזעצען, פֿעראַכט און ערניעדריגט געוואָרען פֿון די העכערע, ווי פֿון די ברײַטע פֿאָלקסשיכטען, און די שמד־רדיפֿות געגען זיי זענען געוועזען אַזוי שטאַרק, אַז דער פּויפּסט גרעגאָר האָט געפֿונען פֿאַר נויטיג, אָבצוהאַלטען דעם שטראָם פֿונ'ם קירכליכען פֿאַנאַטיזם און צו מוסר'ן די קריסטליכע הײַליגע פֿאַר זײַערע אכזריות'דיגע מעשים (591). מיט עטליכע צעהנדליג יאָהר שפּעטער האָט דער פּאַריזער קירכען־קאָנגרעס אַרויסגעגעבען אַ רײַהע נײַע בעשיטונגען געגען יודען, און דער קעניג קלאָטאַר II האָט די בעגרענצונגען בעשטעטיגט (615). נאָך שרעקליכער איז געוועזען די בעציהונג צו יודען פֿון קלאָטאַר'ס זוהן, דאַגאָבערט. דער לעצטער האָט זיך געוואָלט בעזונדער אויספֿײַנען מיט זײַן רעליגיעזער התלהבות, און ווײַל טויזענדער יודען פֿון דער שכנ'ישער וועסט־גאָטישער מלוכה האָבען זיך געוואָלט ראַטעווען בײַ איהם אין לאַנד פֿון די דאָרטיגע אכזריות'דיגע רדיפֿות, האָט ער אָנגעווענדט געגען זיי די שרעקליכסטע מיטלען און ענדליך אויך בעפֿויהלען צו טויטען די אַלע יודען, וואָס וועלן זיך נישט שמד'ען אין דעם בעשטימטען טאָג (629). די דאָזיגע שרעקליכע רדיפֿות זענען פֿאָרגעקומען אין איין צײַט מיט די רדיפֿות געגען יודען אין ביזאַנטיען, און דאָס האָט געדיענט די היסטאָריקער אַלס יסוד פֿאַר דער לעגענדאַרישער השערה, אַז דער קייזער הערקליוס פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אָנגעבעטען דאַגאָבערטען, ער זאָל אויך, אַזוי ווי ער, פֿערטיליגען די יודען פֿון זײַן מלוכה, ווײַל די שטערנזעהער (אַסטראָלאָגען) האָבען איהם, הערקליוס'ען, נביאות געזאָגט, אַז ביזאַנטיען וועט חרוב ווערן דורך אַ „געמל'טען פֿאָלק". דאָס לעצטע איז, איבריגענס, מקוים געוואָרען, נאָר נישט אַזוי, ווי הערקליוס האָט זיך עס פֿאָרגעשטעלט: די געמל'טע אַראַבער האָבען זיך, אונטער

דער פאהן פון איסלאם, ווי א שטורם אריינגעריסען אין ביזאנטיען און זי חרוב געמאכט.

אויף וויפיעל דאגאבערט'ס בעפעהל איז דורכגעפיהרט געווארן — איז נישט בעשטימט. יעדענפאלס איז א פאקט, אז יודען זענען פערבליעבען אינ'ם פראנקענלאנד אויך נאך דאגאבערט'ס ממשלה, און נישט שפעטער, ווי אין יאהר 630, האט דער קירכען-קאנגרעס אין ר ה ײ מ ס ארויסגעגעבען נייע תקנות געגען דער צו שטארקער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען.

צום גליק פון די פראנקישע יודען איז די מעראווינגישע דינאסטיע וואס ווייטער אלץ שוואכער געווארען, און די פאקטישע הנהגה פון לאנד איז כמעט אינגאנצען איבערגעגאנגען צו די אזוי גערופענע מאיארדאמ'ס (פיהרער פון קעניגליכען הויף). די לעצטע, ווי מלוכה-פיהרער מיט א פראקטישען פערשטאנד, האבען פערשטאנען, אז די יודען מיט זייער ריהרעוודיגקייט און געשעפטליכע פעהיגקייטען קענען ווערען א בעדייטענדער שטאנד מיט גרויסע נוצען פאר'ן לאנד. זיי האבען זיך דעריבער בעצויגען צו יודען פיעל טאלעראנטער און געזעהן אבצושוואכען די ווירקונג פון די קירכליכע גזירות און תקנות.

אין ד ײ ט ש ל א נ ד, וואס האט צו יענער צייט עקסיסטירט אלס א טייל פון דער פראנקישער מלוכה, אונטערן נאמען א ו י ס ט ר א ז י ע, זענען די יודען אויך אבהענגיג געוועזען פון די מעראווינגישע מלכים. דא האבען יודען געלעבט נאך פון די צייטען פון דער רוימישער הערשאפט, און ווי אייניגע כראניקער ווילען האבען, זאלען די ערשטע יודען פון די רהיין-פראווינצען גאר אבשטאמען פון די לעגיאנען, וואס האבען זיך בעטייליגט אין חורבן פון בית המקדש. דאס זאלען האבען געוועזען אוראייניקלעך פון די שענע ציונ'ס טעכטער, וועלכע די קריעגערישע וואנגיאנען האבען מיטגעבראכט מיט זיך אלס געפאנגענע אויף די ברעגעס פון ר ה ײ ן און מ ײ ן, — אלס געפאנגענע און אלס לוסטפרויען. די פון יודישען און גערמאנישען בלוט געבוירענע קינדער זענען פון די מוטער'ס ערצויגען געווארען אינ'ם יודישען גלויבען, ווייל די פאטער'ס האבען זיך ווענ[illegible] זיי איבערהויפט ווייניג געקימערט, און אט די האלב-בלוטיגע יודען זאלען עס האבען געוועזען די ערשטע גרינדער פון די יודישע קהלות אין ווארמס און מיינץ. אלענפאלס איז בעקאנט, אז אין ק ע ל ן אויפן רהיין האט זיך געפונען א גוט איינגעארדענטע יודישע קהלה נאך מיט א צייט פריהער, איידער דאס קריסטענ-

פום איז נתעלה געוואָרען. די פיהרער און חשוב'ע מיטגליעדער פון דער קהלה (אונטער'ן טיטול-נאָמען היערעע'ר, ארכיסינאגאָגוס אָדער פאטרעס סינאַגאָגאָרום) האָבען פון די פאר-קריסטליכע קיסרים געהאַט פערשיעדענע פריווילעגיעס, וועלכע דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאָנסטאַנטין, האָט ביי זיי אָבגענומען. שפעטער, בעת דער הערשאפט פון די פראנקישע מלכים, האָט זיך יודען דאָ אויך פון דעסטוועגען לייכטער געלעבט, ווי אין די פראנקישע מערב-פראָווינצען, און אין דער געזעצגעבונג פון דעם לאנד פאר יענער גאנצער עפאָכע געפינט מען נישט קיין שום געזעץ געגען יודען.

א בעזונדער בעדייטענדע ראָליע אין דער יודישער, ווי אין דער אלגעמיינער געשיכטע, האָט געשפיעלט דער יודישער ישוב אין שפאַניען. נאָך יהודה און בבל האָט דאָס יודישע שפאַניען דעם שטארקסטען אנטייל גענומען אין דער אויסבילדונג פון יודענטום, און ווי אין יענע לענדער אזוי אויך דאָ, זענען מיט יעדען טריט ערד פערבונדען טייערע זכרונות פאר דער יודישער אומה.

די ערשטע איינוואַנדערונג פון יודען אויף דער שענער פירענעאישער האלב-אינזעל פערליערט זיך אין דער אוראַלטער פערגאַנגענהייט. דאָס זענען אָהן שום ספק געווען יודען, וואָס האָבען זיך דערשלאָגען אהער צוליעב געשעפט אָדער דורך אנדערע סבות, נאָך אין די צייטען פון דער רוימישער רעפובליק. אט דער קליינער יודישער קבוץ איז בעדייטענד פערגרעסערט געוואָרען מיט די קרבנות פון די אונגליקליכע מרידות אונטער וועספּאסיאַנען, טיטוס'ען און האַדריאַנען, ווען די רוימער האָבען, לויט א געווישער לעגענדע, אוועקגעפיהרט קיין שפאַניען ביז אַכציג טויזענד יודישע געפאַנגענע. אויף וויפיעל די יודען זענען געווען מאַסענהאַפט בעזעצט אין געווישע טיילען פון שפאַניען, בעווייזען די נעמען, מיט וועלכע די דאָזיגע טיילען זענען אָנגערופען געוואָרען אין די אלטע צייטען. די שטאָדט גראַנאַדאַ האָט זיך גערופען די „יודענשטאָדט”, ווייל זי איז געווען אינגאַנצען בעפעלקערט פון יודען; דעם זעלבינגען נאָמען האָט געטראָגען דאָס אוראַלטע, פון די פיניקיער אויפגעבויטע טאַרראַקאָנאַ; אין קאָרדאָוואַ האָט זיך פון אלטע דורות אָן געפונען א יודען-טויער און ביי סאַראַגאָסאַ — א פעסטונג, וועלכע האָט אין דער אראַבישער צייט געהייסען רוטאַ אל יאַהוד (יודישע פעסטונג).

די שפאַנישע יודען נופא האָבען זיך נישט בעגנוגענט מיט דעם

פאקט, וואס זייער קאלאניע האט דא גענאסען אלע בירגערליכע רעכט, נאך איידער די וועסטגאטען און די אלע איבריגע אנגעלאפענע פעלקער האבען א פוס אוועקגעשטעלט אויף דער שפאנישער ערד — זיי האבען דורכאוים געוואלט דערווייזען, אז זיי זענען בכלל די ערשטע איינוואוינער פון דעם לאנד און זענען דא פערווארפען געווארען נאך אין די צייטען פון בית ראשון . אפשר דערפאר טאקי האבען די שפאנישע יודען נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענצונגען אין דער גאנצער עפאכע פון רוימ'ס הערשאפט, און אפילו שפעטער, אין די צייטען פון קריסטענטום, איז זייער לאגע אויך געבליבען פעסט. די איבערער און דוימער, וועלכע זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום, האבען פריעדליך פערקעהרט מיט זייערע יודישע שכנים, און קיין אהנונג נישט געהאט פון דעת פערביטערטען קאמפף צווישען יודענטום און דער קירך .

די דאזיגע טאלעראנטע בעציהונג צו יודען מצד דער מלוכה און מצד דעם פאלק האט זיך נישט געענדערט אויך שפעטער, נאכדעם ווי די גערמאנישע פעלקער-שטאמען (זועווען, וואנדאלען און וועסטגאטען) האבען פערפלייצט דאס לאנד און געגרינדעט דא די זעלבסטשטענדיגע וועסטגאטישע מלוכה . די וועסטגאטען זענען צופעליג געווען אריאנער, וועלכע האבען זיך בעצויגען פיינדליך צו די קאטוילישע איינוואוינער פון לאנד ; די יודען דאגעגען האט זיך אונטער זייער ממשלה גאנץ פריי געלעבט, און זיי זענען געווען אין אלע הינזיכטען גלייכבערעכטיגט מיט דער הערשענדער בעפעלקערונג . פון דער גלייכבערעכטיגונג האבען גענאסען אויך די יודען אין דער פראווינץ נארבאנא און אין די אפריקאנישע קאלאניעס, וואס האבען אנגעהערט צו דער וועסטגאטישער מלוכה . זיי זענען דעריבער געווען איבערגעגעבען דער וועסטגאטישער דינאסטיע, און ווען די פראנקען מיט די בורגונדער האבען זיך געוואלט אריינרייסען אין לאנד דורך דעם גאלישען גרענעץ-פאס, צופוסענס פון די פירענעען, האבען די דארטיגע יודישע איינוואוינער ארויסגעשטעלט געגען זיי א בעוואפענטע קראפט, ארויסווייזענדיג דערביי אונגעוועהליכע העלדישקייטען און א שטארקען קריגערישען מוט .

אזוי האבען יודען אבגעלעבט אין שפאניען א גאנצע רייהע דורות און קיינער האט זייער מנוחה נישט געשטערט ; אט די יודישע מנוחה האט זיך אבער גלייך געענדיגט, ווי נאר דער קאטוליציזם האט איבערגענומען די ממשלה אין זיינע הענד, און דער ערשטער קאטוילישער

קעניג, רעקארעד, איז אויך געווען דער ערשטער, וואס האט געשאפען אין שפאניען א מחיצה צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג; רעקארעד אליין האט פארגעלעגט דעם סינאד א ריהע גזירות געגען יודען, און די פארשטעהער פון דער קירך האבען דעם פארשלאג, נאטירליך, אנגענומען. אויף אזא אופן איז יודען פערבאטען געווארען, זיך מתחתן צו זיין מיט קריסטען, צו בעזיצען קריסטליכע שקלאפען און צו פערנעהמען וועלכען ס'איז עפענטליכען פאסטען; דערביי איז אויך בעשלאסען געווארען, אז די קינדער פון געמישטע חתונות (צווישען יודען און קריסטען) מוזען ערצויגען ווערן אין דעם קריסטליכען גלויבען (589). די דאזיגע בעגרענצונגען, וואס האבען אוועקגעשטעלט די יודען אויף א ניעדריגערער מדרגה פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, האבען שטארק אנגעגריפען דעם שטאלץ פון די יודישע בירגער, און בעזונדער האט אויף די לעצטע שלעכט געווירקט דער פערבאט, נישט צו האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען. דאס איז געווען א גזירה, וואס האט געמוזט פיהרען צו א פאלשטענדיגען חורבן פון דעם יודישען פערמעגען, ווייל אין יענע צייטען האט קיין ווירטשאפט נישט געקענט אויסקומען אהן דער ביליגער ארבייטס-קראפט פון געקויפטע לייב-אייגענע; יודען האבען דעריבער אנגעווענדט פערשיעדענע השתדלות'ען מבטל צו זיין די דאזיגע גזירה, און האבען געפרובט פארלעגען דערפאר דעם קעניג א גרויסע סומע געלד.

רעקארעד האט זיך אבגעזאגט פונ'ם יודישען געלד און בעקומען דערפאר א שטארקען יישר כח פון פויפסט גרעגאר; זיין גרויסע אידעע איז אבער אויך נישט פערווירקליכט געווארען, און ווי ס'האט זיך דערנאך ארויסגעוויזען, האבען יודען גאנץ ווייניג געשפירט דעם יאך פון קעניג'ס גזירות. די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס לויט דער וועסטגאטישע קאנסטיטוציע איז די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד געלעגען אין די הענד פון די פעאדאלען (אדעל-לייט, פריצים), און די לעצטע האבען גראד גוט געלעבט מיט יודען. זיי האבען ערלויבט יודען צו קויפען שקלאפען און האבען בכלל זיך גארנישט גערעכענט מיט די גזירות פון קעניג. ביי אזא נאכלעסיגקייט זענען די געזעצען געגען יודען פערגעסען געווארען אין א גאנץ קורצער צייט, און רעקארעד'ס נאכפאלגער אויף דעם וועסטגאטישען טראן האבען אויך נישט ארויסגעוויזען קיין שום אבנייגונג בנוגע צו יודען.

דער ערשטער פון די דאזיגע נאכפאלגער, וואס האט ווידער

אנגעהויבען רודפ'ען יודען איז געווען סיזעבוט (620—612), א צייט-חבר פון דעם ביזאנטינישען קייזער העראקליוס, איז סיזעבוט אין זיינע פערפאלגונגען געגען יודען פערגאנגען נאך ווייטער פון דעם ערשטען. סיזעבוט האט בעניים פאר יודען דעם פערבאט צו קויפען שקלאפען, און אפילו פון די אלטע שקלאפען האבען זיך אויך יודען געמוזט אבזאגען. די יודען האבען זיך ווידער געווענדעט צו די פאקטישע מושלים פון לאנד, וועלכע האבען זיך בעצויגען צו דעם גאנצען ענין פיעל לייכטער; דאס האט דעם קעניג נאכמעהר אויפגערייצט און ער האט בעפוילען, ארויסצוטרייבען פון לאנד אלע יודען, וואס וועלען ביז א בעשטימטען טערמין נישט אנגעהמען דעם קריסטליכען גלויבען. און דער בעפעהל האט געווירקט: א סך שוואכע נאטורען האבען זיך דערשראקען און אנגענומען לפנים דאס קריסטענטום. די שטארקערע, דאגעגען, וואס האבען אויף אזא פשרה אויך נישט געוואלט איינגעהן, האבען עמיגרירט אין די שכני'שע לענדער (613).

סיזעבוט'ס נאכפאלגער איז געווען סווינטילא. ער איז געווען פונקט דער היפך פון סיזעבוט'ן, און האט אבגעשאפט אלע געזעצען געגען יודען: פאר זיין צייט האבען זיך אלע פערטריבענע אומגעקעהרט אין זייער פאטערלאנד און די כלומר'שט געשמד'טע — צו דעם גלויבען פון זייערע אבות (621—31). געהערשט האט ער אבער נישט לאנג: זיינע מעשים זענען נישט געפעלען געווארען די ווילען פון דער קירך, און זיי האבען אויף זיין שטוהל אוועקגעזעצט איינעם מיט'ן נאמען סיזענאנד. דער לעצטער איז געווען אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די גייסטליכע, און דער קירכען-קאנגרעס אין טאלעדא (633), וואס איז פארגעקומען אין זיין צייט, האט בעשלאסען, אז הגם מ'דארף זיך נישט בענוצען מיט קיין צוואנגסמיטלען, אום צו שמד'ען יודען, דארף מען דאך נישט דערלאזען, עס זאלען זיך אומקעהרען צום יודענטום יענע, וועלכע האבען שוין געהאט אנגעהערט צו דער קירך. אויף דעם סמך איז די משומדים שטרענג פערבאטען געווארען, צו היטען יודישע מנהגים און בכלל צו האבען א מגע ומשא מיט יודען. די אפענע יודען האט זיך אין דער צייט אלזא פרייער געלעבט, ווי די בעהאלטענע — די משומדים; באלד איז אבער די מנוחה פון די ערשטע אויך געשטערט געווארען. אויף דעם וועסטגאטישען טראן איז ארויף חינטילא, און זיין ערשטע עובדא איז געווען, צו בענייען סעזיבוט'ס בעפעהל: זיך שמד'ען אדער

פערלאָזען שפּאַניען. דער דאָזיגער פאַנאַטישער קעניג האָט געוואָלט בעוואָרענען דער קירך אויך אויף דער צוקונפט, און לויט זיין פאָרשלאָג איז אויף דעם צונויפגערופענעם קירכען-קאָנגרעס (טאָלעדאָ, 638) אויסגעאַרבייט געוואָרען א שבועה פאַר אַלע קומענדיגע וועסטגאָטישע מלכים, אז זיי וועלען היטען די קאַנאָנישע געזעצען געגען יודענטום.

חינטילא׳ס גזירות האָבען ווידער אַרויסגערופען א יודישע מאַסען-אויסוואַנדערונג און די איבערגעבליבענע משומדים האָבען געמוזט אונטערשרייבען א איינשטימונגס-אַקט (פלאַציטום), אז זיי וועלען פּרײַ דיגען דער קירך און היטען איהרע געבאָטען.

זעכצעהנטעס קאפיטעל.

יודען אין אראביען.

דאס לעבען פון יודען אין אראביען אין דעם יאהרהונדערט פון מחמד'ס אויפטרעטען און ווירקען בילדעט א ליכטיגען בלאט אין דער פינסטערער יודישער גלות-געשיכטע. דא, אינ'ם דרום-מערב ווינקעל פון אזיען, זעהען מיר דעם יודען מיט א שטאלץ אויפגעהויבענעם קאפ, אהן א שום פחד פאר הייליגע קירכען-לייט און וועלטליכע טיראנען. גלייך אין אלע הינזיכטען מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג פון לאנד, האבען יודען דא ענטוויקעלט א פיעליזייטיגע קראפט, וואס האט זיי גאנץ אפט אוועקגעשטעלט בראש פון גרויסע אראבישע שבטים. יודען זענען דא נישט בלויז בעאיינפלוסט געווארען פון דעם ארומיגען לעבען, נאר אויך אויף איהם א איינפלוס געהאט; מיר בעגעגנען דא יודען אלס טאן-געבער פון דער גאנצער סביבה, אין וועלכער זיי געפינען זיך, אמאל אין דער געשטאלט פון גייסטיגע פיהרער, אמאל אלס דיפלאמאטען און פאליטישע טוער און אפט אויך אלס קריגערישע העלדען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון יודען אויף דער פרייער אראבישער האלב-אינזעל איז איינגעהילט אין א נעבעל פון לעגענדעס: דא זאלען זיך האבען געפונען יודען נאך פון די צייטען פון יהושע בן נון אדער דוד המלך. היסטאריש וואקסט זיך דער ערשטער יודישער ישוב אין אראביען צוזאמען מיט'ן צווייטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער בייטרעכנונג; די ערשטע איינוואנדערער זענען, ווי ס'איז

צו גלויבען, געוועזען אנטלאָפענע פון יהודה אין די צייטען פון איהר פּאָליטישען אונטערגאַנג, און אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער זענען די קאָלאָניעס פערמעהרט און פערגרעסערט געוואָרען מיט מאַסען אַנגעלאָפענע פון ביזאַנטיען, פערסיען און אלע אנדערע לענדער, וואו יודען איז אויסגעקומען צו ליידען. אָנגעקומען אין דעם לאַנד פון אונבעגרענעצטער פרייהייט, קריעגערישען העלדען-מוט, לירישער ווייכקייט און פּאַטריאַרכאַלע לעבענס-פאָרמען, האָבען די יודען זיך גלייך צוגעפּאַסט צו דער אַרומיגער סביבה און זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג; ווי די שבטים פון צפון-אַראַביען האָבען די יודען דאָ אויך געלעבט איינגעטיילט אין בעזונדערע גרופּען, מיט בעזונדערע שייכען אָדער פּאַטריאַרכען; אַזעלכע זענען געוועזען די שטאַמען בענו (בני)-נאַדהיר, בענו-קוראַיזאַ און בענו-נאַכדאַל.

די דאָזיגע יודישע שטאַמען האָבען געהאַט זייער מיטעלפּונקט אין דער שטאָדט יאַטריב (מעדינא), וואָס האָט זיך געפונען אין אַ פרוכטבאַר-שענער געגענד. כדי זיך צו שיצען פון די שכני'שע בעדואינען, האָבען יודען בעפעסטיגט זייערע שטעדט מיט פעסטונגס-ווענט; דערביי האָבען זיי אויך, ווי די אַראַבער, זיך בעשעפטיגט מיט ערד-אַרבייט און פיה-צוכט.

פיעלזייטיגער און קולטורעלער איז געווען דאָס לעבען פון די יודישע קאָלאָניעס אין דרום-אַראַביען (תימן), אין דעם לאַנד, „וואו דער שטויב איז גאָלד, וואו עס וואַקסען אויס די געזונדסטע מענשען און די מוטער'ס געבוירען זיי אָהן שמערצען". דאָ האָבען יודען געלעבט נישט אלס בעזונדערע שבטים, נאָר אינאיינעם מיט די אַראַבער, וועלכע האָבען זיך מעהר פערנומען מיט האַנדעל, און זייער איינפלוס אויף דער אַראַבישער סביבה איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין אַ משך פון גאַנצע פינף הונדערט יאָהר האָט דאָס קריסטענטום זיך דאָ קיין אָרט נישט געקענט געפינען.

צוליעב דער פערוואַנדשאַפט צווישען די יודען און אַראַבער בנוגע צום בלוט (די אַראַבער רעכנען זיך אויך פאַר סעמיטען), ווי בנוגע צו דער שפּראַך און די מנהגים, האָבען זיך די יודען זעהר ווייניג אונטערגעשיידט פון זייערע שכנים. די יודישע שבטים האָבען געפיהרט מלחמות צווישען זיך, און עס פלעגט זאָגאַר פאָרקומען, אַז אַ יודישער שבט האָט זיך פעראייניגט מיט אַן אַראַבישען, כדי צוזאַמען צו בעקעמפען אַן אַנדער יודישען שבט. יודען זענען נישט אָבגעשטאַ-

גען פון די אַראַבער אויך אין דער הינזיכט פון פּאָעזיע; ווי די לעצטע
האָבן זיי אויך געהאַט דיכטער, וואָס האָבן געשטאַמט פון אונ-
זער פאָלק.

ביי דער גאַנצער אויסערליכער ענליכקייט צו די אַראַבער,
האָבן ייִדן פון דעסטוועגן דאָך אָפּגעהיט זייערע רעליגיעזע און נאַצי-
יאָנאַלע טראַדיציעס און זיי איבערגעגעבן פון דור צו דור. די אַראַבי-
שע ייִדן האָבן געפּייערט די ייִדישע יום-טובים אין דער צייט, גע-
פאַסט אום יום-כפור, זיך אָפּגעהיט פון טרפה שפּייזן און שטרענג
געהאַלטן שבת — אפילו אין דער צייט פון אַ מלחמה. זייער צוגע-
בונדנקייט צו דעם לאַנד פון דער ייִדישער פאַרגאַנגענהייט און צוקונפט
האָבן די אַראַבישע ייִדן אויסגעדריקט דערמיט, וואָס זיי האָבן
בעת׳ן דאַווענען געהאַלטן דאָס געזיכט געווענדעט צו ציון (צפון), —
ווי אַלע ייִדן אין די גלות-לענדער, און אויף וויפיל ס׳איז צו גלוי-
בן, האָבן זיי געהאַט באַציִונגען מיט די גייסטיקע ייִדישע צענטערן
אין בבל, פון וואַנען זיי האָבן באַקומען אָנווייזונגען וועגן די פאַרווי-
קעלטע פראַגן פון דעם ייִדישן רעליגיעזן לעבן, ווייל זיי אַליין
האָבן זיך ווייניק אָפּגעגעבן מיט רעליגיעזע למודים. דער איינציקער
אַקאַדעמישער פּונקט פאַר די אַראַבישע ייִדן, איז געווען אַ ווייניק-
באַדייטנדע ישיבה אין יאַטריב; דאָ האָט מען זיך אָבער אויך באַ-
שעפטיקט נאָר מיט אַגדה׳שע באַאַרבייטונגען פון דעם ביבלישן מאַ-
טעריאַל. די שיינע פאַנטאַזיקע שילדערונגען פון דער ביבל זיינען אַ
דאַנק דער שטאַרקער דיכטערישער פאַנטאַזיע פון די אַראַבישע ייִדן
פאַרפּוצט און פאַרשענערט געוואָרן מיט פאַרשידענע צוגעטראַכטע
שטריכן און עפּיזאָדן, און מיט דער צייט האָבן אָט די צוגעפּוצטע
מעשות אָנגעהויבן אַרומגיין צווישן דער ייִדישער, ווי צווישן דער
אַראַבישער באַפעלקערונג, אַלס געשעענע פאַקטן פון דער ווייטער
פאַרגאַנגענהייט.

אויף אַזאַ אופן איז דער פּאָעטיש-רעליגיעזער אינהאַלט פון די
הייליקע שריפטן פאַרשפּרייט געוואָרן אין דער אַראַבישער וועלט,
און צוזאַמען מיט איהם זיינען ביסליכווייז אַריינגעדרונגען אין דער וועלט
אויך געוויסע ייִדישע פאָרשטעלונגען און רעליגיעזע באַגריפן. ייִדן
האָבן די אַראַבער געגעבן אַ באַשטימטע צייט-רעכנונג, וואָס האָט
זיי די אויגן געעפנט, פון ייִדן האָבן די אַראַבער איבערגענומען
נאָך פיל אַנדערע עלעמענטאַרע ידיעות, פון וועלכע זיי האָבן פרי-

הער קיין אהנונג נישט געהאט, און דאס דאזיגע ענגע צוזאמענלעבען פון די ביידע שכני'שע בעפעלקערונגען האט ענדליך געבראכט דערצו, אז גרויסע מאסען פון די אראבער זענען אינגאנצען אריבערגעגאנגען צום יודענטום. דער איבערגאנג גופא איז זיי נישט שווער אנגעקומען, חייל דער מנהג פון מלה האט זיך ביי זיי פראקטיצירט נאך פון אלטע צייטען; אגב האט דערביי א סך מיטגעווירקט אויך דער פאטריארכא- לער סיסטעם פון דעם אראבישען לעבען: האט דער שייך (דער עלט- סטער פון שבט) זיך מגייר געווען, איז גלייך דער גאנצער שבט געווא- רען יודיש-גלויביג. אין דרום-אראביען האט זאגאר עקסיסטירט א גאנצע מלוכה פון אזעלכע יודישע אראבער; דאס זאל, לויט דער אראבישער פאלקס-לעגענדע, האבען געשעהען אויף דעם פאלגענדען אופן:

איינער פון די דרום-אראבישע (יעמענישע, תימני'שע) קעניגען מיט'ן נאמען אבו קאריבא אססאד טאבאן, האט אין פינף הונדערטען יאהר אונטערגענומען א קריעגסצוג געגען פערסיען און געגען די אראבישע פראווינצען פון ביזאנטיען, און דורכגעהענדיג די שטאדט יאטריב (מעדינא), האט ער דארט איבערגעלאזען זיין זוהן פאר א בעפעהלער. די איינוואוינער פון שטאדט זענען אבער בעפאלען דעם זוהן און איהם געטויט, און אבו קאריבא האט זיך אומגעקעהרט צוריק, כדי זיך נוקם צו זיין אן די פערדעטער. ער האט בעלאגערט די שטאדט מיט זיינע גרויסע חילות און געלאזען אויסהאקען אלע פאלמען- בוימער ארום שטאדט, פון וועלכע די איינוואוינער, אממעהרסטען יודען, האבען זייער גאנצע יניקה געצויגען. דערווייל האט זיך געמאכט, אז דער קעניג איז שווער קראנק געווארען, און אין דער גאנצער גע- גענד ארום האט זיך קיין וואסער נישט געפונען, אויף צו שטילען זיין ברענענדען דורשט. האבען זיך די בעלאגערטע דערפון דערוואוסט, און צוויי פון זיי, די יודישע חכמים קאאב און אסאד, זענען אוועק צום קעניג אין געצעלט, פועל'ן ביי איהם, ער זאל אראבנעהמען די בעלאגערונג פון שטאדט. און מיט דער בקשה אליין האבען זיך די יודישע שלוחים נישט בעפריעדיגט, דען געענדיגט האט זיך די השתדלות דערמיט, אז אבו קאריבא האט נישט בלויז אראבגענומען די בעלאגע- רונג פון שטאדט, נאר אויך אנגענומען דעם יודישען גלויבען. דעם קעניג האבען גלייך נאכגעטאן די מיטגליעדער פון זיין סוויטע, און מיט דער צייט האט זיך די גאנצע אראבישע בעפעלקערונג פון דער יעמענישער מלוכה מגייר געווען.

דאס איז דער אינהאלט פון דער לעגענדע; פאקטיש האבען זיך אין יעמען מגייר געווען נאר די אויבערשטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און דאס יודישקייט פון די דאזיגע גרים האט אויך קיין גרויסע ממשות נישט געהאט. א ערנסטע בעציהונג צום יודענטום האט ארויסגעוויזען ערשט קאריבא'ם יונגסטער זוהן אדער אייניקעל, מיט'ן נאמען זארעה דהו-נאוואס (520—530). ער האט זיך צוגעגעבען דעם העבראישען נאמען יוסוף (יוסף) און זיין צוגעבונדענקייט צו דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט בעשלאסען זיך נוקם צו זיין אן די ביזאנטינער דערפאר, וואס זיי דריקען „זיינע ברידער" — די יודען. דער ערשטער אקט פון אט דער נקמה איז געווען דאס, וואס אויף דהו-נאוואס'עס בעפעהל איז געפאנגען און געטויט געווארען א גאנצע מחנה ביזאנטינישע קריסטען-סוחרים, וועלכע זענען דורך תימן געגאנגען קיין אינדיען. פון דער עובדא האט אבער נאר געליטען דער אינדיש-אראבישער האנדעל, ווייל די קריסטען האבען אויפגעהערט צו קומען קיין אראביען. און די געראודפ'טע ביזאנטינער האבען אויך נישט געשוויגען: זיי האבען אנגערייצט איינעם פון די קריסטליכע פירשטען, וואס איז געווען אונטערגעווארפען דהו-נאוואס'ן, ער זאל מורד זיין אין דעם לעצטען און די מרידה האט זיך געענדיגט מיט א מפלה פון דעם יודיש-גלויביגען קעניג (521); באלד איז ער אבער ווידער צו די כחות געקומען און האט זיך גענומען נאך מיט מעהר פערביטערטקייט קעמפפען נעגען די קריסטען פון אראביען. לויט געוויסע קריסטליכע קוועלען האט דהו-נאוואס דעמאלט אויסגעהרג'עט מאסען קריסטען פון דער שטאדט נאדזשראן, וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אנצונעהמען דעם יודישען גלויבען, און אויך די קריסטען פון די איבריגע שטעדט אין זיין מלוכה האט ער שטארק געראודפ'ט און פערפאלגט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע אויפרעגונג אין די לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, און די גרעסטע זיילען פון דער קירך האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין ביי עטליכע מלכים, זיי זאלען ארויסטרעטען געגען דעם שרעקליכען יודישען קייזער. פון געוויסע זייטען האט מען אפילו אנגעהויבען רעדען וועגען איינזעצען אין געפענגעניש די יודישע געזעצלעהרער פון פאלעסטינא און האלטען זיי אלם משכון אזוי לאנג, ביז דהו נאוואס וועט זיך נישט אבזאגען פון זיינע רדיפות געגען די קריסטען אין אראביען. בעזונדער הייס זענען ארויסגעטרעטען פאר די געראודפ'טע קריסטען די בישאפען

דוס און שמעון פון סיריען; דער ערשטער איז אליין אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, און ווייזענדיג דעם קייזער, יוסטינוס I, א צוריסענעם און צוטרעטענעם עוואנגעליום, האט ער פערביטערט אויסגערופען: „אט דעם הייליגען ספר האב איך מציל געווען פונ׳ם פייער, אין וועלכען דער יודישער מלך חאט איהם אריינגעווארפען; וועט דער גרויסער קייזער זיך איצט נישט אננעהמען פאר אונז זענען מיר אלע פערלוירען!“ דער שוואכמוטיגער און גרוי-אלטער יוסטינוס איז אבער גראד פערוויקעלט געווען אין א שווערער מלחמה מיט פערסיען, און ער האט דעם הייליגען שתדלן געענטפערט: „הימיארא (תימן) איז צו-ווייט פון אונז: איך קען נישט שיקען קיין חיל אין אזא ווייטער שטרעקע דורך זאמדיגע מדבריות. דערפאר וועל איך שרייבען צו דעם נעגוס פון אבעסיניען (עטיאפיע); ער געהערט אויך צו דער קירך אזוי ווי מיר, און איז נעהנטער צו אראביען“.

און דער נעגוס האט דעם פארשלאג אנגענומען. ער האט אוועקגעשיקט א גרויסען חיל אויף שיפען צו די ברעגעס פון אראביען, וואו עס זענען גלייך איבערגעגאנגען אויף זיין זייט אלע קריסטען פון לאנד; דער איבערראשטער יודישער קעניג האט געפרובט צונויפזאמלען זיינע כחות און זיך אנטקעגענשטעלען דעם שטארקערן שונא; די איבריגע אראבישע פירשטען האבען איהם אבער אלע פערראטען, און זעהענדיג, אז ער האט פאר זיך קיין רעטונג נישט, האט ער בעשלאסען, צו שטארבען בעסער אליין, איידער אריינצופאלען צו די זיגער אין די הענד: ער איז מיט זיין פערד ארויף אויף א הויכען פעלזען און האט זיך אריינגעווארפען אין די שטורמדיגע חוואליעס פון ים (530).

די זיגענדע עטיאפיער האבען זיך נאך דעם אריינגעריסען אין לאנד מיט פייער און שווערד, געראבט, געהרג׳עט און מאסען יודען גענומען געפאנגען. דאס איז געווען די ענדע פון דער יודיש-תימנ׳ישער מלוכה, וואס איז איבער נאכט ענטשטאנען און איבער נאכט פערשוואונדען געווארען.

אין יענער צייט האט זיך די יודען פון צפון אראביען אויך נישט רוהיג געלעבט. די יודישע קהלה אין יאטריב איז אריינגעצויגען געווארען אין דעם פלאנטער פון די אייביגע קריגערייען צווישען די פערשידענע אראבישע שבטים, און געענדיגט האט זיך דער צוזאמענשטויס דערמיט, אז די שטאדט איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די אויסיטען און האדראזשיטען, אנשטאט דעם, וואס

איז פריהער געלעגען אין די הענד פון צוויי יודישע שבטים.

א בעזונדער פלאץ צווישען די יודישע מיוחסים, וואס זענען בעוויזענט געווארען בעת יענע ארומרייסעניִשען, פערנעהמט דער פירשט און דיכטער שמואל אבן-עדיה (געב. 500, געשט. 560). זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער אראבישער פאעזיע פון דעם פאר׳מחמד׳נישען פעריאד און די לעגענדע האט איהם בעקרוינט מיט א רייהע העלדישקייטען און וואונדערליכע מעשים. שמואל איז געוועזען דער ראש פון א קליינעם שבט און האט בעוואוינט דעם פרעכטיגען בארג-שלאס אלאבלאק, וואו עס האבען זיך געשיצט אלע גערודפ׳טע און פערפאלגטע. דערצו איז ער געוועזען בעריהמט אין דער גאנצער סביבה אלס בעגאבטער דיכטער, און ווען עס האט זיך געמאכט אמאל, אז דער קענדיטישער פרינץ אימרולקיים, איז פערפאלגט געווארען פון אנ׳אנדער פירשט, און קיינער האט ניִשט געוואגט איהם ביי זיך אריינצולאזען — האט איטיצער דעם פרינץ אנגעוויזען אויף דער שוץ-פעסטונג פון דעם יודען שמואל. „ווער איז ער?“ — האט געפרעגט דער פערוואגעלטער פרינץ און קעניג פון אלע אראבישע דיכטער. „דאס איז דער יוד שמואל אבן-עדיה; נעהם מיט מיט זיך דעם דיכטער רביע, וועט ער דיך פארשטעלען פאר איהם“ — האט מען איהם געענטפערט, און אין גיכען איז ער, אימרולקיים, מיט זיין שענער טאכטער און דער סוויטע אויפגענומען געווארען פון דעם יודישען פירשט און דיכטער. דעם פערפאלגטען פרינץ איז אבער די מנוחה אין שלאס וועניג געוועזען: ער האט זיך דורכאוים געוואלט נוקם זיין אן די קעניגליכע רוצחים פון זיין פאטער; האט ער זיין טאכטער מיט זיינע פירשטליכע פאנציר׳ס איבערגעלאזען ביי שמואל׳ן, און אליין איז ער אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, צו געווינען פאר זיך דעם ביזאנטינישען קייזער. דאן האבען דעם פרינצ׳ס שונאים, און בעזונדער דער ראש פון די גהאסאנידען, בעלאגערט שמואל׳ס פעסטונג און געפאדערט פון איהם, ער זאל זיי ארויסגעבען די כלי-זיין פון דעם אנטלאפענעם אימרולקיים. שמואל האט זיך אפגעזאגט, נאכצוגעבען די פאדערונג, און ווייל די פעסטונג גופא איז געוועזען אונבעצווינגבאר, האבען די בארבארען זיך בענוצט מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות געגען דעם בעלאגערטען העלד: זיי האבען פון דער אם אוועקגענומען זיינס א ווינ-קינד, און געדראהעט, עס פאר איהם אין די אויגען צו טויטען, אויב ער וועט די פערלאנגטע וואפען

ניט ארויסגעגעבען. און אויך דאס האט שמואל'ן ניט וויבער געטאכט; „פערראט איז א האלזבאנד, וואס ראסטעט קיינמאל ניט: — האט דער העלדישער דיכטער געענטפערט די תלינים פון זיין קינד — טוט וואס איהר ווילט, איך וועל די וואפען ניט ארויס-געבען!" און די אכזרים האבען דאס קינד געשחט'ען. פון דער מעשה שטאמט דאס אראבישע שפריכווארט: געטריי ווי שמואל.

אין שמואל'ס וועגען איז געגאנגען אויך זיין זוהן שאריד, און ווען דער בעריהמטער דיכטער מימון אשא איז צופעליג געבראכט געווארען אין שאריי'ס שלאס צווישען א גאנצער רייהע געפאנגענע, האט ער זיך געווענדעט צו איהם מיט די פערזען:

זיי ווי שמואל, ווען איהם געקוועלט האט
דער קריעגער מיט זיין וואפען:
„שטעה צווישען עלענדקייט און פערראט!
וועהל דיר פון די צוויי, א טרויריגע וואהל!"
און ער געענטפערט האט דאך געפאסט: „טויט דיין
געפאנגענעם, ניט פערראטען וועל איך מיין גאסט!"

אזוי האבען די יודען פון צפון אראביען זיך אויך נאהנט צו-זאמענגעלעבט מיט די ארומיגע שבטים, און אין גיכען איז יאטריב ווידער ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די יודישע בני קוריזא און בני נאדיר.

זיעבעצעהנטעם קאפיטעל.

מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען.

דער שטארקער איינפלוס פון יודישע אידעען און בעגריפען אויף די שבטים פון דער פאדערשטער אזיען, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער יודישער בעפעלקערונג אין אראביען, האט אין אנהויב פון זיעבעטען יאהרהונדערט בעקומען א שארפען, בולט'ען אויסדריק, אין דער געשטאלט פון א נייעם גלויבען. מחמד, „דער נביא פון מעקקא און יאטריב", איז נישט געווען קיין זוהן פון דעם יודישען שטאם; זיין נייסטיגע יניקה האט ער אבער געצויגען פון יודענטום, און נאר די צונויפשמעלצונג פון דער יודישער וועלט־אנשויאונג מיט דער פלאטערנדער פאנטאזיע פונ'ם פאעטישען מדבר־קינד איז אימשטאנד געווען צו בעשאפען דאס גרויסע ווערק פאר פעלקער און דורות — דעם איסלאם.

אין די פריעדליכע פערזאמלונגען פון די אראבישע און יודישע שבטים, וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט אויף מערק און ירידען, צווישען שכנים און פריינד, — אומעטום האט אבדולאה'ס זוהן (מחמד) געהערט רעדענדיג פון דער אמונה אין איין איינציגען גאט, וואס האט אלץ בעשאפען און הערשט איבער אלע וועלטען, פון א פאטריארך אברהם, וואס האט זיך איבערגעגעבען צו דינען אט דעם אלמעכטיגען גאט, פון רעליגיעזע געבאטען, וואס צייכנען אויס די אמת־גלויביגע פון געצענדינער, און פון נאך אנדערע יודישע פארשטעלונגען און בעגריפען, דאס האט דעם עמפפינדליכען נאטור־קינד אריינ־

געפיהרט אין א וועלט פון געטליכע זעהונגען און הימלישע בילדער. מחמד'ס ערשטער גבואה-אויסרוף איז דער גרונד-געדאנק פון משה'ס תורה: „ס'איז נישטא קיין גאט, אויסער אללאה (אל) !" און ערשט שפעטער האט ער זיך ערלויבט צוצוגעבען צו דעם עיקר די ווערטער: „און מחמד איז זיין נביא". אינ'ם ערשטען פעריאד האט מחמד איבערהויפט גערעדט וועגען דער איינציגקייט פון דעם אלמעכטיגען גאט און וועגען די שענדליכקייטען און אכזריות'ען פונ'ם געצענדינעריי. די דאזיגע בעציהונג צו די יסודות פון יודענטום און צו יודען גופא האבען זיך אבער באלד געענדערט צום ערגערן, און אין גיכען זעהען מיר דעם נביא פון מעקקא ארויסטרעטענדיג נעגען יודען, װי נעגען געפעהרליכע שונאים.

ארויסטרעטענדיג מיט די ערשטע התגלות'ען אין זיין געבורטס-שטאדט מעקקא, האט מחמד געפונען גאנץ ווייניג אנהענגער פאר זיין נייער תורה. דא האט זיך געפונען דער אלטער קאאבא-טעמפעל מיט זיינע דרייהונדערט געטער, און די פאנאטישע געצענדיענער האבען דעם יונגען לעססטערער פון זייערע הייליגטימער געוואלט פערשטיינען. אנטלויפענדיג האבען זיך אויף זיין התגלות און זי אנערקענט האבען בלויז עטליכע אנגעזעהענע תושבים פון דער יודישער יאטריב, און דאס האט מחמד'ן בעוואויגען אריבערצוטראגען דעם צענטר פון זיין טעטיגקייט אין יאטריב גופא (622).

אין דעם נייעם צענטר האט מחמד קודם כל אנגעהויבען ארביי-טען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. ער האט יודען פארגעשטעלט די זאך אזוי, אז זיין שטרעבונג איז, צו פערשפרייטען דאס יודענטום אין גאנץ אראביען, און אריינקומענדיג אין שטאדט אום יום-כפור, האט ער ווירקליך אויסגערופען: „מיר דארפען גיכער פון די יודען פאסטען דעם טאג". דער „נביא" האט זאגאר בעפוילען זיינע אנהענ-גער, זיי זאלען בעת די תפילות האלטען די אויגען געווענדט צו ירושלים.

אזוי האט זיך מחמד אלץ מעהר מקרב געווען צו יודען, און נישט קענענדיג אליין שרייבען, האט ער אפילו געהאלטען א יודישען שרייבער, וועלכען ער האט דיקטירט זיינע „נבואות". ביי דעם אלעם האט ער אבער פון דעסטוועגען דא קיין גרויסען ערפאלג נישט געהאט און נאר געצעהלטע יודען זענען געווארען זיינע מיטהעלפער (אנסא-רען). די איבריגע האבען זיך בעצויגען מיט א געוויסען בטול צו דעם

חוצפה'דיגען נביא, וואָס האָט קיין גרויסע קענטעניִשען ניִשט ארויסגעוויזען און איז נאָך דערצו געווען זעהר פערדאָרבען און אויסגעלאַסען. די יודען האָבען חוזק געמאַכט: „קוקט נאָר אָן דעם נביא, וואָס ווערט קיינמאָל ניִשט זאַט און האָט שטענדיג מיט ווײַבער צו טאָן; איז ער ווירקליך אַ נביא, טאָ זאָל ער זיך מיט זײַן נביאות אָבגעבען, און ניִשט מיט ווײַבער"; אָדער: „ווען מחמד וואָלט זײַן אַ אמת'ער געטליכער נביא, וואָלט ער ארויסגעטרעטען אין יהודה, דאָן נאָר דאָרט ענטפלעקט זיך גאָט צו זײַנע אויסדערוועהלטע". בעזונדער שאַרף זענען ארויסגעטרעטען געגען מחמד'ן דער יוד פנחס אבן עזורה, דער זוהן פון אַ אַראַביִשען פאָטער און אַ יודיִשער מוטער קאַאַב אבן אַשראַב, דער הונדערט-יעהריגער דיכטער אַבו אַפאַק און דער געלעהרנטסטער יוד פון גאַנץ העדזשאַס אַבדאַללאַה. זיי האָבען מיט אַ בעזונדער פּראַכטונג אויסגעלאַכט דעם נביא פון מעקקאַ און חוזק געמאַכט פון זײַנע נבואות, גאַרניִשט אַהנענדיג, אַז אָט דער הילפלאָזער טרוימער וועט אין גיכען הערשען איבער מיליאָנען און האַלטען אין זײַנע הענד דעם גורל פון אַ גרויסען טייל פון דער יודיִשער אומה.

דער פערביטערטער מחמד האָט געפיהלט דערחײַל זײַן שוואַכקייט און זיך ניִשט ווייסענדיג געמאַכט פון דער יודיִשער חוזק'דיגער בעציהונג צו איהם. „מיט דעם פאָלק פון דער שריפט, — האָט ער אָנגעזאָגט זײַנע אָנהענגער — זאָלט איהר שטרייטען אויף אַן'אָנשטענדיגען אופן און זאָגען: מיר גלויבען אין דעם, וואָס איז אונז און אין דעם, וואָס איז אײַך ענטפלעקט געוואָרען; אונזער גאָט און אײַער גאָט איז איינער און מיר דיענען איהם געטרײַ".

דער דאָזיגער מצב האָט זיך אָבער ניִשט געקענט לאַנג האַלטען. פון איין זײַט האָבען די יודען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצוציהען פון מחמד'ן זײַנע אָנהענגער, און זיי איז אפילו געלונגען אָבצורעדען פון איהם דעם אָנגעזעהענסטען בירגער פון יאַטריב, וואָס האָט געזאָלט אויסגעוועהלט ווערן פאַר אַ קעניג פון שטאָדט; פון דער צווייטער זײַט ווידער, האָבען אויך די גלויביגע גופא אָנגעהויבען צושטעהן צו מחמד'ן און פאָדערן פון איהם אַ בעשטימטע ערקלערונג וועגען זײַן בעציהונג צום יודענטום. זיי האָבען געזעהען, אַז יודען בכלל דערווײַטערן זיך פון איהם, און אפילו די יודיִשע אָנהענגער זײַנע הערן אויך ניִשט אויף אָבצוהיטען די יודיִשע געבאָטען, און זיי האָבען געזאָגט: „איז די תורה

א געטליך ווערק, טא זאלען מיר אויך אבהיטען איהרע געבאטען". דאן האט מחמד ערשט זיך בעשלאסען צו מאכען א געוואגטען שריט: ער האט זיך נישט אונטערגעגעבען דער יודישער תורה, נאר זיך אינגאנצען אבגעזאגט פון איהר. מיט דעם אקט האט ער אי אויפגעהויבען זיין פרעסטיזש אלס געזעצגעבער, אי זיך צוגעפאסט צו דעם לעבענסלוסטיג-לײדענשאפטליכען כאראקטער פון זיין פאלק, פאר וועלכען די געזעצען פון דער תורה זענען געוועזען צו-שטרענג און צו-הארב.

מחמד האט פערעפענטליכט א לאנגע סורא (התגלות), פול מיט זלזולים געגען יודען, און געהייסען זיינע אנהענגער ווענדען פון דאן אן זייערע אויגען נישט צו דער זייט פון ציון, נאר צו מערב, צו דער זייט פון מעקקא מיט איהר קאאבא-טעמפעל. דעם תענית פון יום-כפור האט ער אבגעשאפט, און אנשטאט איהם בעפעסטיגט די תעניתים פון דעם חודש ראמאדאן, וועלכען די אראבער האבען הייליג געהאלטען נאך פון אורא֞לטע צייטען (624). דאס זעלבע האט ער געטאן אויך מיט נאך אנדערע געבאטען פון דער תורה: דעם שבת פערביטען אויף פרײטאג, און פון אלע טרפה מאכלים פערבאטען נאר חזיר און פלייש פון א נבלה, וואס די אראבער האבען פאר איהם אויך נישט געגעסען.

א דאנק דער דאזיגער צופאסונג צו די טראדיציעס פון דעם אראבישען פאלק און צו זיין כאראקטער, איז די צאהל פון מחמד׳ס אנהענגער צווישען די אראבער געוואקסען, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין גאוה און זיין אכזריות׳דיגע חוצפה. דער פריהערדיגער פרעדיגער פון יודענטום האט איצט אליין פערשפרייט די שענדליכסטע בלבולים אויף יודען, און נאך די ערשטע נצחונות, וואס ער האט אבגעהאלטען איבער די אראבישע געצענדיענער, איז ער ארויסגעטרעטען אין א אפענער מלחמה מיט די יודישע שבטים דערפאר, וואס זיי האבען זיך נישט געוואלט אונטערווארפען זיין אויטאריטעט און זיין הייליגקייט.

די ערשטע קרבנות פון מחמד׳ס צארן זענען געוועזען די יודען פון שבט קיינוקא. זיי האט מחמד איבער א קלייניגקייט ארויסגעפאדערט צום קאמפף, און די כארשטעהער פון דעם שבט האבען איהם דרײסט געענטפערט: מיר זענען פריעדליכע מענשען און הילען זיך

מיט דיר פערבינדען; אזוי אבער, ווי דו זוכסט נאר א צוטשעפעניש, אבי זיך מיט אונז צו שלאגען, וועלן מיר דיר ווייזען, אז אונז פעהלט אויך קיין מוט נישט". און זיי האבען ווירקליך נישט וועניג מוט ארויסגעוויזען, קעמפפענדיג גאנצע פופצעהן טאג געגען מחמד'ס שטארקער מחנה. ענדליך זענען זיי אבער בעזיעגט געווארען, און נאר די השתדלות פון דעם שטארקען אבדאלאה אבן אובי האט זיי מציל געווען פון מחמד'ס שווערד *).

נאך דעם צוזאמענשטויס, אין וועלכען די יודען האבען בעקומען א געוויסע שטיצע פון אראבער, האט מחמד פערעפענטליכט די סורא, אין וועלכער עס זאגט זיך: א, איהר גלויביגע, שליעסט נישט קיין פערבינדונג נישט מיט קריסטען, נישט מיט יודען: זיי קענען זיך אליין בעשיצען. ווער עס בעפריינדעט זיך מיט זיי, איז איינער פון זיי, און גאט פערטראגט נישט דעם זינדיגען פאלק. אין דעם אויפרוף האבען די איבערגעבליבענע יודישע שבטים געזעהען א געפאהר פאר זיך, און זיי האבען זיך פערבונדען מיט די אראבישע שבטים, וואס זענען אויך געווען פיינדליך געשטימט צו מחמד'ן. די לעצטע האבען אבער פערראטען זייערע יודישע קריגס-חברים, און מחמד האט ווידער אפגעהאלטען א נצחון איבער זיינע יודישע שונאים, אן וועלכע ער האט זיך אכזריות'דיג נוקם געווען (אויף זיין בעפעהל זענען זיבען הונדערט יודישע קעמפפער געטויט געווארען אין מיט'ן מארק און די איבריגע האבען געמוזט אויסוואנדערן 627 — 625). מיט א יאהר שפעטער איז מחמד ארויסגעטרעטען געגען די יודען פון דער געגענד חיבר, און דא איז איהם דער נצחון אנגעקומען פיעל שווערער. די יודישע קריגער האבען דא ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע העלדישקייטען און מחמד'ס מחנה האט א סך געליטען און נישט וועניג קרבנות געבראכט, ביז איהר איז געלונגען אריינצודרינגען אין די יודישע פעסטונגען. צו מחמד'ן אין די הענד זענען דאן אריינגעפאלען אלע אוצרות פון די רייכע חיבר'ישע יודען, און זיינע קריגער זענען צוריקגעקומען פון דער מלחמה בעלאדען מיט כל טוב.

*) די בעזיעגטע, אין א צאהל פון זיבען הונדערט מאן, האבען דאן ארויסגעוואנדערט קיין פאלעסטינע.

צווישען די טראפעען פון דער חיבר'ישער מלחמה האבען זיך געפונען אויך צוויי שענע יודישע פרויען, וועלכע מחמד האט איבערגעלאזען פאר זיך: ספיה, די טאכטער פון זיין טויט-פיינד הויעי, און זינאב, די שוועסטער פון דעם העלדישען מארהאב; וועגען דער לעצטער, זינאב, דערצעהלט די אראבישע לעגענדע, אז זי האט זיך געוואלט נוקם זיין אין דעם רוצח פון איהרע גלויבענסברידער, און האט אריינגעשיט גיפט אינ'ם עסען, וואס זי האט דערלאנגט צום טיש. מחמד האט אבער דערשפירט דעם גערוך פון גיפט, און האט גלייך אויסגעשפיגען דעם ביסען פון מויל אין דער צייט, ווען איינער פון דער סוויטע האט געגעסען מעהר פונ'ם פערגיפטעטען פלייש און איז געשטארבען. ווען מחמד (וועלכער האט נאכדעם געליטען פון דער פערגיפטונג א לאנגע צייט) האט געפרעגט זינאב'ן, פארוואס זי האט עס געטאן, האט זי קאלטבלוטיג געענטפערט: „דו האסט מיין פאלק פערשאפט אונמענשליכע יסורים. איך האב מיך דעריבער געטראכט: ביזטו בלויז א העלדישער בעזיעגער, וועל איך דורך גיפט בעפרייען מיין פאלק פון א פיינדער; ביזטו-זשע א נביא, וועט דאך דיך גאט ווארנען פון מיין פלאן און עס וועט דיך נישט שאדען". דער ענטפער האט דעם נביא נישט בעפרידיגט: ער האט זי געהייסען טויטען.

מחמד'ס טויט האט ארויסגערופען ביי יודען א שטארקע שמחה; זיי האבען גיגלויבט, אז די אראבער וועלן זיך אין גיכען אויסניכטערן פון זייערע איינבילדונגען וועגען מחמד'ס געטליכקייט; דאס איז אבער נישט געשעהען. די קריגס-לוסטיגע אראבער זענען בעהערשט געווארען פון א שרעקליכען רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען די העסליכע בלעטער פון קאראן געגען יודען אויפגענומען מיט דער זעלביגער בעגייסטערונג, ווי די בלעטער פון יודען און דער יודישער תורה. דער קאראן איז געווארען דאס הייליגע בוך פאר א גרויסען טייל פון דער מענשהייט אין דריי ערד-טיילען, און אזוי ווי ער איז פול מיט פיינדליכע אויפרופען געגען די פערזענליכע שונאים פון נביא (די יודען), האט ער ערצויגען אין די מחמד'נישע פעלקער (ווי דאס עוואנגעליום אין די קריסטליכע) א שטארקע שנאה צו די זעלבע.

„דאך האט די פערשפרייטונג פון איסלאם, אלס א גלויבען, וואס שטיצט זיך פארט אויף דער ביבלישער וועלט-אנשויאונג, געהאט אויך גוטע פאלגען פאר יודען: דער איסלאם האט אויפגעוועקט

די שלאפענדע כחות פון מזרח און בישאפען א נייע אלגעמיין־מענשליכע קולטור, צו וועלכער די יודען זענען אויך צוגעשטאנען. די פאליטישע נצחונות, וויעדער, און די טעריטאריאלע בערייכערונגען פון די מושלמענער האבען גאנץ אפט געבראכט מיט זיך א ישועה פאר די יודען, וואס זענען געפייניגט געווארען און אויסגעשטאנען אלערליי רדיפות אין די דעמאלדיגע קריסטליכע מלוכות״ (דובנאוו).